णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

શ્રી જૈન પ્રવચનના સને ૧૯૫૨ ના ગ્રાહકોને ભેટ

શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણમ્

[એને આશ્રયીને અપાએલા પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ]

પહેલો ભાગ

પ્રવચનકાર

પૂ. સકલાગમરહસ્યવેદી પરમ ગીતાર્થ, સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયદાનસૂરીશ્વરજી પટ્ટપ્રભાકર, પૂ. સિદ્ધાન્ત-મહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર-પૂ. પરમ શાસનપ્રભાવક, મહારાષ્ટ્ર દેશોદ્ધારક વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

છૂટક નકલનું મૂલ્ય-ત્રણ રૂપીઆ

શ્રીવીર સંવત્ ૨૪૭૮ સને ૧૯૫૧ વિક્રમ સંવત્ ૨૦૦૨

પ્રકાશક
નવાબ ચદુલાલ મોતીલાલ
સં. શ્રી જૈન પ્રવચન
શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલય
ઠે. ટંકશાળની પોળ, અમદાવાદ

[પુસ્તકાકારે પ્રથમાવૃત્તિ]

મુદ્રક
ગોવિંદલાલ મોહનલાલ જાની
શ્રી કૃષ્ણ પ્રિન્ટરી રતનપોળ,
અમદાવાદ.

નિવેદન

આ પુસ્તકમા અપાએલ સારભૂત અવતરણ, **શ્રી જૈન પ્રવચન** સાપ્તાહિકના વર્ષ દશમાના કેટલાક અંકોમા પ્રગટ થયું હતું તેને આજે પુસ્તકાકારે પ્રગટ કરવાની શુભ તક સાપડી છે

અમારા અનુપયોગાદિથી, આ પુસ્તકમા જો ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ છપાઈ જવા પામ્યુ હોય, તો તે બદલ તેમ જ પૂ પ્રવચનકાર મહાત્માના વાસ્તવિક આશયથી વિરૂદ્ધ આશયને જણાવે તેવી કોઈ પક્તિ પ્રગટ થઈ જવા પામી હોય, તો તે બદલ પણ મિચ્છા મિ દુક્કડ દઈએ છીએ

શ્રી જૈન પ્રવચન સાપ્તાહિકના વાર્ષિક ગ્રાહકોને ભેટ પુસ્તક આપવાની પ્રથા નહોતી, પરન્તુ ગયા વર્ષથી તે સ્વીકારવામાં આવી છે દર વર્ષે વાર્ષિક ગ્રાહકોને ભેટ પુસ્તક આપવાની પ્રથા ચાલુ રાખવાની અમારી ભાવના છે

–પ્રકાશક.

આભાર-દર્શન

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમા —

(૧) સ્વ શ્રી અનુભાઈ અમૃતલાલ, કે જેમના પુણ્યાર્થે તેમના પિતાશ્રી શ્રીયુત અમૃતલાલ (બુધાભાઈ) મગનલાલ શાહે રૂા ૧૦૦૦ અકે એક હજાર રૂપીઆ કાઢયા હતા અને જે તેમની સૂચનાનુસાર શ્રી વીરશાસન કાર્યાલય તરફથી અમને સુપ્રત કરાયા હતા, તેનો તથા—

(૨) સ્વ શેઠ શ્રી શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈ (જામ નગરવાળા) તરફથી આવા સાહિત્યના પ્રકાશન અને પ્રચાર માટે અપાએલી રકમના વ્યાજની આવકમાથી ખર્ચ કરવામા આવ્યો છે,

આ માટે તેમનો આભાર માનીએ છીએ

—પ્રકાશક.

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

'ચન્દ્રકુલામ્બર-નિશાકર' તરીકે સુવિખ્યાત પરમ
ઉપકારી આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરી
શ્વરજી મહારાજા દ્વારા સ્વોપજ્ઞ
વૃત્તિ સમેત ગ્રન્થિત

श्री धर्मरत्न प्रकरणम् ।

જેના ઉપર સમર્થ વિદ્વાન આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્ર
સૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ વૃત્તિ રચી છે, કે જે
વૃત્તિ શ્રી જૈન શાસનમાં 'બૃહદ્ વૃત્તિ' તરીકે
પ્રખ્યાત થયેલી છે

એને આશ્રયીને અપાએલાં પ્રવચનો

પ્રવચનકાર

પૂ. સકલાગમ રહસ્યવેદી પરમ ગીતાર્થ સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય દાનસૂરીશ્વરજી-ના પ્રભાકર પૂ. સિદ્ધાન્ત મહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર પૂ. પરમ શાસનપ્રભાવક, મહારાષ્ટ્ર દેશોદ્ધારક વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

नमिऊण सयलगुणरयणकुलहरं विमलकेवलं वारं ।
धम्मरयणत्थिआणं जणाण वियरेमि उवएसं ॥ १ ॥

આજથી, અહીં જે શાસ્ત્રરત્નને આશ્રયીને ધર્મોપદેશનું કાર્ય શરૂ કરવામાં આવે છે, તે શાસ્ત્રરત્નનું નામ–શ્રી 'धर्मरत्नप्रकरणम्' છે અનન્ત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ મુમુક્ષુ આત્માઓના ઉપકારને અર્થે પ્રરૂપેલા સુવિશુદ્ધ સિદ્ધાન્તના દોહન રૂપે, પરમોપકારી પરમર્ષિઓએ અનેકવિધ શાસ્ત્રરત્નોની રચના કરી છે પરમોપકારી પરમર્ષિઓએ રચેલા એવા શાસ્ત્રરત્નોમાં, આ શાસ્ત્રરત્ન પણ, ઘણું જ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે ભવ્યાત્માઓને વસ્તુતત્ત્વનું યથાવસ્થિત જ્ઞાન સરલતાથી પ્રાપ્ત થાય અને એ દ્વારાએ સ્વ–પર–ઉપકારક પ્રવૃત્તિમાં અ'પમ સારી ભવ્યાત્માઓ જોડાય,' એ જ આવા શ્રી જિનાગમસારગર્ભિત પ્રકરણો રચવાનો એક માત્ર પ્રધાન હેતુ હોય છે આવા પવિત્ર હેતુને લક્ષ્ય બહાર થવા દીધા વિના, કેવળ સ્વ–પરના આત્મિક કલ્યાણના જ આશયથી, આવા શાસ્ત્રરત્નો વંચાવા જોઈએ અને સંભળાવા જોઈએ શ્રી જિનશાસનના રહસ્યને પામેલા સુધી વક્તા જો વાંચનાર હોય અને શ્રોતા જો શ્રદ્ધાળુ બનીને સાંભળનાર હોય, તો આવા શાસ્ત્રરત્નનું વાંચન અને શ્રવણ, કોઈ અનુપમ પરિણામ નિપજાવ્યા વિના રહે નહિ કારણ કે–એવા વક્તા અને એવા શ્રોતા ક્ષણે ક્ષણે થોકબંધ કર્મ નિર્જરાને કરનારા પણ બની શકે છે આપણે ત્યાં વિદ્વત્તાને

દર્શાવવાને માટે કે લોકોના મનોરંજનાદિને માટે ઉપદેશનું વિધાન નથી એ જ રીતિએ, જ્ઞાન સંપાદન કરવાના જ એક માત્ર હેતુથી શાસ્ત્રશ્રવણનું વિધાન પણ નથી ઉપદેશદાન અને ઉપદેશ શ્રવણ—એ ઉભયનું લક્ષ્ય આત્મકલ્યાણની સાધના, એ જ એક હોવું જોઈએ જ્ઞાન એ કેવળ જાણકાર બનવાને માટે જ નથી, પણ સ્વ-પરના ઉપકારક બનવાને માટે છે અને સુચારિત્રશીલ બન્યા વિના, વાસ્તવિક રીતિએ સ્વ-પર-ઉપકારક બની શકાતું નથી જ્ઞાન-આદાન અને જ્ઞાનદાન-ઉભયનુ ધ્યેય, સ્વયં સુચારિત્રશીલ બનવું અને બીજાઓને સુચારિત્રશીલ બનાવવા, એ જ એક હોવું જોઈએ આથી વિપરીત ધ્યેય હાનિકારક બને છે વિપરીત ધ્યેય ઉત્તમ કોટિની પણ પ્રવૃત્તિને, તેના આચરનારને માટે, અધમ કોટિની પ્રવૃત્તિ રૂપ બનાવી દે છે આ કારણે વિપરીત ધ્યેયથી સર્વથા પર બનીને અને પરોપકારી પરમર્ષિઓએ પોતાને માટે સિદ્ધ કરીને, મુમુક્ષુ આત્માઓના ઉપકારાર્થે પ્રતિબોધેલા ધ્યેયને લક્ષમા રાખીને, શાસ્ત્રશ્રવણની અગર તો બીજી કોઈ પણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરવી, એ જ એકાન્તે સ્વ-પરને માટે હિતાવહ છે—એ તરફ તમારું પ્રારંભમા જ લક્ષ્ય દોરવામા આવે છે

સ્વોપજ્ઞવૃત્તિની રચનાનો હેતુ :

શ્રી धर्मरत्नप्रकरणम् । નામના શાસ્ત્રરત્નના મૂલ પ્રણેતા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા છે આ શાસ્ત્રરત્નની રચના કોઈ મન કલ્પિત રીતિએ કરવામા આવી નથી, પણ આ પ્રકરણના પ્રણેતા પરમર્ષિએ

આ પ્રકરણને મહા શ્રુતસાગરમાંથી સમુદ્ધૃત કરેલું છે એ કારણે, આ પ્રકરણ ગંભીર અર્થોથી ભરેલું હોય, તે સ્વાભાવિક જ છે આવા અર્થગંભીર પ્રકરણના ભાવને જડ મતિવાળા આત્માઓ એકદમ પામી શકે એ શક્ય જ નથી પરંતુ શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષો તો, જડ મતિવાળા પણ યોગ્ય આત્માઓને તત્ત્વબોધ કરાવીને સચ્ચારિત્રશીલ બનાવવાની ભાવનાથી ભરેલા અન્ત:કરણવાળા હોય છે આ શાસ્ત્રરત્નના રચયિતા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ, એવા જ પરોપકારની ભાવનાથી ભરેલા અન્ત:કરણવાળા મહાપુરૂષોમાંના એક છે પોતે રચેલા આ અર્થગંભીર પ્રકરણના ભાવને જડ મતિવાળા પણ આત્માઓ પામી શકે, એ હેતુથી એ મહાપુરૂષે આ શાસ્ત્રરત્ન ઉપર, પરિમાણમાં સ્વલ્પ છતાં અભ્યાસિઓને સુગમતાથી ભાવના વિજ્ઞાનને પમાડનારી, એક વૃત્તિ પણ રચી છે આ વાતને તેઓશ્રીએ પોતે જ સ્પષ્ટ કરી છે પોતે રચેલી 'સ્વલ્પા' છતાં 'સુગમા' વૃત્તિની પ્રશસ્તિના પ્રથમ શ્લોકમાં, આ પ્રકરણ કોના આધારે રચાયું તે, આ પ્રકરણ ગમ્ભીરાર્થવાળું છે તે અને પોતે આ પ્રકરણની વૃત્તિ કયા હેતુથી રચી છે તે વિગેરે દર્શાવ્યું છે તેઓશ્રી પોતે રચેલી વૃત્તિને સમાપ્ત કરીને, તેની પ્રશસ્તિના પ્રથમ શ્લોક રૂપે ફરમાવે છે કે—

" प्रकरणमिदं गम्भीरं च महाश्रुतसागरा-
दुपकृतिकृते सल्लोकानां समुद्धृतमात्मनः ।
न जडमतिभिर्बोद्धुं शक्यं यतो विवृतिं विना
तदिति सुगमा स्वल्पा वृत्तिर्मया परिनिर्मिता ॥१॥"

દર્શાવવાને માટે કે લોકોના મનોરજનાદિને માટે ઉપદેશનું વિધાન નથી એ જ રીતિએ, જ્ઞાન સપાદન કરવાના જ એક માત્ર હેતુથી શાસ્ત્રશ્રવણનુ વિધાન પણ નથી ઉપદેશદાન અને ઉપદેશ શ્રવણ-એ ઉભયનું લક્ષ્ય આત્મકલ્યાણની સાધના, એ જ એક હોવું જોઇએ જ્ઞાન એ કેવળ જાણકાર બનવાને માટે જ નથી, પણ સ્વ-પરના ઉપકારક બનવાને માટે છે અને સુચારિત્રશીલ બન્યા વિના, વાસ્તવિક રીતિએ સ્વ-પર-ઉપકારક બની શકાતું નથી જ્ઞાન-આદાન અને જ્ઞાનદાન-ઉભયનું ધ્યેય, સ્વયં સુચારિત્રશીલ બનવુ અને બીજાઓને સુચારિત્રશીલ બનાવવા, એ જ એક હોવું જોઈએ આથી વિપરીત ધ્યેય હાનિકારક બને છે વિપરીત ધ્યેય ઉત્તમ કોટિની પણ પ્રવૃત્તિને, તેના આચરનારને માટે, અધમ કોટિની પ્રવૃત્તિ રૂપ બનાવી દે છે આ કારણે વિપરીત ધ્યેયથી સર્વથા પર બનીને અને પરોપકારી પરમર્ષિઓએ પોતાને માટે સિદ્ધ કરીને, મુમુક્ષુ આત્માઓના ઉપકારાર્થે પ્રતિબોધેલા ધ્યેયને લક્ષમા રાખીને, શાસ્ત્ર શ્રવણની અગર તો બીજી કોઈ પણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરવી, એ જ એકાન્તે સ્વ-પરને માટે હિતાવહ છે-એ તરફ તમારૂં આરભમા જ લક્ષ્ય દોરવામા આવે છે

સ્વોપજ્ઞવૃત્તિની રચનાનો હેતુ :

શ્રી ધર્મરત્નપ્રકરણમ્।' નામના શાસ્ત્રરત્નના મૂલ પ્રણેતા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા છે આ શાસ્ત્રરત્નની રચના કોઇ મન કલ્પિત રીતિએ કરવામા આવી નથી, પણ આ પ્રકરણના પ્રણેતા પરમર્ષિએ

આ પ્રકરણને મહા શ્રુતસાગરમાંથી સમુદ્ધૃત કરેલુ છે એ કારણે, આ પ્રકરણ ગંભીર અર્થોથી ભરેલુ હોય, તે સ્વાભાવિક જ છે આવા અર્થગંભીર પ્રકરણના ભાવને જડ મતિવાળા આત્માઓ એકદમ પામી શકે એ શક્ય જ નથી પરંતુ શાસ્ત્રકાર મહાપુરૂષો તો, જડ મતિવાળા પણ યોગ્ય આત્માઓને તત્ત્વબોધ કરાવીને સચ્ચારિત્રશીલ બનાવવાની ભાવનાથી ભરેલા અન્ત કરણવાળા હોય છે આ શાસ્ત્રરત્નના રચયિતા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ, એવા જ પરોપકારની ભાવનાથી ભરેલા અન્ત કરણવાળા મહાપુરૂષોમાના એક છે પોતે રચેલા આ અર્થગંભીર પ્રકરણના ભાવને જડ મતિવાળા પણ આત્માઓ પામી શકે, એ હેતુથી એ મહાપુરૂષે આ શાસ્ત્રરત્ન ઉપર, પરિમાણમા સ્વલ્પ છતા અભ્યાસિઓને સુગમતાથી ભાવના વિજ્ઞાનને પમાડનારી, એક વૃત્તિ પણ રચી છે આ વાતને તેઓશ્રીએ પોતે જ સ્પષ્ટ કરી છે પોતે રચેલી 'સ્વલ્પા' છતા ય 'સુગમા' વૃત્તિની પ્રશસ્તિના પ્રથમ શ્લોકમા, આ પ્રકરણ કોના આધારે રચાયુ તે, આ પ્રકરણ ગમ્ભીરાર્થવાળુ છે તે અને પોતે આ પ્રકરણની વૃત્તિ કયા હેતુથી રચી છે તે વિગેરે દર્શાવ્યું છે તેઓશ્રી પોતે રચેલી વૃત્તિને સમાપ્ત કરીને, તેની પ્રશસ્તિના પ્રથમ શ્લોક રૂપે ફરમાવે છે કે—

" प्रकरणमिद गम्भीरार्थं महाश्रुतसागरा-
दुपकृतिकृत मय्लोकना समुद्धृतमान्तरात् ।
न तन्मतिभिर्वेद्धु शक्य यतो विवृतिं विना
तदिति सुगमा स्वल्पा वृत्तिमया परिचिन्तिता ॥१॥

શાસ્ત્રકાર મહાત્મા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિ સૂરીશ્વરજી મહારાજા, સૌથી પહેલી વાત તો એ જ ફરમાવે છે કે-'इदं प्रकरण गम्भीरार्थमस्ति। અર્થાત્-આ પ્રકરણ ગંભીર અર્થોથી ભરેલુ છે તે પછી, 'આચાર્યભગવાને આ પ્રકરણ કોના આધારે બનાવ્યું ?'-એવા પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાને માટે જ જાણે ફરમાવતા હોય, તેમ તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે-'ગંભીર અર્થોથી ભરેલુ આ પ્રકરણ મહા શ્રુતસાગરમાંથી આદરપૂર્વક સમુદ્ધૃત કરેલુ છે ' એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવવો એ પણ સંભવિત છે કે-'આચાર્યભગવાને આ પ્રકરણ કયા હેતુથી રચ્યુ ?' તો તેવા પ્રશ્નનું પણ નિરાકરણ થઇ જાય, એ માટે તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે-'ગંભીર અર્થોથી ભરેલુ અને મહા શ્રુતસાગરમાંથી આદરપૂર્વક સમુદ્ધૃત કરેલુ આ પ્રકરણ ભવ્ય લોકો ઉપર ઉપકાર કરવાના હેતુથી જ રચવામાં આવ્યું છે

અહીં એ વાત યાદ રાખવાની છે કે-આ પ્રકારના પરોપકારના હેતુમાં સ્વોપકારનો હેતુ ગર્ભિતપણે રહેલો છે આવા મહાપુરૂષો તેવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં આદરવાળા બનતા જ નથી, કે જે પ્રવૃત્તિ સ્વોપકારગર્ભિત હોય નહિ આ જ કારણે, પોતે ગ્રહણ કરેલી ધર્મપ્રતિજ્ઞાઓના ભોગે પરોપકાર કરવાની વાતને શ્રી જૈન શાસનના રહસ્યજ્ઞાતાઓએ લેશ પણ મચક આપી નથી પરન્તુ પોતે ગ્રહણ કરેલ ધર્મપ્રતિજ્ઞાઓને શરીરનાશની પણ પરવા કર્યા વિના જ વળગી રહેવાનું સાચા તત્ત્વજ્ઞ મહાપુરૂષોએ ફરમાવ્યું છે પરોપકારની સાધનાનુ ધ્યેય પણ, સ્વોપકારની સાધના એ જ હોવું જોઇએ અને વાસ્તવિક કોટિના પરોપકારમાં સ્વોપકારને ચાવકા

ન હોય, એ તો અસંભવિત જ વસ્તુ છે આજે પરોપકારના નામે, ગ્રહણ કરેલી ધર્મપ્રતિજ્ઞાઓથી પણ ભ્રષ્ટ થવાની કેટલાકો હિમાયત કરી રહ્યા છે અને–'ગ્રહણ કરેલી ધર્મ પ્રતિજ્ઞાઓના પાલન કરતા પણ તે પ્રતિજ્ઞાઓથી ભ્રષ્ટ થઈને પરોપકાર કરવો, એ જ સાચો કલ્યાણમાર્ગ છે '–એવી એવી સ્વ–પર–હિતઘાતક માન્યતાઓનો કેટલાકો પ્રચાર કરી રહ્યા છે માટે જ આ વસ્તુ તરફ તમારૂં લક્ષ્ય દોરવામાં આવ્યું છે પ્રસંગે પ્રસંગે આ અને બીજી પણ વર્તમાનમાં પ્રચારાતી મિથ્યા માન્યતાઓ ઉપર પ્રકાશ ફેંકવાનો ઇરાદો રાખવાના આ યે છે, કે જેથી યોગ્ય આત્માઓ તેવી ભ્રમ જાલમાં ફસાઈને, પોતાના અને બીજાઓના પણ આત્મહિતનું નિકન્દન કાઢવાના પાપમાં પડતા બચી શકે અને બીજાઓને પણ યથાશકયપણે બચાવી શકે

'ગમ્ભીર અર્થોથી ભરેલુ આ પ્રકરણ મહા શ્રુતસાગર માંથી આદરપૂર્વક સમુદ્ધૃત કરીને સજ્જન લોકો ઉપર ઉપકાર કરવાના હેતુથી રચવામાં આવ્યું છે'–એ વાત તો થઈ ગઈ, પણ તે પછી એ પ્રશ્ન ઉઠવો એ પણ સંભવિત છે કે–'આચાર્યભગવાને આ પ્રકરણ ઉપર વૃત્તિ રચવાનું કારણ શું ?' આથી પોતે રચેલી વૃત્તિને રચવાના કારણને જણાવતા, આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–' વિશિષ્ટ પ્રકારના વિવરણ વિના જડ મતિવાળા આત્માઓ આ અર્થગંભીર પ્રકરણને સમજી શકે એ શકય નહિ હોવાથી, મે આ વૃત્તિને રચી છે' આ રીતિએ વૃત્તિરચનાના કારણનો નિર્દેશ કરવા સાથે, આચાર્યભગવાને એ પણ ફરમાવ્યું છે કે–' આ

વૃત્તિ સુગમ અને સ્વલ્પ છે' અર્થાત્-આ વૃત્તિ સ્વલ્પ હોવા છતા પણ મૂળ કથનને સુગમતાથી સમજાવનારી છે કારણ કે-આ વૃત્તિની સ્વલ્પતાના યોગે જો મૂળ કથનનો ભાવ સુગમ ન બને, તો તો જડ મતિવાળા આત્માઓને પણ વસ્તુ તત્ત્વનો બોધ કરાવવાનો જે હેતુ છે, તે બર આવે નહિ આથી જ, આચાર્યભગવાને એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે-આ વૃત્તિ પરિમાણમા સ્વલ્પ હોવા છતા પણ, જડ મતિવાળા આત્માઓને તત્ત્વભાવ સુગમતાથી પમાડી શકે તેવી છે

બૃહદ્ વૃત્તિ

આ શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણ નામના શાસ્ત્રરત્ન ઉપર, એક બીજી પણ વૃત્તિ રચાએલી છે એ વૃત્તિ, શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણની બૃહદ્વૃત્તિ તરીકે જૈન સમાજમા સુપ્રસિદ્ધ છે આ બૃહદ્વૃત્તિના રચયિતા આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા છે આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ-

શ્રી ધર્મરત્નશાસ્ત્ર યદ્યપ સ્વ ... ભત ।

-એમ ફરમાવીને જણાવે છે કે-' આ શ્રી ધર્મરત્ન નામનુ શાસ્ત્રરત્ન જો કે અલ્પ શબ્દોથી રચાએલુ છે, તો પણ ઘણા જ અર્થોથી ભરેલું છે ' આ ઉપરથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે-આ શ્રી ધર્મરત્ન નામનો શાસ્ત્રગ્રન્થ, એ કોઈ સામાન્ય કોટિનો ગ્રન્થ નથી, પરન્તુ આ ગ્રન્થ ગમ્ભીર અર્થોથી ભરેલો છે અહી આપણે મુખ્યત્વે બૃહદ્વૃત્તિનો વિસ્તાર કરીશુ, છતા સ્વોપજ્ઞ લઘુવૃત્તિનો પણ ઉપયોગ કરવાને ચૂકીશુ નહિ

ધર્મના ઉપદેશની કલ્યાણ-રમ્યતા

આ શાસ્ત્રરત્નની રચના ધર્મ રૂપ રત્નના અર્થી આત્માઓને ધર્મનો ઉપદેશ આપવાના હેતુથી જ કરવામાં આવી છે 'સંસારવર્તી પ્રાણિઓ સદ્ધર્મને પામો અને તેનું પાલન કરવા દ્વારા અવિનાશી મુક્તિસુખને પ્રાપ્ત કરો'-એવી અનુગ્રહબુદ્ધિથી આ ગ્રન્થરત્નનું નિર્માણ થયું છે આ નિર્માણમાં પોતાના આત્મા પ્રત્યેની પણ તેવી જ અનુગ્રહબુદ્ધિ ગ્રન્થપ્રણેતા મહાત્માની છે આત્મામાં જ્યારે વાસ્તવિક પ્રકારની અનુગ્રહબુદ્ધિ પ્રગટે છે, ત્યારે આત્મા કયી દિશાએ સ્વને અને પરને દોરવાને ઈચ્છે છે, તે સમજવા જેવું છે જેના અન્તરમાં સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિ પ્રગટે છે, તે આત્મા સ્વયં જેમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્મની જ આરાધનામાં ઉદ્યુક્ત બનવાને ઈચ્છે છે, તેમ બીજા પણ સંસારવર્તી આત્માઓ શ્રી જિનભાષિત ધર્મને જ આરાધનારા બનો એમ ઈચ્છે છે કારણ કે-શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા મુક્તિસાધક ધર્મની, મોક્ષના અભિપ્રાયથી, યથાવિધિ આરાધના કર્યા વિના, કોઈ પણ જીવનું કોઈ પણ કાળે સાચું કલ્યાણ સધાયું નથી, સધાતું નથી અને સધાશે પણ નહિ, એ વાત એ પુણ્યાત્માના હૃદયપટ ઉપર સ્પષ્ટ રીતિએ આલેખાઈ જાય છે આ જ કારણે ઉંચામાં ઉંચી કોટિની અનુગ્રહબુદ્ધિને ધરનારા અને વિશ્વના જીવ માત્રનું નિરપવાદપણે કલ્યાણ ઈચ્છનારા ધર્માચાર્ય આદિ મહાત્માઓ કલ્યાણના અર્થી જીવોને વિવિધ સ્વરૂપે પણ એક જ જાતિનો ઉપદેશ આપે છે અને તે એ જ કે-" અનન્ત-ઉપકારી અનન્ત-જ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ

ફરમાવેલા ધર્મને તમે યથાવત્ સ્વીકારો અને તે ધર્મનું યથાવત્ પાલન કરો !" મુક્તિસાધક ધર્મના ઉપદેશ સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપદેશ આપવાનું કામ ધર્માચાર્ય આદિ મહાત્માઓનું હોતું જ નથી. ખરેખર, 'કલ્યાણ' અને 'કલ્યાણમાર્ગ' એ બેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જે પુણ્યાત્માઓને યથાસ્થિતપણે હૃદયંગમ થઈ ગયું હોય છે, તેવા પુણ્યાત્માઓ તો જ્યારે જ્યારે ઉપદેશ આપવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે ત્યારે કેવળ મુક્તિસાધક ધર્મના જ સ્વીકાર અને પાલનનો ઉપદેશ આપવાનું પસંદ કરે છે અવસરે અવસરે એ પ્રકારનો ઉપદેશ દેવામાં જ પોતાનું અને ઈતર જીવોનું પણ કલ્યાણ સમાએલું છે, એમ માત્ર ધર્માચાર્ય આદિ મહાત્માઓ જ માને છે એમ નથી, પરન્તુ ધર્મને યથાર્થપણે સમજેલા ગૃહસ્થો પણ અવશ્યમેવ એમ જ માને છે

સુસાધુઓ ધર્મ સિવાયનો ઉપદેશ ન દે

શ્રી જૈન શાસને સુગુરૂના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતાં જેમ એ ફરમાવ્યું છે કે—" તેઓ મહાવ્રતોને ધરનારા હોય છે, પોતે સ્વીકારેલા તે મહાવ્રતોના પાલનમાં ધીર હોય છે, ભિક્ષા માત્રથી આજીવિકા કરનારા હોય છે અને સામાયિકમાં એટલે કે સમભાવમાં અગર તો કહો કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયીની આરાધનામાં રહેનારા હોય છે "—તેમ એ પણ ફરમાવ્યું છે કે—" તેઓ ધર્મનો જ ઉપદેશ દેનારા હોય છે " આથી,

સ્વ-પરના કલ્યાણના અભિલાષી મહાત્માઓ જેમ પોતે સ્વીકારેલા મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞાઓના પરિપાલનને માટે સુસજ્જ બન્યા રહે છે અને સમભાવમાં રહેવાનો પરિશ્રમ સેવ્યા કરે છે, તેમ જ્યારે જ્યારે ઉપદેશ આપવાનો પ્રસંગ આવી લાગે છે, ત્યારે ત્યારે સ્વ-પરના અધિકારનો ખ્યાલ રાખીને, એક માત્ર મુક્તિસાધક ધર્મનો જ ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ કારણે સાચા જૈનો પણ, મુક્તિસાધક ધર્મની આરાધનાદિ સિવાયનો ઉપદેશ આપનારાઓને સાધુ તરીકે માનતા નથી, પણ તેઓને માત્ર વેષધારી તરીકે જ માને છે. એવા વેષધારિઓ જેમ પોતાના આત્માનું અકલ્યાણ કરનારા બને છે, તેમ તેવાઓના સંસર્ગમાં આવનારા બીજા પણ ભદ્રિક અને અજ્ઞાન આત્માઓનું અકલ્યાણ કરનારા બને છે. આ કારણે, એવા વેષધારિઓની અકલ્યાણકારકતાને જાહેર કરવી, એ પણ એક પ્રકારનો કલ્યાણકારી જ પ્રયત્ન છે, એમ શ્રી જૈન શાસનને વફાદાર રહેવાને ઈચ્છતા સાધુઓ અને શ્રાવકો માને છે. આવો કલ્યાણકારી પ્રયત્ન કરનારાઓ પણ જેઓને 'કજીયાખોર' અને 'કંકાસી' લાગે છે, તેઓ પણ ભવ્યાત્માઓના કલ્યાણના વિષયમાં ભયંકર કોટિના શત્રુની જ ગરજને સારનારા બને છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-તેવી ક્ષણિક શાન્તિના નામે જેઓ કલ્યાણમાર્ગથી સ્વયં ભ્રષ્ટ બની, બીજાઓને પણ કલ્યાણમાર્ગથી ભ્રષ્ટ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોય, તેવા અદૃષ્ટ કલ્યાણકર વેષધારિઓ આદિથી પણ કલ્યાણકામિઓએ સાવધ બન્યા રહેવાની જરૂર છે.

અર્થ-કામની વાસના નહિ પોષાવી જોઇએ.

દુનિયામા-' ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ '-એમ ચાર પુરૂષાર્થો ગણાય છે પરન્તુ એ ચાર પુરૂષાર્થોમા અર્થ અને કામ એ બે પુરૂષાર્થો તો નામ માત્રના જ પુરૂષાર્થો છે, એમ શ્રી જૈન શાસન ફરમાવે છે એટલુ જ નહિ, પણ શ્રી જૈન શાસન તો સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે કે-' અર્થ અને કામ એ બે પુરૂષાર્થો પરમાર્થદષ્ટિએ અનર્થભૂત છે વાસ્તવિક રીતિએ તો મોક્ષ એ જ એક સાચો પુરૂષાર્થ છે અને ધર્મ તનુ કારણ છે ' તે જ ધર્મ વાસ્તવિક રીતિએ ધર્મ છે, કે જે ધર્મના સ્વીકાર અને પાલનના પ્રતાપે, પરિણામે મોક્ષની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય જે ધર્મ પરિણામે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર નથી, તે ધર્મ વસ્તુત ધર્મપુરૂષાર્થમા ગણાતો જ નથી આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે-સ્વ અને પર, ઉભયના કલ્યાણના અર્થી આત્માએ જેમ ધર્મ સિવાય બીજાનો ઉપદેશ દેવાનો નથી, તેમ તે જ ધર્મનો ઉપદેશ દેવાનો છે, કે જે ધર્મ મોક્ષના કારણભૂત હોય અર્થ અને કામના ઉપદેશને તો દેવાનો હોય જ નહિ અને ધર્મનો ઉપદેશ પણ તે મોક્ષના કારણભૂત અને એવી જ રીતિએ દેવાનો હોય આથી ધર્મના ઉપદેશમા પણ અર્થ અને કામની વાસના પોષાઈ ન જાય, તેનો ય ધર્મોપદેશકે ખાસ ખ્યાલ રાખવાનો હોય છે

અર્થદેશનાથી મોક્ષમાર્ગ વહેવો અશક્ય છે

આ સ્થિતિમા સાચા સાધુઓ મુક્તિદાયક ધર્મના ઉપ

દેશ સિવાયનો ઉપદેશ કેમ જ દઈ શકે ? નજ દઈ શકે. મુક્તિસાધક ધર્મથી વિપરીત ઉપદેશને દેનારાઓ, ને જેમજ જીવો-ની અર્થ અને કામની વાસના પોષાય એ પ્રકારનો ધર્મના નામે ઉપદેશ દેનારાઓને, તેઓ સાધુવેષના દોય તો પણ, તેમને સાધુ તરીકે કેમ જ સ્વીકારી શકાય ? યથોક્તન્યાય ધર્મોપદેશક સાધુથી ન તો મુક્તિસાધક ધર્મથી વિપરીત ઉપદેશ દઈ શકાય અને ન તો જીવોની અર્થની અને કામની વાસના પોષાય એ રીતિએ ઉપદેશ દઈ શકાય જે [illegible] વચનને શ્રી જૈન શાસનમા ટંકશાળી વચન તરીકે [illegible] સ્વીકારવામા આવે છે, તે ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ મહા-મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજે [illegible] કે-અર્થની દેશના દેનાર સાધુવેષના [illegible] પદના ચોર' તરીકે ઓળખાવે છે [illegible] છે કે-' જે સાધુઓ અર્થની દેશના આપે છે, તેઓ ધર્મના ગ્રન્થોને ઓળવનારા છે અને [illegible] છે ધર્મના ગ્રન્થોને ઓળવનારા અને [illegible] એવા તે આત્માઓથી મોક્ષમાર્ગનું વહન કેમ જ થઈ શકે ? અર્થાત્-'એવા અર્થદેશક સાધુઓથી મોક્ષમાર્ગનું વહન થવું એ શક્ય નથી ' વાત પણ સાચી છે કે-જે આત્માઓ અજ્ઞાનતાના કારણે, લોકવાહવાહને પ્રાપ્ત કરવાની અધમ લાલસાના કારણે અગર તો બીજા ગમે તે કોઈ કારણે, મોક્ષમાર્ગના શત્રુભૂત અર્થ અને કામ [illegible] પ્રચાર [illegible] પ્રવૃત્ત થાય છે, તે આત્માઓ સાધુના વેષમા હોય, પણ, મોક્ષમાર્ગના શત્રુ જ [illegible]

એટલું જ નહિ, પણ એવા વેષધારિઓ તો કેટલીક વાર ઈતર દર્શનને માનનારા વિરોધિઓના કરતા પણ વધારે ભયકર નિવડે છે

સાધુઓ મોક્ષમાર્ગના શત્રુ કેમ બને ?

પ્ર૦ સાધુઓ અને 'મોક્ષમાર્ગના શત્રુ'-એ કલ્પના દુ ખદાયક નથી ?

કોઈ પણ કલ્પના કે વિચારણા, દુ ખદાયક હોવા માત્રથી જ, તેનો અભાવ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી 'સાધુઓ' અને 'મોક્ષમાર્ગના શત્રુ'-એ કલ્પના અવશ્ય દુ ખદાયક છે પણ એના કરતા ય વધુ દુ ખદાયક તો એવી સ્થિતિનુ અસ્તિત્વ છે શ્રી જૈન શાસન જેના હૈયે વસ્યું છે, તે તો એ જ ઈચ્છે કે-'કોઈ પણ સાધુ મોક્ષમાર્ગના શત્રુ ન બને' પરન્તુ જ્યારે એવું પણ બનતું જ હોય, ત્યારે એ પાપથી બચવા અને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પણ કર્ત્તવ્ય રૂપ થઈ પડે કે સ સારના ક્ષય અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે સાધુપણાને સ્વીકારનારો આત્મા મોક્ષમાર્ગનો શત્રુ બને, એ ઘણું ભયકર છે, પણ તે અશક્ય નથી સાધુ બન્યા બાદ જેઓ ગુરૂકુલ વાસના સેવનપૂર્વક મોક્ષમાર્ગનો અભ્યાસ નથી કરતા, સદ્ગુરૂની આજ્ઞા વિના ઉપદેશક બની બેસે છે અને લોક પ્રશ સાના લોભી બની જાય છે, તેઓ મોક્ષમાર્ગના શત્રુ બનવાની ઈચ્છા નહિ હોવા છતા પણ, માર્ગના રહસ્યથી અનાત હોવાના કારણે અને સ્વચ્છન્દતાના પ્રતાપે, મોક્ષમાર્ગના શત્રુ બની જાય એ તદ્દન સહજ છે શુદ્ધ હેતુથી પણ સાધુ

બનેલા જે આત્માઓમાં [illegible]
પ્રગટે છે અને એના યોગે જેઓ [illegible]
જઈને વોકને [illegible] નાખવાને જ [illegible]
દે છે, તે આત્માઓ સમ્યગ્દર્શન [illegible]
ર્ગના કટ્ટર શત્રુ બની ગઈ છે [illegible]
વેષમાં રહેવાઓ પણ મોક્ષમાર્ગના શત્રુ [illegible]
એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું [illegible]
સાવધ બનવા જેવું છે કે [illegible]
ન હોત, તો તો શાસ્ત્રોમાં [illegible]
કુગુરુ એવા આત્માઓના જે [illegible]
કરી જ આવત નહિ !

અમુક બાબતના જ નવવિરુદ્ધ [illegible]

[illegible] રીતિએ અર્થ [illegible]
વેષમાં રહેલા કુગુરુઓને એ [illegible]
સમર્ગથી કલ્યાણકામી યોગ્ય [illegible]
એ કાર્ય જો કે સુરક્ષિત તો [illegible]
વધારે સુરક્ષિત કાર્ય તો, ધર્મને [illegible]
કામની વામના પોષામ તેવા [illegible]
ઓળખી લેવા અને તેવાઓના [illegible]
આત્માઓને બચાવી લેવા, [illegible]
ઓની ખ્યાતિ 'માર્ગસ્થ [illegible]
અને પ્રાય બને છે પણ [illegible] અમુક
છોડીને તેએ બીજી [illegible]

મહાત્માને શોભે એવો જ ઉપદેશ આપનારા અને એવો જ વર્તાવ રાખનારા હોય છે આ દશામા તેવા આત્માઓની સાચી દશાને પિછાનવી એ સહેલુ કામ નથી, પણ શાસનના રહસ્યને પામેલા વિચક્ષણ આત્માઓ તો તેવી દશાને સહજમા પિછાની શકે છે એટલી પિછાન થયા પછી પણ, કલ્યાણના અર્થી આત્માઓને એ પિછાન કરાવવી, એ કાર્ય વધારે મુશ્કેલીભર્યું છે અમુક અમુક વિષયોમા તેઓ સૂત્ર વિરૂદ્ધ ઉપદેશ આપનારા હોવા છતા પણ, તમની માર્ગસ્થ તરીકેની જે ખ્યાતિ હોય છે તેથી અને બીજી બાબતોમા માર્ગસ્થ સદશ ઉપદેશ અને વર્તાવ હોય છે તેથી, ઘણાઓ ભ્રમમા પડે છે તેવાના અ ગત રાગિઓ તો સત્યપ્રરૂપકોને દ્વેષી માનીને આભળના જ નથી અને ધર્મની જેને પડી નથી તેવાઓ સાચા અને ખોટા બેયને કજીયાખોર માને છે આ સ્થિતિમા પણ શાસનના નિર્મલ સત્યના ઉપાસક મહાત્માઓ, આવતી ભય કર પણ આફતોને અકિંચિત્કર બનાવીને, પોતાના કર્ત્તવ્યનું પાલન તો કરે જ છે પરન્તુ એથી પ્રાય શુદ્ધ વિચારક આત્માઓ સિવાય બીજાઓને લાભ થતો નથી વધુમા, એવા ઉત્સૂત્રભાષિઓ જો વિદ્વાન હોય છે, તો તો વળી શાસ્ત્રના અર્થોમા પણ કારમી ઉથલપાથલ કર્યા વિના રહેતા નથી અને એથી અર્થી જનોમા પણ મુઝવણ વધી પડે છે એ નિશ્ચિત છે કે–' જીવોની અર્થ અને કામની વાસનાને પોષણ મળે તેવા પ્રકા નો ઉપદેશ માર્ગાનુસારી ધર્મોપદેશકથી ધર્મના નામે પણ આપી શકાય જ નહિ ' આમ છતા પણ, આજે પોતાને માર્ગસ્થ ગણાવનાર કોઈ

કોઈ એવા પ્રકારનો સૂત્રવિરુદ્ધ ઉપદેશ દેવામાં પણ પોતાનું ગૌરવ માની રહેલ છે

નિહ્નવપણાનું નિદાન

પ્રશ્ન—આવા ગણિશ્રી મહર્ષિના જેવા ઉપદેશ અને વર્તન પણ ખના અમુક અમુક મતમાં જ આ પ્રમાણે સૂત્રવિરુદ્ધ ઉપદેશાદિની પ્રવૃત્તિ આચરે, તેમાં શું કારણ સંભવિત છે?

વ્યક્તિવિશેષે કારણવિશેષતા હોવી, એ સંભવિત વસ્તુ છે અને એથી વિશિષ્ટ જ્ઞાની મહાત્માઓ જ જે વ્યક્તિને અંગે જે કારણ હોય તે નિશ્ચિતપણે કહી શકે. છતાં પણ, સામાન્ય રીતિએ એમ બને કે—એક વાર અજ્ઞાનાદિના યોગે ભૂલ થઈ જાય અને કોઈ તે ભૂલને ભૂલ રૂપે દર્શાવે ત્યારે દુર્વૃત્તિને આધીન બનીને આત્મા ભૂલને સ્વીકારીને સુધારવાને માટે ઉત્સાહિત ન બને અને એથી એ ભૂલ એ ભૂલ નથી એવું દર્શાવવાને શાસ્ત્રવચનોનો દુરુપયોગ કરવા માંડે. આમ અજ્ઞાન અને અભિનિવેશ આદિના પ્રતાપે, આત્મા ભયંકર પ્રકારનો પણ ઉત્સૂત્રભાષી બની જાય એ સ્વાભાવિક છે. નિહ્નવ બનેલા આત્માઓના જીવનવૃત્તો શાસ્ત્રોમાં આલેખાએલા છે તે વાંચનારને આ વસ્તુની પ્રતીતિ થયા વિના નહિ રહે. ખરેખર, અજ્ઞાનતા કે તાત્ત્વિક ધર્મ રીપણું એ મહા ભયંકર છે. અજ્ઞાન આત્માઓ માધ્યસ્થ્ય સુવિહિત મહાત્માની નિશ્રાને સ્વીકારીને પણ તરી શકે છે, જ્યારે વિદ્વાન પણ ઘમંડી આત્માઓ તો ભયંકર ભયંકર ઉન્માર્ગે ... મહાજ્ઞાની બનીને અનેક ... આત્માઓના હિતને પણ મારી રીતિએ સંહારનારા બને છે

ધર્મની ઉપાદેયતા મોક્ષને અંગે છે

આપણે તો એ વિચારી રહ્યા છીએ કે-ધર્મના ઉપદેશમાં પણ સૂત્રવિરૂદ્ધ ઉપદેશ શી રીતિએ આવી જાય છે? સાચા ધર્મોપદેશના યોગે તો આત્માના મોક્ષની જ એક માત્ર ભાવના પોષાવી જોઈએ ઉપદેશકની ભૂલથી કોઈ ધર્મને અર્થ અને કામનું કારણ ન બનાવી દે, એની ધર્મોપદેશકે કાળજી રાખવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ ધર્મ આત્માના મોક્ષની અભિલાષાથી જ કરવો જોઈએ, એ વાત શ્રોતાઓના હૃદયમાં જચાવવાનો ધર્મોપદેશકે શક્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ધર્મના યોગે અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ થતી નથી એમ નહિ, ધર્મના યોગે મુક્તિ પ્રાપ્ત ન થાય તે દરમ્યાન ઉત્તમ કોટિના અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે પણ ધર્મને અર્થ અને કામના સાધન રૂપ બનાવવાનો ઉપદેશ અપાય નહિ એવો ઉપદેશ, એ તો વસ્તુત અનર્થકારી એવા અર્થ અને કામનો જ ઉપદેશ છે ધર્મપુરૂષાર્થની ઉપાદેયતા તો મોક્ષને અંગે છે, પણ અર્થ-કામને અંગે નથી જ આથી સ્પષ્ટ છે કે-જે કહેવાતા ધર્મમાં પણ મોક્ષનું કારણપણું નથી, તે ધર્મ પણ વસ્તુત સાચા અર્થ રૂપ ગણાતો નથી અને એથી તે ઉપાદેય નહિ રહેતાં હેય જ બની જાય છે

અનુષ્ઠાનોના ફલની માગણી ન હોય

આમ છતાં પણ સુવિશુદ્ધ સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ હેય ગણાતા ધર્મને પણ, ઉપાદેય ધર્મ તરીકે ઓળખાવવાનો

આજે પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે અને એથી પણ સાવધ રહેવાની જરૂર છે અર્થ અને કામની સાધનામા પડેલા જીવોને એવો ઉપદેશ ગમી જાય એ સહજ છે, પણ આત્મહિતના અર્થી આત્માઓએ તો પોતે આચરેલા અગર પોતા દ્વારા આચરાતા ધર્મને અર્થ-કામના સાધન રૂપ બનાવતા પહેલા ચેતવાની જરૂર છે અનન્ત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા ધર્માનુષ્ઠાનો ઉપર જેમ શ્રદ્ધાની જરૂર છે, તેમ એ ધર્માનુષ્ઠાનોનુ એ તારકોએ જે જે ફલ વર્ણવ્યુ છે, તેના ઉપર પણ શ્રદ્ધા રાખવાની જરૂર છે અને જો એવી સુન્દર શ્રદ્ધા કેળવાઈ જાય, તો આચરેલા અગર આચરાતા ધર્માનુષ્ઠાનોનો પૌદ્ગલિક બદલો માગવાની ઈચ્છા કેમ જ જાગે? કારણ કે-શ્રી જિનોપદિષ્ટ અનુષ્ઠાનો કેવળ મોક્ષને માટે જ સેવાવા જોઈએ એવો અને એ અનુષ્ઠાનોના આચરણના યોગે જે ફલપ્રાપ્તિ થવી જ્ઞાનિઓએ વર્ણવેલી છે, તે નિયમા પ્રાપ્ત થશે એવો વિશ્વાસ, સુશ્રદ્ધાળુ આત્મામા હોવો તે પણ સ્વાભાવિક જ છે

સ૦ મોક્ષમાર્ગની આરાધના વધુ થાય, એ દૃષ્ટિએ તો અભિલાષા થઈ શકે ને?

મોક્ષપ્રાપ્તિની તીવ્ર અભિલાષાના યોગે મુક્તિમાર્ગની આરાધનામા સહાયક સામગ્રી મેળવવાની કે માગવાની ઈચ્છા થાય તો તે વસ્તુ જ જૂદી છે, પણ દુન્યવી લાલસાના યોગે કોઈ પણ દુન્યવી સામગ્રી મેળવવાને માટે ધર્મને સાધન બનાવવાનો પ્રયત્ન નહિ જ કરવો જોઈએ મોક્ષમાર્ગની આરાધનાના હેતુથી થતી માગણીમાં તો મુક્તિની ભાવના

જ નબલ કારણ રૂપ છે, ત્યારે આચરેલા અગર આચરાતા ધર્મના ફલ તરીકે થતી બીજી મા ણીઓમા અગર ખાતી બીજી ઇચ્છાઓમા પૌદ્ગલિક ભાવનાની જ પ્રધાનતા છે અને એ જ કારમી ભાવનાની પુષ્ટિ છે મોક્ષાર્થી આત્માએ તો પૌદ્ગલિક ભાવનાથી સદા અને સર્વથા મુક્ત રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને એક મુક્તિને માટે જ ધર્માનુષ્ઠાનોને આચરવામા અપ્રમત્ત બનવા ઉદ્યમશીલ બનવું જોઇએ

દૃષ્ટાન્તના નામે વિધાનને ન ઉડાવાય

વિવેકપૂર્વક વિચારાય, તો આ વાત સ્હેજમા સમજી શકાય તેવી છે પર તુ અજ્ઞાન કે અભિનિવેશ આદિના પ્રતાપે સ્વતત્વને ભૂલેલા આત્માઓને આ વાત વિવેકપૂર્વક વિચારવી હોય તો ને? આજે તો, ઉપકારિઓએ ધર્મના ફલ તરીકે વર્ણવેલી વસ્તુઓને આગળ કરીને, સાસારિક વસ્તુઓને માટે પણ ધર્મને આચરવાનો ઉપદેશ ધર્મદેશક મહાત્માઓથી આપી શકાય, એવું સિદ્ધ કરવાને માટેનો ઘણો જ અવિવેકી પ્રયત્ન થઇ રહ્યો છે આવી સૂત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિને સૂત્રસિદ્ધ ઠરાવવાની બૂરી લતે ચઢેલા, પોતાની સમજશક્તિને બાજૂએ રાખીને, કેટલાક દષ્ટાન્તોનો ઉપયોગ પણ, શ્રી જિનશાસનના રહસ્યથી અજ્ઞાત અને અર્થ–કામ–લોલુપી આત્માઓ જેવો કરે, તેવો કરી રહ્યા છે દષ્ટાન્તોના નામે અન ન્તજ્ઞાનિઓએ ફરમાવેલા સ્પષ્ટ વિધાનોને પણ ઉડાવવાનો આ વો પ્રયત્ન થાય, એ કોઈ પણ રીતિએ હિતાવહ નથી વિધાન એવુ હોય કે–'ચારિત્રનો વિરાધક નરક જાય' છતા

કોઈ વ્યક્તિવિશેષ પુન આરાધના આદિના કારણે સ્વર્ગે અગર તો મોક્ષે પણ જાય એ બને આથી આવા પ્રસગને આગળ કરીને, 'ચારિત્રનો વિરાધક નરકે જાય'–એવા વિધાનને ઉડાવવાનો પ્રયત્ન કરાય, તો તે શુ વ્યાજબી ગણાય? નહિ જ! વિવેકી આત્માઓ તો, અનન્તજ્ઞાનિઓએ પ્રરૂપેલા સિદ્ધાન્તને જ પુ ષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને તેથી વિપરીત લાગતા દૃષ્ટાન્તોમા બીજી કોઈ વિશિષ્ટતા રહેલી હોવી જ જોઈએ, એમ કલ્પે

તદ્‌હેતુ અને અમૃત ક્રિયાનો જ ઉપદેશ કરાય :

આ વસ્તુને સમજવામા અનુષ્ઠાનોના પાચ પ્રકારોનો વિચાર બહુ જ મદદરૂપ નિવડે તેમ છે અનન્તઉપકારિઓએ ધર્મના અનુષ્ઠાનોના પાચ પ્રકારો, તેને કરનારના આશયભેદને આશ્રયીને, વર્ણવ્યા છે સમજો કે–પૌષધ અગર સામાયિક કે આયબીલાદિની તપશ્ચર્યા, એ વિગેરે પણ ધર્માનુષ્ઠાન છે એ ધર્માનુષ્ઠાન પાચ પ્રકારનું હોઈ શકે છે કરનારના આશય યોગે તે ક્રિયા વિષક્રિયા પણ બની શકે છે, ગરલક્રિયા પણ બની શકે છે, અનનુષ્ઠાન રૂપ ગતાનુગતિક પણે થતી અગર સમૂર્ચ્છિમવત્ થતી ક્રિયા પણ બની શકે છે, તદ્‌હેતુ ક્રિયા પણ બની શકે છે અને અમૃતક્રિયા પણ બની શકે છે એ ક્રિયા સ્વત ધર્મક્રિયા જ છે એ ક્રિયાના વર્ણનમા, એને તારક ક્રિયા તરીકે જ વર્ણવાય એ ક્રિયા આત્મકલ્યાણના જ કારણભૂત ગણાય પણ જ્યારે ક્રિયા અને ક્રિયાકાર–એ બેનો યોગ થાય, ત્યારે તે ક્રિયા વિષાદિ

પાચમ થી કોઈ પણ એક વિશેષણને પામે અને તદનુસાર ફલને પમાડનારી થાય તે ક્રિયાના યોગે, તેના કરનારને પ્રાપ્ત થનાર ફલને સૂચવનાર વિષાદિ વિશેષણો છે આત્માને પરમ હિતકર જો કોઈ પણ ધર્મક્રિયા બનની હોય, તો તે જેમ અમૃતક્રિયા છે, તેમ આત્માને પરમ હાનિકર જો કોઈ પણ ક્રિયા બનતી હોય, તો તે વિષક્રિયા છે અમૃત ક્રિયા કરતા તદ્હેતુ ક્રિયા આત્માને તાત્કાલિક લાભની અપેક્ષાએ ઓછી હિતકર છે, તેમ વિષક્રિયા કરતા ગરલક્રિયા તાત્કાલિક હાનિની અપેક્ષાએ ઓછી હાનિકર છે અનનુષ્ઠાન રૂપ ધર્મક્રિયા મ ધ્યમ છે અને એથી કોઈ પણ ભદ્રિક આત્માને લાભ ન જ થાય એમ ન કહેવાય પરન્તુ ઉપદેશ તો તદ્હેતુક્રિયા અને અમૃતક્રિયાને જ આચરવાનો આપી શકાય

વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનની અનર્થકતા

ઉપકારી પરમર્ષિઓએ વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન–એ બે અનુષ્ઠાનોને, વિવિધ પ્રકારના અનર્થોને કરનારા તરીકે ઓળખાવેલ છે એ બે અનુષ્ઠાનો શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમા ઉપાદેય તરીકે નહિ જ, પણ હેય તરીકે જ ઉપદેશાએલા છે આ લોકની સપત્તિ આદિની ઈચ્છાથી આચરવામા આવતા ધર્માનુષ્ઠાનને ઉપકારિઓ વિષાનુષ્ઠાન તરીકે ઓળખાવે છે અને તેવું અનુષ્ઠાન વિષની જેમ વિનાશક બને છે એમ ઉપકારિઓ ફરમાવે છે સ્થાવર અને જગમના ભેદથી ભિન્ન જે વિષ, તે જેમ ભક્ષણ કર્યા બાદ તરત જ તેને ખાનારનો વિનાશ કરે છે, તેમ આ લોકની સપત્તિ

આદિની ઇચ્છાથી વિષ રૂપ બનેલ ધર્માનુષ્ઠાન પણ, તેના કરનારના શુદ્ધ ચિત્તનો તત્કાલ વિનાશ કરે છે આ લોકની વિભૂતિ આદિની ઈચ્છાથી કરવામા આવતા ધર્માનુષ્ઠાનને જેમ વિષાનુષ્ઠાન કહેવામા આવે છે, તેમ દિવ્યભોગની અભિલાષાથી કરવામા આવતા ધર્માનુષ્ઠાનને ઉપકારી પરમર્ષિઓએ ગરાનુષ્ઠાન તરીકે ફરમાવેલ છે ગર, એ પણ એક પ્રકારનુ કાલાન્તરે વિનાશ કરતુ વિષ જ છે ખરાબ દ્રવ્યના સયોગથી ઉત્પન્ન થતા વિષને ગર કહેવાય છે પ્રથમનું વિષ તેને ખાનારનો તત્કાલ વિનાશ કરનારૂ છે, જ્યારે કુદ્રવ્યના સયોગથી ઉત્પન્ન થતું 'ગર' નામનું વિષ, તેને ખાનારનો તત્કાલ નહિ પણ કાલાન્તરે વિનાશ કરનારૂ છે આ જ વસ્તુ, ચિત્તશુદ્ધિના નાશની અપેક્ષાએ વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનને અગે સમજવાની છે વિષાનુષ્ઠાન જેમ તત્કાલ સુન્દર ચિત્તનો નાશ કરે છે, તેમ ગરાનુષ્ઠાન ભવાન્તરમા અનર્થસપાદન રૂપ વિનાશને કરનારૂ નિવડે છે આ વસ્તુને વિચારનાર અને સમજનાર, જો આ વસ્તુ પ્રત્યે મિથ્યાત્વના ઉદયે અશ્રદ્ધાળુ ન બન્યો હોય, તો સ્પષ્ટપણે સમજી શકે તેમ છે કે-'આ લોકની પૌદ્ગલિક સપત્તિ આદિની અભિલાષાથી કે પારલૌકિક દિવ્યભોગ આદિની અભિલાષાથી કરવામા આવતું ધર્માનુષ્ઠાન પણ, કોઈ પણ રીતિએ વિધિરૂપ ઠરી શકતુ નથી '

<u>વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનનો સ્પષ્ટ નિરૂપણ</u>

આટલી સ્પષ્ટ વાતને જાણવાનો, સમજવાનો અને

વાનો કોઈ પણ સાચા ધર્માચાર્યથી ઈન્કાર થઈ શકે જ નહિ, પણ અભિનિવેશ નામનું મિથ્યાત્વ તો તેનાથી ઘેરા એવા ભવભ્રમના રસજ્ઞ, બુદ્ધિશાલી અને વિદ્વાન એવા જૈનાચાર્યોને પણ સહજમાં માર્ગભ્રષ્ટ બનાવી દે છે અને એથી પોતાની જે કોઈ પણ સમજશક્તિ, બુદ્ધિ કે વિદ્વત્તા હોય છે, તે સર્વનો સૂત્રવિરૂદ્ધ પ્રચાર કરવામાં ઉપયોગ કરવામાં જ તે અહંમાની આત્માઓ કૃતકૃત્યતા અનુભવે છે વર્તમાનમાં પણ એવી દયાજનક દશાને પામેલ આત્મા, ધર્માચાર્ય તરીકેની નામનાને ભોગવતા હોવા છતા પણ દુરાગ્રહવશ એવો પણ પ્રચાર કરવાને મથી રહેલ છે કે—

વિશાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન પણ શ્રી જૈન શાસનમાં નિષિદ્ધ નથી એ કારણે આ લોકના અને પરલોકના પાૈદ્ગલિક સુખો માટે પણ ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ ધર્મોપદેશકોથી આપી શકાય

આમ કહેવું એ તદ્દન અયથાર્થ જ છે, પરન્તુ દુરાગ્રહમાં પડેલ આત્માઓ, અયથાર્થ વસ્તુને પણ યથાર્થ વસ્તુ તરીકે જણાવવાને માટે, ગમે તેવી પણ કુયુક્તિઓનો આશ્રય લેવાને ચૂકતો નથી આવી રીતિએ કુયુક્તિઓનો આશ્રય લઈને ધર્મપ્રિયતા છતાં પણ પોતાની યુક્તિપ્રિયતાને વધુ વજન આપનાર તે કહે છે કે—

'શાસ્ત્રાનુસાર શાસનમાં આ લોકના પાૈદ્ગલિક સુખની અભિલાષા રૂપ વિષને અને પરલોકના પાૈદ્ગલિક સુખની અભિલાષા રૂપ ગરને તજવાનો ઉપદેશ આપી શકાય પણ વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનના ત્યાગનો ઉપદેશ ન જ આપી શકાય કારણ કે—એ અનુષ્ઠાનો કાંઈ ત્યાજ્ય નથી

આવી રીતિએ ઉન્માર્ગને પોષવાનો નિર્ણય અને એકાન્તે સ્વપર-હિતઘાતક પ્રયત્ન કરનારને, સૌથી પહેલા તો એ જ સમજાવવુ પડે તેમ છે કે-"આવી રીતિએ કુયુક્તિઓનો પ્રયોગ કરીને અનત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા સુવિશુદ્ધ સિદ્ધાન્તને અનુસરીને કહેવાએલા સત્યની સામે વિરોધ કરવાની વૃત્તિને પોષવી, એના કરતા તો મૌન રહીને અનેકગુણા પાપથી બચવું, એ જ સ્વપરને માટે હિતાવહ છે" વળી તેમણે એ પણ સમજવાની જરૂર છે કે-આ લોકની પૌદ્ગલિક અભિલાષા રૂપ વિષને અને પરલોકની પૌદ્ગલિક અભિલાષા રૂપ ગરને તજવાનો ઉપદેશ, એ જ વસ્તુત વિષાનુષ્ઠાનના અને ગરાનુષ્ઠાનના ત્યાગનો ઉપદેશ છે કારણ કે-આ લોકની પૌદ્ગલિક અભિલાષાના યોગે જ ધર્માનુષ્ઠાન વિષાનુષ્ઠાન કહેવાય છે અને પરલોકની પૌદ્ગલિક અભિલાષાના યોગે જ ધર્માનુષ્ઠાન ગરાનુષ્ઠાન કહેવાય છે જ્યા ધર્માનુષ્ઠાનને કરનારમાથી આ લોકની અને પરલોકની પૌદ્ગલિક અભિલાષા ગઈ, પછી એ અનુષ્ઠાનને વિષાનુષ્ઠાન કે ગરાનુષ્ઠાન કહી શકાતું નથી અર્થાત્-વિષાનુષ્ઠાનનો અને ગરાનુષ્ઠાનનો તો તેના કરનારમાથી આ લોક સબધી કે પરલોક સબધી પૌદ્ગલિક અભિલાષા જતાની સાથે જ, ત્યાગ થઈ જાય છે આથી સ્પષ્ટ છે કે-વિષ અને ગરના ત્યાગનો ઉપદેશ દઈ શકાય-એવું સ્વીકારવાથી પણ, વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન ત્યાજ્ય છે-એવું સ્વીકારાઈ જાય છે, એટલે, "વિષાનુષ્ઠાન કે ગરાનુષ્ઠાનના ત્યાગનો ઉ[illegible] ન જ દેવા [illegible]તા વદતો વ્યાઘાત રૂપ બની

એ જ કારણે કહેવાય છે કે–એવી વાતો કરવામાં સુયુક્તિ
નથી, પણ કેવળ કુયુક્તિતા જ રહેલી છે " ધર્માનુષ્ઠાનો
વિષ રૂપ અને ગર રૂપ બનાવનારી અભિલાષાઓ નીક
ગયા પછીથી તો, તે ધર્માનુષ્ઠાનો વિષાનુષ્ઠાન કે ગરાનુષ્ઠ
તરીકે રહેતા જ નથી "–આ વસ્તુ દુરાગ્રહવશ ન
વિચારવાના યોગે જ, આ પ્રકારની કુયુક્તિઓનો આશ્ર
સેવાયો હોય, એ પણ સંભવિત છે અન્યથા, એ કબૂ
લેવાત જ કે–" વિષાનુષ્ઠાનો અને ગરાનુષ્ઠાનો વિવિ
પ્રકારના અનર્થોને કરનાર હોવાના કારણે ત્યાજ્ય જ છે
જગતમાં પણ ડાહ્યા ગણાનાઓ વિષમિશ્રિત અન્નમા
વિષને કાઢીને તે અન્નને ખાવાનો ઉપદેશ આપતા નથ
એટલું જ નહિ, પણ વિષમિશ્રિત અન્નને, એ અન્ન
બીજી કોઈ પણ ખાદ્ય વસ્તુને પાસ ન લાગે એવી રીતિ
વહેલામાં વહેલી તકે તજી દેવાનો જ ઉપદેશ આપે
આથી એમ કહેવું એ તો સરાસર મૂર્ખતા જ છે
" તેઓ અન્નના ત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે અગર તો અ
ત્યાજ્ય જ કહે છે " એ જ રીતિએ, જ્ઞાનિઓ પણ વિષ
ષ્ઠાનને અને ગરાનુષ્ઠાનને તજવાનો જ ઉપદેશ આપે
" વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન અનન્ત ઉપકારી, અન
જ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં નિષિદ્ધ જ છે "–
વાત શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અંકિત થયેલી છે પ
ઉપકારી ન્યાયાચાર્ય, ન્યાયવિશારદ, મહામહોપાધ્યાય શ્રી
યશોવિજયજી ગણિવર, પોતાના રચેલા શ્રી ' અધ્યાત્મસા
નામના ગ્રન્થમાં સ્પષ્ટ રીતિએ ફરમાવે છે કે –

'निषेधायानयोरेव, विचित्रानर्थदायिनो ।
सर्वत्रैवानिदानत्वं, जिनेन्द्रैः प्रतिपादितम् ॥ १ ॥

વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન, એ બે હેય કોટિના અનુષ્ઠાનોના સ્વરૂપાદિને જણાવવાને અંગેની વાતમાં જ, તે મહાપુરૂષ ફરમાવે છે કે–" વિચિત્ર અનર્થોને આપનારા આ વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન એ અનુષ્ઠાનોનો નિષેધ કરવાને માટે જ, શ્રી જિનેન્દ્રોએ, સર્વત્ર અનિદાનપણાનું પ્રતિપાદન કરેલું છે "

આવા સ્પષ્ટ નિષેધને જાણવા છતાં પણ, તેની સામે થવાની વૃત્તિ થાય, ત્યારે સમજી લેવું જોઈએ કે–એ પ્રતાપ કારમા મિથ્યાત્વના ઉદયનો જ છે 'અભિનિવેશ' નામના મિથ્યાત્વનો એ પ્રભાવ જ છે કે–તે સમજીને પણ ખોટા આગ્રહના પૂજારી બનાવે સાચી વસ્તુને પણ ખોટી કહેવાની એ મિથ્યાત્વના તીવ્ર ઉદયના પ્રતાપે લત લાગી જાય છે અને જેને એવી લત લાગે છે તે જો વિદ્વાન હોય છે, તો તો તે સ્વ–પરના હિતનો કારમો સંહારક પણ બની જાય છે કારણ કે–તે પોતાની વિદ્વત્તાનો સૂત્રના અર્થોની ઉથલ પાથલ કરવામાં અને કુયુક્તિઓ દ્વારા દૃષ્ટાન્તાદિનો દુરૂપયોગ કરવામાં ઉપયોગ કરીને, અનેક ભદ્રિક અને અજ્ઞાન આત્માઓને ઉન્માર્ગે દોરી જવા મથે છે આ જ કારણે, શાસ્ત્રના આપણે એ વિચારવું જ રહ્યું કે–ધર્મોપદેશમાં પણ જીવોની અર્થ અને કામની વાસનાને પોષણ મળે એ પ્રકારે ધર્મોપદેશ આપનારા ઉત્સૂત્રભાષિઓથી પણ, કલ્યાણના કામી આત્માઓએ સાવધ રહેવાની જરૂર છે ધર્મોપદેશ તો એવો

જ હોવો જોઈએ, કે જેના યોગે યોગ્ય આત્માઓમાં અર્થ અને કામની લાલસાને નાબૂદ કરવાનો તેમજ મોક્ષના હેતુથી મુક્તિસાધક ધર્મને સેવવાનો અભિલાષ પ્રગટે

ઉન્માર્ગના ઉમૂલનનો હેતુ

આવી આવી વસ્તુઓ, પ્રમ ગોપાલ જણાવવામાં, અનેક હેતુઓ રહેલા હોય છે, પણ તે સઘળા જ હેતુઓ એક માત્ર સ્વપર-હિતની આકાંક્ષા ઉપર જ કેન્દ્રિત થયેલા હોય છે અત્રે, ધર્માનુષ્ઠાનોના આરાધનના ઉદ્યુક્ત બનેલા અને બનનાગ આત્માઓ, જો તેઓના હૃદયમાં લેશ પણ આ લોક સબધી કે પરલોક સબધી પૌદ્ગલિક અભિલાષા હોય, તો તેને તજી દઈને પોતાના તારક ધર્માનુષ્ઠાનને વિષાનુષ્ઠાન અગર ગરાનુષ્ઠાન બનાવતા અટકી જઈ, પોતાદ્વારા આચરતા અનુષ્ઠાનને મુક્તિપ્રાપક બનાવવાને માટે સતત ઉદ્યમશીલ બને, એ પ્રધાન હેતુ છે બીજો હેતુ એ પણ છે કે-તમે અવસરે સાધુના વેષ માત્રથી જ આકર્ષાઈને સૂત્રવિરૂદ્ધ ઉપદેશાદિ દેનારાઓની વાગ્જાળમાં ફસાતા બચી શકો. સાધુવેષને ધરનારા આત્માઓમાં, જેમ સ્વ-પરનો નિસ્તાર સાધવામાં જ પ્રયત્નશીલ તારક મહાત્માઓ હોય છે, તેમ એવા પણ અધમાત્માઓ હોય છે, કે જેઓ પોતાની સૂત્ર વિરૂદ્ધ ઉપદેશાદિની પ્રવૃત્તિના યોગે સ્વ-પરને કારમી રીતિએ ડુબાડનારા બને ! આથી સાધુના વેષમાં પણ રહેતા એવા ઓથી ડ વાણુઠામિઓએ બચવાની આવશ્યકતા છે ' ધોળું એટલું દૂધ'-એમ માનનારાઓ જેમ અવસરે વિનાશ પર્ય-

ન્તની પણ આપત્તિમાં આવી પડે છે, તેમ વેષ માત્રથી જ મુગ્ધાનારાઓ અવસરે સદ્ધર્મથી વંચિત બની જઈને ઉન્માર્ગના ઉપાસક પણ બની જાય છે એ રીતિએ કેટલાકો ધર્મના જ નામે અધર્મના ઉપાસક બનીને સ્વ-પરના એકાન્ત અહિતના માર્ગે ચઢી જાય છે અજ્ઞાન એ પણ મહા શત્રુ છે, માટે સન્માર્ગના અભિલાષિઓએ સન્માર્ગ અને ઉન્માર્ગના સ્વરૂપને અને તેના દેશકો આદિને જાણવાને માટે પણ નિરન્તર પ્રયત્ન કર્યો કરવો જોઈએ સૂત્રાનુસારી સદ્ગુરૂ અને સૂત્રવિરૂદ્ધ દેશનાદિ દેનારા અસદ્ગુરૂના સ્વરૂપને નહિ સમજનારા આત્માઓ, અસદ્ગુરૂના પંજામાં જલ્દી ફસાઈ જાય છે ધર્મી ગણાતા ભદ્રિક સમાજમાં લૌકિક કુગુરૂઓ કરતા પણ આ લોકોત્તર વેષમાં રહેલા કુગુરૂઓ ઘણું જ નુકશાન કરે છે તેવાઓને અવસરે તમે પિછાની શકો અને તેવાઓથી સ્વયં બચીને બીજાઓને પણ શક્તિ અને સામગ્રીના પ્રમાણમાં બચાવી શકો, એ માટે પણ પ્રસંગ પામીને ઉન્માર્ગનું ઉન્મૂલન કરાય છે

[૨]

__ઉપકારિઓની ગુણાકૃતિ__

અનન્ત ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા 'શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણમ્' નામના, આ શબ્દોથી ટુંકા પણ અર્થોથી ગંભીર શાસ્ત્રરત્નની શરૂઆત કરતા, આપણે 'કલ્યાણ' અને

'કલ્યાણમાર્ગ' આદિના સંબંધમાં કેટલાક વિચાર કરી આવ્યા શ્રી જૈન શાસનના રહસ્યને પામેલા ઉપકારી પરમર્ષિઓએ જે જે શાસ્ત્રરત્નોની રચના કરી છે, તે દરેકનું ધ્યેય સ્વનો ઉપકાર સાધવા સાથે, પરનો ઉપકાર સાધવાનું છે પોતાની બુદ્ધિના ગર્વથી નહિ એટલે કે-પોતાની જાતને બુદ્ધિશાળી તરીકે જાહેર કરવાના ઈરાદાથી નહિ કોઈનો પણ પરાભવ કરવાના ઈરાદાથી પણ નહિ અને ધન, કીર્તિ આદિ સંબંધી ઈહલૌકિક તથા દિવ્યભોગાદિ સંબંધી પારલૌકિક પૌદ્ગલિક અભિલાષાથી પણ નહિ પરન્તુ કેવળ જીવો ઉપરની અનુગ્રહબુદ્ધિથી જ, કે જે અનુગ્રહબુદ્ધિમાં સ્વ પ્રત્યેની અનુગ્રહબુદ્ધિનો પણ સમાવેશ થઈ જ જાય છે, તેવી અનુગ્રહબુદ્ધિથી જ ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજાઓએ વિવિધ શાસ્ત્રરત્નોની રચના કરી છે ઉપકારી મહાપુરૂષોની આ પ્રકારની મનોવૃત્તિ ખૂબ વિચારવા જેવી છે, ઉંડાણથી મનન કરવા જેવી છે અને મક્કમપણે અનુસરવા જેવી છે ઉપકારી મહાપુરૂષોની આ પ્રકારની મનોવૃત્તિનો, કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ, જરા પણ બેદરકારી સેવ્યા વિના અભ્યાસ કરવા જેવો છે આ મનોવૃત્તિનો, વિવેકપૂર્વક જો અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો તે અભ્યાસ આત્માને અનેક દુર્ગુણોથી મુક્ત બનાવવાને સમર્થ બને છે, અનેક સદ્ગુણો પમાડવાને સમર્થ બને છે અને એ રીતિએ તે અભ્યાસ શાશ્વત એવા મુક્તિસુખને પણ પમાડનારો બને છે

પ્રજ્ઞાગર્વની ભયંકરતા

કોઈ પણ સાચો વિદ્વાન, કે જે વિદ્વત્તાના વાસ્તવિક

પરમાર્થને પામેલો છે, તે કદી પણ પોતાની બુદ્ધિનો ગર્વ કરવાને પ્રેરાતો નથી બુદ્ધિમત્તાનો ગર્વ પણ આત્માને અધોગતિએ ખેંચી જનારો છે ગમે તેવી તીક્ષ્ણ પણ પ્રજ્ઞાને ધરનારો આત્મા, જ્યારે તેના ઘમંડનો ભોગ બની જાય છે, ત્યારે તે ગમે તે પદ ઉપર સ્થિત હોય કે ગમે તે વેષને ધરનારો હોય, તો પણ તે એક નિર્બુદ્ધિ આત્મા કરતા પણ અધિક અધમ કોટિનો બની જાય છે બુદ્ધિના ગર્વમા તે સત્યને ઉવેખી શકે છે બુદ્ધિના ગર્વમા તે શ્રી જિનપ્રણીત સિદ્ધાન્તોનો પણ અપલાપ કરી શકે છે બુદ્ધિના ગર્વને આધીન બનેલો આત્મા, સ્વ કે પરના વાસ્તવિક હિતને સાધવાને અસમર્થ બની જાય છે અને અવસરે સ્વ-પરના હિતનો કારમી રીતિએ ઘાત કરનારો પણ બની જાય છે એવા માણસની રચના, કદાચ, અન્ય યોગ્ય જીવોને માટે ઉપકારક પણ થઈ જાય, તો પણ તેને પોતાને માટે તો તે પાપનું જ કારણ બને છે બુદ્ધિના ગર્વથી પ્રેરાઈને, પોતાની બુદ્ધિશાલિતાનું પ્રદર્શન કરાવવાના મનોરથોને સેવતો આત્મા, કદાચ શાસ્ત્રસિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદનમા નિપુણ હોઈને સુયોગ્ય જીવોને માટે ઉપકારનું કારણ બની પણ જતો હોય, તો ય તે પોતે તો પોતાના આત્માના હિતને હણનારો જ બને છે એટલુ જ નહિ, પણ એવા આત્માને સ્ખલના પામતા પણ વાર લાગતી નથી અને એક વાર સ્ખલના પામ્યા બાદ તો તે કારમા અભિનિવેશને જ આધીન બની જાય છે આ કારણે, સાચા ઉપકારિઓ કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ પ્રજ્ઞાગર્વે કરીને આદરતા નથી પોતાના આત્મામા પ્રજ્ઞાનો લેશ પણ

ગર્વ પ્રગટનાની સાથે જ, ઉત્તમ આત્માઓ ચેતી જાય છે અને એ આન્તર રિપુને ઉગતો જ દાબી દેવાને તત્પર બની જાય છે પ્રજ્ઞાગર્વ રૂપ ભયંકર શત્રુને જો જરા પણ પોષણ મળી જાય છે, તો ક્રમે કરીને તે આત્મા ઉપર જબરૂ આધિપત્ય મેળવી લે છે અને એ પછી તો, અતિ ભાગ્યવાન આત્મા જ, કોઈ સુન્દર ભવિતવ્યતાના યોગે સુન્દર નિમિત્તને પામીને, એ શત્રુને શત્રુ તરીકે પિછાની શકે છે અને તેના આધિપત્યમાંથી મુક્ત બની શકે છે આથી, આપણામાં ગમે તેવી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ હોય, તે છતાં પણ તેનો જરા ય ગર્વ કરવો જોઈએ નહિ આપણે તો આપણી તીક્ષ્ણ પણ બુદ્ધિને અનન્તજ્ઞાનિઓના માપે માપતા શીખવું જોઈએ અને જેને એ રીતિએ પોતાની બુદ્ધિને માપતા આવડે, તે તો અનન્તજ્ઞાનિઓની આજ્ઞાને જ શરણે, પોતાની બુદ્ધિનું સમર્પણ કર્યા વિના રહી શકે નહિ

પર-પરાજયની ઇચ્છાથી પણ પર રહો:

ઉપદેશ આદિમાં જેમ પ્રજ્ઞાગર્વના એક લેશને પણ અવકાશ નહિ હોવો જોઈએ, તેમ પરાભિભવની ઇચ્છાના પણ એક અંશને ય અવકાશ નહિ હોવો જોઈએ ઉપદેશ આદિની પ્રવૃત્તિમાં, પરાભિભવની ઇચ્છા પણ એકેય અંશે નહિ હોવી જોઈએ પરાભિભવની ઇચ્છાથી અપાતો ધર્મોપદેશ પણ, કર્મનિર્જરાનું કારણ બનવાને બદલે, કર્મબન્ધનું કારણ બની જાય છે આપણે વિચારી ગયા છીએ કે-વિપરીત ધ્યેય સત્પ્રવૃત્તિને પણ કયી રીતિએ વિષ રૂપ અગર તો ગર રૂપ

બનાવી દે છે પરાભિભવની, એટલે કે–પરના પરાજયની ઇચ્છા, એ પોતજ એવી ભયંકર વસ્તુ છે કે–તે એવી ઇચ્છાથી થતી સત્ય પ્રવૃત્તિને પણ, તેના આચરનારને માટે ભવ વૃદ્ધિનું જ સાધન બનાવી દે છે વિચારો કે–મિથ્યાત્વની સાથે કષાયથી ઘેરાએલા આત્માઓ, કયી સારી અને તારક પણ ક્રિયાને સ્વપરના હિતની વિઘાતક બનાવી દેતા નથી? તેવા આત્માઓ, દેખીતી રીતિએ, ઉત્તમ અગર તો સ્વરૂપે તારક પણ પ્રવૃત્તિઓને આચરતા હોય, ત્યારે પણ તેઓ પોતાના આત્માને કર્મના બોજાથી હલકો બનાવવાને બદલે ભારે જ બનાવતા હોય છે તેવા આત્માઓ શાસ્ત્રને સ્વોત્કર્ષ અને પરાપકર્ષનું શસ્ત્ર બનાવતા પણ અચકાતા નથી પોતાનો ઉત્કર્ષ અને બીજાનો અપકર્ષ સાધવાની લાલસામાં તેઓ હિંસકભાવથી પર રહી શકતા નથી, માયા આદિથી પણ પર રહી શકતા નથી અને કારમાં પણ અસત્યોનું ઉચ્ચારણ તેઓને માટે સ્વાભાવિક જેવું બની જાય છે સ્વોત્કર્ષ અને પરાપકર્ષની લાલસાને આધીન બનેલા આત્માઓને માટે, માયા તો જીવનસંગિની જેવી બની જાય છે યેન કેન પરનો અપકર્ષ કરવાની ઇચ્છાવાળા બનેલા, બાહ્ય દૃષ્ટિએ ત્યાગી અને વિદ્વાન પણ દેખાતા આત્માઓ, શાસ્ત્રોના સિદ્ધાન્તોની સાથે માયા ભરી ફૂટ રમત રમતા અચકાતા નથી અને એ રીતિએ તેઓ પોતાના હિતને હણવાની સાથે, બીજા પણ સત્યાભિ મુખ અને અજ્ઞાન આત્માઓના હિતનો કારમો સંહાર કરનારા બની જાય છે આથી, ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે–કોઈ પણ પ્રસંગમાં કે કોઈ પણ ન

પરનો અપકર્ષ કરવાની વૃત્તિ ન આવી જાય, તેની પણ સાવધગીરી કલ્યાણના અર્થિઓએ અવશ્ય રાખવી જોઈએ

ઉન્માર્ગનું ઉન્મૂલન પણ પાપને પરાજિત કરવાની વૃત્તિથી ન જ થવું જોઈએ

૨૭ મારો પ્રશ્ન જરા નાજો અને અમૂલ્ય છે તો ક્ષમા કરશો. શાસ્ત્રના પાઠોનો કોઈ ખોટો અર્થ કરતો હોય અને એમ કરીને લોકમાં સિદ્ધાન્તથી વિપરીત વાતોને ફેલાવતો હોય તો તેવા માણસને પરાજય પમાડવાની દૃષ્ટિથી પુસ્તક લખવું અથવા બીજો પણ પ્રયત્ન કરવો એ શું ગેરવ્યાજબી છે? આપે તેવાં પુસ્તકો નથી લખ્યાં? વ્યાખ્યાન અને લેખ દ્વારા આપે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ વાતો લખનાર કે બોલનારનું ખંડન નથી કર્યું? મારી જાણ મુજબ આપે તેવાં પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે અને વ્યાખ્યાનો તથા લેખો દ્વારા પણ આપે તેવો પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં આપ કહો છો કે-'કોઈ પણ પ્રસંગ કે સંયોગમાં પરાભવની વૃત્તિ નહિ આવવી જોઈએ'-તો સમજવું શું?

આ પ્રશ્નનો ખૂલાસો આપતા પહેલા, પ્રશ્નકારે પ્રશ્ન પૂછતા પહેલા માગેલી ક્ષમા સંબંધી ખૂલાસો કરી દેવો જરૂરી છે. આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછતા, કોઈએ પણ કશો જ સંકોચ રાખવાની જરૂર નથી. જિજ્ઞાસુબુદ્ધિથી આવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે, એ કાંઈ અવજ્ઞા નથી કે જેથી ક્ષમા માગવાની જરૂર હોય. કહેવાએવી કે લખાએવી વસ્તુની સાથે કહેવાતી વસ્તુ અસંગત ભાસે, તો રૂબરૂમાં પૂછી ખૂલાસો મેળવી લેવો અને જ્યાં સુધી આપવામાં આવતો ખૂલાસો હૃદયમાં જચે નહિ,

ત્યા સુધી જેટલી શકાઓ હૃદયમા પ્રગટે, તેને પ્રગટ કરીને તેનું સમાધાન મેળવવાના પ્રયાસમા લાગી રહેવુ, એ વસ્તુ હૃદયમા જો સાચો જિજ્ઞાસુભાવ હોય તો અનેક રીતિએ આવકારદાયક જ છે વગર સમજ્યે હાજીન્હા કર્યે જાવ, તેનો કાઈ અર્થ જ નથી ન સમજાય ત્યા અગર વધુ સમજવાને માટે પ્રશ્નો પૂછવા, એ તો અર્થિપણાનું એક લક્ષણ છે એટલે ધર્મોપદેશકે તો એવા શ્રોતાને જાણીને આનદ જ પામવાનો હોય અર્થિપણાના યોગે પ્રશ્ન પૂછવાને ઉત્સાહિત બનેલા શ્રોતાને પ્રશ્ન પૂછતા અટકાવી દેવો, એ ધર્મોપદેશકને માટે શોભાભર્યું નથી જ

સ૦ આપ જિજ્ઞાસુ શ્રોતાને પ્રશ્ન પૂછતાં અટકાવતા નથી પણ પૂછવાની કેટલીક વાર તો તે ખુ પણ કર ો છે એ હું જાણું છુ, એટલે મે કોઈ ટકોર કરવાના હેતુથી ક્ષમા માગી નથી, પણ વિવેક પૂરતુ જ તેમ કર્યુ હતુ

તમે ટકોર કરવાના હેતુથી ક્ષમા માગી એમ હુ માનતો જ નથી વિચક્ષણ અને અર્થી પ્રશ્નકાર તો શ્રોતાજનોમા રસ પેદા કરે છે અને ધર્મોપદેશકની પણ વાણીને ખીલવાના કારણ રૂપ બને છે વિચક્ષણ એવો અર્થી પ્રશ્નકાર પણ ચાલુ વિષયની છણાવટમા ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, એટલે એવા પ્રશ્નકારોના પ્રશ્નો તો સાચા ધર્મોપદેશકને ગ્લાનિ નહિ પણ આનદ જ ઉપજાવે છે આટલો ખુલાસો એટલા માટે કર્યો કે–કોઈ પણ અર્થી આવા પ્રશ્નો પૂછતા મ કોચ રાખે નહિ

હવે તમારા પ્રશ્ન સબધી ખુલાસો કરૂં છુ શાસ્ત્રના પાઠોનો જે કોઈ ખોટો અર્થ કરતો હોય અને તમ ને તે

જનતામા સિદ્ધાન્તથી વિપરીત વાતોને ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય, તો શક્તિસંપન્ન આત્માઓએ તેનો પ્રતીકાર કરવામા, પોતાની લેશ પણ શક્તિને ગોપવવી જોઇએ નહિ પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ સ્પષ્ટ શબ્દોમા ફુરમાવે છે કે–

धर्मध्वंसे क्रियालोपे स्वसिद्धान्तविप्लवे ।
अपृष्टेनापि वक्तव्यं तन्निषेधितुम् ॥ १ ॥'

અર્થાત્–ધર્મનો ધ્વસ, ક્રિયાનો લોપ અને સિદ્ધાન્તના અર્થોમા વિપ્લવ, એ પ્રસંગો જ એવા છે કે–કોઈ પૂછે નહિ તો પણ, તેવા પ્રસગોએ શક્તિસપન્ન આત્માઓએ તેના નિષેધની વાણી અવશ્ય ઉચ્ચારવી જોઇએ ધર્મનો ધ્વસ કરવાના પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા હોય, તારક ક્રિયાઓને ઉડાવવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા હોય અને અનન્ત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ભવ્યાત્માઓના નિસ્તારને માટે ફરમાવેલા સિદ્ધાન્તોના અર્થોમા વિપ્લવ જગાવીને સ્વચ્છન્દી સિદ્ધાન્તોને પ્રચારવાની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ હોય, તેવા સમયે સાચા શાસનસ્થ આત્માઓ, શક્તિ છતા નિષેધ કર્યા વિના રહી શકતા જ નથી કદાચ શક્તિના અભાવે તેઓને મૌન રહેવુ પડે, તો ય તેમના હૃદયમા તેની કારમી વેદના થતી હોય છે અને તેઓ એ જ ઈચ્છે છે કે–'કોઈ શક્તિશાલી પાકો અને આનો નિષેધ કરો!' શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના ગુરૂદેવ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેવા મહાપુરૂષે પણ, એક વાર પ્રસગ પામીને એવો વિચાર

કર્યો હતો કે-" ધિક્કાર છે પત્થર જેવા અમને, કે જેમની હયાતિ છતાં મત્સરવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિઓ જૈનોને અતિશય ઉપદ્રવ પમાડે છે " આવા ઉપકારી મહાપુરૂષોને જ અનુસરવાની ઈચ્છાવાળો એવો કોણ હોય, કે જે શાસ્ત્રપાઠોના ખોટા અર્થો કરીને પણ સિદ્ધાન્તથી વિપરીત વાતોને ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરનારાઓ વિષે, છતી શક્તિએ અને છતી સામગ્રીએ મૌન રહે? જેનામાં સુશ્રદ્ધા હોય, તે તો એવા પ્રસંગે બેદરકાર રહી શકે જ નહિ 'છતી શક્તિએ અને છતી સામગ્રીએ જે એવા પ્રસંગે મૌન રહેવાનો અને મધ્યસ્થ બનવાનો ડોળ કરે છે, તેનામાં ભવભીરૂતા અને શ્રદ્ધાસંપન્નતા છે' -એવું માનવાને કોઈ બુદ્ધિશાલી તૈયાર થાય જ નહિ ઉપકારી મહાપુરૂષો તો ફરમાવે છે કે-' એવા પ્રસંગે છતા સામર્થ્યે જેઓ ઉપેક્ષા સેવે છે, તેઓ શ્રી જિનાજ્ઞાના વિરાધક બનીને ઘોર સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરનારા બને છે' આથી તેવા અવસરને પામીને, મારી શક્તિ મુજબ મે પુસ્તકો લખ્યાં છે-એ વાત સાચી છે તેમ જ તેવા અવસરને પામીને વ્યાખ્યાનો દ્વારા અને લેખો દ્વારા પણ ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલનપૂર્વક સન્માર્ગનું સ્થાપન કરવાનો યતકિંચિત્ શક્ય પ્રયાસ મે કર્યો છે-એ વાત પણ સાચી છે એટલું જ નહિ, પણ વર્તમાનમાં ય પ્રસંગે પ્રસંગે હું તેમ કરવાનો શક્ય પ્રયત્ન અવશ્ય કરૂં છું અને ભવિષ્યમાં ય આ જાતિના પ્રયાસ પ્રત્યે કોઈ પણ રીતિએ ઉપેક્ષાભાવ ન આવી જાય, એની પણ બનતી સાવધગીરી રાખું છું માત્ર આ પ્રયત્નના સ્વરૂપને સમજવામાં પત્રકાર ભાઈએ ભૂલ કરી છે કોઈ

પણ નાહકને પરાજ્ય પમાડવાની ઇચ્છાથી જ આ જાતિનો પ્રયત્ન થયો નથી અને થનો પણ નથી શાસ્ત્રોના પાઠોના ખોટા અર્થો કરીને, સિદ્ધાન્તથી વિપરીત વાતોનો પ્રચાર કરનારનો પણ, તેને પરાજય પમાડવાની ઇચ્છાથી, પ્રતીકાર કરવાનો હોય જ નહિ તે તો બીચારો તેના પાપે પરાજ્ય જ પામી ચૂક્યો છે કારણ કે-તે દુષ્ટ કર્મોનું ઉપાર્જન કરી રહ્યો છે તે બીચારાની તો દયા ખાવાની હોય ધ્યેય તો સિદ્ધાન્તસંરક્ષણનું જ હોય પ્રતીકારનો પ્રયત્ન કેવળ સ્વપર હિતને લક્ષમાંલઈને, સિદ્ધાન્તસંરક્ષણના ધ્યેયથી જ કરવો જોઈએ કોઈ પણ રીતિએ એમા પર-પરાજ્યની વૃત્તિને મહત્ત્વ નહિ આપવું જોઈએ સિદ્ધાન્ત આદિ તારક વસ્તુઓના સંરક્ષણ માટે, શાસ્ત્રવિહિત પ્રતીકારની પ્રવૃતિ કરવી -એ એક વાત છે અને સામાને પરાજિત કરવાને માટે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી-એ બીજી વાત છે આ બે વસ્તુઓનો ભેદ સમજાઈ ગયા બાદ, અગ્નકારે જેવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેવો પ્રશ્ન ઉઠાવે જ નહિ સ્વપરના કલ્યાણની બુદ્ધિથી જ, સિદ્ધાન્તાદિના સંરક્ષણને માટે અવસરે ગ્રન્થો લખવા, વ્યાખ્યાનો આપવા અગર તો લેખો લખવા, એ પણ કર્મનિર્જરાનું એક પરમ કારણ છે જ્યારે કેવળ પરાભિભવની વૃત્તિને આધીન બનીને પુસ્તકો લખવા, વ્યાખ્યાનો આપવા કે લેખો લખવા, એ કર્મબંધનું જ કારણ છે આ કારણે જ એમ કહેવાયું કે-કોઈ પણ પ્રસંગમાં કોઈ પણ સંયોગો વચ્ચે પરનો અપકર્ષ કરવાની વૃત્તિ ન આવી જાય, તેની પણ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ પૂરેપૂરી સાવધગીરી રાખવી જોઇએ એવી

સાવધગીરી જો ન રહે, તો અવસરે ઉન્માર્ગે ચઢી જતા વાર ન લાગે સિદ્ધાન્તસંરક્ષણને માટે કટિબદ્ધ બનેલો પણ આત્મા, પરાભિભવની વૃત્તિને આધીન બની જવાને પ્રતાપે, સિદ્ધાન્તસંરક્ષક તો બની રહી શકતો નથી પરન્તુ જે સિદ્ધાન્તના સંરક્ષણને માટે તે ઉદ્યમશીલ બન્યો હોય છે, તે સિદ્ધાન્તનો જ અવસરે સંહારક બની જાય છે

રોહગુપ્ત નિન્હવનો પ્રસંગ

શાસ્ત્રમાં 'રોહગુપ્ત નામના એક નિન્હવનો પ્રસંગ આવે છે અને તે પ્રસંગ આ વસ્તુને સમજવામાં સુન્દર રીતિએ સહાયક બને તેમ છે એ રોહગુપ્ત ત્રૈરાશિક નિન્હવ તરીકે પણ શાસ્ત્રોમાં વર્ણવાએલો છે આપણે તેના પ્રસંગને અહીં ટૂંકમાં જ જોઈએ

વર્તમાન શાસનના નાયક, ચરમ તીર્થપતિ, ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્મા નિર્વાણને પામ્યા તે પછી ૫૪૪વર્ષે 'અન્તરંજીકા' નામની નગરીમાં ત્રૈરાશિક દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ

પ્રસંગ એવો બન્યો કે-ત અન્તરંજીકા નામની નગરીમાં શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્યમહારાજા જે સમયે વિરાજમાન હતા, તે સમયે એક પરિવ્રાજક પોતાના પેટ પર લોઢાનો પાટો બાંધીને અને હાથમાં જમ્બૂવૃક્ષની ડાળી લઈને તે નગરીમાં ભમતો હતો

તે પરિવ્રાજકની આવી વિચિત્ર ચેષ્ટાને જોઈને, લોકો તેને પૂછવા લાગ્યા કે-" આમ પેટ પર લોઢાનો પાટો કેમ બાંધ્યો છે અને હાથમાં જમ્બૂવૃક્ષની ડાળી કેમ રાખી છે? "

લોકોએ આ રીતિએ પૂછતા તે પરિવ્રાજકે પણ કહ્યુ કે-" મારૂ પેટ અતિશય જ્ઞાનથી ભરેલુ છે, એટલે જ્ઞાનના ભારથી તે ફુટી ન જાય એ માટે મે મારા પેટને લોઢાના પાટાથી બાધી રાખ્યુ છે અને હાથમા જમ્બૂવૃક્ષની ડાળી રાખવાનુ કારણ એ છે કે-આ જમ્બૂદ્વીપમા મારો કોઈ પ્રતિવાદી નથી, એવુ હુ જગતને જણાવવા માગુ છુ આ ડાળી હાથમા રાખીને હુ એ જ જાહેર કરૂ છુ કે-આ જમ્બૂદ્વીપમા મારી સાથે પ્રતિવાદ કરવાને માટે કોઈ સમર્થ જ નથી "

વિચારો કે-આ કેવી ઉન્મત્તતા છે ? મિથ્યાત્વના કારમા ઉદય સમયે જ્ઞાન પણ કારમો અનર્થ મચાવનારૂ નિવડે છે જ્ઞાન એ વખાણવા યોગ્ય વસ્તુ છે, પણ જ્ઞાનનુ પરિણામ પાત્રના આધારે છે જેમ જેમ જ્ઞાન વધે, તેમ તેમ આત્મા સ્વભાવ તરફ જ વળતો જાય વિભાવ દશાને વધારનાર જ્ઞાન, એ વસ્તુત જ્ઞાન નથી, પણ અજ્ઞાન જ છે આટલો બધો અહકાર ધરાવનાર પરિવ્રાજક કાઈ અભણ હશે ? નહિ જ, પણ મિથ્યાત્વના કારમા ઉદયથી પીડાતો તે પરિવ્રાજક, આ રીતિએ, પોતાના જ્ઞાનને-પોતાના ભણતરને પોતાનો નાશ કરનાર જ બનાવી રહ્યો હતો ભણતર ક્યુ ત્યારે કહેવાય, કે જ્યારે ભણનારના અન્તરમા સરળતા અને વિષય વિરક્તતા આદિ ગુણો પ્રગટે જે ભણતર આત્માના હિતનો ખ્યાલ ન કરાવે, તે તો કુભણતર જ છે એવા ભણતરનો કુશલ પુરૂષો કદી જ આદર કરે નહિ

અહી પેલો પરિવ્રાજક આ રીતિએ ભમે છે, પણ કોઈ

તેનો પ્રતિવાદ કરતું નથી આથી વધારે ઉન્મત્ત બનેલા તેણે, આખી નગરીમા એવી ઉદ્‌ઘોષણા કરાવવા માડી કે–" આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ એવો નથી, કે જે મારો પ્રતિવાદ કરી શકે " અર્થાત્–' કોઈમા પણ જો મારો પ્રતિવાદ કરવાની તાકાત હોય, તો તે જાહેર કરે અને પ્રતિવાદ કરવાને તૈયાર થાય '

તે પરિવ્રાજક તરફથી જ્યારે આવી ઉદ્‌ઘોષણા થઈ રહી હતી, તે વખતે તે નગરીમા વિરાજતા પોતાના ગુરૂદેવ શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્યભગવાનને વન્દન કરવાને માટે આવી રહેલા રોહગુપ્ત નામના મુનિએ, તે નગરીમા પ્રવેશ કર્યો નગરીમા પ્રવેશ કરતાની સાથે જ, રોહગુપ્તે પેલા પરિવ્રાજકની ઉદ્‌ઘોષણા સાભળી અને એ સાભળતાની સાથે જ તે પરિવ્રાજકની સાથે વાદ કરીને, તેને પરાજય પમાડવાની વૃત્તિ રોહગુપ્તના અન્તરમા જન્મી આથી તે રોહગુપ્તે તે ઉદ્‌ઘોષણા કરનાર પુરૂષને કહ્યુ કે–" હુ તે પરિવ્રાજકની સાથે વાદ કરીશ "

મુનિ રોહગુપ્તે અહીંથી જ ભૂલ કરવાની શરૂઆત કરી રોહગુપ્તે એટલો તો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈતો હતો કે– 'મારા ગુરૂદેવ આ નગરીમા વિરાજમાન છે તેતો કે પણ આ ઉદ્‌ઘોષણા અવશ્ય સાભળી હશે તેઓ કાઈ ઓછા વિદ્વાન અને ઓછા સમર્થ નથી તેમ છતા પણ તે તારકે આ પરિવ્રાજકની આ ઉદ્‌ઘોષણાને ઝીલી નથી, માટે કોઈ ગૂઢ કારણ અવશ્ય હશે !' પરન્તુ રોહગુપ્તે એટલો ય વિચાર કર્યો નહિ તેમ જ ગુરૂદેવની આજ્ઞા મેળવીને પછી જ ઉદ્‌ઘોષણાને ઝીલવી એટલી પણ ધીરજ ધરી નહિ કોઈ પણ [illegible]

વતીવ શોભાસ્પદ ન જ ગણાય ગુરૂદેવને વન્દન કરવાને માટે આવે છે, છતા પણ ગુરૂદેવની આજ્ઞા મેળવવાની દરકાર પણ રખાતી નથી, એ ભૂલ જ ગણાય

'હું તે પરિવ્રાજકની સાથે વાદ કરીશ '–આ પ્રમાણે કહીને, તેના પટહનો નિષેધ કર્યો અને તે પછીથી રોહગુપ્ત ત્યા આવ્યા, કે જ્યા તેમના ગુરૂ શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્યભગવન વિરાજમાન હતા ત્યા આવીને રોહગુપ્તે પોતે કરેલા પટહનિષેધની વાત ગુરૂમહારાજને જણાવી તે સાભળીને ન આચાર્યભગવાને રોહગુપ્તને સૌથી પહેલુ તો એ જ કહ્યુ કે–" તે આ યોગ્ય કર્યું નહિ !"

રોહગુપ્તને તેની ભૂલ સમજાવતા આચાર્યભગવાને પેલા પરિવ્રાજકની કુટિલતાને વર્ણવી તે પરિવ્રાજક ન્યાયની રીતિએ વાદ કરનો નહિ, પણ પ્રતિવાદિને ઉપદ્રવ પમાડીને અગર તો પ્રતિવાદિનો ઘાત કરીને પણ, પોતે જીત્યો એમ કહેવરાવનો

સ૦ સામાને ગમે તે રીતિએ પણ પરાજિત કરવા હોય અને પોતાની જીત કહેવરાવવી હોય તો એવી અધમના પણ આચરે એ સભવિત છે !

બરાબ છે, પણ આ તો મિથ્યાદષ્ટિ છે અહીં તો એ બતાવવુ છે કે–સમ્યગ્દર્શનને પામેલા અને શ્રી જિનસિદ્ધા તના અવગાહન દ્વા । સ્વપ -હિતસાધનાની કુશલતાને પણ પામેલા આત્માઓ, સામાને પરાજિત કરવાની વૃત્તિને આધીન બની જતા, કેવી રીતિએ સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇને ઉન્માર્ગના ઉપાસક બની જાય છે એમ સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ

જઈને સન્માર્ગના ઉપાસક બની જનારા આત્માઓ તો, પોતાની સઘળી જ શક્તિઓને તે સન્માર્ગના પોષણ અને પ્રચારમાં કામે લગાડી દઈને, સન્માર્ગના કટ્ટર શત્રુ તરીકેની જ ગરજ સારે છે! પરિવ્રાજક સાથેના વાદના પ્રસંગમાં, રોહગુપ્ત, એવી જ કારમી હાલતના ભોગ થઈ પડ્યા છે.

પેલો પરિવ્રાજક કરતો એવું કે-જો કોઈ તેને પોતાના જ્ઞાનની પ્રબલતાથી જીતી જાય, તો તેને તે વિદ્યામન્ત્રાદિથી હેરાન કરતો અને મારી પણ નાખતો. વૃશ્ચિક આદિને ઉત્પન્ન કરવાની સાત વિદ્યાઓ તો તેની બહુ જ સ્ફુરાયમાન હતી. રોહગુપ્તને આ વાતની ખબર નહિ હતી, પણ આચાર્ય ભગવાન તો આ વાતને જાણતા જ હતા. આથી આ શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્યભગવાને, રોહગુપ્તને તે પરિવ્રાજકની કૂટિલતા જણાવી અને તેના પટહનો નિષેધ કરવામાં રોહગુપ્તે કરેલી ભૂલને પણ સમજાવી.

ગુરૂમહારાજે આ પ્રમાણે સમજાવ્યું, તે છતાં પણ રોહગુપ્તે તો આ જ કહ્યું કે-"હે ભગવન્! એમ હોય તો પણ શું? હવે કાંઈ ભાગી જવાય એમ છે? મેં તેના પટહનો નિષેધ કરી જ દીધો છે, એટલે હવે તો જે થવાનું હોય તે થાઓ!"

રોહગુપ્તની આટલી ધીરતાને જોઈને, ગુરૂમહારાજે કહ્યું કે-"હે ભદ્ર! જો તારો એવો નિશ્ચય છે કે વાદમાં તેનો પરાભવ કરવો, તો તેની સાત વિદ્યાઓનો પરાભવ કરનારી સાત વિદ્યાઓ હું તને આપું છું, તે તું ગ્રહણ કર. આ વિદ્યાઓ પાઠ માત્રથી જ સિદ્ધ થાય એવી છે."

આમ કહીને ગુરૂમહારાજે રોહગુપ્તને મોર આદિની સાત વિદ્યાઓ આપી તેમજ રજોહરણ મંત્રીને આપ્યો અને કહ્યુ કે-"ત પરિવ્રાજક જો વૃશ્ચિક આદિની સાત વિદ્યાઓ સિવાયની પણ કોઈ વિદ્યાથી તને ઉપદ્રવિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તારે આ રજોહરણ માથે ફેરવવો એટલે ગમે તેવા પણ ઉપદ્રવનુ નિવારણ થઈ જશે "

પ્ર જ્યારે ગુરૂમહારાજે એમ કહ્યુ કે- તે પટહનો નિષેધ કર્યો તે યોગ્ય કર્યું નથી -તો પછી આ પ્રમાણે વિદ્યાઓ તથા મંત્રેલો રજોહરણ આપવાનું પ્રયોજન શુ ?

રોહગુપ્તે ભુલ કરી હતી એટલે એમ જણાવ્યુ, પણ પછી તો શાસનની આબરૂનો પ્રશ્ન આવી પડયો રોહગુપ્તને -'તે જે કર્યું તે ઠીક નથી કર્યું'-એમ કહ્યા બાદ જો રોહગુપ્ત પ્રતિવાદ કરવાના વિચારને તજી દેત, તો જૂદી વાત હતી એમ થયુ હોત તો પણ, શ્રી ગુપ્ત નામના તે આચાર્યભગવાન બીજો કોઈ ઉપાય કરીને શાસન ની હીલના ન થાય અને પ્રભાવના જ થાય એમ કરત પણ રોહગુપ્તે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો નહિ અને ગુરૂમહારાજ જાણતા હતા કે-'પેલો પરિવ્રાજક રોહગુપ્તથી જ્ઞાન વડે જીતાઈ જવાના વખતે વૃશ્ચિક આદિની વિદ્યાઓથી અનર્થ નિપજાવીને, શ્રી જૈન શાસનની અપભ્રાજના કરવાને ચૂકશે જ નહિ'-એટલે રોહગુપ્તને બચાવની બધી જ જરૂરી સામગ્રી આપવી પડે તે સ્વભાવિક છે

અહીં રોહગુપ્ત, ગુરૂમહારાજની પાસેથી શિક્ષાને અને સત્ત્વને ગ્રહણ કરીને, રાજસભામાં ગયો અત્યારે ગર્વ થી તે ફુલાઇ ગયો હતો પોતાની કુશળતા અને ગુરૂમહારાજે

આપેલી વિદ્યાઓના પ્રતાપે પોતે અવશ્ય જીતશે, એવો એનો નિશ્ચય હતો. આ નિશ્ચયના પ્રતાપે ઉત્પન્ન થયેલા ગુમાનમાં રોહગુપ્ત ભાન ભૂલ્યો અને ગર્વપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાયુક્તપણે તેણે કહ્યું કે—"કોણ આ ભિખારી પરિવ્રાજક મારી સાથે વાદ કરવાને ઇચ્છે છે? ભલે એ ગમે તેવો હો. એને પોતાને જ પોતાની ઇચ્છા મુજબ પૂર્વ પક્ષ કરવા દો. હું તેનું ખંડન કરીશ."

સ૦ રોહગુપ્તે ગર્વ કર્યો તે ઠીક ન કર્યું, પણ કહ્યું તો બરાબર ને?

ના. સામો માણસ કયો પક્ષ માંડશે તે જાણ્યા વિના, હું તેના પક્ષનું ખંડન જ કરીશ, એવી પ્રતિજ્ઞા કેમ થાય? સામો જે પક્ષ માંડે તે ખોટો હોય, તો તો તેનું ખંડન કરવું એ બરાબર છે. પણ સામાનો પક્ષ સિદ્ધાન્તથી પ્રતિકૂલ ન હોય, તો પછી તેનું ખંડન કરવાનું રહે જ શાનું?

સ૦ બરાબર છે. સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ કથનનું ખંડન હોય જ શાનું?

રોહગુપ્તે એવું કહેવું જોઈએ કે—'હું સર્વજ્ઞ એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા સિદ્ધાન્તોનો અનુયાયી છું. આ પરિવ્રાજક જો તેથી વિપરીત માન્યતાને સ્થાપશે, તો હું તેનું ખંડન કરીશ.' આવા ભાવનું કહેવાને બદલે, રોહગુપ્તે તો પરિવ્રાજક જે કોઈ પક્ષ માંડે તેનું ખંડન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

હવે પેલો પરિવ્રાજક મિથ્યાભિમાની હોવા છતાં પણ ચતુર તો હતો જ. ને જાણતો હતો કે—'જૈન મુનિઓ ઘણા નિપુણ હોય છે.' આથી તેણે વિચાર કર્યો કે—'હું જૈનોને જે પક્ષ માન્ય છે તે પક્ષનો જ સ્વીકાર કરીને બોલું, કે જેથી તે તેનું ખંડન કરી શકે નહિ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને

તે પરિવ્રાજકે પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કરતા જણાવ્યું કે–"આ વિશ્વમાં શુભ અને અશુભ આદિની જેમ જીવ અને અજીવ–એમ બે જ રાશિઓ છે"

શ્રી જૈન દર્શનને આ વાત સમ્મત જ છે, એટલે આ વાતનું ખંડન કરવાનું હોય જ નહિ પણ રોહગુપ્તને મન તો, પેલા પરિવ્રાજકને ગમે તે રીતિએ પરાભવ પમાડવો, એ જ વાત હતી કેવળ સિદ્ધાન્તાદિના સંરક્ષણનો જ હેતુ હોત, તો રોહગુપ્ત આ ઠેકાણે ભૂલ કરત નહિ પણ રોહગુપ્તનું ધ્યેય પરિવ્રાજકને પરાભવ પમાડવો એ જ હતું, એટલે તેણે પોતે પોતાને અભિમત એવા પણ સિદ્ધાન્તનું ખંડન કરવા માંડ્યું પરાભિભવની લાલસા, આ રીતિએ, એક વખતના સિદ્ધાન્તસંરક્ષકને પણ સિદ્ધાન્તસંહારક બનાવી મૂકે છે એક સમયે માથે ચઢાવવાને લાયક પણ વસ્તુ, વિપરીત સ્વભાવની બનતા, પગે છુંદાવા લાયક બને છે, એ શું તમારાથી છૂપું છે? એ જ રીતિએ, એક વાર જેના દર્શનથી પણ પાપ ટળે–એવી યોગ્યતાને ધરાવતા વ્યક્તિ હોય, છતાં તે જો સિદ્ધાન્તસંરક્ષક મટીને સિદ્ધાન્તસંહારક બને, તો તે અદૃષ્ટ–કલ્યાણકર જેવી દશાને પામે, તેમાં કાંઈ નવાઈ પામવા જેવું છે જ નહિ આથી તમે સમજી શકશો કે–પરાભિભવની લાલસા સારા પણ માણસને કેવા અધમ સ્થાનમાં પટકી દે છે

પેલા પરિવ્રાજકે–'વિશ્વમાં જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે'–આ પ્રમાણે પોતાનો પક્ષ રજૂ કર્યો, એટલે રોહગુપ્તે તેનો પરાભવ કરવાના જ એક માત્ર હેતુથી કહ્યું કે–"આ વિશ્વમાં રાશિઓ બે નથી પણ ત્રણ છે જીવ, અજીવ

અને નોજીવ ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમની જેમ !"

સિદ્ધાન્તથી વિપર્ગીત એવી પણ આ વસ્તુને, રોહગુપ્તે અનેકવિધ યુક્તિઓ દ્વારા રાજસભામાં સિદ્ધ કરી બતાવી અને પરિવ્રાજકને તો નિરુત્તર પણ કરી દીધો! બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતાના યોગે આમ બનવું એ સહજ છે સુયુક્તિઓ કરતાં કુયુક્તિઓ પાર વિનાની છે અને અભિનિવેશી બનેલા આત્માઓએ એ કુયુક્તિઓ દ્વારા અજ્ઞાન જગતને ભરમાવવામાં કમીના પણ નથી રાખી

રોહગુપ્તની યુક્તિઓ પાસે નિરૂત્તર બનેલો પરિવ્રાજક ક્રોધથી ધમધમી ઉઠયો અને તેણે વૃશ્ચિક આદિની સાતેય વિદ્યાઓનો ઉપયોગ કર્યો, પણ શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્ય ભગવાને આપેલી મોર આદિની સાતેય વિદ્યાઓના ઉપયોગ દ્વારા, રોહગુપ્તે તેને તેમાં પણ ફાવવા દીધો નહિ આખરે પરિવ્રાજકે ગર્દભી મૂકી, એટલે ગુરૂએ મંત્રીને આપેલો રજોહરણ પોતાના માથે ભમાવીને તે રોહગુપ્તે તે જ રજોહરણ વડે ગર્દભીને મારી, જેથી તે ગર્દભી પરિવ્રાજક ઉપર જ પોતાના મૂત્રને અને વિષ્ઠાને કરીને ચાલી ગઈ પરિવ્રાજક પાસે હવે કોઈ વિદ્યાબળ હતું જ નહિ, એટલે તે ઝંખવાણો પડી ગયો અને લોકોએ તેને તિરસ્કાર પૂર્વક તે અન્તરંજીકા નામની નગરીની બહાર કાઢી મૂકયો

આ રીતિએ પોતાના બુદ્ધિબળથી અને ગુરૂમહારાજાએ આપેલ વિદ્યાઓ આદિના પ્રતાપે રોહગુપ્તે વિજય તો મેળવ્યો, પણ આ વિજય અર્થવિહીન હતો હજુ રોહગુપ્તની પાસે બચવાનો એક ઉપાય હતો પરિવ્રાજકને પરાજય પમાડયા

બાદ, તે રોહગુપ્તને સભા સમક્ષ ખુલાસો કરી દેવો જોઈતો
હતો કે- તેના ગર્વને ટાળવાને માટે જ મે ત્રિરાશિ મતનું
પ્રતિપાદન કર્યું હતું, પણ તે બરાબર નથી સાચો મત તો
બે રાશિઓનો જ છે ' પરન્તુ આ બને ક્યારે ? સિદ્ધાન્તને
વિજય એ જ સાચો વિજય છે, એમ સમજાયું હોય તો
વિવાદનું ધ્યેય પરાભિભવ નહિ પણ સિદ્ધાન્તસંરક્ષણ એ હોય
તો !! કેટલીક વાર એવું પણ બની જાય છે કે-એક માણસ
સાચા પણ સિદ્ધાન્તપક્ષને, પોતાના બુદ્ધિદૌર્બલ્ય આદિના કારણે
કુયુક્તિઓ સામે યથાસ્થિતપણે સાબીત ન કરી શકે અને
બીજો માણસ પોતાના સિદ્ધાન્તવિપરીત એવા પણ પક્ષને
બુદ્ધિવિલાસ દ્વારા કુયુક્તિઓનો આશ્રય લઈને અજ્ઞાન લોકમાં
સત્ય તરીકે સાબીત કરી બતાવે પરન્તુ આવું ક્વચિત્ બને
અને એવું બને ત્યારે અનેક આત્માઓ સહેજે ઉન્માર્ગના
ઉપાસક બની જાય આથી જ ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-
કલ્યાણના અર્થિએ પોતાની બુદ્ધિને પણ શ્રી જિનાજ્ઞાને જ
અનુસરવામાં યોજવી જોઈએ જે આત્માઓની બુદ્ધિ શ્રી
જિનાજ્ઞાની સામે સ્વચ્છન્દી બને છે, તે આત્માઓ અ
જગતમાં કારમો અનર્થ મચાવે છે અને તેમાં પણ જો તેઓ
પહેલાં સુવિહિત તરીકેની ખ્યાતિને પામેલા હોય છે, તે
તો મુગ્ધ ભદ્રિક અને અજ્ઞાન આત્માઓને માટે તેઓ
એક કસાઈથી પણ કારમા શત્રુ જેવા બની જાય છે

રોહગુપ્તનો પ્રસંગ હજુ આગળ ચાલુ છે રોહગુપ્ત
એ રીતિએ વિજય મેળવીને શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્ય
ભગવાન પાસે આવે છે તે કહે છે કે-"હે ભગવન્ ! પ્રથમ

તે પરિવ્રાજક જીવ અને અજીવ એ બે રાશિઓ ગ્રહણ કરીને પક્ષ કર્યો, પણ ત્રીજો નોજીવ નામિનો વિભાગ યુક્તિ પુરસ્સર સિદ્ધ કરીને, તે પક્ષનું મે ખડન કર્યું ”

આની સામે તરત જ ગુરૂમહારાજ પૂછે છે કે-“તેને જીત્યો એ તો સારૂ કર્યું, પણ તેને જીત્યા બાદ-‘આ ત્રીજો નોજીવ રાશિ ને અમારો અપસિદ્ધાન્ત છે’-એમ તે સભાને કહ્યુ કે નહિ ?”

વિચાર કરો કે-ગુરૂમહારાજમા સિદ્ધાન્તસંરક્ષણની વૃત્તિ કેટલી બધી પ્રબલ છે ? પહેલી જ તકે, તેઓ એ જ પૂછે છે કે-નોજીવ રાશિ હોવાનો સિદ્ધાન્ત ખોટો છે, એ વાત તે જાહેર કરી કે નહિ ? શ્રી જિનશાસનના શત્રુને જીતવાને માટે પણ, શ્રી જિનશાસનના સિદ્ધાન્તથી વિપરીત સિદ્ધાન્ત પ્રચાર પામે એવું તો વર્તન ન જ થઇ શકે આથી ગુરૂમહારાજ રોહગુપ્તને કહે છે કે-“જે થૈર, થયું તે ખરૂં, પણ હજુ ય તુ સભામા પાછો જા અને કહે કે-નોજીવ રાશિ હોવાનો સિદ્ધાન્ત અમારો નથી, પણ મે જે નોજીવ રાશિ પણ હોવાનુ પ્રતિપાદન કર્યું હતું, તે તો કેવળ પેલાની બુદ્ધિને પરાસ્ત કરીને તેનો ગર્વ ઉતારવા પૂરતું જ હતું ”

આ રીતિએ ગુરૂ મહારાજે બહુ બહુ કહ્યું, બહુ બહુ પ્રકારે રોહગુપ્તને સમજાવ્યો, પણ રોહગુપ્તે માન્યુ નહિ એટલુ જ નહિ, પણ રોહગુપ્તે તો ગુરૂમહારાજના કથનનો પણ વિરોધ કરવા માંડ્યો જે ગુરૂમહારાજે મોર આદિની સાત વિદ્યાઓ શીખવી તથા મંત્રેલો રજોહરણ આપ્યો અને એના જ પ્રતાપે રોહગુપ્ત જીતીને જીવતો પાછો ફરી શક્યો,

તે જ ગુરૂમહારાજ સામે રોહગુપ્ત થયો અણીના અવસરે ગુરૂમહારાજે કરેલી અનુપમ સહાયને તે ભુલી ગયો અને શાસ્ત્રવિહિત બે રાશિ જ હોવાના મતને ખોટો કહીને રોહગુપ્તે સ્વકલ્પિત એવો ત્રણ રાશિઓ હોવાનો મત સ્થાપન કરવા માંડયો

આટલુ છતા પણ, સ્વપર-ઉપકારની જ ભાવનાથી ભરેલા ગુરૂમહારાજે, ઉન્માર્ગે વળતા તે રોહગુપ્તને શાસ્ત્ર પાઠોથી અને વિવિધ યુક્તિઓથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, કે જેથી તેના જેવો બુદ્ધિશાલી અને ભણેલો આત્મા, સન્માર્ગમાં સુસ્થિત થઈ શકે પરન્તુ રોહગુપ્ત તો કદાગ્રહ અભિનિવેશને આધીન બની ગયો હતો તેણે તો શાસ્ત્રપાઠોનો ખોટો પણ અર્થ કરીને, પોતાનો સિદ્ધાન્તથી વિપરીત મત પુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન આરભ્યો. એની સામે ગુરૂમહારાજે શ્રી સ્થાનાંગ, શ્રી અનુયોગદ્વાર, શ્રી ઉત્તરાધ્યયન અને શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર આદિમાના પાઠોથી, સિદ્ધાતમા ત્રણ નહિ પણ બે જ રાશિ હોવાની વાત તેને કહી યુક્તિથી સમજાવતા એમ પણ કહ્યું કે-' તું જેમ જીવ અને અજીવને બદલે ખોટી રીતિએ જીવ, અજીવ અને નોજીવ માનવાનુ કહે છે, તેમ તો તારે નોઅજીવનો ચોથો ભેદ પણ માનવો પડશે, એટલે તારો ત્રણનો મત તો ટકતો જ નથી' છેલ્લે છેલ્લે એમ પણ કહ્યુ કે-"સમભિરૂઢ નય નોજીવને માને છે, તે ય જીવથી ભિન્ન જીવદેશને નોજીવ માને છે એમ નથી જ આ રીતિએ નોજીવને માનવા છતા પણ, નોજીવ એ ત્રીજો રાશિભેદ છે એમ તો એ ` જ નથી નૈગમ આદિ બીજા નયો પણ, જીવ અને

અજીવ એમ બે રાશિ જ માને છે વળી સમભિરૂઢ નય જીવના દેશને નોજીવ તરીકે ભલે માને, પણ તારે એ વિચારવું જોઈએ કે–તે માન્યતા એક જ નયની હોવાથી મિથ્યાત્વ છે, જ્યારે સર્વ નયાત્મક શ્રી જિનમતને જ જો તું ઇચ્છતો હોય, તો તું ત્રિરાશિના અભિપ્રાયને તજી દે અને બે રાશિના સિદ્ધાન્તાનુસારી અભિપ્રાયનો સ્વીકાર કર! કારણ કે–એક પદની પણ વિપ્રતિપત્તિ તે મિથ્યાત્વ છે, તો પછી રાશિમા વિપ્રતિપત્તિ હોય તો તે મિથ્યાત્વ થાય, એમા શી નવાઈ છે? સૂત્રમાના એક પદમાનો એક અક્ષર પણ જો ન રૂચતો હોય, તો બાકીનું સઘળુ રૂચતું હોવા છતા ય, તે મિથ્યાત્વ છે, એમ જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે”

આ રીતિએ ગુરૂમહારાજે રોહગુપ્તને ઘણી ઘણી રીતિએ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, જેનું શાસ્ત્રોમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે, પણ રોહગુપ્ત એકનો બે થયો નહિ

હવે જે બને છે, તે પણ ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવું છે રોહગુપ્ત વિદ્વાન છે, બુદ્ધિશાલી છે, પરવાદિને પરાસ્ત કરીને આવેલો છે, લોકમા તો તે શ્રી જૈન શાસનનો વિજયડંકો વગડાવી આવ્યો છે, છતા ગુરૂમહારાજ તેને માત્ર આ એક જ વિષયમા મિથ્યા અભિપ્રાયવાળો જાણતા શું કરે છે, તે જાણવા અને સમજવા જેવું છે ગુરૂમહારાજ એવું પણ કરે છે, કે જેથી રોહગુપ્તને સાચા જૈન મુનિ તરીકે કોઈ સ્વીકારે નહિ રોહગુપ્ત સમર્થ હોવાથી, પાછળથી તો તે એક મિથ્યા દર્શનનો ઉત્પાદક બને છે, છતા પણ સિદ્ધાન્તરક્ષાના રહસ્યને જાણનારા ગુરૂમહા।જે તો, પોતાના કર્ત્તવ્યને અ। કરવામા

લેશ પણ ઉપેક્ષા ન ભીરૂતા સેવી નથી આજે કેટલાકો કહે છે કે–' માત્ર એકાદ વાતમાં સિદ્ધાન્તવિરૂદ્ધ અભિપ્રાય ધરાવનારનો વિરોધ શા માટે કરવો જોઇએ? વિરોધ કરવાથી તો તે વધુ ઉન્માર્ગગામી બને' વિરોધ કરવાથી, અભિનિવેશને આધીન બનેલો આત્મા જબ્બર ઉન્માર્ગપોષક બને અને અસંખ્યાબંધ આત્માઓને પોતાના કલ્પિત ઉન્માર્ગના અનુગામી બનાવી દે એ શક્ય છે, પણ સાથે એ પણ વિચારવું જોઈએ કે–' એમ સિદ્ધાન્તથી વિપરીત એવા એક એક અભિપ્રાયને પણ જો નિભાવી લેવામાં આવે, તો જતે કાળે કેટલા વિપરીત અભિપ્રાયો ઉભરાઈ જાય? પછી વાસ્તવિક અભિપ્રાયો રહે કયા અને સમજાય શી રીતિએ?' અવિધિના પોષણનો વિરોધ કરતાં પણ, ઉપકારિઓએ આ જ વાત જણાવી છે વિધિબહુમાન પૂર્વકનો અવિધિ ક્ષન્તવ્ય છે, પણ શાસનને ચલાવવાને નામે વિધિબહુમાનરહિત અવિધિને નિભાવી લેવામાં આવે, તો પરિણામે શાસન રહે જ શાનું? વિધિના આદર વિનાની અવિધિમય ક્રિયા, એ તો વસ્તુતઃ શાસનની ક્રિયા છે જ નહિ આથી–' અવિધિએ કરવા કરતાં ન કરવું તે સારૂં '–એમ કહેનારાઓને જેમ ઉપકારિઓએ નિષેધ્યા છે, તેમ વિધિબહુમાનથી બેદરકાર રહીને પણ થતી ક્રિયાઓમાં તીર્થની સ્થિતિ અને તીર્થના વિસ્તારને માનનારાઓને, ઉપકારિઓએ નિષેધ્યા જ છે આ વસ્તુને પણ, તથી અમુક વિષયના વિપરીત અભિપ્રાયવાળાનો પ્રતિકાર નહિ કરવાની વાતો કરનારાઓએ, વિચારવાની જરૂર છે. આજે તો, એકતાના નામે, શ્રી જિનાગમોને નહિ માનનાર

ઓની સાથે પણ, એક ધર્મના જ અનુયાયી તરીકેનો વતાવ રાખવાની વાતો કરાઈ રહી છે કારણ કે-તેવી વાતો કરનારાઓ પોતે જ શ્રદ્ધાળુ નથી ખરેખર, આજે માનપાનની તીવ્ર લાલસા, અભિનિવેશની કાળમી આધીનતા અને શ્રદ્ધાહીનતા, એ વિગેરેનો ભોગ બનેલી ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ, શાન્તિના નામે સુવિહિતો ઉપર કારમા પણ કલ્પિત કલકોને મૂકવા દ્વારાએ અને એકતાના નામે જનતામા અનેક પ્રકારની મિથ્યા માન્યતાઓને પ્રસરાવે છે આવા સમયે કલ્યાણના અર્થી આત્માઓ જો ખૂબ જ સાવધ ન રહે, તો કયા સમયે તેઓ સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ બનીને ઉન્માર્ગના ઉપાસક બની જાય, તે કલ્પવું પણ મુશ્કેલ છે

હવે રોહગુપ્તના પ્રસગમા એવુ બને છે કે-જ્યારે તે અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા છતા પણ, પોતાના સિદ્ધાન્તવિપરીત અભિપ્રાયને તજવાને તૈયાર થતો નથી, પરન્તુ પોતાના મિથ્યાભિપ્રાયને જ વળગી રહે છે, ત્યારે ગુરૂમહારાજ વિચાર કરે છે કે-" સમ્યગ્ માર્ગથી આ રોહગુપ્ત નષ્ટ થયો છે હવે તે ઘણા લોકોને સમ્યગ માર્ગથી નષ્ટ ન કરે એ માટે, હુ જાતે જ રાજસભામા જાઉ અને ઘણા માણસોની સમક્ષ તેની સાથે વાદ કરીને તેનો નિગ્રહ કરૂ, કે જેથી-'રોહગુપ્ત પરાજય પામ્યો છે'-એમ ઘણા લોકો જાણે, એટલે તેના વચનને કોઈ માન્ય કરે નહિ!"

શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્યમહારાજે કરેલા આ વિચારથી, કોઈને અજ્ઞાનતાના કારણે એમ લાગવુ એ સભવિત છે કે-'તેઓશ્રીએ આ પ્રયત્ન પરાભિભવને માટે કર્યો, એમ, કેમ

ન કહી શકાય ?'

સ૦ હા એમ લાગવુ એ સંભવિત નથી કારણ કે-વિસ્તારથી ખુલાસો થઈ ગયો છે જો ખુલાસો ન થયો હોત તો તો મને આપના લખેના પુસ્તકો, વ્યાખ્યાનો અને લેખોને માટે લાગ્યુ તેમ અહીં પણ લાગત પણ હવે તો સમજાઈ ગયુ છે કે-સિદ્ધાન્તરક્ષા અને બીજાનો પરાજય કરવાની ઇચ્છા-એ બન્ને ધ્યેયો જ ભિન્ન છે

તમને અને તમારા પ્રશ્નના કારણે તમારા જેવી શકા વાળા બીજાઓને પણ વાસ્તવિક વાત જાણી ગઈ, એ આનંદનો વિષય છે શ્રી ગુપ્ત નામના આચાર્યભગવાન રોહગુપ્તને જાહેર રીતિએ પરાજય પમાડવાનો નિર્ણય કરે છે, પણ રોહગુપ્તનો પરાજય, એ એ મહાપુરૂષનું ધ્યેય નથી જ એ મહાપુરૂષનુ ધ્યેય તો સિદ્ધાન્તરક્ષા જ છે મહાપુરૂષોએ અવસર આવ્યે વાદો પણ કર્યો છે અને સિદ્ધાન્તથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરનારાઓને પરાજિત કરવાના પ્રયત્નો પણ કર્યા છે, પણ એ ઉપકારિઓની વૃત્તિ કયી ? પરાભિભવની નહિ જ, પણ કેવળ સિદ્ધાન્તરક્ષાની જ !

ગુરૂમહારાજે, પછી તો રાજસભામા જઈને વાદ કર્યો છે અને છેવટે રોહગુપ્તને લોકોનો ફીટકાર પામતો પણ કરી દીધો છે, પણ તેની અહીં જરૂર નહિ હોવાથી, આપણે તે પ્રસગમા ઉડા ઉતરતા નથી આપણે તો એ જ જોવું હતું કે-'પરાભિભવની અભિલાષા કેવી રીતિએ ઉન્માર્ગે ઘસડી જાય છે અને સિદ્ધાન્તરક્ષાની સ્વપરહિતકારિણી અભિલાષા કયી રીતિએ રોહગુપ્ત જેવા બુદ્ધિશાળી અને વિદ્વાનને પણ ઉખેડી દેવાને પ્રેરે છે' આપણે આ પ્રસગમા આ બન્ને ય વસ્તુઓને બરાબર જોઈ શકયા છીએ

પૌદ્ગલિક અભિલાષા પણ ન જોઇએ

'મહાપુરૂષો શાસ્ત્રરચના આદિની પ્રવૃત્તિ જેમ પ્રજ્ઞા ગર્વ કરીને કરતા નથી, તેમ પરાભિભવના હેતુથી પણ કરતા નથી'–આ વસ્તુને જોયા બાદ, હવે આપણે એ પણ વિચારીએ કે–ઇહલૌકિક સંપત્તિ આદિની પ્રાપ્તિ માટે પણ મહાપુરૂષો શાસ્ત્રનિર્માણ આદિની સત્પ્રવૃત્તિને આચરતા નથી પ્રજ્ઞાગર્વ એ જેમ ભયંકર વસ્તુ છે અને પરાભિભવનો હેતુ એ પણ જેમ ત્યાજ્ય વસ્તુ છે, તેમ આ લોક કે પરલોક સંબંધી પૌદ્ગલિક અભિલાષા એ પણ ભયંકર વસ્તુ છે અજ્ઞાનના જ એ વિલાસ છે કે–આત્માઓ વિષયસુખની લાલસાને આધીન બનીને એવી એવી પ્રવૃત્તિઓને આચરવાને પ્રેરાય છે, કે જે પ્રવૃત્તિઓ પરિણામે ભયંકર દુઃખોને જ દેનારી નિવડે છે મોહથી અન્ધ બનેલા આત્માઓ, વસ્તુના ગુણોને અને દોષોને જોઇ શકતા નથી અને એથી તેવા આત્માઓ દુઃખના દ્વેષી તથા સુખના અર્થી હોવા છતા પણ, જે જે ચેષ્ટાને કરે કર છે, તે તે ચેષ્ટાથી દુઃખને જ પામે છે વસ્તુના ગુણોનું અને દોષોનું જ્ઞાન, એ પણ કલ્યાણની અભિલાષાવાળાને માટે પરમ આવશ્યક વસ્તુ છે અને તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન જે પુણ્યાત્માઓને પ્રાપ્ત થયુ હોય છે, તે પુણ્યાત્માઓ કોઇ કાળે પણ પૌદ્ગલિક અભિલાષાને શ્રેયસ્કર માન્યા વિના રહી શકતા જ નથી આ દશામા મોક્ષસાધક પ્રવૃત્તિને વિષ રૂપ અને ગર રૂપ બનાવવાને માટે મહાપુરૂષો તૈયાર થાય, એ શક્ય જ નથી સાચા મહાપુરૂષો સત્પ્રવૃત્તિ દ્વારા જો કાંઈ ઉપાર્જન કરવાને ઇચ્છે, તો શું ઉપાર્જન કરવાને ઇચ્છે? મોક્ષનું

ઉપાર્જન, એ જ એ ઉપકારિઓનું ધ્યેય હોય છે અને એથી તે ઉપકારિઓ જગતના જીવોને પણ મોક્ષના ઉપાર્જનને માટે જ ઉદ્યમશીલ બનવાની ઉપદેશાદિ દ્વારાએ પ્રેરણા કરે છે આ શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણ નામનું શાસ્ત્રરત્ન પણ જેમ પ્રજ્ઞા ગર્વથી કે પરાભિભવની ઈચ્છાથી નથી રચાયું, તેમ કાંઈ પણ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુના ઉપાર્જન માટે પણ નથી રચાયું

સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિ જ જોઈએ।

ત્યારે પછી કયા હેતુથી આ શાસ્ત્રરત્નનું નિર્માણ થયું છે ? જીવો ઉપરની અનુગ્રહબુદ્ધિથી જ આ શાસ્ત્રરત્નની આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચના કરી છે 'જીવો ઉપરની અનુગ્રહબુદ્ધિ પણ કયા પ્રકારની ?' –એ વસ્તુ સમજી લેવી જોઈએ દુનિયાના જીવો આ લોક કે પરલોકમાં બધી વિષયસુખોને પામે એવી બુદ્ધિ, એ વાસ્તવિક રીતિએ અનુગ્રહબુદ્ધિ જ નથી વાસ્તવિક કોટિની અનુગ્રહ બુદ્ધિ તો એ જ છે કે–અનન્ત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા સદ્ધર્મરૂપ મોક્ષમાર્ગને પામીને, આ દુનિયાના જીવો આદિવાળા પણ અનન્ત વિનાના શિવ સુખને પામો। બીજા જીવો પ્રત્યે જેમ આ પ્રકારની અનુગ્રહ બુદ્ધિ હોવી જોઈએ, તેમ ધર્મોપદેશના દાતામાં પોતાના આત્મા પ્રત્યે પણ આ પ્રકારની જ અનુગ્રહબુદ્ધિ હોવી જોઈએ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, આ પ્રકારની સ્વ–પર પ્રત્યેની અનુગ્રહબુદ્ધિથી જ, આ શાસ્ત્રરત્નની રચના કરી છે આ પ્રકારની અનુગ્રહબુદ્ધિ પોતાના આત્મામાં

પણ પ્રગટ અને વિરમે, એ માટે દુ ખના દ્વેષી અને સુખના અર્થી એવા દરેક આત્માએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

આત્મસુખના અર્થી બનાવનારા જ પ્રયત્ન કરે

આ અનુગ્રહબુદ્ધિના સ્વરૂપને અને રહસ્યને જાણનાર આત્માઓ, અર્થ આદિની દેશના દેવાને પ્રેરાય કે વિષાનુષ્ઠાન તથા ગરાનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ દેવાને પ્રેરાય, એ શક્ય જ નથી અનુગ્રહબુદ્ધિના સ્વરૂપ અને રહસ્યથી અજ્ઞાન આત્માઓ જ, અર્થ આદિની દેશના દેવામા અ ને વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ દેવામા, પોતે ઉપકાર કરી રહ્યા છે એમ માને છે ખરેખર, અજ્ઞાન લોકોમા ઉપકારના નામે અર્થ આદિની દેશના અને વિષાનુષ્ઠાન તથા ગરાનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ ઘણી જ સહેલાઈથી કરી શકાય છે અજ્ઞાન લોક તો એવા ઉપદેશકને ખૂબ માનપાનથી નવાજે, એમા પણ નવાઈ પામવા જેવું કાંઈ છે નહિ કારણ કે-અજ્ઞાન લોકને એ ઈષ્ટ છે! પરન્તુ એ પ્રવૃત્તિ ઘણુ જ નુકશાન કરનારી છે! અર્થ અને કામની આસક્તિમાં ચકચૂર બનેલી દુનિયા સમક્ષ અર્થ-કામની દેશના કરવી, એ તો એ દુનિયાને ઉન્મત્ત બનાવવાનો જ એક પ્રયત્ન છે અને પૌદ્ગલિક સયોગોમા સુખ માનનારા જગત સમક્ષ-' પૌદ્ગલિક સયોગોને પ્રાપ્ત કરવાને માટે પણ ધર્મ કરી શકાય છે '-એવો ઉપદેશ આપવો, એ તો દુ ખના દ્વેષી તથા સુખના અર્થી જગતને, સાચા સુખના સાધક સન્માર્ગથી વચિત બનાવીને, દુ ખના જ માર્ગે દોરવાનો દુષ્ટમા દુષ્ટ પ્રયાસ છે દુ ખદ્વેષી અને

સુખાર્થી જગત સમક્ષ તો, દુ:ખનું જ્યાં નામનિશાન પણ નથી અને સુખનો જ્યાં પાર નથી, એવા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવાને માટેનો જ સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ જગતના જીવોને ધર્મના અર્થી અને આરાધક બનાવવાના છે, પણ ત મોક્ષના હેતુથી જ! આ માટે, દુનિયાના જીવોને તો પૌદ્ગલિક સુખોની તૃષ્ણાથી વિમુક્ત અને મોક્ષસુખના અર્થી બનાવવાનો જ સાચા ઉપકારિઓએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

સાચો પરોપકાર સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી

ઉપકારના સાચા સ્વરૂપને જાણનારા પરમર્ષિઓમાના એક પરમર્ષિ, સમર્થ પ્રવચનધર, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ મુનિસુન્દરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ-' સાચો પરોપકાર કોને કહેવાય? અને સાચા પરોપકારરસિકે પરોપકા સાધવાને માટે શું કરવું જોઇએ?'-એ વસ્તુનું એક સ્થળે ઘણું જ સુન્દર વિવરણ કર્યું છે પહેલા તો તેઓશ્રી-' પરોપકાર કેવો જોઇએ '-એ વાતનુ પ્રતિપાદન કરતા ફરમાવે છે કે-

" પોતાની શક્તિના પ્રમાણમા, એટલે કે-પોતાની શક્તિને ગોપવ્યા વિના નિરન્તર પરોપકાર કરવો, એ ઉત્તમ પુરૂષોની ઉત્તમ નીતિ છે કારણ કે-પરોપકાર એ સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી અને એ જ કારણે પરોપકારને કરતો આત્મા, સ્વોપકાર અને પરોપકાર-એમ ઉભય પ્રકારના ઉપકારને કરનારો બને છે "

આથી તમે સમજી શકશો કે-વસ્તુત તે પરોપકાર પરોપકાર જ નથી, કે જે કહેવાતો પરોપકાર સ્વોપકારથી

ભિન્ન હોય ઉત્તમ આત્માઓ નિરંતર શક્તિને ગોપવ્યા વિના પરોપકારની સાધનામા ઉદ્યમશીલ બન્યા રહે છે, તેનુ મૂળ નિદાન આ જ છે કે-સાચો પરોપકાર સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી આજે દુનિયામા 'અહિંસા' અને 'સત્ય'ના નામે પણ જેમ હિંસાને અને અસત્યને પોષાય છે, તેમ પરોપકારના નામે પણ સાચા પરોપકારની ઘાતક પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે તેવી રીતિએ અનર્થ કરનારાઓને અહિંસા, સત્ય કે પરોપકારના સિદ્ધાન્ત વિષે વાસ્તવિક પ્રકારનું જ્ઞાન નથી, છતા પણ તેઓ એવા ગર્વથી ફુલાતા ફરે છે કે-'અહિંસાદિના વિષયમા અમારા જેટલી બીજા કોઈમા સમજશક્તિ છે જ નહિ!' પરોપકારની વૃત્તિ એ ઘણી સુન્દર વૃત્તિ છે, પરન્તુ જેનામા પરોપકારની વૃત્તિ જન્મી છે તે આત્માઓએ, પરોપકારના સ્વરૂપને સમજવા તરફ જરા ય બેદરકાર રહેવા જેવું નથી કમથી કમ, પરોપકાર એવો તો ન જ હોઈ શકે, કે જે સામાના આત્મહિતનો ઘાતક હોય શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું શાસન એવો પરોપકાર કરવાનુ વિધાન કરતું જ નથી, કે જે પરોપકાર આત્માનો અપકાર કરનારો થાય આત્માને આત્મસ્વરૂપની સાધનામાથી ભ્રષ્ટ કરીને પરસ્વરૂપની સાધનામા યોજનાર કોઈ પણ પ્રવૃત્તિને, પરોપકારની પ્રવૃત્તિ તરીકે ઓળખવી, એ કેવળ અજ્ઞાનનો જ વિલાસ છે જેણે સાચા ઉચ્ચ કોટિના ઉપકારી બનવુ હોય, તેણે તો સૌથી પહેલા પોતાના આત્મા પ્રત્યે જ સાચા અનુકમ્પાશીલ બનવાની જરૂર છે પોતાના આત્મા ઉપર અનુકમ્પા પ્રગટ્યા વિના, બીજાના ઉપર સાચી અનુકમ્પા પ્રગટવી, એ શક્ય જ નથી

એ પણ ભાવ પરોપકારના જ્ઞાતા દ્વારાએ ઘણી જ સુન્દર રીતિએ સાધ્ય છે ભાવ પરોપકારનો અર્થી આત્મા, દ્રવ્ય પરોપકારથી પણ શક્યતા મુજબ વંચિત રહેતો જ નથી જ્યારે કેવળ દ્રવ્ય પરોપકારનો રસિક આત્મા તો, અવસરે અજ્ઞાનતાદિના કારણે ભાવ પરોપકારના વિધાયકોનો પણ દુશ્મન બની બેસે છે આ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદને તથા તેના સ્વરૂપાદિને નહિ જાણનારા આત્મીઓ, પરોપકારની ગમે તેટલી વાતો કરે, પરન્તુ તેઓ કયે સમયે પરોપકારના નામે જ પરાપકાર કરનારા નિવડશે, તે કહી શકાય નહિ

એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ જ ઇષ્ટ છે

પરોપકાર કરવાની અભિલાષાવાળા આત્માએ, સૌથી પહેલા તો-'જીવ માત્રને અનિષ્ટ શું છે અને ઇષ્ટ શું છે' એ જાણી લેવું જોઈએ કારણ કે-જે અનિષ્ટ છે, તેની પ્રાપ્તિથી જીવો દુખી થાય છે અને જે ઇષ્ટ છે, તેની પ્રાપ્તિથી જીવો સુખી થાય છે વસ્તુત તો જીવોને સુખ જ ઇષ્ટ છે જીવ માત્ર સુખને ઇચ્છે છે અને તે પણ એવા સુખને ઇચ્છે કે જે સુખ, દુખના લેશ વિનાનું હોય તેમ જ કદી પણ નાશ ન પામે એવું હોય!

આ વસ્તુને દર્શાવતા, તે જ સમર્થ પ્રવચનધર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે-

"સ્વોપકારથી અભિન્ન એવો તે પરોપકાર, જગતના જીવોને અખિલ અનિષ્ટોથી વિયુક્ત અને સર્વ ઇષ્ટોથી સયુક્ત બનાવવા દ્વારાએ જ સાધ્ય છે આ સસારમા ઇન્દ્રિ

માડીને તે કીટ સુધીના જીવોને, અર્થાત્-પ્રાણી માત્રને એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ જ ઇષ્ટ છે ”

સ૦ એકાન્તિક સુખ એટલે?

જે સુખમા દુ:ખનો એક અંશ પણ ન હોય, તે સુખને એકાન્તિક સુખ કહેવાય

પ્ર૦ અને આત્યન્તિક સુખ કોને કહેવાય?

જે સુખ કોઈ પણ કાળે વિનાશને પામનારૂ ન હોય, તે સુખને આત્યન્તિક સુખ કહેવાય

વિચારી જૂઓ કે-સૌને આવું જ સુખ ઇષ્ટ છે કે નહિ? જગતના જીવોની ઇચ્છા માત્રની આ ચિકિત્સા છે જગતના જીવોની ઇચ્છાઓ અપાર છે, પણ તે બધી જ ઇચ્છાઓ આ ઇષ્ટની કામનામાથી જ પ્રગટેલી છે સુખ એજ સૌને ઇષ્ટ છે અને તે સુખ પણ દુ:ખના અંશ વિનાનું તેમજ અન્ત વિનાનુ જોઇએ છે ઇષ્ટના આ વર્ણન ઉપરથી જગતના જીવોને શું અનિષ્ટ છે, તે આપોઆપ સમજાઈ જાય તેમ છે આથી સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય તેમ છે કે-ઉંચામા ઉંચી કોટિના પરોપકારી બનવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ તો, પ્રાણી માત્રને, એ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખની પ્રાપ્તિમા વિઘાતક વસ્તુ માત્રથી વિયુક્ત બનાવવાનો તેમજ એ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખની સાધક વસ્તુઓથી સંયુક્ત બનાવવાનો, પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

સાચુ સુખ સંસારમા નથી પણ મોક્ષમા જ છે-એ કારણે મોક્ષદાન એ જ શ્રેષ્ઠ પરોપકાર છે

હવે એવુ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ કયા

સ્થાને છે, તે પણ સાચા પરોપકારને આશ્રય બનાવવાને ઈચ્છતા આત્માઓએ અવશ્ય જાણી લેવું જોઈએ આથી, તે જ સમર્થ પ્રવચનધર મહાત્મા ફરમાવે છે કે–

"તે એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ સંસારમાં છે જ નહિ તેવું સુખ તો માત્ર મોક્ષમાં જ છે આ સંસારમાં જે સુખ છે, તે તો દુઃખથી યુક્ત છે એટલે એકાન્તિક નથી અને અતિશય ભંગુર, અર્થાત્–શીઘ્ર નાશ પામવાવાળું છે એટલે આત્યન્તિક પણ નથી આ કારણે, એકાન્તિક અને આત્યન્તિક એવા સુખના અર્થી જીવોને મોક્ષનું દાન કરવા દ્વારા જ, પરોપકાર, સાચી રીતિએ સાધી શકાય તેમ છે"

સંસારમાં સુખ નથી એમ નહિ સંસારમાં પણ સુખ તો છે પણ એ સુખ વસ્તુતઃ કોઈ પણ જીવને ઈષ્ટ નથી અજ્ઞાનતાદિના યોગે અનિષ્ટ પણ વસ્તુ ઈષ્ટ રૂપ લાગે તે શક્ય છે, પરન્તુ જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સાચા સ્વરૂપને જાણનાર આત્માઓ, સંસારના ક્ષણિક અને દુઃખયુક્ત સુખને કદી જ ઈષ્ટ માનતા નથી આ કારણે, અજ્ઞાન જીવો પોતાની અજ્ઞાનતાદિથી અનિષ્ટને પણ ઈષ્ટ માનતા હોય, તો પણ સાચા ઉપકારિઓ તો કદી જ વાસ્તવિક ઈષ્ટના દાનની પ્રવૃત્તિને તજી, વાસ્તવિક અનિષ્ટ છતાં અજ્ઞાન જીવોને ઈષ્ટ એવા દાનની પ્રવૃત્તિને આચરવા ઉત્સાહિત બનતા નથી સંસારનું સુખ સુખવે તેને, કે જે વિવેક વિનાનો હોય વિવેકિને સંસારનું સુખ ઈષ્ટ ભાસે જ નહિ વિષયસુખો પ્રારંભમાં સુન્દર હોવા છતાં પણ, પરિણામે દારૂણ જ છે આ વાતને જાણનાર આત્માઓ, જેનાથી વિષયસુખની લાલસા પોષાય–એવા

એવું પણ વચનને ઉચ્ચારે જ નહિ અને ઉપયોગશૂન્યતાદિ કારણે તેવું વચન ઉચ્ચારાઈ પણ ગયું હોય, તો ય ખ્યાલ આવતાની સાથે જ, તે માટે પશ્ચાત્તાપ કર્યા વિના રહે નહિ મોક્ષનું દાન, એ જ મોટામા મોટો અને સાચામા સાચો પરો પકાર છે એવી વિપરીત દાન, એ વસ્તુત પરોપકાર જ નથી

મોક્ષ દાનનેના ઉપાયના દર્શનથી

પરોપકારની સાધના ઉદ્દેશને પામની નીતિએ કરવી હોય, તો મોક્ષદાનને માટે જ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે કારણ કે–એ સિવાયના મોટા પણ દાનથી, જીવોને જે ઈષ્ટ છે તે એકાન્તિક અને આત્યન્તિક સુખ પ્રાપ્ત થાય એ શક્ય જ નથી આથી બીજા વિહિત દાનોનો નિષેધ કરાતો નથી, પણ બીજા દાનો પણ સંપૂર્ણ સફલતાને ત્યારે જ પામી શકે છે, કે જ્યારે દાતાના હૃદયમા મોક્ષદાનની સાચી ભાવના ઉત્પન્ન થએલી હોય છે હવે મોક્ષનુ દાન દેવાની ભાવના તો ઉત્પન્ન થઈ, પણ મોક્ષદાન કેમ દઈ શકાય–તેનો ય ખ્યાલ હોવો જોઈએ ને ? મોક્ષ, એ કાંઈ હાથમા લઈ કે દઈ શકાય એવી વસ્તુ નથી એ માટે તો મોક્ષના અર્થી આત્માએ સ્વય પ્રયત્નશીલ બનવું પડે તેમ છે કોઈ મહેનત કરે અને કોઈ મોક્ષ પામે, એ શક્ય જ નથી પૌદ્ગલિક પદાર્થોમા તો, એક મેળવે હોય અને બીજો ઉપભોગ કરે એ શક્ય છે, પરન્તુ મોક્ષની વાતમાં તો આત્માએ જાતે જ ઉદ્યમશીલ બનીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે

સ૦ તો પછી મોક્ષદાનરૂપ પરોપકાર સાધવો જોઈએ, એ વાત નિરર્થક બની જાય ને ?

अनभिज्ञ आत्माने ज એ વાત નિરર્થક લાગે જે કેઈને ય માટે શક્ય ન હોય, તેનું આચરણ ઉપકારિઓ ઉપદેશે જ નહિ મોક્ષના ઉપાયનું દાન, એને પણ મોક્ષદાન જ કહી શકાય શ્રી અરિહંતદેવો મુક્તિદાતા ગણાય છે, તે મોક્ષના ઉપાયને દર્શાવનાર હોવાના કારણે જ! મોક્ષના ઉપાયનુ દર્શન કરાવવા દ્વારા મોક્ષદાન થઈ શકે છે, એ જ વાત પરોપકારના સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપતા, આ સમર્થ પ્રવચનધર મહાત્માએ પણ ફરમાવી છે તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે–

"મોક્ષ હાથ વડે આપી શકાય એ શક્ય નથી, માટે મોક્ષદાનના અભિલાષિએ મોક્ષનો ઉપાય દર્શાવવો એ જ યોગ્ય છે કારણ કે–ઉપાયની ઉપાસનાથી જ ઉપેયની સિદ્ધિ સુખપૂર્વક થઈ શકે છે"

આથી સ્પષ્ટ છે કે–મોક્ષના ઉપાયને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન, એ મોક્ષદાનનો જ પ્રયત્ન છે કારણ કે–ઉપાય-દર્શનાદિ સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતિએ મોક્ષનુ દાન થઇ શકતું જ નથી

શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મ જ મોક્ષનો ઉપાય છે

આ પ્રમાણે ફરમા યા બાદ, તે જ પરમર્ષિએ 'મોક્ષનો ઉપાય કોને કહેવાય?'–એ વાતને ફરમાવતા, એ જ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરી છે કે–

'અખિલવેદી એટલે સર્વજ્ઞ એવા શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માએ પ્રરૂપેલો ધર્મ, એ જ એક મોક્ષનો ઉપાય છે"

દુનિયામા ધર્મના નામે પ્રચલિત અનેક મતો હતા, છે અને હશે પરન્તુ તે બધા કાંઈ મોક્ષના ઉપાય રૂપ નથી

મોક્ષનો ઉપાય તો માત્ર એક જ છે અને તે બીજો કોઈ જ નહિ, પણ અનન્ત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ઉપદેશેલો ધર્મ ! આ જાતિની પ્રરૂપણા, સ્વદર્શનના વ્યામોહથી કે પરદર્શન પ્રત્યેની અસૂયાદિથી જન્મેલી ઈતરાજીથી, ઉપકારિઓએ કરી નથી પરન્તુ સુયુક્તિસંગતતા હોઈને જ, ઉપકારિઓએ આ જાતિની પ્રરૂપણા કરી છે આજે સર્વ ધર્મો પ્રત્યે સમાન આદરભાવ રાખવાની કેટલાકો વાતો કરી રહ્યા છે કેટલાકો વળી ધર્મોમાં પરસ્પર વિશેષ ભેદ નથી —એવો પણ પ્રચાર કરી રહ્યા છે પરન્તુ ખરી વાત તો એ છે કે—એક પણ ધર્મના સિદ્ધાન્તોનું તેવાઓને વાસ્તવિક જ્ઞાન જ નથી શબ્દોની થોડીક સમાનતાને જોઈને ખોટા ભ્રમે નહિ દોરવાતા, ધર્મના અર્થી આત્માઓએ, ધર્મનો ઉંડો અભ્યાસ કરવાને માટે તત્પર બનવું જોઈએ કોઈ પણ પ્રકારના દુરાગ્રહ વિના, જો સારી રીતિએ વિવેકપૂર્વક અભ્યાસ કરાય, તો એ વાત સમજાઈ જાય કે—સર્વ ધર્મો સમાન નથી તેમ જ સર્વ ધર્મો મોક્ષના ઉપાય રૂપ પણ નથી મોક્ષના ઉપાય રૂપ તો માત્ર એક જ ધર્મ છે અને તે અનન્ત ઉપકારી, અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ જ પ્રરૂપેલો ધર્મ છે

કાગને ઉડાડવા ચિન્તામણિ ન ફેંકાય:

તમને પરોપકારના રહસ્યનો ખ્યાલ આવે, તે માટે જ આપણે આટલો વિચાર કર્યો છે મિથ્યાત્વવાળી દશામાં પડેલા પણ જે આત્માઓમાં, નાના ય પ્રકારે પરો

જાય છે, તે આત્માઓ શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મને પામવાની એકેક લાયકાત ધરાવનારા હોય છે. એવા આત્માઓ શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મને સદ્‌ગુરુના સદુપદેશાદિ દ્વારા પોતાની લાયકાતથી પામ્યા બાદ શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મના ઉપદેશાદિને જ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિનો પરોપકાર માનનારા હોય છે અને પોતપોતાની ભૂમિકા મુજબ તેઓ બીજા પરોપકારોને પણ એવી જ રીતિએ આચરનારા બને છે, કે જેથી તે ધર્મના સાધક બને પણ બાધક તે ન જ બને. આટલું સમજ્યા બાદ, પરોપકારના હેતુથી પણ અર્થદેશના દેનારા અગર તો–'પૌદ્‌ગલિક સંયોગોની પ્રાપ્તિ માટે પણ ધર્મ કરો એવો ઉપદેશ આપી શકાય છે'–એવું કહેનારાઓ, કેટલા તથા અજ્ઞાન છે અને વસ્તુતઃ ઉપકારી નહિ પણ કેવા અપકારી છે, તે આપોઆપ સમજાઈ જાય તેમ છે.

૨૭ અર્થકામ માટે બીજા પાપમય ઉપાયોને અજમાવવા કરતાં ભગવાને કહેલો ધર્મ આચરવાની વૃત્તિ થાય એટલા પૂરતો તો તે ભાગ્યશાળી ગણાય ને?

મોક્ષના એકના એક સાધનભૂત ધર્મ જેવો ધર્મ આચરવાની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ, તેને મોક્ષને માટે સેવવાની બુદ્ધિ ન થાય અને સંસારવર્ધક પૌદ્‌ગલિક સુખોને માટે સેવવાની ભાવના થાય, એ શું ઓછી કમનસીબી છે? ચિંતામણિ જેવું રત્ન પ્રાપ્ત થાય અને તેને કાગડાને ઉડાવવાને માટે ફેંકી દેવાની બુદ્ધિ થાય, એ શું કમ કમનસીબી છે? કાગડાને ઉડાડવો એ પણ પાપ છે, પરન્તુ તમને સમજાવવા ખાતર જ કહું છું કે–કાગડાને ઉડાડવાને માટે પથરો ફેંકનારો

અને ચિંતામણિ ફેંકનારો, એ બેમાં વધારે મૂર્ખો કોણ ગણાય ?
સ૦ ચિન્તામણિ ફેંકનાર

એ જ રીતિએ સમજો કે-સંસારક્ષય માટે સમર્થ એવા ધર્મની સંસારની વૃદ્ધિ માટે ઉપયોગ કરવો, એ મોટી મૂર્ખાઈ છે પ્રવૃત્તિનું પરિણામ, તેને આચરનારની મનોભાવના ઉપર કેટલો મોટો આધાર રાખે છે, તે સમજવાની જરૂર છે પૌદ્ગલિક સંયોગોને મેળવવાની ભાવના કેવળ પાપરૂં જ કારણ છે અને એ ભાવનાની સિદ્ધિ માટે મોક્ષસાધક ધર્મને આચરવાને પ્રવૃત્ત થવું, એ તો જાણી જોઈને અમૃત રૂપ બનવાને લાયક આચરણાને, પોતાને માટે વિષ અગર તો ગર રૂપ બનાવવા જેવું છે, માટે ધર્મોપદેશકથી એવો ઉપદેશ દઈ શકાય જ નહિ

સ૦ ઉપદેશ તો મોક્ષ મેળવવાને માટે ધર્મને કરો એવો જ દઈ શકાય

બરાબર છે શ્રી જૈન શાસનમાં આચાર્યમહારાજાઓને મોક્ષમાર્ગના સંચાલકો તરીકે પણ વર્ણવેલા છે મોક્ષમાર્ગના સંચાલક તરીકેની જવાબદારી, એ સામાન્ય વસ્તુ નથી એ જવાબદારીને અદા કરવાને માટે આચાર્યમહારાજાઓએ સદા સજ્જ રહેવું જોઈએ એ માટે બીજી સાવધગીરીઓની જેમ દુરાગ્રહ કે બીજા કોઈ પણ કારણે ઉન્માર્ગ ન પોષાઈ જાય, તેની પણ આચાર્યમહારાજાઓએ સાવધગીરી રાખવાની છે એ જ રીતિએ, કલ્યાણના અર્થી જીવોએ પણ, અર્થ અને કામની અભિલાષાને તજી દઈ, મોક્ષના હેતુથી જ મોક્ષમાર્ગના આરાધક બન્યા રહેવાય, તેની સતત્ કાળજી રાખવી જોઈએ

શ્રી જિનેશ્વરદેવોની ભાવમંગલતા

આટલું સૂચન કર્યા બાદ, હવે આપણે આ શાસ્ત્રરત્નની બૃહદ્‌વૃત્તિને વાંચવાનો આરંભ કરીએ શિષ્ટ જનોનો એ પણ એક માર્ગ છે કે-ગ્રન્થરચનાની આદિમાં, ઈષ્ટ દેવને નમસ્કારાદિ કરવા દ્વારાએ, ભાવમંગલની આચરણા કરવી આ શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણની બૃહદ્‌વૃત્તિના રચયિતા આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ શિષ્ટ જનોના માર્ગને અનુસરીને, પ્રથમ તો પરમ ભાવમંગલ રૂપ શ્રી જિનેશ્વરદેવોને અતિશય ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોને નમસ્કાર કરતાં, તેઓશ્રીએ શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સ્વરૂપનું થોડા શબ્દોમાં પણ ઘણું જ સુન્દર વર્ણન કર્યું છે ભાવમંગલોમાં પ્રથમ મંગલ કોઈ પણ હોય, તો તે શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ છે એ તારકોના જેવા ઉપકારી અન્ય કોઈ આત્માઓ હોઈ શકતા જ નથી જગત ઉપર જેવો ઉપકાર શ્રી જિનેશ્વરદેવો કરી શકે છે, તેવો ઉપકાર કરવો એ બીજા કોઈ પણ આત્માને માટે શક્ય જ નથી કારણ કે-તેવો ઉપકાર કરવાની અનાદિસિદ્ધ યોગ્યતા જેવી એ તારકોના આત્માઓમાં હોય છે, તેવી યોગ્યતા બીજા કોઈ પણ આત્મામાં હોઈ શકતી જ નથી એવી અનુપમ અને અજોડ યોગ્યતાના કારણે, એ તારકોના આત્માઓ દ્વારા થતો ઉપકાર પણ અનુપમ અને અજોડ જ હોય છે સુવિહિતશિરોમણિ, સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ચૈત્યવન્દનમાં સદાય ઉપયોગમાં આવતા શ્રીનમુત્થુણં સૂત્રની કે જે સૂત્ર શ્રી પ્રણિપાતદણ્ડક સૂત્ર તરીકે શાસ્ત્રોમાં સુપ્રસિદ્ધ

છે, તેની વ્યાખ્યા કરતા, શ્રી જિનેશ્વરદેવોની વિશિષ્ટતાઓ આદિનુ ઘણી જ સુન્દર અને સ્પષ્ટ રીતિએ વર્ણન કર્યુ છે તેમા પણ એ તારકોની અનાદિસિદ્ધ યોગ્યતાનું અને એ યોગ્યતાના પ્રતાપે સામગ્રીસમ્પન્ન દશામા કાર્ય રૂપ બનતી અનેક ઉત્તમતાઓનું, પ્રસગ પામીને એ ઉપકારિએ બહુ જ સુન્દર વર્ણન કર્યું છે એ અજોડ આત્માઓનુ અનાદિ–પારિણામિક ભાવ રૂપ જે તથાભવ્યત્વ, તે સઘળા ય અન્ય આત્માઓના કરતા જૂદા જ પ્રકારનું અને ભવ્ય આત્માઓના સકલ કલ્યાણના એક કારણ તરીકે પરિણામ પામે એવા વિશિષ્ટ પ્રકારનુ હોય છે એ અજોડ આત્માઓના એ તથાભવ્યત્વની, જો કોઈના પણ તથાભવ્યત્વની સાથે સરખામણી કરવી હોય, તો વિશિષ્ટ પરિણામોની અપેક્ષાએ, એ તારકોના પરસ્પરના તથાભવ્યત્વની સાથે જ સરખામણી કરવી પડે તેમ છે, પણ અન્ય આત્માઓના તથાભવ્યત્વની સાથે એ તથાભવ્યત્વની સરખામણી કરી શકાય તેમ નથી એ અજોડ આત્માઓ જે પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પામે છે, તે પણ બીજા આત્માઓના કરતા વિશિષ્ટ જ હોય છે અને તે બોધિલાભ પરપરાએ જે પરિણામોને નિપજાવે છે–તેની અપેક્ષાએ તે અન્યોના બોધિલાભ કરતા શ્રેષ્ઠ હોઈને, શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સમ્યક્ત્વને વરબોધિ તરીકે પણ ઓળખાવી શકાય છે એ અજોડ આત્માઓ સદ્ગુરૂના ઉપદેશના નિમિત્તથી પણ સમ્યક્ત્વને પામ્યા હોય, તો પણ તેમા સદ્ગુરૂના સદુપદેશને બદલે એ તારકોના આત્માઓની યોગ્યતાના પ્રકર્ષને જ પ્રધાન કારણ તરીકે ગણાય છે પરમોચ્ચ કોટિએ પહોચી શકનાર એ તારકોના

આત્માઓનો બોધિલાભ, પરમ્પરાએ જે ઉચ્ચ કોટિએ પહો ચવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે, તેવો ઉચ્ચ કોટિનો સ્વભાવ બીજા કોઈ પણ આત્માનો બોધિલાભ ધરાવી શકતો નથી એ તારકોનો બોધિલાભ ભગવદ્‌ભાવનો નિવર્તક હોય છે, જ્યારે બીજા કોઈ પણ આત્માનો બોધિલાભ તેવો હોઈ શકતો જ નથી એથી એ તારકોના બોધિને વર બોધિ તરીકે અવશ્ય ઓળખી શકાય છે એવો બોધિલાભ પમાડવાની તાકાત પણ, તે આત્માઓમાં, તેવા પ્રકારની સામગ્રીના યોગે, તે તે ઉત્તમ રીતિએ પરિણામ પામી શકે એવું અનાદિકાલીન જે તથાભવ્યત્વ રહેલું છે, તેની જ ગણાય ચરમ ભવમાં પણ એ તારકોના આત્માઓ જે જે અનેક વિશિષ્ટતાઓ દ્વારા વિશ્વ ઉપર અનેક ઉપકાર કરી શકે છે, એ પણ એ વિશિષ્ટ કોટિના તથાભવ્યત્વના પ્રતાપે જ થાય છે, એમ ગણી શકાય. એ વિશિષ્ટ કોટિના સહજ તથાભવ્યત્વાદિ ભાવને અવલંબીને જ એ તારકોના આત્માઓની પુરૂષોત્તમતા, અટલે કે-શરીરધારી માત્ર કરતા પણ ઉત્તમતા વર્ણવાએલી છે એ તારકોની લોકોત્તમતા વર્ણવતા, ભવ્ય આત્માઓથી ઉત્તમ તરીકે એ તારકોને વર્ણવતા મહાપુરૂષો, જ્યારે એ તારકોની પુરૂષોત્તમતા વર્ણવતા શરીરધારી આત્માઓ માત્રમાં ઉત્તમતા વર્ણવે છે, ત્યારે સમજવું જોઈએ કે-પુરૂષોત્તમતાની સૂચક જે જે વાતો જણાવવામાં આવી છે, તે તે વાતો અનાદિસિદ્ધ યોગ્યતાને લઈને જ વર્ણવાએલી છે અને એ યોગ્યતા સામગ્રીના યોગે તે તે રૂપે પરિણમે છે અર્થાત્-એ

કોના આત્માઓ, પોતાના સહજ તથાભવ્યત્વ આદિના

કારણે, સામગ્રીમ પન્ન દશામા પરોપકારના વ્યસની, સ્વાર્થને ગૌણ કરનાર, દેવ-ગુરૂના બહુમાની અને ગભીરતા આદિ ગુણોને ધરનારા, મિથ્યાત્વવાળી દશામા પણ હોય છે મિથ્યાત્વવાળી દશામા પણ આવી રીતિએ પુરૂષોત્તમના હોવા વિષે, એ તારકોના વિશિષ્ટ કોટિના તથાભવ્યત્વને જાણનારા આત્માઓને, શકા હોતી જ નથી આ સર્વશ્રેષ્ઠ આત્માઓ વરબોધિને પામ્યા બાદ, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રીજા ભવે શ્રી તીર્થંકર-નામ કર્મની અવશ્યમેવ નિકાચના કરે છે એ તારકોના આત્માઓમા એવી ઉત્કટ કોટિની ભાવદયા પ્રગટે છે, કે જેવી ઉત્કટ કોટિની ભાવદયા બીજા કોઈ પણ આત્મામા કદી પણ પ્રગટી શકતી નથી એવી ઉત્કટ કોટિની ભાવદયાના યોગે, એ તારકોના આત્માઓ, શ્રી તીર્થંકર-નામકર્મની નિકાચના કરે છે અને એના યોગે શ્રી તીર્થંકરપણાને પામીને, આ વિશ્વ ઉપર અજોડ ઉપકાર કરે છે એવી સર્વશ્રેષ્ઠ ભાવ મગલપણાની દશાને પામતા એ આત્માઓ, કલ્યાણકામી આત્માઓને માટે, ભાવમગલની આચરણા કરતા પ્રથમ જ સ્તવનીય હોય, તે સ્વાભાવિક છે

[૩]

ધર્મથી જ અનિષ્ટવિયોગ અને ઇષ્ટયોગ:

આપણે જોઈ આ યા કે-પ મ ઉપકારી, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, શબ્દોથી ટૂકા પણ અર્થોથી ગભીર એવા આ શ્રી 'ધર્મરત્ન પ્રકરણ' નામના શાસ્ત્રરત્નની રચના, નથી તો પ્રજ્ઞાગર્વથી કરી, નથી

આત્માઓનો બોધિલાભ, પરમ્પરાએ જે ઉચ્ચ કોટિએ પહોંચવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે, તેવો ઉચ્ચ કોટિનો સ્વભાવ બીજા કોઈ પણ આત્માનો બોધિલાભ ધરાવી શકતો નથી એ તારકોનો બોધિલાભ ભગવદ્ભાવનો નિવર્તક હોય છે, જ્યારે બીજા કોઈ પણ આત્માનો બોધિલાભ તેવો હોઈ શકતો જ નથી એથી એ તારકોના બોધિને વરબોધિ તરીકે અવશ્ય ઓળખી શકાય છે એવો બોધિલાભ પમાડવાની તાકાત પણ, તે આત્માઓમા, તેવા પ્રકારની સામગ્રીના યોગે, તે તે ઉત્તમ રીતિએ પરિણામ પામી શકે એવુ અનાદિકાલીન જે તથાભવ્યત્વ રહેલુ છે, તેની જ ગણાય ચરમ ભવમા પણ એ તારકોના આત્માઓ જે જે અનેક વિશિષ્ટતાઓ દ્વારા વિશ્વ ઉપર અનેક ઉપકાર કરી શકે છે, એ પણ એ વિશિષ્ટ કોટિના તથાભવ્યત્વના પ્રતાપે જ થાય છે, એમ ગણી શકાય એ વિશિષ્ટ કોટિના સહજ તથાભવ્યત્વાદિ ભાવને અવલંબીને જ એ તારકોના આત્માઓની પુરૂષોત્તમતા, એટલે કે–શરીરધારી માત્ર કરતા પણ ઉત્તમતા વર્ણવાએલી છે એ તારકોની લોકોત્તમતા વર્ણવતા, ભવ્ય આત્મા ઓથી ઉત્તમ તરીકે એ તારકોને વર્ણવતા મહાપુરૂષો, જ્યારે એ તારકોની પુરૂષોત્તમતા વર્ણવતા શરીર ધારી આત્માઓ માત્રમા ઉત્તમતા વર્ણવે છે, ત્યારે સમજવુ જોઈએ કે–પુરૂષોત્તમતાની સૂચક જે જે વાતો જણાવવામા આવી છે, તે તે વાતો અનાદિસિદ્ધ યોગ્યતાને લઈને જ વર્ણવાએલી છે અને એ યોગ્યતા સામગ્રીના યોગે તે તે રૂપે પરિણમે છે અર્થાત્–એ

કોના આત્માઓ, પોતાના સહજ તથાભવ્યત્વ આદિના

કારણે, સામગ્રીસ પણ દશામા પરોપકારના વ્યસની, સ્વાર્થને ગૌણ કરનારા, દેવ–ગુરૂના બહુમાની અને ગભીરતા આદિ ગુણોને ધરનારા, મિથ્યાત્વવાળી દશામા પણ હોય છે મિથ્યા ત્વવાળી દશામા પણ આવી રીતિએ પુરુષોત્તમતા હોવા વિષે, એ તારકોના વિશિષ્ટ કોટિના તથાભવ્યત્વને જાણનારા આત્માઓને, શકા હોતી જ નથી આ સર્વશ્રેષ્ઠ આત્માઓ વરબોધિને પામ્યા બાદ, છેલ્લાથી ત્રીજા ભવે શ્રી તીર્થંકર–નામ કર્મની અવશ્યમેવ નિકાચના કરે છે એ તારકોના આત્મા ઓમા એવી ઉત્કટ કોટિની ભાવદયા પ્રગટે છે, કે જેવી ઉત્કટ કોટિની ભાવદયા બીજા કોઈ પણ આત્મામા કદી પણ પ્રગટી શકતી નથી એવી ઉત્કટ કોટિની ભાવદયાના યોગે, એ તારકોના આત્માઓ, શ્રી તીર્થંકર–નામકર્મની નિકાચના કરે છે અને એના યોગે શ્રી તીર્થંકરપણાને પામીને, આ વિશ્વ ઉપર અનેક ઉપકાર કરે છે એવી સર્વશ્રેષ્ઠ ભાવ મગલપણાની દશાને પામતા એ આત્માઓ, કલ્યાણકામી આત્માઓને માટે, ભાવમગલની આચરણા કરતા પ્રથમ જ સ્તવનીય હોય, તે સ્વાભાવિક છે

[૩]

ધર્મથી જ અનિષ્ટવિયોગ અને ઇષ્ટયોગ :

આપણે જોઈ આ યા કે–પરમ ઉપકારી, આચાર્ય ભગવાન શ્રીમત શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, શબ્દોથી ટૂકા પણ અર્થોથી ગભીર એવા આ શ્રી 'ધર્મરત્નપ્રકરણ' નામના શાસ્ત્રરત્નની રચના, નથી તો પ્રજ્ઞાગર્વથી કરી, નથી

તો પરાભિભવની ઈચ્છાથી કરી અને નથી તો આ લોક કી સંપત્તિ સંબધી કે પરલોકની દિવ્ય ભોગ સંબધી ઈચ્છાને આધીન બનીને કરી કેવળ પરાનુગ્રહ-બુદ્ધિથી જ, આ શાસ્ત્રરત્નની રચના કરવામાં આવી છે અને એ પરાનુગ્રહ બુદ્ધિ પણ, સ્વાનુગ્રહ-બુદ્ધિથી હીન નથી અર્થાત્ પોતના તેમજ પરના આત્માના વાસ્તવિક કલ્યાણની વિવેકમય વૃત્તિથી જ, આ શાસ્ત્રરત્નની રચના કરવામાં આવી છે આવી સુન્દર પ્રવૃત્તિથી આચરાયેલી આ પ્રકૃતિમા, સદ્ધર્મના ઉપાદાન અને પાલન સિવાય, બીજી કોઈ જ વસ્તુનો ઉપદેશ દેવામાં નથી આવ્યો જેથી સમજવું જોઈએ કે-સ્વપર પ્રત્યેની સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિ, ધર્મના ઉપાદાન અને પાલનના માર્ગે જ આત્માઓને દોરે છે આ વસ્તુને નહિ સમજનારાઓ પોતાના અજ્ઞાનાદિકને યોગે, ઉપકારના નામે પણ પોતાના અને પરના આત્માનું અકલ્યાણ કરનારા બની જાય, તો એ સહજ છે આ કારણે, પરોપકારને સાધવાની ઉત્તમ વૃત્તિને પામેલા પુણ્યાત્માઓએ, પરોપકારના માર્ગનું પણ સુન્દર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ સાચો પરોપકાર સ્વોપકારથી ભિન્ન નથી, એટલે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ સ્વહિતની ઘાતક હોવા છતા પણ જો પરોપકારના નામે ઓળખાતી હોય, તો સમજવું જોઈએ કે-વસ્તુતઃ તે પ્રવૃત્તિ પરોપકારક પ્રવૃત્તિ નથી પરોપકારને સાધ્ય બનાવવો હોય, તો જીવોના ઈષ્ટાનિષ્ટનો વિચાર કરવો જોઇએ, જીવોને શું ઈષ્ટ છે તથા શું અનિષ્ટ છે -તેનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ અને જીવોને અનિષ્ટ નથી વિયુક્ત અને ઈષ્ટ માત્રથી સંયુક્ત બનાવવાના માર્ગે

જ પ્રવૃત્તિશીલ બનવું જોઈએ જીવોને અનિષ્ટ માત્રથી વિયુક્ત અને ઇષ્ટ માત્રથી સંયુક્ત બનાવવાને માટે, સદ્ધર્મના ઉપાદાન અને પાલનનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ કારણ કે– તે વિના, વાસ્તવિક રૂપમાં અનિષ્ટવિયોગ અને ઇષ્ટસંયોગ એ શક્ય જ નથી

નાશનો ઉપાયભૂત ધર્મ

પ્રાણિમાત્રને સુખ ઇષ્ટ છે અને દુઃખ અનિષ્ટ છે પ્રાણિમાત્રને જે સુખ ઇષ્ટ છે, તે પણ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક અર્થાત્ જે સુખ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક હોય છે, તે અપૂર્ણ હોઈ જ નથી પરિપૂર્ણતાનો અભાવ, એ પણ દુઃખનું કારણ છે એટલે જ જીવના જીવોને દુઃખ રહિત, અવિનાશી અને સંપૂર્ણ સુખ જોઈએ છે, એ નિશ્ચિત વાત છે આવું સુખ સંસારમાં છે જ નહિ આવું સુખ કેવલ મોક્ષમાં જ છે આ કારણે, સર્વોત્તમ કોટિના પરોપકારને સાધવાને ઇચ્છનારા પુણ્યાત્માઓ, જીવોને મોક્ષનું દાન કરવાને માટે પ્રયત્નશીલ બને છે મોક્ષનું દાન કરવાનો ઉપાય, મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશાદિ સિવાયનો કોઈ છે જ નહિ અને અનન્ત ઉપકારી અનન્તજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ દર્શાવેલો ધર્મ, એ જ એક મોક્ષમાર્ગ છે આ કારણે, પરોપકારના પારમાર્થિક સ્વરૂપને પામેલા પુણ્યાત્માઓ, જગતના જીવો સંસારની અસારતાને અને મોક્ષની સારભૂતતાને સમજાવીને, તેમના અર્થી બનાવી મોક્ષના એકના એક ઉપાયભૂત શ્રી જિનોપદિષ્ટ ધર્મને જ સેવવાની પ્રેરણા કરે છે દુઃખના એક અંશથી પણ રહિત,

અક્ષય અને સંપૂર્ણ સુખની અભિલાષાવાળા આત્માઓએ, જેમ સંસારથી વિરક્ત અને મોક્ષના અર્થી બનવું એ આવશ્યક છે તેમ એ પણ સમજવું અને હૃદયમાં સુન્દર પ્રકારે જચાવવું એ આવશ્યક છે કે–'શ્રી જિનોપદિષ્ટ ધર્મ, એ જ એક મોક્ષનો ઉપાય છે' આ દુનિયામાં ધર્મના નામે ઓળખાતા અનેક મતો પ્રવર્તમાન છે, પરન્તુ તે બધા ય મોક્ષના ઉપાયભૂત નથી જ શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ એવા શ્રી તીર્થંકરદેવોએ ફરમાવેલો ધર્મ જ મોક્ષનો વાસ્તવિક ઉપાય છે આથી ઉપકારી મહાપુરૂષોએ, ધર્માર્થી આત્માઓને એ જ ઉપદેશ આપ્યો છે કે–'ઇતર સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરવા પૂર્વક, એક માત્ર મોક્ષના જ હેતુથી, મોક્ષના એકના એક ઉપાયભૂત શ્રી જિનોપદિષ્ટ ધર્મને તમે સ્વીકારો અને તેનું યથાવત્ પાલન કરવાને માટે ઉદ્યમશીલ બનો!' પરમ ઉપકારી, આચાર્યભગવાન, શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ આ શ્રી 'ધર્મરત્ન પ્રકરણ' નામના શાસ્ત્રરત્નમાં એ જ ઉપદેશ આપ્યો છે આ કારણે આ ઉપદેશ તે જ આત્માઓને રૂચિકર થશે, કે જે આત્માઓ મોક્ષના અર્થી હશે અથવા તો મોક્ષના અર્થી બની શકે તેવા પ્રકારના હશે આ શાસ્ત્રરત્ન ધર્માર્થી જીવોને ઉપદેશ આપવાને માટે જ રચાયું છે અને જે જીવો મોક્ષાર્થી નથી, તે જીવો વસ્તુતઃ ધર્માર્થી નથી જ! કારણ કે–ધર્મનું વાસ્તવિક અર્થિપણું તે જ આત્માઓમાં પ્રગટે છે, કે જે આત્માઓમાં મોક્ષનું અર્થિપણું પ્રગટ્યું હોય છે

<u>શ્રી મૂલ વૃત્તિકારનું મંગલાચરણ</u>

ધર્મના અર્થી આત્માઓને માટે રચાયેલું આ શાસ્ત્ર

રત્ન, મહા શ્રુતસાગરમાંથી ઉદ્ધૃત કરાએલું છે આ શાસ્ત્રરત્નના ભાવને, જડમતિ આત્માઓ વિશિષ્ટ વિવરણ વિના સમજી શકે એ શક્ય નહિ હોવાથી, આ શાસ્ત્રરત્નના રચયિતા પરમર્ષિએ પોતે જ આ શાસ્ત્રરત્ન ઉપર સ્વલ્પાક્ષરા સુગમ વૃત્તિને રચી છે ઉપરાંત, પરમ ઉપકારી આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ આ શાસ્ત્રરત્ન ઉપર એક વૃત્તિ રચી છે, કે જે 'બૃહદ્વૃત્તિ' તરીકે સુવિખ્યાત છે અને આપણે આ બૃહદ્વૃત્તિને અને સ્વોપજ્ઞવૃત્તિને ધ્યાનમાં રાખીને આ શાસ્ત્રરત્ન વાંચવાનું છે બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાને, પોતાની આ શુભ પ્રવૃત્તિની શરૂઆતમાં, ભાવમંગલની આચરણા કરી છે આપણે જોઈ ગયા છીએ કે—શ્રી જિનેશ્વરદેવો, એ સર્વશ્રેષ્ઠ ભાવમંગલસ્વરૂપ છે એ તારકોની એ પરમ ભાવમંગલમયતાને ગુરૂકર્મી આત્માઓ સમજી શકતા નથી જ્યારે લઘુકર્મી આત્માઓ તો, એ પરમ તારક આત્માઓના અનુપમ સ્વરૂપના ચિંતનમાં અનુપમ રીતિએ નિમગ્ન બની જાય છે આવા સર્વશ્રેષ્ઠ ભાવમંગલ-સ્વરૂપ શ્રી જિનેશ્વરદેવને, બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

रागाद[illegible]मोहितसर्वम[illegible]

[illegible]नम[illegible]दरागम् ।

[illegible] स्वामि[illegible]स्वरूपमहन—

શ્વરદેવને મન-વચન-કાયાની શુદ્ધિપૂર્વક નમસ્કાર કરતા શ્રી જિનેશ્વરદેવના સ્વરૂપનું ટૂંકમા પણ સુન્દર વર્ણન કર્યું છે આ સ્તુતિમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવને ચાર વિશેષણો દ્વારા સ્તવનામા આવ્યા છે અને એ ચાર વિશેષણો શ્રી જિનેશ્વરદેવોના જ્ઞાનાતિશયાદિ ચાર અતિશયોને સૂચિત કરે છે પહેલા વિશેષણથી જ્ઞાનાતિશયને, બીજા વિશેષણથી અપાયાપગમાતિશયને, ત્રીજા વિશેષણથી પૂજાતિશયને અને ચોથા વિશેષણથી વાગ-અતિશયને-એમ ચાર અતિશયોને આ સ્તુતિમા સૂચવવાના આ ના છે કેવલજ્ઞાન રૂપ ચક્ષુ દ્વારા શ્રી જિનેશ્વરદેવ સર્વ ભાવોને જોનાર છે, નિર્ગીમ અને ભયંકર એવા સંસાર રૂપ વનને દગ્ધ કરવાને માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવ દાવાગ્નિ સમાન છે, વિશ્વથી પૂજિત છે અને દેદીપ્યમાન એવા જે પ્રવર ધર્મરત્નો, તેના રત્નાકાર સમાન છે

ધર્મતીર્થની સ્થાપના કોણ કરી શકે ?

શ્રી જિનેશ્વરદેવોના આત્માઓને આ ચારેય વિશેષણો સુન્દર પ્રકારે ઘટી શકે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના આત્માઓ છેલ્લાથી ત્રીજા ભવે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની અવશ્યમેવ નિકાચના કરે છે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મ, એ સર્વ પુણ્યપ્રકૃતિઓમા સર્વશ્રેષ્ઠ પુણ્યપ્રકૃતિ છે એ પુણ્યપ્રકૃતિના યોગે જીવને અતુલ ઉપકારક સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ પુણ્યપ્રકૃતિનો વિપાકોદય, શ્રી તીર્થંકરદેવોના આત્માઓને ભાવ-તીર્થંકર બનાવી, પ્રથમ કોટિના ભાવમંગલની કોટિમા મૂકે છે શ્રી, તીર્થંકરનામકર્મ રૂપ એ સર્વ શ્રેષ્ઠ પુણ્યપ્રકૃતિનો વિપાકોદય

કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની સાથે જ થાય છે અને તેમ થયા પછીથી જ શ્રી તીર્થંકરદેવો ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે સંપૂર્ણ કોટિના જ્ઞાનાતિશયથી સંપન્ન બન્યા વિના, શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરતા નથી કારણ કે-તે તારકો સાચી ભાવદયાથી પરિપૂર્ણ હોય છે સાચી ભાવદયાથી પરિપૂર્ણ હોવાના કારણે જ, તે તારકો કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પહેલા ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરતા નથી, એમ કહેવું એમા જરા પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી કારણ કે-કેવલજ્ઞાન પામવા પૂર્વે, સ્વતન્ત્રપણે ધર્મોપદેશ દેવામા, સ્ખલના થવાનો સંભવ છે પોતાની સ્ખલનાના યોગે કોઈનું પણ અહિત થઈ જાય, એ પરમ તારક બનવાની અનાદિસિદ્ધ લાયકાતવાળા અને એથી જ શ્રી તીર્થંકર-નામકર્મને નિકાચિત કરી ચૂકેલા આત્માઓને, રુચિકર કેમ જ થાય ? ન જ થાય સઘળા ય શ્રી તીર્થંકરદેવો સંપૂર્ણ જ્ઞાની બન્યા પછીથી જ ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરતા હોવાથી, અનંતાઓનો ય માર્ગ એક સરખો જ હોય છે સંપૂર્ણ કોટિના જ્ઞાનાતિશય રૂપ ગુણ વિના, પોતે માની લીધેલા જ્ઞાનથી સ્વતંત્રપણે ધર્મતીર્થના સ્થાપક બનનારાઓએ ભલે અજ્ઞાન આત્માઓને ચમત્કાર પમાડ્યો હોય, પણ વાસ્તવિક રીતિએ તો તેઓ સ્વપર-હિતના કારમા સંહારકો જ બન્યા છે કારણ કે-તેઓએ પ્રરૂપેલો ધર્મ, વાસ્તવિક રીતિએ તીર્થ રૂપ નહિ હતો એ જ કારણે મુક્તિના અભિલાષી આત્માઓને માટે, જો તેઓ વિવેકી બને તો, એક શ્રી જિનેન્દ્રદર્શન સિવાયના સઘળા ય દર્શનો

એમ પણ કહી શકાય કે-તેઓ તીક્ષ્ણબુદ્ધિને ધરનારા હતા અને પોતાની સમજ મુજબ સમાગના ત્યાગી બનીને પોતે આનેની સ્વપરની મુક્તિ માટે પ્રયત્ન કરનાર હતા, તેઓ પણ પોતામા રહેલા મિથ્યાત્વ આદિના પ્રતાપે, ઉ માર્ગના પ્રણેતા બની ગયા, તો પછી આજના તુચ્છ બુદ્ધિના ધણીઓ સ્વતંત્રપણે અહિંસા અને સત્ય આદિના પ્રણેતા બનવા જેવો ધમડ આચરે, તો તેઓ પોતાના આત્માના હિતના ઘાતક બનવા સાથે, અન્ય પણ અનેક ભદ્રિક આત્માઓના હિતના ઘાતક બને, એમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાઇ નથી પરન્તુ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વથી ઘેરાએના તેમ જ દુનિયાની તુચ્છ કીર્તિ આદિની લાલસાને આધીન બનેલા આત્માઓને, પોતાના કે પરના આત્મહિતનો વાસ્તવિક ખ્યાલ જ હોતો નથી તેઓ તો પોતાની અવિવેકી અને પામર પણ વિચાર સરણીને જ સર્વશ્રેષ્ઠ માનનારા હોય છે જ્ઞાની આત્માઓની નિશ્રા સ્વીકારવા જેટલી તેમનામા સરલતા હોતી જ નથી આથી તેઓ ધર્મસિદ્ધાન્તોની યથેચ્છ પ્રરૂપણા કરી, પોતાને અને બીજાઓને, ધર્મના નામે પણ ધર્મથી વિમુખ અને કારમા અધર્મના ઉપાસક બનાવી દે છે

કેવળજ્ઞાન પછી જ તીર્થસ્થાપના

અજ્ઞાનિઓની જ્યારે આ દશા હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનિઓની દશા કોઈ અનુપમ જ હોય છે શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓ ત્રણ જ્ઞાનો સાથે લઈને માતાના ઉદરમા આવે છે એ તારકોના એ-'મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન'

ત્રણે જ્ઞાનો સુનિર્મલ હોય છે આ રીતિએ પૂર્વભવથી ત્રણ જ્ઞાનોને લઇને આવેલા અને દીક્ષિત થતાની સાથે જ ચોથા મન પર્યવ જ્ઞાનને ધરનારા એવા પણ એ પરમર્ષિઓ, પ્રાય મૌન દશામા જ વિહરે છે! ચાર જ્ઞાને સહિત હોવા છતા પણ, એ તારકો સમજે છે કે–'છદ્મસ્થપણામા અનુપયોગ થવાની સભાવના છે, માટે સપૂર્ણજ્ઞાન થયા વિના ધર્મની સ્થાપના સ્વતન્ત્રપણે તો ન જ થાય ' એ કારણે એ તારકો જ્યા સુધી કેવલજ્ઞાન થાય નહિ, ત્યા સુધી એની પ્રાપ્તિના પ્રયત્નમા જ મગ્ન રહે છે અને કેવલજ્ઞાનને મેળવ્યા પછીથી જ વિશ્વતારક ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે

ઇન્દ્રાદિ દેવોની ભક્તિ

આવા અનત ઉપકારી પુણ્યાત્માઓના ચ્યવનથી માડીને નિર્વાણ સુધીના પાચેય કલ્યાણકોના પાચેય દિવસોએ, અવધિજ્ઞાની અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને ધરનારા ઇન્દ્રાદિ દેવો, અહપૂર્વિકા પૂર્વક સર્વ પ્રકારની ભક્તિ આચરે, એમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું પણ શુ છે?

સ૦ કશુ જ નહિ

આમ છતા પણ, આજે, શ્રદ્ધાહીન હોવા છતા પણ પોતાને સાચા જ્ઞાની માનનારા એવા પણ આત્માઓ છે, કે જેઓને અજોડ ઉપકારકના આદિ અનુપમ ગુણગણને ધરનારા એવા પુણ્યાત્માઓની ભક્તિ ઇદ્રાદિ દેવો કરે, એ બરાબર નથી લાગતું એવા પરમર્ષિઓની ઇંદ્રાદિ દેવોએ જે જે પ્રકારની ભક્તિ કરી છે, તેનું વર્ણન કરતા શાસ્ત્રો પણ,

એમ પણ કહી શકાય કે-તેઓ તીક્ષ્ણબુદ્ધિને ધરનારા હતા અને પોતાની સમજ મુજબ ત્રમાગના ત્યાગી બનીને પોતે આનેની સ્વપરની મુક્તિ માટે પ્રયત્ન કરનારા હતા, તેઓ પણ પોતામાં રહેલા મિથ્યાત્વ આદિના પ્રતાપે, ઉ માર્ગના પ્રણેતા બની ગયા, તો પછી આજના તુચ્છ બુદ્ધિના ધણીઓ સ્વતંત્રપણે અહિંસા અને સત્ય આદિના પ્રણેતા બનવા જેવો ધમંડ આચરે, તો તેઓ પોતાના આત્માના હિતના ઘાતક બનવા સાથે, અન્ય પણ અનેક ભદ્રિક આત્માઓના હિતના ઘાતક બને, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ નથી પરન્તુ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલા તેમ જ દુનિયાની તુચ્છ કીર્તિ આદિની લાલસાને આધીન બનેલા આત્માઓને, પોતાના કે પરના આત્મહિતનો વાસ્તવિક ખ્યાલ જ હોતો નથી તેઓ તો પોતાની અવિવેકી અને પામર પણ વિચાર સરણીને જ સર્વશ્રેષ્ઠ માનનારા હોય છે જ્ઞાની આત્માઓની નિશ્રા સ્વીકારવા જેટલી તેમનામાં સરલતા હોતી જ નથી આથી તેઓ ધર્મસિદ્ધાન્તોની યથેચ્છ પ્રરૂપણા કરી, પોતાને અને બીજાઓને, ધર્મના નામે પણ ધર્મથી વિમુખ અને કારમા અધર્મના ઉપાસક બનાવી દે છે

કેવલજ્ઞાન પછી જ તીર્થસ્થાપના

અજ્ઞાનિઓની જ્યારે આ દશા હોય છે, ત્યારે જ્ઞાનિઓની દશા કોઈ અનુપમ જ હોય છે શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓ ત્રણ જ્ઞાનો સાથે લઈને માતાના ઉદરમાં આવે છે એ તારકોના એ-'મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન'

ઘાતિકર્મનો સમૂલ નાશ થયા વિના, જ્ઞાનાવરણીય આદિ બાકીના ત્રણ ઘાતિકર્મોનો સંપૂર્ણ નાશ શક્ય નથી અને મોહનીય રૂપ ઘાતિકર્મનો સમૂલ નાશ થયા બાદ, બાકીના ત્રણ ઘાતિકર્મોનો સમૂલ નાશ તો ઘણી જ સહેલાઈથી થઈ જાય છે આ જ કારણે, ચાર જ્ઞાનોને ધરનારા પણ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજાઓ, ઉત્કટ સંયમ અને ઘોર તપની આચરણામા અપ્રમત્તપણે ઉદ્યુક્ત રહીને, રાગ-દ્વેષ રૂપ સંસારની જડનો સમૂલ નાશ કરે છે અને એનો સમૂલ નાશ થયા પછી, સંપૂર્ણ જ્ઞાની બનવાને માટે ઘણો જ અલ્પ સમય બાકી રહે છે રાગ-દ્વેષ રૂપ સંસારની જડના નાશ વિના કેવલજ્ઞાન નથી થતું અને કેવલજ્ઞાન વિના જગતના સઘળા ય ભાવોને સંપૂર્ણપણે જાણવાનું શક્ય નથી તેમજ જ્યા સુધી જગતના સઘળા ય ભાવોને જાણી શકાય નહિ, ત્યા સુધી સ્વતન્ત્રપણે ધર્મની સુવિશુદ્ધ દેશના દેવી, એ પણ શક્ય નથી જો કે-એ વાત સુનિશ્ચિત છે કે, શુદ્ધ ધર્મના નિરૂપણ વિના આત્મા જગતનો સાચો ઉપકારી બની શકતો નથી, પણ સાચા ઉપકારી બનવાને ઈચ્છતા મૂલ પ્રણેતાઓ, પોતાને કેવલજ્ઞાન થયા વિના પ્રરૂપણા કરતા જ નથી આથી જે આત્માઓ વીતરાગ બનવાપૂર્વક અનંતજ્ઞાની બનીને, જગતથી અજ્ઞાત એવા પણ અનેક અનુપમ ધર્મોનું સ્વભાવના યોગે જ યથાતથ્ય નિરૂપણ કરે, એ વિશ્વપૂજ્ય ગણાય, એમા શંકાને સહજ પણ અવકાશ નથી

<u>શ્રુતોના પ્રભવ તરીકેની સ્તવના</u>

રાગ-દ્વેષના સમર્થ વિજેતા બનીને અનંતજ્ઞાનને ધરનારા

એવા આત્માઓને અતિશયોક્તિભર્યા લાગે છે સદાને માટે, મિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલા આત્માઓને તો, એમ લાગતું આવ્યું છે અને લાગ્યા કરવાનું, પણ શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓને તો એ વસ્તુ તદ્દન સ્વાભાવિક જ લાગે છે ઈંદ્રાદિ દેવો, કે જેઓ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વના વાહક હોય છે અને અવધિજ્ઞાનના સ્વામી હોય છે, તેઓ આવા જગદુદ્ધારક શ્રી જિનેશ્વર દેવોની અનુપમ ભક્તિ ન આચરે, એ શક્ય જ નથી

ચાર જ્ઞાનોએ સહિત છતા

ત્રણ જ્ઞાનોને સાથે લઈને જન્મેલા અને દીક્ષિત થવાની સાથે જ ચોથા જ્ઞાનને ધરનારા બનેલા, એવા પણ એ પુણ્યાત્માઓને કેવળજ્ઞાન તો–'જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય'–આ નામના ચારે ઘાતિકર્મોનો સમૂલ નાશ થયા પછી જ થાય છે આ ચાર પ્રકારના ઘાતિકર્મોમાં બલવાન ઘાતિકર્મ મોહનીય છે સમ્યગ્દર્શન ગુણ અને સમ્યક્ચારિત્ર ગુણ, આ બે ય અનુપમ ગુણોનું ઘાતક એ ઘાતિકર્મ છે આ ઘાતિકર્મના સમૂલ નાશ વિના, બાકીના ત્રણ ઘાતિકર્મોનો સમૂલ નાશ થતો જ નથી મોહનીય કર્મમાં પણ સમ્યગ્દર્શન ગુણની અવરોધક પ્રકૃતિઓને 'દર્શનમોહનીય' તરીકે ઓળખાવાય છે અને સમ્યક્ચારિત્ર ગુણની અવરોધક પ્રકૃતિઓને 'ચારિત્રમોહનીય' તરીકે ઓળખાવાય છે દર્શનમોહનીય પ્રકૃતિઓનો સમૂલ નાશ થયા વિના, ચારિત્રમોહનીય પ્રકૃતિઓની ક્ષપણા કરવાનો પ્રયત્ન પણ શરૂ થઈ શકતો નથી ભયંકરમાં ભયંકર એવા આ

બીય આદિ ચાર ઘાતિકર્મો, ક્ષુધા આદિ બાવીસ પ્રકારના પરીષહો અને દૈવી આદિ ઉપસર્ગો'–આ આદિ શત્રુગણનો સંપૂર્ણપણે વિજય કરવા દ્વારા, ભગવાન સર્વાતિશાયિપણાને પામે છે આ રીતિએ, સર્વાતિશાયી બનેલા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ, બુદ્ધિશાલી આત્માઓને માટે પ્રણામને યોગ્ય છે અને તે જ કારણથી ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જયવંતા વર્તે છે, એમ સૂત્રકાર મહારાજાએ સૂચવ્યું છે આ પછી, તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે-ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ જેમ-'જગતના જીવોની યોનિઓના જ્ઞાપક' આદિ તરીકે જયવંતા વર્તે છે, તેમ 'શ્રુતોના પ્રભવ' તરીકે પણ જયવંતા વર્તે છે સ્વદર્શનાનુગત સકલ શાસ્ત્રોને શ્રુતો કહેવાય છે ભગવાન તેના પ્રભવ છે 'જેનાથી સર્વ શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન થાય, તેનું નામ પ્રભવ'–આવી પ્રભવ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થતી હોવાથી, ભગવાન શ્રુતોના પ્રથમ ઉત્પત્તિકારણ ગણાય છે અને એ જ દૃષ્ટિએ 'जयइ सुयाणं पभवो' એ પ્રકારે સ્તવાય છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે–વિશ્વમાં પ્રવર્તમાન સઘળાંય શાસ્ત્રો, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે ઉપદેશેલ અર્થદેશના આલંબનથી જ પ્રવર્તેલાં છે અને એ જ કારણે, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને સ્વદર્શનાનુગત સકલ શાસ્ત્રોની ઉત્પત્તિના પ્રથમ કારણ તરીકે સ્તવાય છે

પ્ર૦ તો તો પછી બધા ધર્મ ભગવાને કહેલા એમ જ થાય ને?

ના, એમ નહિ કહેવાનો ભાવ એ છે કે–પરદર્શનના શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદિત થયેલ સન્માર્ગની અસારતા અને સ્વર્ગાપવર્ગાદિના હેતુભૂત અહિંસા આદિ રૂપ જે કોઈ પણ સાચો અર્થ છે, તે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે પ્રરૂપેલ શાસ્ત્રોમાંથી

બનેલા અને વિશ્વપૂજ્ય એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ, શુદ્ધ ધર્મતીર્થના સ્થાપક હોઈ શકે છે, પણ અન્ય નહિ જ ! એ જ કારણે, સમર્થ ટીકાકાર આચાર્યભગવાન શ્રી મલયગિરિજી નામના સૂરિસાર્વભૌમ, શ્રી નન્દીસૂત્રની વૃત્તિમા, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની સ્તવના માટે શ્રી નન્દીસૂત્રના પ્રણેતા 'આચાર્યવર્ય શ્રી દેવવાચક ક્ષમાશ્રમણ' નામના સમર્થ મહાપુરૂષે લખેલા 'सुआण पभवो -એ વિશેષણની વૃત્તિ કરતા, સ્પષ્ટ શબ્દોમા ફરમાવે છે કે–

श्रुतानां-स्वस्वशासनानुगतस्वस्वशास्त्राणां प्रभवन्ति यस्मात् ते शास्त्राणि यस्मादिति प्रभवः-प्रथमसमुत्पत्तिकारणं, तदुपदिष्टमर्थमुपजीव्य सर्वेषां शास्त्राणां प्रवर्तनात्, परदर्शनशास्त्रेषु हि यः कश्चित्समीचीनोऽर्थः समस्तासत्त्ववर्गोप वर्गाभिहेतु मध्यर्हिमादिरूप स भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्य एव समुद्धृता वन्दितव्यो न खल्वतीन्द्रियार्थपरिज्ञानमन्तरेणातीन्द्रिय प्रमाणाबाधितार्थ पुरुषमात्रेणोपदेष्टु शक्यते अन्यथा वा न चातीन्द्रियार्थपरिज्ञाने परतीर्थिकानामस्ती येनदर्शयाम, ततस्ते भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्यो मौल समीचीनमर्थलेशमुपादाय पश्चादभिनिवेशवशात स्वस्वमत्यनुसारेण तास्ता स्वस्वप्रक्रिया प्रपञ्चितवन्त उक्त च स्तुतिकारेण–

' सुनिश्चित न परतन्त्रयुक्तिषु
स्फुरन्ति या काश्चन सूक्तिसम्पद ।
तवैव ता पूर्वमहार्णवोत्थिता
जगत्प्रमाण जिनवाक्यविप्रुषः ॥ १ ॥ '

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની અનેક પ્રકારે સ્તવના કરતા શ્રી નન્દીસૂત્રના પ્રણેતા સૂત્રકાર પરમર્ષિ **जयइ सुयाण पभवो** આ પ્રમાણે કહીને પણ સ્તવે છે 'પાચ ઇંદ્રિયો, પાંચ ઇંદ્રિયોના સ્પર્શ આદિ પાચ વિષયો, ચાર પ્રકારના કષાયો, જ્ઞાનાવર

ક્ષીય આદિ ચાર ઘાતિકર્મો, ક્ષુધા આદિ [illegible] પરીષહો અને દૈવી આદિ ઉપસર્ગો–આ [illegible] સંપૂર્ણપણે વિજય કરવા દ્વારા, ભગવાન [illegible] પામે છે આ રીતિએ, સર્વતિશાયી બનેલા [illegible] શ્રી મહાવીરદેવ, બુદ્ધિશાળી આત્માઓને માટે [illegible] અને તે જ કારણથી ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ [illegible] છે, એમ સૂત્રકાર મહાગાજાએ સૂચવ્યુ છે આ પછી, તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે–ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ [illegible] જીવોની યોનિઓના જ્ઞાપક' આદિ તરીકે [illegible] છે, તેમ 'શ્રુતોના પ્રભવ' તરીકે પણ [illegible] સ્વદર્શનાનુગત સકલ શાસ્ત્રોને શ્રુતો કહેવા[illegible] તેના પ્રભવ છે 'જેનાથી સર્વ શાસ્ત્રો [illegible] પ્રભવ'–આવી પ્રભવ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરી [illegible] શ્રુતોના પ્રથમ ઉત્પત્તિકારણ ગણાય છે અને [illegible] जयइ सुयाणं पभवो એ પ્રકારે મનાય છે [illegible] છે કે–વિશ્વમા પ્રવર્તમાન સર્વ [illegible] મહાવીરદેવે ઉપદેશેલ અર્થદેશના [illegible] છે અને એ જ કારણે, ભગવાન શ્રી [illegible] સ્વદર્શનાનુગત સકલ શાસ્ત્રોની ઉત્પત્તિના પ્રથમ [illegible] મનાય છે. ત્યારે તો પછી બધા ધર્મ [illegible]

ના, એમ નહિ કહેવાને [illegible] શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદિત થયેલ [illegible] પવગાદિના હેતુભૂત અહિંસા [illegible] અર્થ છે, તે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે પ્રરૂપેલ [illegible]

સમુદ્ભૂત થયેલ છે કારણ કે–એ વાત નિશ્ચિત છે કે–અતીંદ્રિય અર્થના જ્ઞાન વિના પુરૂષ માત્ર દ્વારા પ્રમાણથી અબાધિત અર્થનો ઉપદેશ કરવો એ શક્ય નથી એનો હેતુ એ છે કે–અતીંદ્રિય અર્થ ઇંદ્રિયોના વિષય રૂપ થઈ શકતો નથી પરતીર્થિઓમા અતીંદ્રિય જ્ઞાન નહોતું, તે કારણથી તેઓએ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે પ્રણીત કરેલ સુંદર અર્થલેશને લઈને, પાછળથી 'અભિનિવેશ' નામના મિથ્યાત્વના યોગે પોતપોતાની મતિના અનુસારે, તે તે પ્રકારની પોતપોતાની પ્રક્રિયાઓને રચેલી છે પોતાની આ વાતનુ સમર્થન કરતા શ્રી વૃત્તિકાર મહારાજે સમર્થ સૂરિપુરંદર શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકર નામના પરમર્ષિએ કરેલી સ્તવનાનુ પ્રમાણ આપ્યુ છે સમર્થ સૂરિપુરંદર શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકર મહારાજ સ્તવે છે કે–'હે નાથ! એ વાત અમને સુનિશ્ચિત છે કે–પરતન્ત્રોની યુક્તિઓમા જે કોઈ સુંદર ઉક્તિઓની સમ્પદાઓ સ્ફુરાયમાન થાય છે, તે સઘળીએ સુંદર ઉક્તિઓ આપ કૃપાલુના પૂર્વો રૂપી મહાર્ણવમાથી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે કારણ કે–જિનવાક્યના બિંદુઓ જગત્પ્રમાણ છે' આ બધી બાબતો જેઓ સમજી શકે છે, તેઓ તો એજ માને છે કે–કોઈ પણ દર્શનશાસ્ત્રમા જે કાઈ સારૂ છે, તે શ્રી જિનવરોનુ જ પ્રણીત કરેલુ છે સપૂર્ણ જ્ઞાન વિનાનાઓ અતીંદ્રિય પદાર્થોનુ વાસ્તવિક નિરૂપણ કરવાની તાકાત ધરાવતા નથી, એ સુસ્પષ્ટ છે આથી શ્રેષ્ઠ કોટિના અને સ્વરૂપથી પરાભવ ન પામે એવા, માટે જ દીપ્તિમત એવા ધર્મરત્નોની ઉત્પત્તિને માટે, રત્નાકર કોઈ હોય તો તે એક ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ છે

<u>હેતુ આદિનુ સૂચન</u>

આ પ્રમાણે બૃહદ્‌વૃત્તિની આદિમા ભાવમંગલની આચરણા કર્યા પછી, પોતે આ 'ધર્મરત્ન' નામના શાસ્ત્ર રત્ન ઉપર વૃત્તિ શા માટે અને કેવી રીતિએ રચે છે, એનુ નિરૂપણ કરતા, એ ઉપકારી સૂરિપુરંદર ફરમાવે છે કે—

" श्री धर्मरत्नशास्त्रं, बह्वर्थं स्वल्पशब्दसन्दर्भम् ।
स्वपरोपकारहेतो-र्विवृणोमि यथाश्रुतं किञ्चित् ॥ १ ॥ "

એટલે કે—અતિ અલ્પ શબ્દોની રચનાવાળા અને ઘણા અર્થોથી ભરેલા 'શ્રીધર્મરત્ન' નામના શાસ્ત્રને, હુ સ્વ અને પરના ઉપકારને માટે, શ્રુત મુજબ કાઇક વિશેષતાપૂર્ણ પદ્ધતિથી વિવરૂ છુ બૃહદ્‌વૃત્તિકાર પરમર્ષિએ કરેલી આ પ્રતિજ્ઞા ઉપરથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે—

૧ આ શાસ્ત્રની રચના અલ્પ શબ્દોવાળી છે, પરન્તુ શબ્દોના સમૂહથી નાનુ એવુ પણ આ શાસ્ત્ર અનેક અર્થોથી ભરપૂર છે

૨ કોઈ પણ શાસ્ત્રકાર પોતાની ખ્યાતિ આદિને માટે શાસ્ત્રને રચવાની પ્રવૃત્તિમા નથી પડતા, પણ સ્વ અને પરના ઉપકારને માટે જ એ કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિને આચરે છે જેઓ માનપાન આદિ ખાતર જ શાસ્ત્રને રચવા જેવી પ્રવૃત્તિમા પણ પડે છે, તેઓ પોતાના આત્માનુ તો એકાતે અહિત જ સાધે છે

૩ આથી જ કલ્યાણકામી શાસ્ત્રકારો પોતાની મહત્તા માટે, 'મે સ્વતત્ર એવી મારી બુદ્ધિથી આ શાસ્ત્ર રચ્યુ છે'—એમ નહિ કહેતા, 'અનતજ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ મે આ રચ્યુ છે'—એમ જ જાહેર કરે છે,

ખરેખર, આવા જ શાસ્ત્રકારો શાસ્ત્રની રચના કો
સ્વ-પરનું સાચું હિત સાધી શકે, એ સર્વથા નિર્વિવાદ

પહેલી ગાથાની અવતરણિકા

આ રીતિએ ભાવમંગલની આચરણા અને પોતે
હેતુથી અને કેવી રીતિએ આ અર્થગંભીર શાસ્ત્રરત્ન
વિવરણ રચે છે, એનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યા બાદ, સમર્થ સૂરિપુ
દર શ્રી શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, આ અર્થગંભ
શાસ્ત્રરત્નની રચના શા માટે કરી છે એનું અને એ શાસ્
રત્નની પ્રથમ ગાથા શું કરવા માટે છે, એનું વિવરણ કર
બૃહદ્વૃત્તિકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–

' इह हि हेयोपादेयादिपदार्थसार्थपरिज्ञानप्रवीणस्य जन्मजरामरणरो
शोकादिदुर्गदौर्गत्यपीडितस्य भव्यसत्त्वस्य स्वर्गापवर्गादिसुखसम्पत्सम्पादन
न्ध्यमिव धर्म सद्धर्मरत्नमुपादातुमुचितम् । तदुपादानोपायश्च गुरूपदेशमन्त
न सम्यग् विज्ञायते न चानुपायप्रवृत्तो नाम साध्यसिद्धि इत्यत कार
पुण्यचेतसा धर्माथिना धर्मोपादानोपायप्रदेशे दानुकाम सूत्रकार शि
मार्गानुगामित्व एव तावदिष्टदेवतानमस्कारमभिप्रतिपादनार्थमिमां गाथामाह

બૃહદ્વૃત્તિકાર પરમર્ષિના આ કથનનો ભાવ એ
કે–આ વિશ્વમાં હેય અને ઉપાદેય આદિ પદાર્થોના સમુદાય
પરિજ્ઞાન કરવામાં પ્રવીણ અને જન્મ, જરા, મરણ,
અને શોક આદિ ભયંકર દૌર્ગત્યથી અતિશય પીડિત એ
ભવ્ય સત્ત્વને માટે, સ્વર્ગ અને અપવર્ગ–મોક્ષ આદિ સુખ
સંપત્તિઓના સમ્પાદન માટે, કદી પણ નિષ્ફળ ન જાય એ
કારણ રૂપ સદ્ધર્મરત્નને અંગીકાર કરવું એ જ ઉચિત

તે સદ્ધર્મ રૂપ રત્નને અ ગીકાર કરવાનો ઉપાય, ગુરૂના ઉપ દેશ વિના સારી રીતિએ જાણી શકાય તેમ નથી અને અનુપાયમા પ્રવૃત્ત થયેલા આત્માઓને અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થતી નથી, એ જ કારણથી, કરૂણાથી પવિત્ર ચિત્તપણા દ્વારા, ધર્મના અર્થી આત્માઓને ધર્મના સ્વીકાર અને પાલનનો ઉપદેશ આપવાની કામનાવાળા સૂત્રકાર, શિષ્ટોના માર્ગને અનુસરનારા હોવાથી, પ્રથમ ઇષ્ટ દેવતાને નમસ્કાર આદિનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે આ પ્રથમ ગાથાને કહે છે

ઉપદેશને યોગ્ય

બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, આ કથન દ્વારા, ઘણી ઘણી વાતો સ્પષ્ટ કરી છે પ્રથમ તો એ વાતને આ પરમોપકારી પરમર્ષિ સ્પષ્ટ કરે છે કે-અભવ્ય અને દુર્ભવ્ય આત્માઓ તો ધર્મના ઉપદેશને માટે યોગ્ય નથી, એટલુ જ નહિ, પણ ભવ્ય આત્મ ઓમાં ય તે જ આત્માઓ ઉપદેશને માટે યોગ્ય છે, કે જેઓ તજવા યો ય પદાર્થો, અ ગીકાર કરવા યોગ્ય પદાર્થો અને જાણવા યોગ્ય પદાર્થોના સમુદાયને જાણવાને માટે સારી રીતિએ પ્રવીણ હોય આવી પ્રવીણતા લઘુકર્મિતા વિના આવતી જ નથી

દુ ખ અને ધર્મપ્રાપ્તિ

આ દુ ખમય, દુ ખફલક અને દુ ખપર પરક સ સારમા ભમ્ય આત્માઓ પણ જન્મ, જરા, મરણ, રોગ અને શોક આદિ અનેક જાતિના ભયકર દુ ખોથી રીબાતા હોય છે,

એમા કાંઈ પણ શકા નથી જ દુ ખી હોવા માત્રથી ધર્મને પામવાની લાયકાત કદી જ આવી જતી નથી જો દુ ખની હયાતિ હોવાના જ કારણે ધર્મની પ્રાપ્તિ શક્ય હોત, તો તો જગતમા કોઈ જ અધર્મી હોત નહિ કારણ કે–આ સસારમા કોઈ દુ ખી નથી, એવુ છે જ નહિ

મિથ્યાત્વનુ પ્રાબલ્ય

વધુમા, આ જગતમા વિદ્વાન તરીકે મનાતા પણ એવા ઘણા છે, કે જેઓ સ્વય દુ ખમગ્ન હોવા છતા પણ, દુ ખના કારણોને જ સુખના કારણો માનીને રાચે છે જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે–આ વિશ્વમા વ્યસનોની વિષમતા ઘણી છે–એવુ અનુભવવા છતા પણ, એમા સુખ માનનારા ઓછા નથી એમ હોવાના કારણને દર્શાવતા, ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે–ઠારમા મિથ્યાત્વનો જ એ પ્રભાવ છે મિથ્યાત્વનુ પ્રાબલ્ય ભલભલા સમજુ ગણાતાઓને પણ સાચા-ખોટાનો ખ્યાલ આવવા દેતું નથી એના પ્રતાપે, જગતમા ડાહ્યા જણાતા આત્માઓ પણ, અનતજ્ઞાનિઓ અને અનતજ્ઞાનિઓના અનુયાયિઓની દૃષ્ટિએ, પાગલ જેવું જીવન જીવે છે સ્વ અને પર, ચેતન અને જડ, પુણ્ય અને પાપ, આશ્રવ અને સવર, બધ અને નિર્જરા તથા સસાર અને મોક્ષના સ્વરૂપના વાસ્તવિક ખ્યાલ વિનાના આત્માઓ, પોતાની જાતને વિદ્વાન માને અને મનાવે, એના જેવુ કારસુ અભાન એક પણ નથી આવા અજ્ઞાનિઓ, પોતાના ઉપદેશક તરીકેના બોલવા અને લખવા દ્વારા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને મન-

વચન-કાયાના અશુભ વ્યાપાર રૂપ યોગ, કે જે કર્મબન્ધના પ્રબળ કરણો છે, તેમા જ જગતના જીવોને જોડી, પોતાના અને પરના કારમા અહિતને જ કરે, એમા આશ્ચર્ય જેવું કશું જ નથી આવા આત્માઓની અહિંસા પણ હિંસાના પરિણામમા જ પરિણમનારી હોય એવાઓ જે સત્ય બોલે, તે પણ હિંસા આદિનુ પોષક બનનાર હોય આરમ્ભ-સમારમ્ભના પાપને નહિ સમજનારા તેઓ, કર્માદાનમા પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારાઓને, તેના કરનારાના કરતા બેવડા પાપી કહેવામા જ સત્યનો સદુપયોગ સમજે છે આખી દુનિયાના લોકોને પૌદ્ગલિક પદાર્થોમા મશગુલ બનાવી હક્કના નામે જડની પૂજા કરતા બનાવવામા, તેઓ પોતાની શક્તિની સફળતા સમજે છે એવાઓનો ત્યાગ પણ પરિણામે ભયકર રોગને પેદા કરનારો જ હોય છે અવિરતિ અને કષાયથી થતી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા પણ મોક્ષ સાધ્ય છે, એવું સમજાવવામા તો તેવા આત્માઓ ખૂબ જ આનદ માનતા હોય છે આવા આત્માઓ ઇશ્વરની માન્યતામા પણ ભ્રાન્તિવાળા જ હોય છે એ ભ્રાન્તિના યોગે જો તેઓ જગતમા માનનીય થઈ જાય, તો પછી એવાઓને જબ્બર દમ્ભી બનતા પણ વાર લાગતી નથી દમ્ભી બન્યા પછી, તેઓ, દિન-પ્રતિદિન પોતાની મહત્તા જે રીતિએ વધે, એ જ રીતિની વાતો અને પ્રવૃત્તિ ઓમા મશગુલ રહે છે એવાઓઓની વિચારણાઓ પણ પછી એવી કારમી બની જાય છે કે-સ્વપર હિતસાધક સુદર વિચારો કરવાજોગુ સામર્થ્ય જ, એવા આત્માઓમા, કારમા મિથ્યાત્વના યોગે રહેતું નથી કારમા મિથ્યાત્વનું જોર ભૂગ્મ

આત્માઓને પણ ચરમાવર્તમાં જ હલકુ પડી શકે છે અ
હેયોપાદેયાદિ પદાર્થોના સમુદાયને સારી રીતિએ જાણવા
પ્રવીણતા, ભવ્ય આત્માઓને પણ, તેઓનો કાલ આ સંસારમ
અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત્તનની અંદરનો ન થાય ત્યાં સુધી આવ
નથી આથી સ્પષ્ટ છે કે-હુ ભી એવા પણ ભવ્યાત્માઓ
જ્યારે હેયોપાદેયાદિ પદાર્થોને જાણવાને પ્રવીણ બને, ત્યા
જ તેઓ ધર્મના ઉપદેશને સાચી રીતિએ ઝીલી શકે

ધર્મથી નિષ્પન્ન થતુ ફલ :

એ જ કારણે ઉપકારી પરમર્ષિએ એવા ભવ્યને ઉદ્દેશી
જ ફરમાવ્યુ કે-'સ્વર્ગ અને અપવર્ગ આદિની સુખસમ્
ત્તિનું સમ્પાદન કરવાને માટેના અવન્ધ્ય કારણ રૂપ સદ્ધર્મરત્ન
ઉપાદાન કરવું, એ જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક આ
ભયંકર દુખસમુદાયથી ડરીબાતા અને હેયોપાદેયાદિ પદા
-સમુદાયના પરિજ્ઞાન માટે પ્રવીણ એવા ભવ્ય સત્ત્વ મ
ઉચિત છે' આ રીતિએ-'ધર્મ એ સ્વર્ગ અને મોક્ષ આ
સુખસમ્પત્તિઓના સમ્પાદન માટે અમોઘ સાધન છે'-એ
ફરમાવીને, સુખ માત્રના કારણ તરીકે એક ધર્મને જ ઉ
કારિઓ ફરમાવે છે જગતનુ પણ એકેય સુંદર ગણાય તે
સુખ એવું નથી, કે જે ધર્મથી સિદ્ધ ન થાય ઘીની પ્રાપ્તિ જે
દુધથી થાય છે, તેમ દહીં, છાશ અને માખણ પણ દુધ
જ મળે છે એ જ રીતિએ, મોક્ષની પ્રાપ્તિ જેમ ધર્મ
થાય છે, તેમ જ અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ પણ ધર્મથી
થાય છે મિથ્યાત્વથી મિશ્રિત ધર્મો જેમ સંસારના તુચ્છ સુ

સમર્પિત કરે છે, તેમ સમ્યક્ત્વમિશ્રિત ધર્મો મ આરના સુંદર એવા સુખોને પ નમર્પિત કરે છે ઘીની કિંમત નમજનારાઓ ઘી પામતા પહેલા દહીં, છાશ અને માખણને પામે છે, તેમ મોક્ષને જ એક ધ્યેય માનનારાઓ, સદ્ધર્મની સેવાના પ્રતાપે આનુષંગિક ફલ તરીકે અર્થ–કામને નથી પામતા એવું નથી જ મોક્ષની સાધનાને માટે જ મોક્ષસાધક ધર્મનું સેવન કરનારા પુણ્યાત્માઓ, પ્રાસંગિક ફલ તરીકે અર્થને અને કામને પામી, તેનો ઉપયોગ પણ મોક્ષની સાધનાને માટે જ કરી શકે છે જ્યારે અર્થ અને કામ માટે ધર્મની આચરણા કરનારાઓ, તુચ્છ કોટિના અર્થ–કામને પામીને, શ્લેષ્મમા જેમ માખીઓ સપડાય તેમ સપડાઈ જઈ, નસારની અનેક કારમી વિટંબણાઓને પામે છે આ જ કારણે, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ, ધર્મની સેવા મોક્ષના ઉદ્દેશથી જ કરવી એ હિતાવહ છે–એમ માને છે અને અનંતઉપકારિઓએ પણ મોક્ષની સાધનાને માટે જ ધર્મને સેવવાનો ઉપદેશ આપેલો છે

મોક્ષની સાધના માટે

દુનિયામા પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે–ડાહ્યા ગણાતા ખેડુતો, ખેડીને લાયક બનાવેલી રસાળ જમીનમા, બીજને વાવે છે તે અનાજને માટે જ, પણ ઘાસને માટે નહિ જ ! આમ છતા પણ, તેઓ ઘાસને નથી પામતા એમ નહિ એ જ રીતિએ, પોતાની લાયકાત અને સદ્‌ગુરૂઓની સેવાના પ્રતાપે સમજદાર બનેલા પુણ્યાત્માઓ, મોક્ષની–

સાધનાને માટે જ ધર્મની સાધનાને કરે છે એ ધર્મની સાધનાના પ્રતાપે, એ પુણ્યાત્માઓ મોક્ષને ન પામે ત્યાં સુધી, સંસારની પણ સુંદર સામગ્રીને પામી, તેના દ્વારા પણ પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિમાં આગળ જ ધપે છે

કુપથ્યનું સુખ

મુખ્ય ફલ તરીકે મોક્ષને અને પ્રાસંગિક ફલ તરીકે સ્વર્ગાદિકને અર્પનાર ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે, સદ્‌ગુરુની અવશ્ય આવશ્યકતા છે સદ્‌ગુરુના અભાવમાં સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિ જ નથી થતી કોઈ કોઈ પુણ્યાત્માઓને જાતિસ્મરણાદિના યોગે સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ જાય-એ વાત જુદી છે, બાકી તો સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે, સદ્‌ગુરુની જરૂર આવશ્યકતા છે સદ્‌ગુરુના વેષમાં ફરતા કુગુરૂઓના ફંદામાં ફસેલા આત્માઓ તો, સદ્ધર્મને પણ વિષ અને ગરલ જેવો જ બનાવીને સેવે છે એ કારણે, એ ધર્મોપદેશકોની સાથે ધર્મના પાલકો પણ સંસારના જ મુસાફરો બને છે એ રીતિએ સેવેલા ધર્મથી મળતા સુખો પણ કુપથ્ય ખાવાથી બીમાર જેવું સુખ અનુભવે છે, તેવા જ પ્રાય હોય છે એવા સુખોના નામે, ચિંતામણી આદિ પણ જેની આગળ તુચ્છ છે–એવા ધર્મની લઘુતા કરવી એ કોઈ પણ કલ્યાણકામી આત્માને માટે યોગ્ય નથી જ કલ્યાણકામી આત્માઓએ તો મોક્ષમાર્ગના જ પાલક અને પ્રચારક સદ્‌ગુરૂની નિશ્રા સ્વીકારવી જોઈએ એ વાતનો જ જાણે ખ્યાલ આપતા હોય તેમ શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણની બૃહદ્‌વૃત્તિના રચયિતા ઉપકારી પરમર્ષિએ ફરમાવ્યું

કે-'સાચા ધર્મની પ્રાપ્તિનો ઉપાય યથાર્થપણે જાણવો, એ સદ્‌ગુરૂના ઉપદેશ વિના શક્ય નથી '

સેવવા યોગ્ય ગુરૂ કયા ?

આ જ કારણે, માર્ગના સાચા જ્ઞાતા મહર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-શ્રી જૈન શાસનનો ગુરૂ એટલે તત્ત્વમાર્ગનું જ નિરૂપણ કરનાર નિર્ગ્રન્થ, પણ ગોટાળા વાળીને સ્વાર્થ સાધનાર ગોર નહિ પોતે પાપરહિત પથે પ્રવર્તે અને નિઃસ્પૃહપણે અન્યને પાપરહિત પથે પ્રવર્ત્તાવે તે ગુરૂ સન્માર્ગનો અને ઉન્માર્ગનો વિભાગ કરવામા પણ લોકથી ડરનારો એ ગુરૂ નથી, પણ ગોટાળા વાળનાર ગોર કરતા પણ ઉતરતી જાતનો વેષધારી છે પોતાના સાચા હિતની અભિલાષા રાખનાર પુણ્યાત્મા ઓએ, તે જ ગુરૂને સેવવા જોઈએ, કે જેઓ પાપરહિત પથે પ્રવર્તીને પોતાના આત્માને સસારસાગરથી તારી રહ્યા હોય અને અન્યને પણ પાપરહિત પથે પ્રવર્તાવીને પરને પણ તાર વાનું સામર્થ્ય ધરાવતા હોય જે ગુરૂ કુબોધનો નાશ કરવા પૂર્વક આગમના અર્થનો બોધ કરાવવામા કુશળ હોય, સુગતિના અને કુગતિના માર્ગોનુ તથા પુણ્યના અને પાપના સ્વરૂપ આદિનું વર્ણન કરવામાં વિશારદ હોય, તેમ જ કૃત્ય અને અકૃત્ય, પેય અને અપેય, ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્ય તથા ગમ્ય અને અગમ્ય આદિના ભેદનો ખ્યાલ આપવામા પ્રવીણ હોય, તેના જેવો આ સસારસાગરથી પાર ઉતારવાને માટે જહાજ સમો, અન્ય કોઈ જ નથી નરકકુહરમા ડુબતા જતુનું રક્ષણ કરવાની તાકાત નથી તો પિતામા કે નથી તો

માતામાં નથી તો બંધુઓમાં કે નથી તો મિત્રોમાં નથી તો પુત્રોમાં કે નથી તો પુત્રીઓમાં નથી તો સ્ત્રીમાં કે નથી તો સ્વામિમાં એ તાકાત દુનિયાની ગમે તેવી પણ સામગ્રીમાં નથી એ તાકાત છે માત્ર સદ્ગુરૂમાં, કે જે સદ્ગુરૂ સુદેવ અને કુદેવ, સુગુરૂ અને કુગુરૂ તથા સુધર્મ અને કુધર્મનો વિવેક કરાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર હોય

શિષ્યભાવની અનિવાર્યતા

અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં ગુરૂતત્ત્વની પ્રધાનતા ખૂબ જ વર્ણવવામાં આવી છે સર્વ તત્ત્વોમાં ગુરૂતત્ત્વની પ્રધાનતા પ્રભુશાસનમાં વર્ણવાઈ છે, એનું કારણ એ છે કે–'હિતકારી ધર્મો એ તારકોના કથનથી સાધ્ય બની શકે એમ છે ' શુદ્ધ ધર્મની સાધના ગુરૂના આલંબન વિના શકય જ નથી શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં ગુરૂ વિનાના કોઈને પણ ગુરૂ થવાનો અધિકાર નથી અનંતજ્ઞાનિઓનું શાસન ફરમાવે છે કે-સ્વપરના હિતાર્થે ગુરૂપદે પહોચવાની અભિલાષા ધરનારાએ, શિષ્યભાવ કેળવવો એ પણ ખૂબ જ આવશ્યક છે જેઓને શિષ્યભાવ રૂચતો નથી, તેઓ ગુરૂપદે પહોચવા માટે લાયક જ નથી દુર્ભાગી આત્માઓને ગુરૂ બનવું ગમે છે, પણ શિષ્ય બનવું નથી ગમતું એવા આત્માઓ તો બીજને બાળીને ફ્લને પામવ ની આશા રાખનારાઓ જેવા ગમાર છે, તેના કરતા ય વધુ ગમાર છે લઘુતાપૂર્વક સેવાતા શિષ્યભાવથી જે ગુરૂતા પ્રાપ્ત થાય છે, એ જ ગુરૂતા સંસારતારક બની શકે છે એવી ગુરૂતાને પામેલા ગુરૂઓને

માટે જ શાસ્ત્રોમા જહાજની ઉપમા અપાય છે ગુરૂતાને બથાવી પાડેલા ગુરૂઓ ભક્તોને માટે જહાજ નથી, પરન્તુ પોતાના આશ્રિતોને ડુબાવવાને માટેની શિલાની ગરજ સારનારા છે ગુરૂતા માગી નથી મળતી, પણ લાયકાતના પ્રતાપે સ્વત પ્રાપ્ત થાય છે ગુરૂતાના લોભમા પડીને શિષ્યભાવનું લીલામ કરનારાઓ, પોતાના આત્માના પણ કટ્ટર શત્રુ છે એવા આત્માઓ ગુરૂ બની બેસવા જેવી જે સામગ્રી પામી જાય છે, તે તેમના પોતાના આત્માના ભલાને માટે થતી નથી, પરન્તુ ભૂડા માટે જ થાય છે

ગુરૂતાની પરીક્ષા :

આવા નામધારી ગુરૂઓના ફદામા ન ફસી જવાય, એ માટે શ્રી જૈન શાસને સદ્દગુરૂનો સ્વીકાર પણ પરીક્ષાપૂર્વક કરવાનું ફરમાવ્યુ છે શ્રી જૈન શાસન ફરમાવે છે કે-'સદ્દગુરૂના સ્વીકાર વિના ધર્મપ્રયાસો પણ વાસ્તવિક રીતિએ જોતા તો વ્યર્થ જાય છે' સદ્દગુરૂના સ્વીકાર વિનાના ધર્મપ્રયાસોની સાચી સફળતાનો ઈન્કાર કરતું શ્રી જૈન શાસન, જેને-તેને પણ સદ્દગુરૂ તરીકે સ્વીકારવાનુ નથી જ ફરમાવતું શ્રી જૈન શાસન તો સાફ ફરમાવે છે કે-' સુદેવના અને સુધર્મના સ્વરૂપને સમજાવવાને માટેનો દાવો ધરી ગુરૂ તરીકે પૂજાવાની લાયકાત પણ જેમા-તેમા નહિ, પણ સુગુરૂમા જ હોઇ શકે છે' એ જ કારણે, જ્યારે જ્યારે ગુરૂઓ તરીકે ફરતા વેષધારિઓ મોક્ષમાર્ગને છિન્નભિન્ન કરવા દ્વારા કુગુરૂતાનું સામ્રાજ્ય વિસ્તારે છે, ત્યારે ત્યારે સ્વપરની સાચી દયાના ભાવથી ભરેલા

નથી ધરતો, તો શુ તને એ ખબર નથી કે-જગતનો ગ્રાસ કરવાને ઈચ્છતું મરણ અને દુ ખમય નરક, એ કોઈ પણ જાતિના વેષ માત્રથી ભય પામે તેમ નથી ?

"વળી, પોતાના ઘરને તજીને પરના ઘરની ચિંતામા પડેલા તને, કયા ગુણની પ્રાપ્તિ થવાની છે ? તારી આવી પ્રવૃત્તિના પ્રતાપે, જો કે-આ વેષ માત્રથી તને આજીવિકા તો મળશે, પણ પરલોકમા થતી દુર્ગતિ તો રોકાવી મુશ્કેલ છે

"મહત્ત્વને માટે કે મમત્વના પ્રતાપે, ન ઘલોકના પણ સાવદ્યને તું ઈચ્છે છે, તો શુ તને એ ખબર નથી કે-સોનાની પણ છરી પેટમા મારવાથી ક્ષણમા પ્રાણ લે છે ?

"સ યમના યોગોની વિરાધનાથી સ સારના દુ ખસમૂહમા પડતા તને તારા ભણેલા શાસ્ત્રો, તારા શિષ્યો, તારી ઉપધિ, તારૂ પુસ્તક કે તારા ભક્તલોકો-આમાનુ કશુ જ શરણ રૂપ થનાર નથી "

આમ અનેક પ્રકારની હિતશિક્ષા, સાધુઓને સમર્પવામા પણ, મહાપુરૂષોએ કમીના રાખી નથી આ ઉપકારક શાસને તો હિત માટે કહેવાજેગુ કહેવામા કરી જ કચાશ રાખી નથી, છતા પણ હીનભાગી આત્માઓ પોતાનું કર્ત્તવ્ય ન સમજે, ત્યા થાય પણ શુ ?

<u>વિધિનો ઉપદેશ</u>

આ રીતિએ સાધુપણાને પામેલા આત્માઓને સુસાધુ બની રહેવાનો ઉપદેશ આપનારા ઉપકારી શાસને, ધર્મના અર્થિઓને પણ ધર્મના પ્રયાસને સફલ કરવાને માટે, સદ્ગુરૂને

શોધવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે કારણ કે-સદ્ગુરૂની નિશ્રા વિના ધર્મની સાધનાનો પ્રયાસ સાચી રીતિએ સફળ થતો નથી ઉપકારી પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-" જે ભવ્ય આત્માઓને શુદ્ધ ગુરૂની પ્રાપ્તિ નથી થઈ, તેઓ ધર્મના શુદ્ધ વિધિને જાણી શકતા નથી અને એથી અવિધિપૂર્વક સેવાયેલા ધર્મોથી ભવ્ય આત્માઓ પણ શિવગામી બની શકતા નથી " મારા પણ રસાયણો, જો તેનો પ્રયોક્તા વૈદ્ય મૂઢ હોય છે તો, દર દીને નીરોગી બનાવવામા સફળ નિવડતા નથી એ જ રીતિએ, સદ્ગુરૂના અભાવમા અગર તો ઉન્માર્ગોપદેશક કુગુરૂના સદ ભાવમા, ધર્મની સાધના દ્વારા ભવ્યાત્મા પણ શ્રી સિદ્ધિપદની સાધના સાધી શકતો નથી મોક્ષસાધક પણ ધર્મની આરાધનામા, અવિધિના ત્યાગની અને વિધિના આદરની વૃત્તિ પરમ આવશ્યક છે રસાયણ જેવી દુન્યવી વસ્તુ પણ જો અવિધિના પ્રતાપે જીવાડવાને બદલે મારનારી નિવડે છે, તો પછી મહાત્મા ચણ સમો ધર્મ, વિધિના આદર વિના જ જો અવિધિપૂર્વક આચરવામા આવે, તો તે વિધિબહુમાનહીનતાપૂર્વકના અવિ ધિના યોગે વિપરીત પરિણામ આવે, એમા આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાઇ નથી આ પ્રસગે, એ પણ એક વાત ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે કે-'સદ્ગુરૂની કૃપાથી ધર્મરસિક બનેલો આત્મા, જો અવિધિના ત્યાગમા અને વિધિના આદરમા તત્પર હોય છે, તો અજ્ઞાનતા આદિના યોગે કદાચ અવિધિ થઈ જાય તો પણ વિપરીત પરિણામને નથી પામતો, પણ પરિણામે સુંદર પરિણામનો ભોક્તા થાય છે કારણ કે-પરિણામશુદ્ધિ રૂપ વિધિની ત્યા વિદ્યમાનતા છે એ કારણે,

એવું અવિધિવાળું ધર્મસેવન પણ તેટલા પૂરતું વિધિપૂર્વકનું જ ગણાય છે આ સાથે, એ વાત પણ સ્પષ્ટ છે કે-'જેઓ ઈરાદાપૂર્વક અવિધિના ઉપાસક અને વિધિનો અનાદાર કરનારાઓ બને છે, તેઓ તો ધર્મનું સેવન કરવા છતાં પણ, વિપરીત પરિણામના ભાગીદાર બને છે' આવા આત્માઓની ધર્મક્રિયાને, જાણવા છતા પણ, જે ધર્મગુરૂઓ ખોટી લાલસા આદિમા પડીને વખાણે છે અને તેવાઓને યોગ્ય સમયે પણ ચેતવતા નથી, તેઓ પણ ભયકર રીતિએ અનત જ્ઞાનિઓની આજ્ઞાઓનું ઉત્થાપન કરનારા ગણાય છે એવા ગુરૂઓને માટે તો, ઉપકારિઓ ફ માવે છે કે-' તેઓ સસાર સાગરને તરવાની બુદ્ધિથી પોતાને શરણે આવનારાઓને ડૂબાવવાનો ધધો કરનારા છે' એવાઓ એક રીતિએ તો ભવ્ય આત્માઓના સુદર વિશ્વાસનો પણ ઘાત કરનારા છે એવા વિશ્વાસઘાતી ગુરૂઓ જે કાળમા સુગુરૂ મનાય, તે કાળમા કારમો અધર્મ પ્રવર્તે, એમા કશું જ આશ્ચર્ય નથી જગતમા પણ વિશ્વાસઘાતી લોકોથી અવ્યવસ્થા ફેલાય છે, તો પછી વિશ્વાસઘાતી ધર્મગુરૂઓ ધર્મમા પણ કારમી અવ્યવસ્થાને ફેલાવે, એમા નવાઈ પામવા જેવું પણ શું છે ? આથી ધર્મના કામી એવા ભવ્ય આત્માએ, સાચા ધર્મનો સ્વીકાર કરવાને માટે અને સુદર પ્રકારે તેવી આરાધના કરવાને માટે, સાચા સદ્દગુરૂની શોધ કરવી, એ અતિ આવશ્યક છે

<u>સદ્દગુરૂનો અભાવ નથી જ</u>

ઉપકારી મહાપુરૂષોએ આ રીતિએ સાચા સદ્દગુરૂનો

સ્વીકાર કરવાની વાતને જ્યારે ભારપૂર્વક જણાવી છે, ત્યારે તે વાતનો સ્પષ્ટ ઈનકાર કરવાને અસમર્થ અને અહંમાની બની સ્વચ્છન્દપણે પ્રવર્તવાને ઉત્સુક આત્માઓ, 'વર્તમાન કાળમાં કોઈ સાચા સદ્ગુરૂ હયાત જ નથી'–એવી એવી ભ્રમણાઓ ફેલાવવાને તૈયાર બને છે એવાઓ તો કારમા મિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલા છે એવાઓને, પોતાની જાતની મહત્તાને સાધવાને માટે–'સન્માર્ગના પાલક અને પ્રચારક ગુરૂઓનો અભાવ છે'–એમ કહેવું એ જ ગમે છે અન્યથા, અનંતજ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે–કાલાનુસારી સદ્ગુરૂઓ આ ક્ષેત્રમાં પણ પાંચમા આરાના અંત સુધી વિદ્યમાન રહેવાના જ છે કારણ કે–ધર્મની હયાતિ ગુરૂઓને આધીન છે અને ધર્મ પંચમ કાલના અંત પર્યંત રહેવાનો છે સદ્ગુરૂ વિના ધર્મની પ્રાપ્તિનો ઉપાય અને એના આરાધનનો સાચો વિધિ બતાવનાર કોઈ જ નથી આથી એમ કહેવું કે–'અમે ધર્મનો સ્વીકાર કરશું પણ અમારે ગુરૂની જરૂર નથી'–એ કોઇ પણ રીતિએ ઘટી શકે તેવું નથી ઉપેયની સિદ્ધિ, વિના ઉપાયે સિદ્ધ થાય એમ છે જ નહિ ધર્મને મેળવવો એ જેનું ઉપેય છે, તેને જો ધર્મની પ્રાપ્તિ રૂપ પોતાના ઉપેયની સાધનામાં ઉપાય રૂપ ગુરૂનો ઉપદેશ જોઈતો હોય, તો તેને સદ્ગુરૂ વિના ચાલે તેમ નથી કારણ કે–ઉપકારી પરમર્ષિ એમ ફરમાવે છે કે–'જેઓ ઉપાયમાં પ્રવૃત્તિ નથી કરતા, તેઓને અભીષ્ટની સિદ્ધિ થવી એ શક્ય નથી' આ જ કારણે, ધર્મની પ્રાપ્તિમાં ઉપાય રૂપ ઉપદેશનું દાન કરવાને ઇચ્છતા અનંત ઉપકારી આચાર્યભગવાન્ શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારા

જાએ, આ 'શ્રી ધર્મરત્ન' નામના શાસ્ત્રરત્નની રચના કરી છે આ શાસ્ત્રરત્નના શબ્દે શબ્દમાથી કરૂણારસનો ઝરો વહી રહ્યો છે, એમ પ્રત્યેક વિચક્ષણ વાંચનારને અને સાભળનારને લાગે તેમ છે બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ એમ જ સૂચવ્યુ છે કે–'કરૂણાથી પવિત્ર ચિત્ત હોવાના કારણે, ધર્મના અર્થી આત્માઓને ધર્મનો સ્વીકાર અને તેના પાલનનો ઉપદેશ દેવાની કામનાવાળા બનેલ આ આચાર્યભગવાને, આ શાસ્ત્રરત્નની અનેક ગાથાઓ રૂપ સૂત્રોદ્વારા રચના કરી છે'

મગલની વિશિષ્ટતા

શિષ્ટપુરૂષો પોતાની પ્રવૃત્તિમા મગલની આચરણા કર્યા વિના રહેતા જ નથી, એ એક દૃઢ નિયમ છે મગલની આચરણા, એ શિષ્ટપણાની દ્યોતક છે સાચો આસ્તિક જ સાચા મગલની આચરણામા માનનારો હોય છે આસ્તિકમા પણ, વિવેકી યા નિર્વિવેકીની પરીક્ષા માટે, મગલ સાધન બને છે વિવેકી હમેશા સાચા મગલની આચરણા કરનાર હોય છે મગલના નામે અમગલ રૂપ વસ્તુની ઉપાસના કરનારાઓ, સાચા શિષ્ટ સમાજમા શિષ્ટ મનાતા નથી' કારણ કે–જેનામા મગલમયતા ન હોય, તેની મગલ તરીકે ઉપાસના કરવી, એ તો કારમી અજ્ઞાનતાનુ જ પ્રદર્શન કરવા બરાબર છે

સા૦ મગલ કોને કહેવાય?

સાચા મગલને સમજાવવાને માટે ઉપકારિઓએ મગલ

શબ્દનો અર્થ અનેક પ્રકારે વર્ણવ્યો છે 'જેનાથી આત્માનું સાચું હિત સધાય'–તે મંગલ 'જે ધર્મની પ્રાપ્તિમાં હેતુ હોય'–તે મંગલ 'જેનાથી મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશિત કરનારૂં શાસ્ત્ર અલંકૃત બને'–તે મંગલ 'જેના પ્રતાપે વિઘ્નના અભાવનો અનુભવ થાય'–તે મંગલ 'જેના પ્રતાપે વિઘ્ન વિના શાસ્ત્રના પારને પમાય'–તે મંગલ 'જેના યોગે શાસ્ત્રની સાધનામાં વિઘ્ન ન આવે'–તે મંગલ 'જેની હયાતિમાં શાસ્ત્રનો નાશ ન થાય'–એ મંગલ 'જે સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગને પમાડે'–એનું નામ મંગલ અને 'આત્માને સંસારથી તારે'–એનું નામ પણ મંગલ મંગલ શબ્દના આ રીતિએ થતા અનેક અર્થો સ્પષ્ટ કરે છે કે-'આત્માના ગુણો અને એ ગુણોને પ્રગટ થવામાં અબાધિત રીતિએ સાધન રૂપ થતા દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ આદિ પદાર્થો જ ઉત્તમ કોટિના મંગલ છે' આવા મંગલની ઉપાસના, એ પરમ આસ્તિકતાનું સાચું ચિહ્ન છે શિષ્ટપુરૂષો સાચા આસ્તિક હોવા સાથે સાચા વિવેકી હોવાના કારણે, આવા ભાવમંગલોની ઉપાસનામાં જ રક્ત હોય છે આવા પ્રકારે સાચાં ભાવ મંગલોની ઉપાસનામાં રક્ત એવા જ આપણા શાસ્ત્રકારો હોય છે બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ, આ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિને, શિષ્ટમાર્ગાનુગામી તરીકે ઓળખાવ્યા છે આ શાસ્ત્રકાર ખુદ પણ પોતાની જાતને શિષ્ટમાર્ગના અનુગામી તરીકે ઓળખાવવામાં જ પોતાનું ગૌરવ માને છે

અભિધેયાદિનું સૂચન

સાચા શિષ્ટપુરુષો આવા શાસ્ત્રોની રચના હૃદયમા રમી રહેલી કરૂણાના યોગે જ કરે છે અને આ શાસ્ત્રકાર મહારાજા પણ, આ શાસ્ત્રની રચનામા હૃદયની કરૂણાને જ કારણ તરીકે જણાવે છે શાસ્ત્રની નિર્વિઘ્નતાને માટે, શરૂમા જ મગલની આચરણા કરનારા પરમર્ષિઓ, પરોપકારપરાયણ હોવાથી, બુદ્ધિમાનોને શાસ્ત્ર પ્રતિ આકર્ષિત કરવાને માટે અભિધેયનુ, એટલે કે–શાસ્ત્રમા જેનુ નિરૂપણ કરવાનુ નિશ્ચિત કર્યું હોય–તેનું પણ સૂચન, શાસ્ત્રની આદિમા જ કરે છે બુદ્ધિમાન આત્માઓનો એ સ્વભાવ છે કે–'વસ્તુની ઉપાદેયતાને સમજ્યા પછી પ્રવૃત્તિ કરવી' આથી એવા આત્માઓને શાસ્ત્રના વાચન અને શ્રવણ પ્રતિ આકર્ષિત કરવાને માટે, ઉપકારિઓ પણ કહેવા ધારેલી વસ્તુનુ શાસ્ત્રની આદિમા અવશ્ય સૂચન કરે છે આ સિવાય, પ્રયોજન અને સમ્બન્ધ–એટલે આ શાસ્ત્રનું મૂળ કયા છે અથવા તો આ શાસ્ત્ર કયી વસ્તુનું સાધન, ઉપાય, વાચક કે પ્રતિપાદક આદિ છે–એ એનું પણ સૂચન કોઈ કોઈ શાસ્ત્રકાર સાક્ષાત્ સૂચવે છે અને કોઈ કોઈ શાસ્ત્રકાર સામર્થ્યથી સૂચવે છે

શ્રી ધર્મરત્નની આદિ ગાથા

આ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ, એ મગળને અને અભિધેયને આ શાસ્ત્રરત્નની પહેલી ગાથામા સાક્ષાત્ કહેલ છે અને પ્રયોજન તથા સમ્બન્ધ સામર્થ્યથી સૂચવેલ છે મગલ અને અભિધેયને સાક્ષાત્ દર્શાવતી અને સમ્બન્ધ તથા પ્રયોજનને

સામર્થ્યથી સૂચવતી પ્રથમ ગાથા આ પ્રમાણે છે –

नमिऊण सयलगुणरयणकुलहर विमलकेवल वीर ।
धम्मरयणत्थियाण जणाण वियरामि उवएस ॥ १ ॥'

આ ગાથા દ્વારા, સકલ ગુણો રૂપ રત્નોની ઉત્પત્તિના સ્થાન સમા અને નિર્મલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર કરવામા આવ્યો છે અને ધર્મરત્નના અર્થી જનોને પોતે ઉપદેશ આપવામા પ્રવર્તે છે એમ સૂચવવામા આવ્યુ છે આ આદિ ગાથાની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા શરૂ કરવા પૂર્વે, પ્રથમ આપણે મગલ, અભિધેય, સમ્બન્ધ અને પ્રયોજનનો વિચાર કરી લઈએ આ આદિ ગાથાના–

नमिऊण सयलगुणरयणकुलहर विमलकेवल वीर

અર્થાત્–'સઘળા ય ગુણો રૂપી રત્નોના કુલઘર સમા અને નિર્મલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર કરીને'–આ પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા, અનત ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિએ અભીષ્ટ દેવતાને નમસ્કાર કરવા દ્વારાએ, વિઘ્નો રૂપી રાક્ષસોની ઉપશાન્તિને માટે મગલ કરેલુ છે અને–

धम्मरयणत्थियाण जणाण वियरेमि उवएस

અર્થાત્–'હુ ધર્મ રૂપ રત્નના અર્થી જનોને ઉપદેશ આપુ છુ '–આ ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા, અભિધેયને કહેલુ છે સમ્બન્ધ અને પ્રયોજન પરમોપકારી પરમર્ષિએ સામર્થ્યથી સૂચવેલ છે

વિઘ્નવિનાશ શી રીતિએ ?

ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવ જેવા અભીષ્ટ દેવને કરેલો નમસ્કાર, વિઘ્ન રૂપી રાક્ષસોની ઉપશાન્તિનુ પરમ સાધન હોઈ

મહા મગલ છે, એમા વિવેકિઓને શકાનો લેશ પણ ન હોઈ શકે શત એટલી જ—એ નમસ્કાર હૃદયપૂર્વકનો હોવો જોઈએ વિશ્વોદ્ધારક શ્રી જિનેશ્વરદેવો કલ્યાણકામી આત્માઓને માટે પ મ મગલ રૂપ બને, એમા આશ્ચર્ય જેવુ કાઈ છે જ નહિ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ પણ, અનતા શ્રી જિનેશ્વર દેવો થઈ ગયા, એમાંના એક છે એટલું જ નહિ, પણ આ ચાલુ અવસર્પિણીના અતિમ જિનેશ્વર હોઈ આસન્નઉપકારી છે આસન્નઉપકારી એવા અભિષ્ટદેવને નમસ્કાર કરતા, પરિણામની જે વિશુદ્ધિ થાય છે, તેના યોગે થતી નિર્જરામા, ઈષ્ટસિદ્ધિમા આડે આવી શકે એવાં અનેકાનેક કર્મોનો આત્માની સાથેથી વિયોગ થાય છે આ રીતિએ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને કરેલો નમસ્કાર, વિઘ્નો રૂપી રાક્ષસોની ઉપશાતિમા, સુદરમા સુદર સાધન રૂપ બને છે આથી જ, પ્રથમ ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા, સૂત્રકારપરમર્ષિ શ્રી શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, સકલ ગુણ રૂપ રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન સમા અને નિર્મલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા એવા ભગવાન શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામિજીને નમસ્કાર કર્યો છે

અભિધેય દ્વા ૨ સૂચન :

પરમ તારક, ચરમ જિનેશ્વરભગવાન શ્રી મહાવીર મહારાજાને નમસ્કાર કરવા પછી, ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા—" ધર્મરત્નના અર્થી જનોને ઉપદેશ આપુ છુ "—આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરીને, સૂત્રકાર પરમર્ષિએ ધર્મના ઉપદેશને અભિધેય તરીકે પ્રકાશિત કરેલ છે 'ધર્મનો ઉપદેશ, એ જ સાચો ઉપકાર છે '—એમ આપણે પ્રથમ વિચારી ગયા છીએ આ શાસ્ત્રની રચના પણ

ધર્મનો ઉપદેશ દેવાને માટે કરવામા આવી છે આપણે પ્રથમ એ પણ જોઈ ગયા છીએ કે-ધર્માચાર્યોને ધર્મના ઉપદેશાદિ સિવાય અન્ય કશું ય દેવાનુ હોતું જ નથી આ વસ્તુ આ અભિધેયના કથન દ્વારા પણ સૂત્રકારપ મર્ષિએ સ્પષ્ટ કરી છે આ પ્રકારના અભિધેયના પ્રકાશનદ્વારા, સમ્બન્ધ અને પ્રયોજન પણ સ્પષ્ટ થાય છે સબધનુ દિગ્દર્શન કરાવતા, બૃહદ્વૃત્તિના રચયિતા આચાર્યભગવાન શ્રી દેવેન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

'सम्बन्धस्तावदुपायोपेयलक्षण साध्य-साधनलक्षणो वा। तत्रेद शास्त्रमुपायः साधनं वा। साध्यमुपेय वा शास्त्रार्थपरिज्ञानमिति।

સમ્બન્ધ અને પ્રયોજન, એ બેમા પ્રથમ સમ્બન્ધ-'ઉપાયોપેયલક્ષણ' અથવા 'સાધ્ય-સાધનલક્ષણ' છે તેમા આ શાસ્ત્ર એ ઉપાય અથવા સાધન છે અને શાસ્ત્રના અર્થનુ પરિજ્ઞાન, એ ઉપેય અથવા સાધ્ય છે એ જ પ્રમાણે, આ શાસ્ત્ર એ વાચક અથવા પ્રતિપાદક છે અને શાસ્ત્રનો અર્થ એ વાચ્ય અથવા પ્રતિપાદ્ય છે કારણ કે-આ શાસ્ત્ર એ ધર્મના ઉપદેશનું વાચક અથવા તો પ્રતિપાદક છે, જ્યારે ધર્મનો ઉપદેશ એ આ શાસ્ત્રનુ વાચ્ય અથવા તો પ્રતિપાદ્ય છે આ શાસ્ત્ર દ્વારા જે ધર્મના ઉપદેશનું નિરૂપણ કરવામા આવે છે, એના જ્ઞાનની જેને આવશ્યકતા હોય, તેને માટે આ શાસ્ત્રનુ વાચન અથવા શ્રવણ આવશ્યક છે એ જ કારણે, જેઓએ આ શાસ્ત્રના જ્ઞાનને પોતાને માટે સાધ્ય અથવા ઉપેય બનાવ્યુ છે, તેઓ માટે આ શાસ્ત્ર સાધન અથવા તો ઉપાય છે

ઉપદેશ શ્રી જિનેશ્વરદેવનો જ

વળી, મંગલ તરીકે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને નમસ્કાર કરનાર સૂત્રકાર-પરમર્ષિ, એ નમસ્કાર દ્વારા એમ પણ ફરમાવે છે કે-'આ શાસ્ત્ર દ્વારા ધર્મના અર્થિઓને જે ઉપદેશ આપવાને હું ઇચ્છુ છુ, તે ઉપદેશ મારો કે અન્ય કોઈનો પણ નથી, પણ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો જ છે અર્થાત્-શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો જ આપેલો આ ઉપદેશ છે અનંત ઉપકારી, ચરમ જિનેશ્વર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે ઉપદેશેલ જે ઉપદેશ, અનંત ઉપકારી શ્રી ગણધરદેવો આદિથી માંડીને મારા સદ્ગુરુ દ્વારા મારા સુધી પહોંચ્યો છે, તે જ ઉપદેશને મે આ શાસ્ત્રરત્નમાં ગુંથ્યો છે આથી, આ ઉપદેશનુ મૂળ ચરમ જિનેશ્વર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો ઉપદેશ, એ અનંતા થઈ ગયેલા શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો પણ છે અને અનંતા થનારા શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો ઉપદેશ પણ એ જ હોવાનો છે

ગુરૂપરમ્પરા રૂપ સબંધથી ઉપકાર

શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓને માટે, આ રીતનો ગુરૂપરમ્પરા રૂપ સમ્બન્ધ ઘણો જ ઉપકારક છે શ્રદ્ધાસંપન્ન આત્માઓ કોઈના પણ મુખથી જે ઉપદેશને સાંભળવાને ઇચ્છે છે, તે શ્રી જિનેશ્વરદેવોનો જ હોવો જોઇએ-એવી તેમની સુદૃઢ માન્યતા હોય છે એટલે તેઓ જો એમ જાણે કે-' આ ઉપદેશના મૂળ અર્થ રૂપે પ્રરૂપણા કરનારા અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે અને અનંત ઉપકારી શ્રી ગણધરદેવો આદિ પુણ્યપુરૂષોએ

શાસ્ત્રની રચના આદિ દ્વારા સાચવી રાખેલો જ આ ઉપદેશ છે '-એટલે તેઓને એ ઉપદેશ ઉપર અપૂર્વ કોટિનું બહુમાન ઉપજ્યા વિના રહે જ નહિ વળી એવા શુદ્ધ શ્રદ્ધા સપન્ન આત્માઓ, એ વાતમા પણ સુનિશ્ચિત જ હોય છે કે-'અનત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવો મોક્ષમાર્ગના જ પ્રરૂપક હોય છે ' એટલે તેઓ એ તારકાના નામે સસારની સહજ પણ પુષ્ટિ થાય-એવા ઉપદેશને, શ્રી જિનેશ્વરદેવોના ઉપદેશ તરીકે માનવાને તૈયાર હોતા જ નથી આમ હોવાથી, શ્રી જિનેશ્વરદેવોના ઉપદેશના નામે, ઉન્માર્ગના ઉપદેશકો, સીધી રીતિએ શુદ્ધ શ્રદ્ધાસપન્ન આત્માઓને ઠગી જાય, એ પ્રાય સભવિત નથી શુદ્ધ શ્રદ્ધાસપન્ન આત્માઓની મનોવૃત્તિ, ઉન્માર્ગના ઉપદેશકોના દર્શનને પણ પાપરૂપ માનનારી હોય છે, એટલે એવા ઉન્માર્ગના ઉપદેશકોના ઉપદેશને સાભળવાનુ તેઓ કદી જ પસદ કરતા નથી એવા અવસરે તેઓને એમ પણ થાય છે કે-આવુ સાભળવા કરતા તો પોતાના કાનમા ખીલા ઠોકવા, એ વધારે સારૂં છે

તર્કવાદમા માનનારાઓને માટે

શ્રદ્ધાસપન્ન આત્માઓની દશા આ હોય છે, ત્યારે તર્કવાદમા માનનારા આત્માઓ, કોઈ પણ શાસ્ત્રમા પ્રવૃત્તિ કરવા પૂર્વે-'આ શાસ્ત્ર સાભળવાથી શો લાભ થાય ?'-એ માટે યુક્તિસગત જવાબ માગનારા હોય છે એવા આત્માઓને માટે આ 'ઉપાયોપેય-લક્ષણ, સાધ્યસાધન-લક્ષણ, વાચ્યવાચક-લક્ષણ અને પ્રતિપાદ્યપ્રતિપાદક-લક્ષણ'-આદિ સબધો

ઉપકારક નિવડે છે ધર્મના ઉપદેશ આદિને સાધ્ય આદિ તરીકે સમજાવી, શાસ્ત્રને તેના સાધન આદિ તરીકે ઓળખાવવું, એ જ તેઓને શાસ્ત્રના શ્રવણ આદિ તરફ આકર્ષિત કરવાનો સુન્દરતર ઉપાય છે

<u>પ્રયોજનનું સ્પષ્ટીકરણ</u>

સમ્બન્ધના આવા સ્વરૂપને સમજ્યા પછી, પ્રયોજનનું સ્વરૂપ સમજવું એ જરા પણ કઠિન નથી, કારણ કે–આ પ્રકારનું સમ્બધનું સ્વરૂપ સમજ્યા પછી, એ સ્પષ્ટ જ થઈ જાય છે કે–પ્રયોજનનું સ્વરૂપ સ્વપરનું હિત સાધવું, એ જ હોઈ શકે છે, પણ બીજું નહિ પ્રયોજનના મુખ્ય બે અને પેટાભેદ પાડીને, પ્રયોજનના એ જ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરતા, પરમોપકારી શ્રી બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–

'प्रयोजन तु द्विविध कर्तु श्रोतुश्च। पुनरनन्तरपरम्परभेदाद्वैक द्वेधा। तत्रानन्तरं कर्तुः सत्त्वानुग्रह परम्परमपवर्गप्राप्तिः। तथा चोक्त वाचकवर्यैः —

'सर्वज्ञोक्तोपदेशेन, य सत्त्वानामनुग्रहम् ।
करोति दुःखतप्तानां स प्राप्नोत्यचिराच्छिवम् ॥ इति।

પ્રયોજન બે પ્રકારનું છે અર્થાત્-પ્રયોજનના મુખ્ય ભેદો બે છે એક કર્તાનું પ્રયોજન અને બીજું શ્રોતાનું પ્રયોજન કર્તાનું પ્રયોજન પણ બે પ્રકારનું છે અને શ્રોતાનું પ્રયોજન પણ બે પ્રકારનું છે એ બે પ્રકારમાં પ્રથમ પ્રકારનું નામ છે–'અનન્તર' અને બીજા પ્રકારનું નામ છે–'પરમ્પર' આમ અનન્તર અને પરમ્પરના ભેદથી કર્તાનું

પ્રયોજન પણ બે પ્રકારનુ છે અને શ્રોતાનુ પ્રયોજન પણ બે પ્રકારનુ છે

સ૦ અનન્તર એટલે શુ ? અને પરમ્પર એટલે શુ ?

અનન્તર એટલે અતર વિનાનુ પ્રયોજન અને પરમ્પર એટલે પરિણામે સિદ્ધ થનારુ પ્રયોજન વસ્તુ માત્રનું પ્રયોજન એટલે ફળ, તે તત્કાલ થનારૂ ફળ અને પરિણામે થનારૂ ફળ, એમ બે પ્રકારે હોય છે તત્કાલ પ્રાપ્ત થનાર ફળને અનન્તર પ્રયોજન કહેવાય છે અને પરિણામે પ્રાપ્ત થનાર ફલને પરમ્પર પ્રયોજન કહેવાય છે શાસ્ત્રના રચયિતાનું અનન્તર પ્રયોજન સત્ત્વો ઉપર અનુગ્રહ છે, ત્યારે શાસ્ત્રને સાભળનારનું અનન્તર પ્રયોજન શાસ્ત્રના અર્થનુ પરિજ્ઞાન છે આમ અનન્તર પ્રયોજન વક્તા અને શ્રોતાનું ભિન્ન ભિન્ન છે, ત્યારે પરમ્પર પ્રયોજન ઉભયને માટે એક જ છે અને તે અપવર્ગની એટલે મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ છે પરમપૂજ્ય એવા વાચકચક્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-'જે પુણ્યાત્મા શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલા ઉપદેશ દ્વારા દુખથી તપ્ત સત્ત્વો ઉપર અનુગ્રહ કરે છે, તે પુણ્યાત્મા થોડા જ કાળમા શિવપદને પામે છે ' શ્રોતાઓને ઉદ્દેશીને પણ ફરમાવવામા આવેલુ છે કે-'જે પુણ્યાત્માઓ સુદર પ્રકારના શાસ્ત્રના પરિજ્ઞાનથી ભવસાગર પ્રતિ વિરક્ત બને છે, તે પુણ્યાત્માઓ દર્શનની સુદર શુદ્ધિને પામીને, પરમ ગતિ એટલે મોક્ષગતિને પામે છે ' પરમોપકારીએ આ પ્રકારે પ્રયોજનનું વર્ણન કરીને, સ્પષ્ટ કર્યુ કે-પ્રયોજન વિનાની પ્રવૃત્તિ એ વાસ્તવિક પ્રવૃત્તિ નથી અને વિપરીત ધ્યેયથી થતી પ્રવૃત્તિ

સુપ્રવૃત્તિ નથી પણ ભયંકર પ્રવૃત્તિ છે આથી કોઈ પણ મહાપુરૂષની જ નહિ, પણ સામાન્ય વિવેકિની પણ સત્પ્રવૃત્તિ સુંદર ધ્યેય વિનાની નથી હોતી, તો પછી આવા પરમર્ષિઓની અને આત્મશ્રેયના હેતુભૂત શાસ્ત્રને સાંભળવાને ઇચ્છતા આત્માઓની પણ, શાસ્ત્રને રચવાની કે સાંભળવાની પ્રવૃત્તિ સુંદર ધ્યેયવાળી જ હોવી જોઈએ, એ નિર્વિવાદ વાત છે

આજ્ઞા મુજબ જ જીવન અને ઉપદેશ

મુક્તિના કામી મહાપુરૂષો શાસ્ત્રની રચના કરે, એમાં તાત્કાલિક હેતુ ભવ્ય જીવો ઉપર ઉપકાર કરવાનો જ હોય કારણ કે-એવી ઉપકારક પ્રવૃત્તિથી ઓતપ્રોત બનેલા પરમર્ષિઓનું ધ્યેય સ્વહિતને બાધક નહિ એવો પરોપકાર કરવાનું જ હોય એવા પરમોપકારી પરમર્ષિઓ આત્મહિતમાં અબાધક એવો પરોપકાર કરવાને ઇચ્છતા હોવાથી, સ્વમતિકલ્પિત ઉપદેશ ન આપે, એ પણ સમજી શકાય એવું છે જેઓ પોતાની મતિકલ્પનાને જ પ્રધાન સમજે છે, તેઓ જો ઉપકારક બનવાનો દાવો કરે, તો તેઓ પોતાના અહિત સાથે જગતનું પણ કારમું અહિત સાધે, એ સ્વાભાવિક છે વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિનાના હોવા છતાં પણ જેઓ પોતાને જ સત્યાસત્યના જ્ઞાતા સમજે છે, તેઓ અનંતાનુબંધી કષાયોની જાળમાં ફસેલા હોય છે, એમ સ્વીકાર્યા વિના ચાલે તેમ નથી અનંતાનુબંધી કષાયોના ઉદયમાં સપડાયેલાઓ મિથ્યાત્વથી દૂર નથી રહી શકતા અને મિથ્યાત્વ એ તે આત્માને સત્યાસત્યના વિવેકથી દૂર રાખે છે મિથ્યાત્વના પ્રતાપે

સત્યાસત્યના વિવેકથી દૂર બનેલા આત્મા, [illegible] માનની મોજમઝામા મહાલવાને ઇચ્છે છે અને કોઈ તે પોતામા જ સર્વસ્વને કલ્પીને પોતાની મતિ [illegible] તથા બીજાઓને પણ તેવા માર્ગે ચલાવવાને [illegible] એમા તાજ્જુબ થવા જેવુ કશુ જ નથી [illegible] ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-સાચો પરોપ[illegible] પરમર્ષિઓ, મિથ્યાત્વ આદિ જે આ [illegible] છે-તેઓના સપાટામા આવતા જ નથી અને [illegible] શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માની આજ્ઞામા જ [illegible] જીવનશ્રેય સમજે છે એથી તેઓ [illegible] અને દુ ખપરમ્પરક સ સારના સ[illegible] અનતજ્ઞાની પરમર્ષિઓની આજ્ઞા [illegible] કરે છે અને અન્ય પણ મોક્ષકાની [illegible] ઓની આજ્ઞા મુજબનુ જીવન [illegible] એવા પરમર્ષિઓ, સ સારમા દુ ખોથી [illegible] એ દુ ખોથી બચાવવા રૂપ અનુગ્રહ [illegible] શ્રી સર્વજ્ઞ પર-માત્માઓએ ફરમાવેલો જ ઉપદેશ [illegible] એવો અજોડ ઉપકાર કરવાના [illegible] શ્રી સિદ્ધિપદના ભોક્તા બને છે.

બોધિની પ્રથમ જરૂર :

આ વિશ્વમા સાચા [illegible] કોઈ પણ વસ્તુ હોય, તો તે [illegible] સાચો ખ્યાલ કરાવવો, [illegible]

બનવાની અભિલાષાવાળા આત્માએ, સંસારમાં અતિ કિંમતી એવા માનવજીવનને પામીને, પ્રથમ શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલ બોધિને પામવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ આવશ્યક છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા બોધિને પામ્યા વિના, ગમે તેવો બુદ્ધિશાળી પણ આત્મા, સત્યાસત્યના સાચા વિવેકને મેળવી શકતો નથી જીવને સાચા વિવેકની પ્રાપ્તિ થયા વિના, વાસ્તવિક કોટિની વિરતિને પામવા જોગા સુંદર પરિણામોની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને વિરતિના પરિણામ વિના ચારિત્રધર્મનો સ્વીકાર સાચા રૂપનો થતો નથી આ કારણે, કલ્યાણના અભિલાષી આત્માએ તો, પ્રથમ શ્રી જિનપ્રણીત બોધિને પામીને એ બોધિની આરાધના દ્વારા વિરતિને લાયક પરિણામોને પ્રાપ્ત કરવા જોઇએ અને પછી સુંદર ચારિત્રનો સ્વીકાર કરવાને ઉજમાલ બનવું જોઇએ સુંદર ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યા પછીથી પણ, ગુરૂકુલવાસમાં વસીને, અનંતજ્ઞાનિઓએ ફરમાવેલા વિધિના અમલપૂર્વક, સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ સ્વચ્છંદપણે કરેલો સૂત્રનો અભ્યાસ, એ કલ્યાણકારી અભ્યાસ નથી સૂત્રનો વિધિ મુજબ અભ્યાસ કર્યા બાદ, તેના પરમાર્થને સમજવાને આતુર બનવું જોઇએ સૂત્રોના પરમાર્થને સમજ્યા વિના, સ્વપરના સમયનું સાચું રહસ્ય સમજાતું નથી સૂત્રના અભ્યાસ સાથે તેના પરમાર્થને જાણવા દ્વારા, સ્વપરના સમયના રહસ્યને સમજવાનો એવો સુંદર પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, કે જેથી વિશદ પ્રજ્ઞાને પામવા જોગો સુંદર ક્ષયોપશમ સાધી શકાય જ્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો તેવા પ્રકારનો ક્ષયોપશમ થાય, ત્યારે જ વિશદ પ્રજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને

વિશદ પ્રજ્ઞા વિના શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનનો સાચો ખ્યાલ કરાવવાનું સામર્થ્ય આવી શકતું નથી શ્રી જિનવચનનો સાચો ખ્યાલ કરાવવાનું કામ સહેલું નથી અને એના વિના મળેલી સુંદર સામગ્રી સુન્દર પ્રકારે સફલ નથી કરી શકાતી જેઓ સાચો અને પરમ પરોપકાર કરવા માગે છે, તેઓ માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનનો સાચો ખ્યાલ કરાવવાનું સામર્થ્ય પણ આવશ્યક છે કારણ કે—એ વિના સાચો અને પરમ પરોપકાર સાધ્ય નથી એ સામર્થ્ય વિના જેમ સાચો અને પરમ પરોપકાર સાધ્ય નથી, તેમ જ્ઞાનાવરનીય કર્મના સુંદર ક્ષયોપશમના યોગે પ્રગટ થતી વિશદ પ્રજ્ઞા વિના એ સામર્થ્ય પણ સાધ્ય નથી વિશદ પ્રજ્ઞા પણ, સ્વપરના સમયના રહસ્યમય જ્ઞાનની અપેક્ષા રાખે છે સ્વપરના સમયનું યથાર્થ રહસ્ય પણ, શ્રી જિનાગમના પારમાર્થિક જ્ઞાનની ઘણી મોટી અપેક્ષા રાખે છે શ્રી જિનાગમના પારમાર્થિક જ્ઞાનને મેળવવાને માટે, સદ્‌ગુરૂની સેવાપૂર્વક, વિધિ મુજબ શ્રી જિનાગમનું અધ્યયન કરવું, એ અતિ આવશ્યક છે શ્રી જિનાગમના અધ્યયન માટે, ભાગવતી દીક્ષા પણ જરૂરી છે દીક્ષાને પામીને શ્રી જિનાગમનું અધ્યયન વિગેરે પામવું હોય, તો દીક્ષાને વિરતિના પરિણામમય બનાવવી જોઇએ અને દીક્ષાને એવી બનાવવાને માટે સમ્યગ્‌દર્શન એ અતિ જરૂરી વસ્તુ છે

<u>ગુરૂકુળવાસનો મહત્તા</u>

આ બધી વિચારણાથી, એ પણ સમજાશે કે શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનનો ઉપદેશ, એ જ સાચો અને

परोपकार છે, તેમ એ સાચો અને ઉચો પરોપકાર સાધ્ય કરવાને માટે ઘણી ઘણી યોગ્યતાઓ મેળવવી, એ પણ આવશ્યક છે સાચી શ્રદ્ધાની અને શુદ્ધ ચારિત્રના સ્વીકારની, એ માટે ખૂબ જ જરૂર છે શ્રદ્ધામા દેવાળુ ફુકનારા અને સાચા ચારિત્રની દરકાર નહિ કરનારા આત્માઓ, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ સ્થાપેલા મુક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ આપવાને માટે, ખરે જ નાલાયક છે શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન અને શુદ્ધ ચારિત્ર, એ ઉભયના સ્વીકાર અને પાલન માત્રથી પણ, મુક્તિમાર્ગના સાચા ઉપદેશક બની શકાતું નથી સમ્યગ્દર્શન અને શુદ્ધ ચારિત્રના ધારક આત્માઓ, શુદ્ધ ગુરૂકુલવાસના ઉપાસક હોય, એમા તો શકાને અવકાશ જ નથી રહેતો એવા પુણ્યાત્માઓને સ્વચ્છદપણે વિહરવુ, એના કરતા તો મરણ જ વધારે પસદ પડતુ હોય છે શુદ્ધ સમ્યગ્દષ્ટિ અને સાચા સયમી મહાત્માઓને મન તો, શુદ્ધ ગુરૂકુલવાસ કલ્પતરૂ આદિ કરતા પણ અધિક કિંમતી હોય છે શ્રદ્ધાથી હીન અને સયમથી બેદરકાર આત્માઓ ગુરૂકુલવાસમા વસતા હોય, તો પણ ન વસનારાઓના જેવા જ છે જેઓના અતરમા સદ્ગુરૂ પ્રત્યે સદ્ભાવ નથી, સાચી નમ્રતા નથી, વિનયાદિના સેવનમા લઘુતા ભાસે છે, વાસ્તવિક કોટિના બહુમાનનો અભાવ છે, સદ્ગુરૂની છાયામા પણ સ્વચ્છદપણે વર્તતા ભય નથી અને સદ્ગુરૂ પ્રત્યેના ગૌરવનો અભાવ છે, એવા આત્માઓ માટે ગુરૂકુલવાસ પણ નિરર્થક જ નિવડે છે પણ સાચા શ્રદ્ધાસંપન્ન અને સયમની આરાધનામા જ આત્માનો નિસ્તાર સમજનારા પુણ્યાત્માઓને શુદ્ધ ગુરૂકુલવાસના સેવનમા જ

પોતાનુ સર્વસ્વ જણાય છે એવા આત્માઓ કદાચ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો તેવો ક્ષયોપશમ ન પણ પામી શક્યા હોય, તો પણ તેઓ શુદ્ધ ગુરૂકુલવાસની નિશ્રામા પોતાનુ હિત સાધવા સાથે, પોતાના સયમાદિ અને વિનયાદિના સેવનથી પણ, અનેકના સાચા આત્મહિતમા સુદર નિમિત્ત રૂપ બને છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના તેવા ક્ષયોપશમની અભાવવાળી દશામા પણ સાચા શ્રદ્ધાળુ, સુન્દર સયમી અને વિનયાદિના સેવનમા રક્ત એવા મહર્ષિઓ, સ્વપરનુ જે હિત સાધી શકે છે, તેનું હિત તો સયમની સાધનામાં શિથિલ બની ગયેલા અને વિનયાદિના સેવનથી પરાઙ્મુખ બની બેઠેલા જ્ઞાની ગણાતાઓ પણ નથી સાધી શકતા એટલુ જ નહિ, પણ એવા જ્ઞાનિઓ તો પોતાનુ અહિત સાધવા સાથે, અન્ય અનેકોનુ પણ કારમુ અહિત સાધનારા બને છે જ્ઞાની બની બેઠેલા જેઓને, સયમની સાધનામા રસ ન આવતો હોય અને વિનયાદિનુ સેવન એ વેઠ રૂપ લાગતું હોય, તેઓએ સમજવુ જોઈએ કે-"અમે માની લીધેલું અમારૂં જ્ઞાન એ સમ્યગ્જ્ઞાન નથી, પણ કારમુ અજ્ઞાન છે આવા અજ્ઞાન રૂપ જ્ઞાનથી તો, સુદર વેષમા રહેલા પણ અમે, અમારા પોતાના અને અમારા સહવાસમા આવતા પરના પણ પારમાર્થિક હિતના સહારક જ નિવડીશું ' આવા અજ્ઞાન રૂપ જ્ઞાનના ધણી બની બેઠેલા ઓને અભિમાન કારમી રીતિએ પજવે છે એવાઓ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓના કરતા પણ વધુ શાણા હોવાનો દાવો કરનારા બની બેસે છે એવાઓ, અનત ઉપકારી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓની પણ, અવસરે અવસરે અવજ્ઞા કરનારા બને છે જગત-

સમક્ષ એવાઓ પોતાની મહત્તાને બતાવવામા જ ડહાપણ સમજે છે આવાઓ તો જે ગુરૂકુલવાસમા વસે, તે ગુરૂઓને પણ ઉપાધિ રૂપ નિવડે છે જે ગુરૂઓને આવા કુશિષ્યો મળે છે, તે ગુરૂઓને પણ ઘણી વાર શાસનના હિત ખાતર, આવાઓને સાચવી લેવા પડે છે અન્યથા, આવા શિષ્યો સદ્ગુરૂઓની હિતશિક્ષા સામે પણ ધોધાટ મચાવવાને સજ્જ રહે છે આવાઓની જગત ઉપરની હયાતિ પણ, જગત માટે શ્રાપરૂપ છે આવાઓ માટે તો, સ્વચ્છંદપણે વર્તી અનેકને સંસારના મુસાફર બનાવવાનો જ ધંધો હોય છે અજ્ઞાન રૂપ જ્ઞાનથી ધમંડી બનેલાઓમા, માથા આદિની ખીલવટ પણ સુંદર રીતિએ થયેલી હોય છે એવાઓ પોતાની વાગ્જાલથી અનેક આત્માઓના હિતના નાહાક બને છે એવા સ્વચ્છંદી જ્ઞાનિઓને શ્રી વીતરાગદેવનું શાસન મુક્તિ માર્ગના ઉપદેશક બનવાનો અધિકાર આપતું જ નથી

સિદ્ધાન્તસુધારસ પચે ક્યાથી ?

સાચા સમ્યગ્દષ્ટિ અને શુદ્ધ ચારિત્રના ઉપાસક આત્માઓ, જેમ શુદ્ધ ગુરૂકુલમા જ વસવાને ઈચ્છના હોય છે, તેમ તે પુણ્યાત્માઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સિદ્ધાન્તો રૂપ સુધારસનું પાન કરવાને માટે પણ તલસતા જ હોય છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સિદ્ધાન્તો રૂપ સુધારસના પાનને માટેનો તેઓનો તલસાટ, ખરેખર, અજોડ જ હોય છે એ સુધારસના પાન માટે, ઉપકારિઓએ દર્શાવેલુ તપ આદિનું વિધાન, એવા આત્માઓને ખૂબ જ રૂચે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સિદ્ધાન્તો રૂપ

સુધ રસના પાનને માટેનું તપ આદિનું વિધાન, જેઓ કેવલ વિદ્વાન બનવાને ઈચ્છે છે, તેઓને રૂચતું જ નથી એવાઓ તો, જ્ઞાનના અભ્યાસના નામે, પોતાના અમ યમને છૂપાવવાનું પાપ પણ આચરે છે 'જ્ઞાન ભણનારાઓએ તો, જ્ઞાન સારી રીતિએ ભણી શકાય એ માટે, દૂધ આદિ વિગઈઓ અને પોષક મશાલાઓનો ઠીક ઠીક ઉપયોગ કરવો જોઈએ '–આવી આવી વાતો કરતા પણ, એવા વિદ્વાનો અચકાતા નથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સિદ્ધાન્તો રૂપ સુધારસના પાનને માટે, ઉપ કારિઓ જ્યારે તપનૂ વિધાન કરે છે, ત્યારે ષડ્રસના ભોજનમા મસ્ત બનેલા એવા વિદ્વાનો, ખાનપાનની પુષ્ટિ કરી, અનતજ્ઞાનિઓના અનુપમ વિધાનની અવગણના જ કરે છે એવાઓને મન, તપશ્ચરણ આદિના એવા વિધાનો, ઉપ જાવી કાઢેલા લાગે છે એવાઓ તો, એવાં અનતઉપકારિ ઓના કથનોની પણ, મજાક ઉડાવવામા જ મજા માનનારા હોય છે એટલે એવાઓ પોતાને પૂર્વની આરાધનાથી મળેલ ક્ષયોપશમના પ્રતાપે કદાચ વિદ્વાન બની જાય છે, તો પણ એવાઓનો એ ક્ષયોપશમ, મિથ્યાત્વમોહનીયનો સહચારી હોવાથી, એવાઓની વિદ્વત્તા સ્વપરના હિત માટે શ્રાપ રૂપ બની જાય છે એવાઓ, ભણતા ભણતા પણ, તપ આદિના વિધાનની અવગણના કરે છે, એટલુ જ નહિ, પણ પાઠક સદ્ગુરૂઓની પણ અવગણના જ કરે છે એવાઓની વિદ્વત્તા જ એવાઓને નરકાદિના મુસાફર બનાવે છે એવાઓનું જ્ઞાન કોઇ પણ વસ્તુની વાસ્તવિકતાને સ્પર્શતું નથી એવાઓ જ્ઞાનને પણ પોતાની પૌદ્ગલિક વાસનાઓને પોષવાને માટે જ

ભણે છે અને ભણ્યા પછી તો એવાઓ માતેલા સાંઢ જેવા બની જાય છે એવાએ જ્ઞાનનો ઉપયોગ શરીરની સેવામા અને નામના મેળવવા આદિમા જ કરે છે એવાઓને, પ્રાપ્ત થયેલી કોઈ પણ શક્તિ, સાચા રૂપમા પચતી જ નથી એવાઓ પોતાના લખેલા-બોલેલાની પોતે જ નિરતર પ્રશસા કર્યા કરે છે એવાઓને તેમની સાચી પણ ભૂલ કોઈ બતાવે તો, તેઓ પોતાની ભૂલનો બચાવ કરવાની લતે ચઢી જાય છે એવાઓ કદાચ માર્ગને પામ્યા હોય, તો પણ એવાઓને પતિત થતા વાર લાગતી નથી એવા આત્માઓને 'અભિનિવેશ' નામના મિથ્યાત્વનો ઉદય થતા વાર લાગતી જ નથી આ રીતિએ, ઉદ્ધારક જ્ઞાન જ જેઓના અહિતને માટે થાય, તેઓને માટે હિતકારક કશું જ નથી રહેતું

સુગુરૂ-સુશિષ્ય

એવાઓની જ્યારે આ દશા હોય છે, ત્યારે સમ્યગ દર્શન અને શુદ્ધ ચારિત્રમા રમતા આત્માઓને, સિદ્ધાન્ત સુધારસનું પાન પણ, વિધિ મુજબ જ કરવુ ગમે છે સિદ્ધાન્ત સુધારસનુ પાન કરવામા રસિક બનેલા એ પુણ્યાત્માઓને તો, સદ્ગુરૂ જ સાચા કલ્પતરૂ લાગે છે એવાઓ માને જ છે કે—'સદ્ગુરૂની સાચી કૃપા વિના, સાચા શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એ શકય જ નથી ' અનત ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે— 'શ્રુતજ્ઞાન અનેક અર્થમય, અતિ ગભીર અને વિવિધ મન્ત્ર આદિ અતિશયસમ્પન્ન હોવાથી, મોટે ભાગે ગુરૂ-ઉપદેશની અપેક્ષા રાખે છે એ જ કારણથી, શ્રુતજ્ઞાનનો સ્વીકાર ગુરૂની

પાસે ઉદ્દેશાદિ વિધિથી કરવો, એ જ શ્રેયસ્કર છે ' અનંત ઉપકારિઓનુ આ કથન, શુદ્ધ શ્રદ્ધાસમ્પન્ન અને શુદ્ધ ચારિત્રની આરાધનામા જ કલ્યાણ સમજતા આત્માઓને, એકાતે કલ્યાણકર લાગે છે એવા આત્માઓ, સ્વપરના ઉપકારના હેતુથી, શ્રી જિનપ્રણીત શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ, વિધિ મુજબ સદ્‌ગુરૂની પાસે જ કરવાને ઇચ્છે છે એવા આત્માઓને શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવતા સદ્‌ગુરૂઓ પણ, પુલકિત અવસ્થાનો અનુભવ કરે છે એવા આત્માઓને શ્રુતજ્ઞાનનું દાન કરવામા સદ્‌ગુરૂઓને ગ્લાનિ નથી આવતી, પણ અધિક અધિક ઉલ્લાસ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રુતજ્ઞાન માટે સુપાત્રો ઓછા જ મળે છે, માટે સુદર પાત્રને પામીને સદ્‌ગુરૂઓ અપૂર્વ આનદ અનુભવે છે સદ્‌ગુરૂઓ, પોતાની પાસેના સુદર શ્રુતજ્ઞાનનુ, સુપાત્ર શિષ્યોમા દાન કરવાને માટે ખૂબ જ આતુર હોય છે એ જ રીતિએ, સુપાત્ર શિષ્યો પણ સદ્‌ગુરૂની સુકૃપાના પાત્ર બનીને, સદ્‌ગુરૂના શ્રીમુખથી શ્રુતજ્ઞાનને મેળવવા, મેઘજળને મેળવવા ચાતક જેટલુ આતુર હોય છે, એના કરતા પણ અધિક આતુર હોય છે

શ્રુતજ્ઞાનના સાચા રહસ્યને પામનારા

આ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અર્થથી પ્રરૂપિત કરેલા અને અનતજ્ઞાનના નિધિ એવા શ્રી ગણધરભગવતોએ ગુમ્ફિત કરેલા શ્રી શ્રુતજ્ઞાનને અભ્યસ્ત કરનારા સુશ્રદ્ધાસમ્પન્ન અને સયમશીલ પુણ્યાત્માઓને, તેના પરમાર્થને પામવાની એવી તાલાવેલી લાગે છે કે-તે પુણ્યાત્માઓ શ્રુતજ્ઞાનના પરમાર્થને

પામવાને માટે ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસનમા જ મસ્ત રહે છે શ્રી શ્રુતજ્ઞાનની એકે એક વાત, કે જે આચરણીય હોય છે, તેને યથાશક્તિ આચરવામા એવા પુણ્યાત્માઓ અતિ સમય સજ્જ રહે છે, શ્રુતજ્ઞાને ફરમાવેલી હેય વસ્તુના ત્યાગમા તેઓને અપૂર્વ આનદ આવે છે, અને જ્ઞેય વસ્તુના જ્ઞાનમા તે પુણ્યાત્માઓ ખૂબ જ તોષ અનુભવે છે વિશ્વ ઉપર સાચો ઉપકાર કરવાને ઇચ્છતા આત્માઓ, એમ માન વામા જરા ય અચકાતા નથી કે–'હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયના વિવેક વિના, સાચો ઉપકાર સાધ્ય થઈ શકતો નથી ' શ્રુતજ્ઞાનના સાચા પરમાર્થને પામેલા પરમર્ષિઓ હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયના નિશ્ચયમા સહજ પણ શકાશીલ નથી હોતા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, અપ્રશસ્ત કષાય અને મન–વચન–કાયાના અશુભ વ્યાપાર રૂપ યોગો તથા નિદ્રા આદિ પ્રમાદોને જેઓ હેય જ માનનારા હોય, તેઓ જ શ્રુતજ્ઞાનના સાચા પરમાર્થને પામેલા ગણાય છે મોક્ષને જ સાધ્ય માનનારા શ્રુત જ્ઞાનિઓ સમ્યક્ત્વ, વિરતિ, પ્રશસ્ત કષાય અને અનતજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબની મન–વચન–કાયાની પ્રવૃત્તિઓ તથા અપ્રમાદને જ ઉપાદેય માનનારા હોય છે શ્રુતજ્ઞાનના સાચા પરમાર્થને પામેલા પરમર્ષિઓ ભવને ભય કર માનનારા હોઈ, કોઈ પણ આત્માના ભવની વૃદ્ધિ થાય–એવું સ્વપ્ને પણ નથી ઈચ્છતા શ્રુતજ્ઞાનના રહસ્યથી સુપરિચિત થયેલા પરમર્ષિઓ, પરિણામે હિંસા આદિમા પરિણત થનારી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ, પછી તે ભલેને જગતની દૃષ્ટિએ સારી પણ મનાતી હોય, તો પણ તે પ્રવૃત્તિને તેઓ હેય તરીકે જ સ્વીકારનારા હોય છે

વિશ્વના અજ્ઞાન આત્માઓની ખોટીદયા, એવા પુણ્યાત્માઓના અંતરને સ્પર્શી શકતી જ નથી શ્રુતજ્ઞાનના સાચા પરમાર્થને પામનાર આત્માઓ, વિરક્ત અવસ્થામાં જ એકતાન હોય છે રાગમય દશા, શ્રુતજ્ઞાનના સારને પામવામાં ભયંકર અંતરાય રૂપ છે જેઓ રાગમય દશાને ઉપાદેય માને છે, તેઓ તો શ્રુતજ્ઞાનના અભ્યાસને માટે પણ નાલાયક હોય છે જેઓને, શ્રુતજ્ઞાનની વાચના લેતા, વૈરાગ્ય અને સંવેગની પ્રાપ્તિ ન થાય અને કુતુહલાદિ કરવામાં જ આનંદ આવે, એવાઓને વાચનાની માંડલીમાથી ઉઠાડી મૂકવાનો પણ, અનંતજ્ઞાનિઓનો આદેશ છે શ્રુતજ્ઞાનના સાચા પરમાર્થને પામનારાઓ તો, શ્રુતના એકે એક અક્ષરને સાંભળતા, અપૂર્વ વિરાગ અને સંવેગમય આનંદને અનુભવે છે સંવેગ અને વિરાગના અભાવમાં, શ્રુતજ્ઞાન પણ સાચી રીતિએ ન પમાય, તો પછી તેના પરમાર્થને પામવાની તો વાત જ શી ?

સ્વપર-દર્શનવેદી ઉપમર્ષિઓ

શ્રુતજ્ઞાનના સાચા પરમાર્થને પામેલા પરમર્ષિઓ, શ્રી જિનેશ્વરદેવના સિદ્ધાંતોના રહસ્યને જેમ સારી રીતિએ સમજે છે, તેમ અન્ય દર્શનોના સિદ્ધાન્તોને પણ સારી રીતિએ સમજે છે સ્વપર-દર્શનના શાસ્ત્રોને સાચી રીતિએ સમજનારા પરમર્ષિઓ, પોતાની બુદ્ધિને ઘણી જ સુવિશુદ્ધ રાખી શકે છે સાચુ પણ અન્ય દર્શનનુ છે માટે ઉપાદેય નથી, એવી માન્યતા એવા પુણ્યાત્માઓથી દૂર જ રહે છે આમ છતા પણ, શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માના સુદર્શન રૂપ સાગરમાના

રત્નો અન્ય દર્શનમા દ્રષ્ટિગોચર થાય એટલા માત્રથી, તે દર્શનો પણ ઉપાદેય છે-એવુ, સ્વપર સમયના સાચા રહસ્યને જાણનારાઓ, સ્વપ્નમા પણ માનતા નથી સર્વ દર્શનોમા સમાનપણાની બુદ્ધિ, એ તો અજ્ઞાનતાનું કારમું દર્શન છે, એવી સજ્જડ માન્યતા સ્વપર-દર્શનના શાસ્રોના રહસ્યને જાણનારા પરમર્ષિઓની હોય છે સ્વપર-દર્શનના રહસ્યથી સુપરિચિત બનેના પરમર્ષિઓ, લોકહેરીમા પડીને કદી પણ મિથ્યા દર્શનોની પ્રશસામા ઉતરતા નથી એ પરમર્ષિઓ તો મિથ્યાદર્શનમા ફસેલાઓને, એનાથી પર બનાવીને શુદ્ધ દર્શનના સાચા ઉપાસક બનાવવાને માટે, તે તે દર્શનોમા આવી ગયેલી કોઇ કોઈ સારી વાતને બતાવી, તેઓને શુદ્ધ દર્શન પ્રતિ આકર્ષિત કરે છે મિથ્યા દર્શનની સારી જણાતી કોઈ પણ સારી વસ્તુ તરફ અન્યદર્શની શ્રોતાનુ ધ્યાન આકર્ષી, તેની સાગોપાગ શુદ્ધિ શ્રી જૈન દર્શનમા જ છે-એમ સમજાવી, સાચા ઉપકારિઓ તે શ્રોતાને શ્રી જિનના દર્શનનો સાચો ઉપાસક બનાવે છે સ્વપર-દર્શનના રહસ્યથી સુજ્ઞાત બનેલા પરમર્ષિઓ, તુલનાના નામે કે બીજી કોઈ પણ રીતિએ, શ્રી સર્વજ્ઞ દર્શનને અન્ય દર્શનથી હીન કે સમાન પણ બતાવવાના પાપથી બચવાનો જગતના વિદ્વાનોને આદેશ આપે છે શ્રી સર્વજ્ઞ દર્શનને અન્ય દર્શનની સમાન જોનારાઓને તો, સ્વપર સમયના રહસ્યવેદી મહાપુરૂષો, અમૃત અને વિષમા તુલ્યતા જોનારાઓ તરીકે ઓળખાવે છે કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સ્તવના કરતા ફરમાવે છે કે-

त्वच्छासनस्य सम्य ये मन्यन्ते शासनान्तरै ।
विषेण तुल्य पीयूष तेषां हन्त हतात्मनाम् ॥ १ ॥'

શાસનાન્તરોની સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની સમાનતાને માનનારા હતાત્માઓ, પોતાને માટે અમૃતને વિષ તુલ્ય બનાવે છે, એ વાત ખેદ સાથે આ સ્તુતિમા તે પરમોપકારી પરમર્ષિએ જાહેર કરી છે આ વાતને માનતા અને સમ્યગ્ દર્શન, વિરતિના પરિણામ, સુન્દર ચારિત્ર, વિધિ મુજબ સૂત્રનું અધ્યયન, સૂત્રનો પરમાર્થ તથા સ્વપર-સમયના રહસ્યને પામેલા પરમર્ષિઓ, તેવા પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થયેલ નિર્મલ પ્રતિભાના બળે, શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનોનો અનુયોગ કરવામા જ, સ્વપરનું સાચામા સાચુ શ્રેય સમજે છે

<u>પ્રયોજન મબધી ઉપસહાર</u>

આવા પરમર્ષિઓ જે શાસ્ત્રોની રચના કરે, એનું પ્રયોજન યોગ્ય ભવ્યાત્માઓ ઉપર અનુગ્રહ કરવાનુ જ હોય આ રીતિએ, શારીરિક આદિ અનેક પ્રકારના દુ ખોથી સંતપ્ત બનેલા ભવ્ય આત્માઓના અનુગ્રહની બુદ્ધિ, એ પોતાના આત્મા ઉપર પણ ઓછી ઉપકારક નથી આવી ઉપકારક બુદ્ધિના સ્વામી આત્માઓ, આ દુ ખમય સસારના વધુ સમયના મહેમાનો ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે આ જ કારણે, પરમપૂજ્ય વાચકચદ્ર શ્રી ઉમાસ્વાતિ ભગવાન ફરમાવે છે કે-'દુ ખથી તપ્ત સત્ત્વોના ઉપર સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ ફરમાવેલ ઉપદેશ દ્વારા જેઓ અનુગ્રહ કરે છે, તેઓ અલ્પ કાલમા

શિવપદને પામે છે ' આવા પરમર્ષિઓના રચેલા શાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરનારા પુણ્યાત્માઓનુ પ્રયોજન પણ સુન્દર પ્રકારનુ જ્ઞાન મેળવવાનુ જ હોય, એ વાત સમજી શકાય એવી છે જેઓ કુતુહલાદિ વૃત્તિવાળા હોય છે, તેવા શ્રોતાઓની તો અત્રે વાત જ નથી એવાઓ તો શ્રોતાની કોટિમા જ નથી કુતુહલાદિ વૃત્તિથી આવેલાઓમા પણ, એવા કોઈ કોઈ ભાગ્યવાન નીકળી જાય છે કે-સાચુ જ્ઞાન પામી શકે, પણ એ કાઈ સામાન્ય પ્રકારનો સ માર્ગ ન જ ગણાય જેઓ ધર્મના અર્થી હોઈ ધર્મશાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરવાને તૈયાર થાય, એવા શ્રોતાઓનુ તાત્કાલિક પ્રયોજન શાસ્ત્રના અર્થનુ પરિજ્ઞાન કરવાનુ જ હોય એવા શ્રોતાઓ શાસ્ત્રના સાચા જ્ઞાન દ્વારા ભવથી વિરાગને પામે, એ વાતમા શકાને અવકાશ જ નથી ભવથી વિરક્ત બનેલા આત્માઓ માટે, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિઓના સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ, એ સહજ વસ્તુ છે સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિને પામતા આત્માઓ, ચારિત્ર આદિની પ્રાપ્તિ દ્વારા, શ્રી સિદ્ધિપદને નજીક બનાવે છે, એમા પણ શકાને અવકાશ જ નથી એ જ કારણે પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-' શાસ્ત્રના સમ્યક્ પરિજ્ઞાનના પ્રતાપે સસારથી વિરક્ત બનેલા આત્માઓ, સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિને સાધીને, પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે '

[૪]

આપણે જોઈ ગયા કે-શ્રી ધર્મરત્ન નામના આ અર્થ-ગભીર એવા શાસ્ત્રરત્નના રચયિતા પરમર્ષિએ, આ શાસ્ત્રરત્નની

પ્રથમ ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા પોતાના અભીષ્ટ દેવતા ભગવાનને નમસ્કાર કરીને, વિઘ્નો રૂપી રાક્ષસોની સાચી શાંતિને માટે મગલની આચરણા કરી અને ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા ઉપદેશ રૂપ અભિધેય, એટલે પોતે આ સૂત્ર દ્વારા જે વસ્તુ કહેવા માગે છે, તેને સૂચવ્યું આ પ્રમાણે મગલને અને અભિધેયને સૂચવવાથી, સમ્બન્ધ અને પ્રયોજન આપોઆપ જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે આપણે જોઈ ગયા કે-સમ્બન્ધ ઉપાયોપેયલક્ષણ અથવા સાધ્ય-સાધનલક્ષણ છે કારણ કે-આ શાસ્ત્ર, એ આ શાસ્ત્રમા આવતી વસ્તુનું જ્ઞાન કરવાને માટેનો ઉપાય અથવા તો સાધન છે, જ્યારે આ શાસ્ત્રમા વર્ણવાતી વસ્તુનું સુદર જ્ઞાન, એ ઉપેય અથવા તો સાધ્ય છે પ્રયોજન પણ શાસ્ત્રકાર અને શાસ્ત્રના શ્રોતા ઉભયને માટે અનન્તર અને પરમ્પર-એમ ઉભય પ્રકારે છે એમા ઉભયનું તાત્કાલિક પ્રયોજન ભિન્ન ભિન્ન છે, જ્યારે પરમ્પર પ્રયોજન ઉભયને માટે એક જ છે ઉભયનો હેતુ મુક્તિની સાધના કરવી એ એક જ છે, માટે ઉભયનુ પરમ્પરાએ પ્રયોજન એક છે પરન્તુ તાત્કાલિક પ્રયોજનમા તફાવત છે શાસ્ત્રકાર સ્વય સમ્યગદર્શનની, શુદ્ધ ચારિત્રી, ગુરૂકુલસેવી, સૂત્રના વિધિ મુજબના અભ્યાસી, સૂત્રના પરમાર્થવેદી, સ્વપરના સમયના જાણ અને સુદર પ્રતિભાના ધરનારા હોઈ, સ્વોપકારને સાધવા સાથે પરોપકારને સાધવા દ્વારા શ્રી સિદ્ધિપદની શીઘ્ર પ્રાપ્તિ કરવાને ઈચ્છે છે શ્રોતા અજ્ઞાન હોવાથી, આવા પરમોપકારી પરમર્ષિએ રચેલા શાસ્ત્રના શ્રવણ દ્વારા ભવથી વિરક્ત બની અને સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિને મેળવી, શિવપદની સાધના કરવાને ઈચ્છે છે એટલે શાસ્ત્રકારનુ

તાત્કાલિક પ્રયોજન જ્યારે સત્ત્વો ઉપર અનુગ્રહ કરવો એ છે, ત્યારે શ્રોતાનુ તાત્કાલિક પ્રયોજન શાસ્ત્રના અર્થનું સાચુ જ્ઞાન મેળવવું એ છે

વ્યાખ્યા ઉપકારિઓને અનુસરીને :

આ રીતિએ, પ્રથમ ગાથા દ્વારા સ્પષ્ટ શબ્દોથી પ્રતિપાદિત કરેલ મગલ અને અભિધેય તથા એના બળે સ્પષ્ટ થતા સમ્બન્ધને અને પ્રયોજનને જાણી લીધા પછીથી, હવે આપણે એ ગાથાની વ્યાખ્યાના વિષયમા જઈએ છીએ આપણે જે વ્યાખ્યા કરવી છે, તે જે રીતિએ ઉપકારિઓએ કરી છે, તે રીતિએ જ કરવી છે આ આખાએ શાસ્ત્રરત્નની વ્યાખ્યા, આપણે ઉપકારી પરમર્ષિઓએ કરી છે એ જ પ્રમાણે કરવાની હોય સ્વચ્છન્દી મતિકલ્પનાથી એક પણ અક્ષર બોલવાની છૂટ આ શાસન આપતું નથી આ શાસનમા એક પણ સાચા પરમર્ષિ, સ્વચ્છન્દપણે એક પણ શબ્દ નથી ઉચ્ચારતા, એટલે કલ્યાણના અર્થી કોઈને પણ, એવી નાશક ઈચ્છા ન જ થવી જોઈએ જેઓને એવી ઈચ્છા જન્મે છે, તેઓ સાધુવેષમા હોય તો પણ, સસારના જ મુસાફર છે આ મૂળ શાસ્ત્રના રચયિતા જેમ અનતજ્ઞાનિઓની આજ્ઞાના પ્રચારક છે, તેમ બૃહદ્‌વૃત્તિના રચયિતા આચાર્યભગવાન પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાના જ પ્રચારક છે એટલે એ ઉભય પરમર્ષિઓએ કરેલી આ શાસ્ત્રરત્નની વ્યાખ્યાને ધ્યાનમા રાખીને જ, આપણે આ મૂળ શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા કરવાની છે મૂળ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ પણ, આ મૂળ શાસ્ત્રરત્નનો ભાવ

સુંદર રીતિએ સ્પષ્ટ કર્યો છે અને બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન, કે જેઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનમાં સમર્થ પ્રકરણકાર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે, તેઓએ પણ આ શાસ્ત્ર રત્નની સુંદર ખીલવટ કરી છે આ શાસ્ત્રરત્નના ભાવને સમજવાને માટે અને સમજાવવાને માટે, એ બન્ને વ્યાખ્યાઓ, આપણા માટે સુંદરમાં સુંદર દીપિકાઓની ગરજ સારે છે ઉપકારિઓનો આવો પ્રયત્ન જો આ શાસ્ત્રરત્ન ઉપર ન થયો હોત, તો આનો જે ભાવ આજે પામી શકાય છે, તે પામી શકાવો મુશ્કેલ હતો આવા અજોડ ઉપકારિઓના કથનને સામે રાખીને જ, આપણે આ શાસ્ત્રની વ્યાખ્યામાં ચાલવાનું છે

વ્યાખ્યાના છ પ્રકારો

આ શાસ્ત્રના મૂળ પ્રણેતા આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાંતિ સૂરીશ્વરજી મહારાજા, આ શાસ્ત્રરત્નની વ્યાખ્યાને શરૂ કરતા, સાધાર ફરમાવે છે કે–'શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા છ પ્રકારે થાય છે' પ્રત્યેક ગદ્ય સૂત્રની કે પદ્ય સૂત્રની વ્યાખ્યા છ પ્રકારે થઈ શકે છે આ વાત ધ્યાનમાં રાખી લેવી જરૂરી છે કારણ કે-દરેકે દરેક સૂત્રની વ્યાખ્યા એ રીતિએ કરતા વ્યાખ્યા ઘણી લાંબી થઈ જાય, માટે ઉપકારિઓ શાસ્ત્રની શરૂઆતના સૂત્રની વ્યાખ્યાને એ પ્રમાણે કરીને સૂચવે છે કે– પ્રસંગે પ્રસંગે જરૂર લાગે ત્યારે જરૂરી જરૂરી પ્રકારનો ઉપયોગ કરવો જે જે પ્રકારોથી સૂત્રની વ્યાખ્યા થાય છે, તે તે પ્રકારોનું નિરૂપણ કરતા, આ શાસ્ત્રરત્નના મૂલ પ્રણેતા આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–

'संहिता च पद चैव पदार्थ प विग्रह ।
चालना प्रत्यवस्थान, व्याख्या तत्त्वस्य षड्विधा ॥ १ ॥

અર્થાત્–'સંહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ, ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન'–આ છ પ્રકારે તન્ત્રની વ્યાખ્યા થાય છે સૂત્રનુ અસ્ખલિત આદિ ગુણોપેત ઉચ્ચારણ કરવું, એનું નામ 'સંહિતા' કહેવાય છે સૂત્રના પદોને સ્પષ્ટ કરવા, એ 'પદ' નામનો વ્યાખ્યાનો બીજો પ્રકાર છે પદોના અર્થોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું, એ 'પદાર્થ' નામનો વ્યાખ્યાનો ત્રીજો પ્રકાર છે સૂત્રમા સામાસિક એટલે નિયમ મુજબ એકત્રિત થયેલ પદોને ભિન્ન કરીને સમજાવવા, એ 'પદવિગ્રહ' નામનો વ્યાખ્યાનો ચોથો પ્રકાર છે 'ચાલના' એટલે સૂત્રના પદો અને પદાર્થો આદિના સમ્બન્ધમા શ્રોતૃગણની સમજને સુવિશદ બનાવવાને માટે શક્ય શંકાઓ ઉભી કરવી સૂત્રની વ્યાખ્યાનો તે પાચમો પ્રકાર છે અને એ ઉભી કરેલી શંકાઓનું નિરસન કરીને શ્રોતૃગણને નિઃશંક બનાવવો, એ 'પ્રત્યવસ્થાન' નામનો વ્યાખ્યાનો છઠ્ઠો પ્રકાર છે

ગુણોપેત ઉચ્ચારણની આવશ્યકતા

વ્યાખ્યાનો પ્રથમ પ્રકાર જે 'સંહિતા' છે, તે તો તદ્દન સ્પષ્ટ છે કારણ કે–આપણે શરૂઆતમા જ ગાથાનુ જે રીતિએ ઉચ્ચારણ કરીએ છીએ, તે રીતિએ અસ્ખલિતતા આદિ ઉચ્ચારણના ગુણોને ધ્યાનમા રાખીને સૂત્રનુ ઉચ્ચારણ કરવું, એનુ જ નામ 'સંહિતા' છે શુદ્ધ સંહિતા પણ વ્યાખ્યાનુ એક મહત્ત્વનુ અંગ છે સૂત્રનુ શુદ્ધ રીતિએ

ઉચ્ચારણ, એ પણ સૂત્રની એક જાતિની ભક્તિ છે સુંદર શબ્દોથી રચાયેલ અને અનેક અર્થોથી ભરેલ એવા અનેકાનેક ગુણમય સૂત્રનુ ગુણમય ઉચ્ચારણ પણ, સુદર ભાવોલ્લાસનુ પ્રધાન કારણ છે સુંદર રીતિએ સૂત્રનુ ઉચ્ચારણ કરનાર વ્યાખ્યાતા જેમ સુદર મનોદશાનો અનુભવ કરે છે, તેમ શ્રોતાઓ પણ સૂત્રના તેવા શ્રવણથી અપૂર્વ ભાવોલ્લાસને પામે છે સૂત્રોનુ શુદ્ધ શ્રવણ પણ પાપોનુ નાશક છે સૂત્રના શુદ્ધ ઉચ્ચારણમા બેદરકાર આત્માઓ, સૂત્ર પ્રત્યેની પોતાની ભક્તિનો અભાવ સૂચવે છે અનત ઉપકારિઓએ ગુથેલ ગુણમય સૂત્રના શુદ્ધ ઉચ્ચારણની બેદરકારી, એ પણ વસ્તુત સૂત્ર પ્રત્યેની જ બેદરકારી છે પ્રેમિના નામનું સ્મરણ પ્રેમિને આનદમગ્ન બનાવે છે, એ સૌને અનુભવસિદ્ધ છે તો પછી કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવનાર સૂત્રના ઉચ્ચારણથી, તેનુ ઉચ્ચારણ કરનારનો અને તેનુ શ્રવણ કરનારનો આત્મા, જો સૂત્ર પ્રતિની સાચી ભક્તિને ધરનારો હોય તો, તે અપૂર્વ આનદનો અનુભવ કરે, એમા શકાને અવકાશ જ ક્યા છે? સૂત્રના શુદ્ધ ઉચ્ચારણથી અને એ શુદ્ધ ઉચ્ચારણના શ્રવણથી કેવો આનદ થાય છે, એનો ખ્યાલ તો સૂત્રના સાચા ભક્તને જ હોય જે સૂત્રનુ પદે પદ મગલમયતાથી અને ઉપકારકતાથી ઓતપ્રોત હોય, એનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ, ઉચ્ચારનારના અને એને સાભળનારના અતરમા સુવિશુદ્ધ આનદની રેલમછેલ કરે, એમા શકા તો નાસ્તિક હૃદયને જ થાય આથી 'સહિતા' નામનો વ્યાખ્યાનો પ્રથમ પ્રકાર પણ મહત્ત્વનો છે, એમ શ્રદ્ધાળુને ને યુક્તિપ્રિયને લાગ્યા વિના રહે તેમ નથી જ

શબ્દશાસ્ત્રના જ્ઞાનની જરૂર

બીજો 'પદ' નામનો વ્યાખ્યાપ્રકાર પણ, સૂત્રના પરમાર્થનો સાચો ખ્યાલ પામવાને માટે આવશ્યક જ છે વ્યાખ્યાના બીજા પ્રકારનો ખ્યાલ આપતા, આ શાસ્ત્રરત્નના રચયિતા આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે—

पदानि संस्कृतभाषया । नत्वा सकलरत्नफुल्लगृह विमलकचल वीर धर्मरत्नार्थिना जनाना वितरामि उपदेशमिति ।

મૂળ સૂત્રના પદો સસ્કૃત ભાષા દ્વારા આ પ્રમાણ થાય છે આ પદોમા ત્રણ પદો સામાસિક છે અને બાકીના સમાસ વિનાના છે આ પ્રમાણેના પદોને સ્પષ્ટ કરી, શ્રોતાઓની યોગ્યતા પ્રમાણે પદોની સિદ્ધિ આદિનું પણ વર્ણન કરી શકાય આ પ્રમાણે 'પદ' રૂપ વ્યાખ્યા દ્વારા પણ ઘણી ઘણી વાતો કહી શકાય પદોની સિદ્ધિમા શબ્દશાસ્ત્રનુ જ્ઞાન પણ ઘણું જ આવશ્યક છે શબ્દના સાચા અને સુદર જ્ઞાન માટે, શબ્દશાસ્ત્રના સાચા અને સુદર જ્ઞાનની અતિશય જરૂર છે શબ્દશાસ્ત્રનું સામાન્ય જ્ઞાન ધરાવનાર આત્માઓએ, મહા વૈયાકરણ મહાપુરૂષોએ જે શબ્દની સિદ્ધિ જે રીતિએ કરી હોય, તે ધ્યાનમા રાખીને જ વર્ણન કરવું જોઈએ અલ્પજ્ઞાનિઓ જ્યારે કદાગ્રહી બને છે, ત્યારે શબ્દની ઘણી જ કારમી વિટમ્બણા કરે છે પૂર્વના સમર્થ પરમર્ષિઓનુ આલબન, આ કાળના જીવોને માટે તો અતિ આવશ્યક છે સામાન્ય જ્ઞાનથી ઘમડી બની, પરમર્ષિઓએ ફરમાવેલ શબ્દસિદ્ધિની ઉપરવટ થઈ, શબ્દોની યથેચ્છ સિદ્ધિ કરવાને પ્રયત્નશીલ થવું, એ સ્વપરના કારમા અહિતનો જ માર્ગ

છે આથી, આ બીજા 'પદ' નામના વ્યાખ્યાના પ્રકાર માટે, શબ્દશાસ્ત્રને ખ્યાલ અને મહાપુરૂષોના કથનને ધ્યાનમા ગખી, પદ કેવી રીતિએ બન્યુ છે, એ વિગેરે સમજવું પ્રથમ આવશ્યક છે

વક્તાઓને ચેતવણી આપી શ ાય

આ જ પ્રમાણે, 'પદાર્થ' નામને ત્રીજો વ્યાખ્યાનો પ્રકાર પણ શબ્દશાસ્ત્રના જ્ઞાન સાથે બીજી પણ ઘણી ઘણી વસ્તુઓના જ્ઞાનની અપેક્ષા ગખે છે એમા પણ મહાપુરૂષોના આલબનની અપેક્ષા છે જ પદની સિદ્ધિની માફક પદના અર્થોને પણ યથેચ્છપણે કરનારાઓ, ઉત્સૂત્રભાષી બની સ્વપરના હિતશત્રુની ગરજ સારનારા બને છે આથી સૂત્રના પદોનો અર્થ કરવા રૂપ વ્યાખ્યા કરવાને માટે પણ, આજ્ઞાપૂર્વકની કુશળતા જરૂરી છે એવા કુશળ પુરૂષોએ વ્યાખ્યાના આ પ્રકાર દ્વારા આપણને ઘણુ ઘણું આપ્યુ છે પરમોપકારી પરમર્ષિઓએ, આ ત્રીજા પ્રકારની વ્યાખ્યા દ્વારા, ગહનમા ગહન આગમો અને અન્ય પ્રકરણો આદિ શાસ્ત્રોનો સાચો પરમાર્થ સુદરમા સુદર રીતિએ સમજાવ્યો છે એવા અનત ઉપકારિઓ પ્રત્યે જેઓમા સાચુ બહુમાન જનમ્યુ નથી, તે શ્રી જિનશાસનના સાચા ઉપાસક નથી પોતાના જ્ઞાનના ઘમડમા ચઢી, જેઓ શાસનના સાચા પરમર્ષિઓની પણ અવગણના કરે છે, તેઓ ખરેખર ઘણા જ કમનશિબ આત્માઓ છે એવા કમનશિબ આત્માઓથી બચવાને માટે, તમારે ખૂબ જ ચકોર બનવું પડશે વક્તાના મુખમાથી

નીકળતી કોઈ પણ વાત જરા ય વિપરીત જતી લાગે, તો વક્તાની પાસે મહાપુરૂષનું વચન માગવું, એ ઘણું જ હિતાવહ છે આજના વક્તાઓની યુક્તિ પણ જો માર્ગથી ઊલટી જતી લાગે, તો એવો રસ્તો લેવાને તૈયાર થયેલાઓને ચેત વણી આપવી, એ પણ સાચા શ્રોતાઓનો કર્ત્તવ્યધર્મ છે. કલ્યાણકામી શ્રોતા, વક્તાને ઉન્માર્ગભાગી બનતો અટકાવવાને માટે જે યોગ્ય ચેતવણી યોગ્ય પ્રકારે આપે, તેમા એ અવિનીત કે ઉદ્ધત બને જ નહિ, એ નિર્વિવાદ છે સાચો શ્રોતા જેમ અવિનીત કે ઉદ્ધત ન બને એ નિર્વિવાદ છે, તેમ અવસરે તે જરૂરી ચેતવણી આપવાનું પણ ન ભૂલે, એ ય એટલુ જ નિર્વિવાદ છે

પદવિગ્રહ

આથી સમજી શકાશે કે–'પદ' અને 'પદાર્થ' નામના વ્યાખ્યાના પ્રકારો, વ્યાખ્યાના છ પ્રકારોમા ઘણો જ અગ ત્યનો ભાગ ભજવે છે 'પદવિગ્રહ' નામનો પ્રકાર પણ આમા આવી જ જાય છે કારણ કે–'પદ' અને 'પદાર્થ' નામના વ્યાખ્યાના પ્રકારોનો ઉપયોગ કરતા 'પદવિગ્રહ' નામના વ્યાખ્યાના ચોથા પ્રકારનો પણ ઉપયોગ કરવો જ પડે છે સમાસાન્ત પદોનો અર્થ કરતા, 'પદવિગ્રહ' દર્શાવ્યા વિના ચાલતું જ નથી પદોના અર્થોની સ્પષ્ટતાને માટે, પદ જો સામાસિક હોય, તો એને વિધિ મુજબ ભિન્ન કરીને જ અર્થ યથાર્થ રીતિએ કરી શકાય છે સસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામા સમાસ એ ઘણી જ અગત્યની વસ્તુ છે એ સમાસ કાન થોડામા ઘણું અને તે પણ સ્પષ્ટ રીતિએ દર્શાવી શકાય છે

<u>ભાવનમસ્કાર</u>

વ્યાખ્યાના આ પ્રથમના ચારે ય પ્રકારોને ધ્યાનમા રાખીને, બૃહદ્ વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, મગલ આદિ વસ્તુઓને દર્શાવ્યા બાદ, મગલ અને અભિધેયને સ્પષ્ટ શબ્દોમા દર્શાવતી તથા સમ્બન્ધ અને પ્રયોજનને સામર્થ્યથી સૂચવતી પ્રથમ સૂત્ર ગાથાની વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરે છે સૂત્ર રૂપ ગાથાના પદે પદને અર્થથી અતિશય સ્પષ્ટ કરે છે 'नमिऊण' આ પ્રથમ પદનુ સસ્કૃત પદ नत्वा છે અને એ દ્વારા સૂત્રકાર પરમર્ષિ એમ કહેવા માગે છે કે-હુ જે ઉપદેશ દેવાને ઇચ્છુ છુ, તે ઉપદેશ નમસ્કરણીય અભીષ્ટ દેવને પ્રણામ કરીને દેવાને ઇચ્છુ છુ ઉપદેશ જેવા સર્વોત્તમ કાર્યને કરવાને માટે, મારે પણ મગલમય બનવુ જોઈએ અને એ માટે અભીષ્ટ દેવને પ્રણામ રૂપ મગલ આવશ્યક છે કેવલ કાય માત્રનો નમસ્કાર, એ દ્રવ્ય નમસ્કાર છે એવા નમસ્કારની તત્ત્વદૃષ્ટિએ કશી જ કિંમત નથી માનસિક શુદ્ધિ વિનાનો અને વાચિક સયમ વિનાનો કેવલ કાયિક નમસ્કાર જેમ અર્થ વિનાનો છે, તેમ અશુદ્ધ ઈરાદાપૂર્વકનો નમસ્કાર પણ અર્થ વિનાનો છે, એટલુ જ નહિ પણ અનર્થ રૂપ પણ છે સાચો પ્રણામ એ જ ભાવનમસ્કાર છે ભાવપ્રણામ કરવાને માટે મનની શુદ્ધિ અને વાણીની શુદ્ધિ પણ આવશ્યક છે અભીષ્ટ દેવને ઉદ્દેશીને જે પ્રણામ કરવામા આવે, તે પ્રણામમા કાયા જેમ સયમી જોઈએ, તેમ મન અને વચન પણ સયમી જ જોઈએ અર્થ અને કામની લાલસાયુક્ત મન અને પૃથ્વીછ

રીતિએ પ્રવર્તતી વાણી તથા કાયા, એ ભાવનમસ્કારની સાધના માટે સર્વથા નિષ્ફલ છે મુક્તિની કામનાથી ઓતપ્રોત બનેલુ મન, મંગલમય શબ્દોને શુદ્ધપણે ઉચ્ચારતી વાણી અને પૂજવા તથા પ્રમાર્જવા આદિ રૂપ વિધિની મર્યાદામાં પ્રવૃત્ત થયેલી કાયા, એ ભાવનમસ્કારને સાધવાને માટેનુ અનુપમ સાધન છે એ રીતિએ મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતાપૂર્વક સાધવામા આવતો નમસ્કાર, એ જ ધારેલી ઉત્તમ સાધનાને માટે સુન્દર સાધન રૂપ બને છે અહર્નિશને માટે આવશ્યક એવા દેવવન્દનમા આવતા શ્રી સિદ્ધસ્તવના અભ્યાસિઓ માટે, અભીષ્ટ દેવતાના નમસ્કારનું માહાત્મ્ય, અજ્ઞાત ન જ હોય શ્રી સિદ્ધસ્તવમા આવતી–

इक्को वि नमुक्कारो जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।
संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारीं वा ॥ १ ॥'

–આ ગાથા સાફ સાફ શબ્દોમા ફરમાવે છે કે–' શ્રી જિનવરોમા વૃષભસમા શ્રી વર્ધમાનસ્વામિને કરવામા આવેલો એક પણ નમસ્કાર, પુરુષ અથવા સ્ત્રીને સંસારસાગરથી તારે છે ' ભાવનમસ્કારના આ માહાત્મ્યથી સુપરિચિત આત્માઓ સમજી શકે છે કે–હૃદયની શુદ્ધિ અને સાચા ઉલ્લાસપૂર્વકનો નમસ્કાર, સઘળુ જ શ્રેય સાધવાને માટે સમર્થ છે શ્રી સિદ્ધિપદની સાધના પણ સહજમા કરી આપનાર ભાવનમસ્કાર, કોઈ પણ ઇષ્ટ સાધનાનું સાધન બને, એમા શંકાને અવકાશ જ નથી આ જ કારણે, પરમોપકારી પરમર્ષિ આ ઉપદેશ જેવું અતિ મંગલમય કાર્ય, એ ભાવનમસ્કારને કર્યા પછીથી જ કરવાને ઇચ્છે છે

'વીર' શાથી?

સૂત્રકાર પરમર્ષિએ મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતા પૂર્વક જે નમસ્કાર કર્યો છે, તે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને કર્યો છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શ્રી વર્ધમાન આદિ અનેક નામો છે એમા 'વીર' એવું પણ એક નામ છે 'વીર' નામથી અનેક મહાપુરૂષોએ ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવને સ્તવ્યા છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની 'વીર' તરીકેની ખ્યાતિ શાથી થઈ છે, એ વસ્તુને સમજાવતા બૃહદ્દવૃત્તિ કાર આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–

"कर्मविदारणात् तपसा च विराजनाद् तपोवीर्ययुक्तत्वाच्च जगति यो वीर इति ख्यातः । यदवादि—

"विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥

ભગવાન શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામિજી, 'વીર' તરીકે શાથી વિખ્યાત થયા છે, તેનો ખ્યાલ આપતા, અનંત ઉપકારી આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–જે ભગવાન શ્રીવર્દ્ધમાનસ્વામી કર્મનું વિદારણ કરવાથી, તપથી વિરાજિત થવાથી અને શ્રેષ્ઠ કોટિના વીર્યથી યુક્ત હોવાથી વીર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા છે, તે શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર કરીને, હું ઉપદેશ આપવાને ઈચ્છુ છુ શ્રી વીર તરીકેની ખ્યાતિ, આ ત્રણ કારણોથી થયેલ છે,–એવા પોતાના કથનની સાક્ષી આપતા પણ, તે ઉપકારી આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–"જે કારણથી કર્મને વિદારે છે, તપથી વિરાજે છે અને તપોવીર્યથી યુક્ત—

છે, તે કારણથી વીર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે"—આ પ્રમાણે ઉપકારી પરમર્ષિઓએ પ્રતિપાદન કર્યું છે

જગત ની જૈન શાસનની દૃષ્ટિ

શ્રી 'વીર' તરીકેની નામનાના આ હેતુઓ, આપણને વિચારની અનેક સામગ્રીઓ પૂરી પાડે છે આજે પોતાની જાતને વીર તરીકે ઓળખાવનારાઓ, જો આ હેતુઓનો વિચાર કરે, તો જરૂર તેઓનું સદ્ભાગ્ય જાગૃત થાય ગમે તેવા સ્વપર-હિતના ઘાતક વર્તનથી વીર તરીકે પંકાવાને ઈચ્છતા આત્માઓ માટે, આ હેતુઓ લાલબત્તીની ગરજ સારનારા છે તત્ત્વના પારદર્શી પરમર્ષિઓ, સ્પષ્ટ શબ્દોથી આ હેતુઓ દ્વારા સૂચવે છે કે-'જેઓ અનાદિકાલથી પ્રવાહ રૂપે આત્માને વળગેલ કર્મ રૂપ શત્રુઓનુ ઉન્મૂલન કરવાને માટે સજ્જ થાય છે અને એ સજ્જતાને સફળ કરવાને માટે જેઓ સાચા તપથી વિશ્વભરમા ઝળકી ઉઠે છે તથા એ પ્રકારના ઉત્તમ તપથી ઝળહળવાને માટે, જેઓ એવા ઉત્તમ તપનું આચરણ કરવાને માટેના જરૂરી વીર્યથી યુક્ત બને છે, તેઓ જ વિશ્વમા સાચા વીર તરીકેની પ્રસિદ્ધિ પામવાને લાયક છે' આજે ઇશ્વરની અને ઈશ્વરના નામે અંતર અવાજ આદિની વાતો કરનારા હોવા છતા, તત્ત્વને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સમજવાની અને સમજીને સ્વીકારવાની દૃષ્ટિએ નાસ્તિક બનેલા આત્માઓ, વીર બનવાની લાયકાત માટે આવી આવી વસ્તુઓનુ જ્ઞાન અને જીવનમા એનો અમલ જરૂરી છે, એમ સમજવાને માટે પણ નાલાયક બની ગયા હોય એમ જણાય છે આ વીસમી

સદીની વિષમતા અનેક રીતિએ વિલક્ષણ છે અસયત પણ મહાસયત તરીકે વર્તમાનમા પૂજાય છે, એ વીસમી સદીની વિકૃતતાનુ ખૂબ જ સમર્થન કરે છે પોતાની સઘળી તરગી પ્રવૃત્તિઓમા ઈશ્વરનુ નામ દેનારા, ઈશ્વરની વ્યાખ્યા કરતાં નિષ્કર્ષ રૂપે જણાવે છે કે-સત્ય એ જ ઈશ્વર છે

સ૦ સત્ય તે ઈશ્વર કે ઈશ્વરે મુક્તિની સાધના માટે ઉપદેશેલા પૈકીનો એક ગુણ?

તમે અત્યારે જેવો પ્રશ્ન કરી શકો છો, એવો પ્રશ્ન કરનાર પણ આજે આટલી વિશાળ દુનિયામાથી એક પણ માણસ એવી વાયડી વાતો કરનારને મળ્યો નથી અથવા તો એને ગણકાર્યો નથી 'સત્યને જ ઈશ્વર માનનારો ઈશ્વરને ઓળખે છે '-એવું માનનારાઓની પણ, આ દુનિયામા આજે ઠીક ઠીક પ્રમાણમા સખ્યા છે સત્યને જ ઈશ્વર માનનારો, આત્મા આદિને શી રીતિએ સમજે? 'અનતા આત્માઓ અનાદિકાળથી અનાદિ કર્મના અનાદિ સયોગ દ્વારા સસારમા પરિભ્રમણ કરે છે '-આ વિગેરે અગત્યની વસ્તુઓને સમજવાની એવાને જરૂર પણ શી? આજનુ આશ્ચર્ય તો એ છે કે-જીવાદિ નવ તત્ત્વોના નામ પણ નહિ જાણનાર, એને જાણવાની દરકાર પણ નહિ કરનાર અને એને નહિ જાણવા છતા પણ પોતાની જાતને ઈશ્વરના સદેશવાહક તરીકે જણાવીને જગતને કારમો ધોકો દેનાર, આજે દુનિયાના ઉદ્ધારક તરીકેની નામના ભોગવે છે એ સાચુ છે કે-'એવી નામના પણ અજ્ઞાનોમા જ છે ' છતા ય આજે અજ્ઞાનોની સખ્યા વિશાળ છે અને બહુમતિવાદે એ અજ્ઞાનને આગળ વધવાની અનુકૂળતા કરી

આપેલી હોવાથી, એવી નામના ધરાવનાર વ્યક્તિ ઉત્તમમા ઉત્તમ વસ્તુને પણ અધર્મ તરીકે ઓળખાવવામાં, પોતાની જાતને તદ્દન જ નિર્ભીક માની શકે છે 'આત્મા, કર્મ અને કર્મનો સંયોગ'–આ ત્રણે અનાદિ છે અને એ અનાદિ કર્મસંયોગથી મુક્ત પ્રાય બની, વિશ્વમા એ અનાદિ કર્મસંયોગથી મુક્ત બનવાનો રસ્તો બનાવીને જેઓ શ્રી સિદ્ધિપદે પહોચ્યા છે, તેઓ અને એ રસ્તે ચાલીને જેઓ અનાદિ કર્મસંયોગથી મુક્ત બની મુક્તિપદને પામ્યા છે તે જ ઈશ્વર, પરમાત્મા તરીકેની નામનાને માટે લાયક છે, આવું નહિ સમજનારાઓ, સાચા વીર બનવાની સાચી પદ્ધતિના જ્ઞાનને પણ પામે, એ શક્ય નથી આત્મા આદિનું સાચુ જ્ઞાન નહિ પામનાર, જગતના સુખ–દુઃખના સાચા હેતુને ન સમજે, એ પણ સહજ છે કારમા અજ્ઞાનના પ્રતાપે, એવાની દયા પણ વિલક્ષણ હોય છે અને એથી એ કહેવાતી દયા પણ હિતના નામે અહિતમા જ પરિણમે છે અજ્ઞાનિઓની કલ્પિત અહિંસા જેમ પરિણામે હિંસા છે, તેમ અજ્ઞાનિઓનું સત્ય, તપ અને સંયમ આદિ પણ કારમા અસત્ય આદિની જ ગરજ સારનાર બને, એ નિર્વિવાદ છે સુખ–દુઃખના હેતુ તરીકે કર્મને નહિ માનનાર આત્મા, એ કર્મના વિદારણ માટે ઉજમાળ બને, એ કયી નીતિએ શક્ય છે? જ્યારે જ્ઞાનિઓ આ રીતિએ કર્મ અને કર્મના વિદારણના જ્ઞાનને અને તે માટેના પ્રયત્નને વીર બનવા માટે અતિ આવશ્યક જણાવે છે, ત્યારે આજના અજ્ઞાનિઓ તો એથી ઊલટી જ પ્રવૃત્તિ દ્વારા વીર બનવાને મથી રહ્યા છે, એ આજના

સમયનુ અજબ કૌતુક જ છે વિશ્વમા અનેક રીતિએ વીરની ઉપમાઓ અપાય છે હીટલર અને મુસોલિની આદિ પણ આજે દુનિયામા વીર તરીકે પકાય છે જગત જે વી ની વાતો કરે છે, એ ભિન્ન વસ્તુને ઉદ્દેશીને છે જગત એ નથી જોતું કે-'જેનાથી આત્માનુ સાચુ સત્વ હણાય, એવી પ્રવૃત્તિઓમા વિજય વ નારને વીર કહેવાથી સ્વપરનુ હિત નથી પણ અહિત છે' પણ શ્રી વીતરાગનું શાસન તો સાચા વીરની ઉપમા એવા જ આત્માને આપે છે, કે જે આત્માને શાશ્વત સ્થાન અપાવે, એવા વીરપણાનો જ ઉપાસક હોય

કર્મની પરાધીનતા

શ્રી વીતરાગનુ શાસન, વીર બનવાને ઇ ચ્છતા આત્માને, વીર બનવાને માટે, કર્મના વિદારણનો જ પ્રથમ ઉપદેશ આપે છે મોક્ષસ્વરૂપ સાચી સ્વત ત્રતાના અર્થી આત્માએ તો, કર્મના વિદારક બનવામા જ પોતાનુ સઘળુ ય સત્વ ખ ર્ચું જોઈએ, એવો શ્રી વીતરાગ-શાસનનો પ્રધાન ઉપદેશ છે કર્મના સ ચો ગથી જ આત્મા પરત ત્ર છે, એ સમજવું ઘણું આવશ્યક છે કર્મની પરાધીનતા ભોગવનારાઓ સ્વત ત્ર હોવાની અથવા તો કર્મની પરાધીનતા રહે તે છતા ય સ્વત ત્ર બનવાની વાતો કરે, એ વાહીયાત વસ્તુ જ ગણાય દુનિયાદારીમા જણાતી સ્વત ત્રતા એ કાઈ આત્માની મુક્તિ નથી એ તો કદાચ કાન્તે બ ધન પણ હોય દુનિયાની ઐચ્છિક સ્વત ત્રતા ભોગવનારાઓ કર્મના તો કાયમા ગુલામ જ હોય છે એ એચ્છિક સ્વત

પણ ભૂતકાલની થયેલી કોઈ શુભ કાર્યવાહીનુ જ પરિણામ છે અને એથી જ એવી સ્વચ્છદ સ્વતત્રતામા રાચવું, એ પણ કર્મની પરતત્રતાને મજબૂત બનાવવાનો પામર ધધો છે આ આખુ ય વિશ્વનુ નાટક, એ કર્માધીન આત્માનુ નૃત્ય જ છે આ વાત જ્યા સુધી નહિ સમજાય, ત્યા સુધી કર્મના વિદારણનો ઉપદેશ હૃદય ગમ થવો એ શક્ય નથી અને કર્મના વિદારણનો ઉપદેશ જ્યા સુધી હૃદય ગમ નહિ બને, ત્યા સુધી સાચા વીર બનવાનો કોઈ પણ સાચો ઉપાય સાધવો, એ પણ શક્ય નથી

કર્મવિદારણની ઉપયુક્તતા સમજવી જોઈએ

કર્મનુ વિદારણ, એ જ આ અતિ દુર્લભ માનવજીવનની સાચી સાર્થકતા છે કર્મનું વિદારણ કરવાની જે સઘળી અને સર્વોત્તમ સામગ્રી માનવજીવનમા લભ્ય છે, એવી સામગ્રી દેવલોકમા પણ લભ્ય નથી આવા સર્વોત્તમ માનવજીવનમા આવેલાઓને, કર્મના વિદારણનુ લક્ષ્ય ભૂલાવી, કર્મના બધનમા જ કૂચ કરાવનારા વિચિત્ર નાયકો જે જીવોને મળી જાય છે, એ જીવો પણ બીચારા પાપાનુબધી પુણ્યના જ માલિકો બનીને માનવી થયા હોય એમ લાગે છે આવા જીવો ઘણા હોય, ત્યારે જ એવા સમારના પૂજારીઓ જગતમા નાયકપદે આવે છે કર્મના બધનની પ્રવૃત્તિને જ આત્મસ્વાતન્ત્ર્યની પ્રવૃત્તિ તરીકે ઓળખાવનારા નાયકો, એ દુર્ગતિગામિઓના જ નાયકો છે એવાઓ તો કર્મવિદારણની વાતોને સાભળવા અને સમજવા જેટલા પણ નમ્ર નથી

હોતા એવાઓને સર્વ કાંઈ પોતાને જ બનવાની ઇચ્છા હોય છે દુનિયામા જે કાંઈ સારૂં કહેવાતું હોય તે પોતામા જ છે, એવું માનવાનો અને મનાવવાનો તેઓનો દાવો હોય છે પોતાની વાત કોઈ પણ રીતિએ ખોટી હોય જ નહિ અને જેઓને ખોટી લાગે તેઓની દૃષ્ટિનો જ તે દોષ હોય છે, આવી તેઓ જગતની સમક્ષ સમજ ધરનાર હોય છે આવાઓનું દાંભિકપણું, એ પણ જગતના અજ્ઞાનો માટે અજ્ઞેય હોય છે ખરેખર, શ્રી વીતરાગના શાસને પ્રરૂપેલી કર્મપ્રક્રિયાને સમજનાર, દુનિયાની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિથી આશ્ચર્યચકિત થતો નથી કર્મથી પરતંત્ર બનેલો આત્મા, કોઇ પણ રૂપે નૃત્ય કરે, એ સહજ છે કર્મવશ આત્મા કેવી કેવી દશાનો ઉપભોક્તા બને છે, એને સમજનારા આત્માને એક જ વસ્તુ કર્ત્તવ્ય રૂપ લાગે છે અને તે કર્મનું વિદારણ જ કર્મનુ વિદારણ સહજમા શક્ય નથી કર્મના વિદારણ માટે આત્માએ સસારની સઘળી જ પ્રવૃત્તિઓમા ઉદાસીન બનવું, એ સૌથી પ્રથમ અવશ્યક છે દુનિયાની પ્રવૃત્તિઓને ઉપાદેય રૂપના કર્ત્તવ્ય તરીકે સ્વીકારનારા આત્માઓ, દુનિયાની પાપમય પ્રવૃત્તિઓથી કદી જ ઉદાસીન નથી બનતા એટલુ જ નહિ, પણ ઊલટા તેઓ સારાએ જગતને દુનિયાની પ્રવૃત્તિઓમા રસ લેતું બનાવવા જોગી કાર્યવાહીઓમા જ મુક્તિ માનવાની મૂર્ખાઈના ઉપાસક બને છે આવા આત્માઓ, અધમ આત્માઓના ઉદ્ધારની વાતો કરવામા લઘુતા બતાવવાની પોતાની વૃત્તિને પ્રગટ કરતા, એવી એવી વાતો કરે છે, કે જેથી જગતના ભોળાઓ

મુઝાય છે સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારની વાતો કરનારાઓ, જેમ તે પોતે પોતાના ચાલુ ભવમા સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર ન કરી શકે, તો આવતા ભવમા સ્ત્રી તરીકે જન્મવાના પોતાના મનોરથો વ્યક્ત કરે છે, તેમ ભંગીના ઉદ્ધારકો, મરતા પોતાની હિન્દુસ્તાનમા વાનના રહી જાય તો હિન્દુસ્તાનમા ભંગી તરીકે જન્મ લેવાની હિમાયત કરે છે ખરેખર, આ પણ એક કર્મરાજા તરફથી અજ્ઞાન આત્માઓ મારફત કરાવાતો, એક જાતિનો હાસ્યાસ્પદ અને દયાપાત્ર નાચ જ છે એક કર્મવિદારણનુ જ ધ્યેય તો સાચા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ જ પામી શકે છે સાચા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ, દ્રવ્યદયાનો યથાશક્ય અમલ કરવા સાથે, ભાવદયાના જ ચુસ્ત હિમાયતીઓ હોય છે એ આત્માઓને સંસારની કારમી વિટંબણાઓથી વિડંબિત થઈ રહેલા આત્માઓ પ્રત્યે, પારાવાર દયા આવે છે એમ હોવા છતા પણ, તેઓ પોતાની એ દયાના પ્રવા હને વહેવડાવવામા ખૂબ જ મર્યાદિત હોય છે દુ ખના નાશને માટે કારમા પાપોને આચરવાની હિમાયત, એ પુણ્યાત્માઓ પ્રાણાન્તે પણ નથી કરતા સંસારમા ભટકતા પ્રાણિઓનું દુ ખ કોઈ અન્યને આભારી નથી, પરન્તુ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને મન-વચન-કાયાના અશુભ વ્યાપારો આદિથી બાંધેલ કર્મોને જ આભારી છે આ વાતનુ જગતના જીવોને સાચુ ભાન થાય, એ જ એ આત્માઓનુ અંતિમ લક્ષ્ય હોય છે એ પુણ્યાત્માઓનુ ધ્યેય, જગતના જીવોને જગતની વસ્તુઓમા મમત્વવાળા બનાવવાનુ નથી હોતું જેઓ આશયે જગતને જગતની વસ્તુઓમા મમત્વ

શીલ બનાવવાની જ પ્રવૃત્તિના પ્રણેતાઓ છે, તેઓ સમ્યગ્ દર્શનની સન્મુખ થવાની લાયકાતને પણ ગુમાવતા નથી એવા આત્માઓ તો, ઘોર મિથ્યાત્વના ઉદયથી, કારમી રીતિએ જ રીબાતા હોય છે એવાઓમા હેયોપાદેયનો વિવેક કરવાની શક્તિ જ હોતી નથી, એવા આત્માઓ તો અકર્ત્તવ્યના જ કર્ત્તવ્ય માની, દુનિયાના અજ્ઞાન જીવોના હૃદયમા અકર્ત્તવ્યોની કારમી કર્ત્તવ્યશીલતા ઠસાવે છે એના પરિણામે, પોતાને સમજુ માનનારા એ પામરોની પામરશીલતાને, જગતના સજ્જનોને પણ ખૂબ ખૂબ વેઠવી પડે છે મિથ્યા મતના પ્રચારક મહાત્માઓ તો જગતના કારમા શત્રુઓ છે, આ વાત સાચા સમ્યગ્દષ્ટિઓ જ સમજે છે આવી સાચી સમજને ધરનારા તેઓ, કર્મનુ વિદારણ એ જ સાચુ કર્ત્તવ્ય છે-એમ માનતા હોઈને, પોતે તે કર્ત્તવ્યના આરાધક બને છે અને જગતના જીવોને પણ એના આરાધક બનાવવાને માટે પ્રયત્નશીલ હોય છે

તપોવિધાન શા માટે ?

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો આત્મા સાચો વીર હતો કારણ કે-કર્મના વિદારણનો જ તેઓનો પ્રયત્ન હતો કર્મનુ વિદારણ માત્ર વાતોથી નથી થતુ, પરન્તુ સાચા તપથી થાય છે એ જ કારણે, કર્મના વિદારણની સાથે તપથી વિરાજન જણાવવામા આવ્યુ છે તે જ આત્મા તપથી સાચી રીતિએ વિરાજિત થઈ શકે છે, કે જે તપ કરવાના વીર્યથી-પરાક્રમથી સહિત હોય! ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો આત્મા, તપથી

વિરાજમાન થવા જેવા સાચા પરાક્રમનો સ્વામી હતો એ જ કારણે, એ પરમ તારકના આત્માએ પોતાના એ સાચા પરાક્રમ દ્વારા ઘોર તપને તપીને, કર્મનું વિદારણ કરવા દ્વારા શ્રી વીર એવા નામને સાન્વર્થ કર્યું શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનો તપ એક પ્રકારનો નથી, પણ બાર પ્રકારનો છે એ તપનું વાસ્તવિક આચરણ, સંસારના પૂજારીઓને માટે શક્ય નથી શ્રી વીતરાગનું શાસન સંસારની સાધનાને માટે તપનું વિધાન કરતું નથી પરિણામે પાપને વધારનારી પ્રવૃત્તિઓને માટે કરાતો તપ, એ તપ નથી, પરન્તુ કાયકષ્ટ હોવા ઉપરાંત, આત્માને સંસારમાં રૂલાવનાર છે સામાને તપાવવાને માટે કે કેવળ શરીરને તપાવવાને માટે તપ નથી, પણ અનેક ભવોમાં બાંધેલ આઠ પ્રકારના કર્મોને તપાવવાને માટે તપ છે અજ્ઞાન દુનિયાએ આ તપોધર્મની પણ કારમી વિટમ્બણા કરી છે તપ જેવા ધર્મનો ઉપયોગ સંસારની સાધનાને માટે કરવો, એ અમૃતને વિષ બનાવવાનો ધંધો છે શ્રી વીતરાગદેવનું શાસન, મુક્તિની સાધનાને માટે જ, તપોધર્મનું વિધાન કરે છે

બાહ્ય-આભ્યન્તર તપ :

શ્રી વીતરાગદેવના શાસને વિહિત કરેલા બાર પ્રકારના તપમાં, છ પ્રકારનો તપ જ્યારે બાહ્ય તપ કહેવાય છે, ત્યારે બીજા છ પ્રકારનો તપ આભ્યન્તર તપ કહેવાય છે બાહ્ય તપ લોકમાં પણ જ્ઞાત છે, જ્યારે આભ્યન્તર તપ વાસ્તવિક રીતિએ લોકજ્ઞાત નથી જે તપના આસેવનને

લોકો પણ જાણે અને કુતીર્થિઓ પણ વિપરીત પ્રકારના ગ્રહથી જે તપનું આસેવન કરે, તે તપને તે કારણથી બાહ્ય તપ કહેવાય છે અને જે તપ લોકમાં અલક્ષ્ય છે, કુતીર્થિકો પણ જેનું આસેવન ભાવથી નથી કરી શકતા અને મોક્ષ પ્રાપ્તિનું જે અંતરંગ સાધન છે, તે આભ્યંતર તપ કહેવાય છે 'અનશન, ઉનોદરિકા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ અને સંલીનતા'–આ છ પ્રકારો બાહ્ય તપના છે જ્યારે–'પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને વ્યુત્સર્ગ'–આ છ પ્રકારો આભ્યંતર તપના છે ઈચ્છાનિરોધ રૂપ તપના રહસ્યને સમજનારા આત્માઓ, આ તપ દ્વારા કર્મવિદારણ રૂપ કાર્યને સુંદરમાં સુંદર રીતિએ સાધી શકે છે આ બારેય પ્રકારના તપનું સ્વરૂપ, એ તપના ભેદો અને તપના પર્યાયોથી જાણ આત્માઓ, તપના મહિમાને સારી રીતિએ સમજી શકે છે તપનો સાચો આસ્વાદ તો, તપના અનુભવિઓ જ જાણી શકે છે સાચા તપના જ્ઞાતાઓ તે જ બની શકે છે, કે જેઓ પોતાના જીવનને તપોમય બનાવે છે

આજીવન અનશનનો વર્તમાનમાં નિષેધ

'પૂર્વાનુપૂર્વી' નામના વ્યાખ્યાના પ્રકારથી જો આ તપના ભેદોનું વર્ણન કરીએ, તો એક પછી એક તપની કઠિનતા આદિ સારી રીતિએ સમજી શકાય તેમ છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલા તપના આ પ્રકારોને નહિ જાણનાર તપસ્વિઓ તો, તપસ્વી શબ્દથી ઓળખાતા ગરીબડાઓ છે પૂર્વાનુપૂર્વી, પશ્ચાનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વીથી આ તપનું વર્ણન

આધુના । પરમર્ષિઓ, જગત સમક્ષ નિરૂપે છે કે—આ બારમાનો એક પણ પ્રકાર એવો નથી, કે જેનું યથાર્થ રીતિનું આચરણ મિથ્યાદષ્ટિ આત્મા કરી શકે 'અનશન' નામનો પ્રથમ પ્રકાર, કે જેના 'ઇત્વર' અને 'યાવત્કથિક' આવા બે ભેદો છે, તેનો અન્તિમ ભેદ, કે જેને 'આજીવન અનશન' તરીકે ઓળખાવી શકાય, તેનું આચરણ વર્તમાન કાળનો કોઈ પણ માનવી આચરી શકે તેમ નથી આજે આજીવન અનશન કરવાની વાતો કરનારાઓ, કેવળ અજ્ઞાન અને દમ્ભી છે વર્તમાન સમયમા જેઓ વાત વાતમા આજીવન ઉપવાસની વાયડી વાતો કરે છે, તેઓ આ કાળના દમ્ભી જગતના જ આગેવાનો છે તેઓની અનશનની શરૂઆતની વાતો અને અનશનના અન્તની વાતો, સમજ દારને તો તેઓના દમ્ભનો જ સાક્ષાત્કાર કરાવનારી હોય છે 'આજીવન અનશન' માટે મનોબળની જ આવશ્યકતા છે અને શરીરબળની આવશ્યકતા નથી, એવી વાતો કરનારાઓ, પોતાના અજ્ઞાનનું જ પ્રદર્શન કરાવનારા છે આવાઓની પણ પ્રશંસા કરનારા આ કાળમા મળી આવે છે, એ જ આ કાળની દુષ્ટતા છે અશનની ફીલસુફીમા પણ ફીલોસોફર બની શરીરની સેવાનો મહિમા ગાનારાઓ, અનશનની અને તે પણ આજીવન અનશનની જ્યારે વાતો કરે છે, ત્યારે કેટલાક સમજદારો તો, આ અજ્ઞાન જગતમા સુખ હાંકીને રહે છે એવા આત્માઓ દયાપાત્ર હોવા સાથે હાંસીપાત્ર પણ બને છે શરીરસેવામા અનશનની ઉપયોગિતા વર્ણવતા વર્ણવતા ભક્ષ્યાભક્ષ્યાદિનું ભાન ભૂલનારા, પોતાની જાતને

આજીવન અનશન માટે પણ સમર્થ તરીકે જ્યારે વર્ણવે છે, ત્યારે તેઓની ધૃષ્ટતા મર્યાદાની પણ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે અને તજ્જ્ઞાનિઓ જ્યારે આજીવન અનશનની ઉત્તમ કાળમા પણ મર્યાદાઓ, કે જે પોતાથી જ સાધ્ય હોય, એવી બાંધે છે, ત્યારે આ લોકોની મર્યાદાઓ કોઈ જુદી જ જાતિની હોય છે અને એથી જ, તેઓને અન્તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનો ભગ કરવાને માટે કારમી કુટિલતાઓને પણ આચરવી પડે, એમા નવાઈ નથી જો તેવાઓ તેવી કુટિલ તાઓનુ આચ ણ કરવામા નથી જ ડરતા, તો પછી તેઓ કારની યાતનાઓથી ભયકર દુર્ધ્યાનના ઉપાસક બનીને, ભયકર દુર્ગતિના મુસાફર બની જાય છે

અનશન તપ

તપના સઘળા ય ભેદો અને પ્રભેદોનુ વર્ણન કરવાનુ આ સ્થાન નથી અહીં તો માત્ર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના વીર નામની સાર્થકતાને જણાવતા, તેના કારણોમા તપને પણ એક કારણ તરીકે વર્ણવ્યો છે, એને લઈને જ તપનો કાંઈક ખ્યાલ આપવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે વર્તમાનમા જે જે રીતિએ તપનું આસેવન શક્ય છે, તે તે રીતિએ સામાન્યપણે તપના પ્રકારોનો ખ્યાલ આવી જાય, એવું થોડુ વિવેચન કરી લેવાનો ઇરાદો છે, કે જેથી વર્તમાનમા જે વર્ધમાન તપ આદિ જે જે તપોનું આસેવન અત્રે ચાલી રહ્યુ છે, તે પણ સારી રીતિએ આચરી શકાય અશન એટલે ભોજનના જ મુખ્ય માનનારા 'અનશન' ન મના બાહ્ય

તપના પ્રથમ ભેદના મર્મને સમજી શકે, એ શકય જ નથી 'અનશન'ના સાચા પ્રેમિઓ તો, અશનની કથામા પણ પાપ માનનારા હોય છે શરીરની પુષ્ટિ માટે ઘી, દૂધ, દહીં નહિ પામી શકનારાઓને માછલી આદિના ભોજનની સલાહ આપનારાઓ, 'અનશન'ના ભાવથી કોડો યોજન દૂર વસનારા છે, એમ જ માનવુ રહ્યું અશનના અખતરા કરવા-કરાવવામા કલ્યાણ માનનારાઓને 'અનશન' સાથે લાગે-વળગે પણ શું છે ? મીઠાના પાણી અને ખનીજના પાણી આદિનો ઉપયોગ કરવા છતા, પોતાના અનશનને સુંદર બનાવનારાઓ, પોતાની જાતનો જ દ્રોહ કરનારા છે અનશનના સ્વીકાર સાથે જ શરીરના વજન અને ડૉકટરોની સારવાર આદિનો સ્વીકાર કરનારાઓ, શરીરના પૂજારીઓ છે કે અનશનના પૂજારીઓ છે, એ સમજવું વિવેકિઓને માટે જરા પણ મુશ્કેલ નથી આવી સઘળી ય અનશનવિરોધી પ્રવૃત્તિઓથી અલિપ્ત રહી, અનાહારી પદની પ્રાપ્તિના મનોરથને સિદ્ધ કરનારા પુણ્યાત્માઓ જ, અનશનના સાચા મર્મને જાણી શકે છે અને જીવનમા અનશનને યથાશક્તિ સ્થાન આપી શકે છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમા એક ઉપવાસથી માંડીને છ માસ સુધીના ઉપવાસ રૂપ અનશનને સ્થાન છે અને તે અનશન ઈત્વર અનશન તરીકે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા સુપ્રસિદ્ધ છે આ અનશનને યથાશક્તિ સ્વીકારનાર, કા તો ચારે પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરે છે અને કા તો ત્રણ પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરે છે ત્રણ પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરનારા પુણ્યાત્માઓ, માત્ર

જળનો જ અને તે પણ અચિત્ત જળનો જ દિવસના અમુક ભાગમાં જ સ્વીકાર કરે છે, જ્યારે ચાર પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરનારા મહાપુણ્યશાલિઓ, એવા અચિત્ત પાણીનો પણ સ્વીકાર નથી કરતા અનશનનો આ રીતિએ અનંત જ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ સ્વીકાર કરનારા પુણ્યાત્માઓ, ઉપવાસકાલ દરમ્યાન શરીરના કારમા રોગ આદિના કારણ સિવાય, ડૉક્ટરની સારવાર પણ નથી સ્વીકારતા અને વજન આદિની ધાધલ કરવામાં કે મોટી મોટી અને વાયડી જાહેરાતો કરવામાં પણ નથી ગાચતા અનશનના સાચા પૂજારીઓ, શરીર તરફ ઉદાસીન વૃત્તિ જ રાખનારા હોય છે શરીર આરાધક માર્ગમાં સમર્થ બન્યું રહે, એટલી જ માત્ર કાળજી રાખનારા અનશનના પૂજારીઓ હોય છે સાચા અનશનના ઉપાસકોને મન, દુનિયાદારી એ પાપના ઉદયનું જ પરિણામ છે એની વૃદ્ધિ માટે અનશનનો ઉપાદેય તરીકે સ્વીકાર, એ ઘોર મિથ્યાત્વના ઉદય સિવાય શક્ય જ નથી દુનિયાદારી પ્રત્યેની મમતા વધે, એ રીતિનો અનશનનો સ્વીકાર, એ તો સ્વની સાથે દુનિયાનો પણ નાશ કરવાની જ પ્રવૃત્તિ છે 'અવિરતિ આદિને વધારનારી પ્રવૃત્તિ પણ આચરણીય છે અને એની સિદ્ધિ માટે અનશન એ પણ એક ઉપાદેય વસ્તુ છે'—આવો જગતને ખ્યાલ આપવો, એના જેવી કારમી અજ્ઞાનતાની કારમી પ્રચારણા, બીજી એક પણ નથી

અનશનનો અભ્યાસ

આ અનશનની આચરણા અણાહારી પદની સાધના માટે

કરવી, એ જ શ્રી જિનશાસનનં દ માન ૮ દુન્યવી સાધના માટે પણ એની આચરણા કરવી, એવુ શ્રી જિનશાસનનું વિધાન નથી જો કે-અનશન નામના તપથી દુન્યવી સિદ્ધિઓ પણ સુપ્રાપ્ય છે, પણ એના માટે એનો ઉપયો । એ વિહિત વસ્તુ નથી અણાહારી પદની સાધના માટે, આ અનશન એક ઉત્તમ સાધન છે જેઓની શક્તિ એ અનશને આચર વાની ન હોય, તેમણે અભ્યાસ દ્વારા પણ એ શક્તિ મેળવવી એ અવશ્યક છે શ્રી જૈન શાસનનો ઉપવાસ લૌકિક ઉપવાસો જેવો નથી ઓછામા ઓછો પણ એ ઉપવાસ લગભગ સાડ ત્રીસ કલાકનો હોય છે એમા ગરમ પાણી સિવાય બીજી કોઇ પણ વસ્તુનો દિવસના ભાગમા પણ ઉપયોગ નથી થતો રાત્રિએ તો એ પણ નથી લેવાતુ બે રાત્રિ આખી અને એક દિવસ આખો ઉપવાસમા અશન વિના ગાળવો પડે છે આ શક્તિ જેઓમા ન હોય, તેઓ એકથી અધિક વારના ભોજનનો ત્યાગ, બેથી અધિક વારના ભોજનનો ત્યાગ, એ વિગેરે દ્વારા પણ અનશનનો અભ્યાસ કરી શકે છે 'રાત્રિના તો ખાવું-પીવુ નહિ જ, પણ દિવસના ય ખાવું-પીવુ ત્યારે એક સ્થાને બેસીને, નવકાર ગણ્યા પછી જ ખાવું-પીવું અને ત્યાથી ઉઠયા પછી બધુ ય બ ધ'-આ રીતિએ પણ અભ્યાસ કરનાર આત્માઓ, પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ, ચારે પ્રકારના અહારના ત્યાગમા જ પસાર કરી શકે છે આ કાંઈ સામાન્ય પ્રકારનો તપ નથી આ તપના ઉપાસક માણસો, ઘણા સ્વસ્થ રહી શકે છે અને જગતને પણ ઉપાધિ રૂપ નથી બનતા ચાલતા ચાલતા પણ ખાનારા

અને રસ્તાઓને પણ થુંક આદિથી બગાડનારાના જીવન, પશુ કરતા પણ ભયાનક નિવડે છે તમે શહેરો આદિના રસ્તાઓની દશા જૂઓ, તો સમજાશે કે-પશુવત્ બનેલા મનુષ્યોની દશા કેવી છે? અનશનના મર્મને જાણનારાઓ તો, શરીરના નિભાવ પૂરતું જ અશન કરનારા હોવાથી, તેઓ મુખવાસ આદિના પણ વ્યસની હોતા નથી કદાચ મુખવાસ વિના ન ચાલતું હોય, તો ય ભોજનના સ્થાને જ એનો ઉપયોગ કરી લેવો પણ પછી તો નહિ જ, એટલું તો થઈ શકે છે ને? પ્રથમ ગૃહસ્થો મુખવાસનું સેવન કરતા, તે ભોજનના સ્થાને જ અથવા તો ભોજન પતા યા પછી દીવાનખાનામા બેસીને પતાવતા, પણ ત્યાંથી ઉઠયા પછી તો મુખમા કાંઈ હોય જ નહિ આજે તો આખોએ દિવસ, રસ્તામા ચાલતા ચાલતા પણ, મુખ ચાલતા જ હોય અને થુંકતા થુંકતા ફરવું અને સાથેનાઓને પણ ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય એ રીતિએ વર્તવું, એ આજે તો ઘણા ભાગે સહજ થઈ પડયુ છે આમ અનશનના સમજવા જેવા મહત્ત્વને નહિ સમજનારાઓ દ્વારા, અનેક અયોગ્ય રીતિઓ આચરાઈ રહી છે જો અનશન નામના તપની આરાધના કરવી હોય, તો ઉપવાસ રૂપ અનશન નહિ કરી શકનારાઓ પણ, છેવટ રાત્રિભોજનના ત્યાગપૂર્વક ગાવી જાતિના અભ્યાસ દ્વારા પણ અનશનની આરાધના કરી શકે છે રાત્રિ ભોજનને પાપ રૂપ નહિ સમજનારાઓ પણ, અનશનની કરાના જાણકાર તરીકેની પ્રસિદ્ધિ, આવા વિજ્ઞાનવાદના નામે મહા અજ્ઞાન બનેલા જમાનામા જ મેળવી શકે શરીરના સંરક્ષણ માટે ભક્ષ્યાભક્ષ્યની પણ પરવા નહિ કરનારા અને ભક્ષ્યા

ભક્ષ્યાદિના વિવેકથી પણ પરવારી ચૂકેલાઓ, અનશનના મર્મને સમજનાર તરીકેનો દાવો કરે, એ તો આજના અજ્ઞાન યુગમા જ બની શકે ને?

અનશનનુ ન્રહ્યઆતપણું

'અનશન' એ એવો સુંદર તપ છે, કે જે આત્મ હિતમા ઉપયોગી હોવા સાથે, સંયમના સાધન રૂપ બની શકતા શરીરને પણ, સાચુ સંયમસાધક બનાવવા સમર્થ છે જ્ઞાનિએ એ પંદર દિવસના એક ઉપવાસ રૂપ અનશન ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ માટે ફરજીયાત બતાવ્યુ છે અનંત ઉપકારિઓના એ આત્મહિતસાધક ઉપવાસના વિધાનનો ઉપહાસ કરનારાઓએ જ્યારે જાણ્યુ કે-'અમેરીકન ડૉકટર પણ આરોગ્યની રક્ષા માટે પંદર દિવસે એક લાઘણ કરવાનું આવશ્યક માને છે'-ત્યારે તેઓ ઉપહાસ કરતા અટકયા, પરન્તુ શરીરની ક્ષામા જ નર્વસ્વને માનતા તેઓ, અનંતજ્ઞાનિઓના આત્મકલ્યાણકર એ વિધાન તરફ, જરા પણ બહુમાનભાવને ન પામ્યા અનંતજ્ઞાનિઓએ વિહિત કરેલા આ તપનો મહિમા, નનારમા સુખ માનતા આત્માઓ માટે સદાને માટે અજ્ઞેય જ રહ્યો છે અને રહેશે, પણ મુક્તિના ધ્યેયથી જ જીવતા જૈનો માટે, એ વસ્તુ અજ્ઞેય ન જ રહેવી જોઈએ જૈનો પણ અજ્ઞાનિઓના અવાસ્તવિક અનશનથી આશ્ચર્યમગ્ન બનીને વિવેકહીનપણે પ્રશંસા કરવાને લલચાય, તો એ એમના જૈનત્વની ઉણપ છે અથવા તો જૈનત્વનુ ચોખ્ખુ દેવાળુ છે તામલી તાપસ જેવા ઘોર તપસ્વિના તપની,

સમ્યગ્દષ્ટિના એક નવકારશી જેટલા તપની આગળ પણ, શ્રી જૈન દર્શને કિંમત નથી આપી પૌદ્‌ગલિક ધ્યેયમાં મગ્ન બનેલાઓનો તપ એ તપ નથી, પણ પરિણામે દુઃખદાનકારક બને એવું કાયકષ્ટ જ છે, એ વાતની સમજ થવી, એ વિવેકી આત્માઓ માટે સહજ છે

ઉપમ્નન વિષયક ઉનોદરતા

આ 'અનશન' નામના પ્રથમ પ્રકારના બાહ્ય તપની મહત્તાને સમજનાર, 'ઉનોદરિતા' નામના બીજા પ્રકારના બાહ્ય તપની મહત્તા પણ ઘણી જ સહેલાઈથી સમજી શકશે અનશન તપની શુદ્ધ આચરણાને કરનારા આત્માઓને માટે, 'ઉનોદરિતા' તપનુ આચરણ સરળ બની જાય છે અનશનના મહિમાને નહિ સમજનારા આત્માઓને માટે ઉનોદરિતા, વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ–એમ આગળ આગળના બાહ્ય તપો, ઘણા જ મુશ્કેલ બની જાય છે જ્યારે અનાહારી પદ અને ઈન્દ્રિયનિરોધના હેતુથી અનશન તપની આચરણા એ કરનારાઓને માટે ઉનોદરિતા, વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ એ વિગેરે સરલ બની જાય છે અશનપ્રેમિઓ અને અશનના અખતરામાં જીવન ગુમાવનારાઓ, અનશનના સાચા ભાવથી પણ દૂર છે 'ઉનોદરતા' નામના બીજા પ્રકારના બાહ્ય તપને, ઉપકારિઓએ દ્રવ્યથી અને ભાવથી–એમ બે પ્રકારે વર્ણવ્યો છે દ્રવ્યથી ઉનોદરતા ઉપકરણ, ભોજન અને પાન–એમ ત્રણ પ્રકારે છે એ ત્રણમાંથી પ્રથમની ઉપકરણ સંબંધી ઉનોદરતા જિનકલ્પ આદિ કલ્પોને અંગી

કાર કરનાર અથવા તો એ કલ્પોને અંગીકાર કરવાનો અભ્યાસ કરનાર મહર્ષિઓને માટે છે, પણ અન્ય સ્થવિર કલ્પિઓને માટે નથી આ વસ્તુને નહિ સમજનારા દિગમ્બરો, આજે દિગમ્બરપણાના આગ્રહથી, ચાર પ્રકારના સંઘમાના એક અંગનો સર્વથા નાશ કરીને, બીજા એક અંગને પણ માત્ર નામનું જ રાખી રહ્યા છે જે સમયમા જિનકલ્પ આદિ કલ્પોની આચરણા કરવાને સમર્થ મહર્ષિઓ વિદ્યમાન હતા, તે કાળમા પણ લબ્ધિસંપન્ન આત્માઓ જ વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ઉપકરણોનો પરિત્યાગ કરતા હતા એ કલ્પનો સ્વીકાર કરવાને માટે, અમુક જ્ઞાન આદિ પણ ઘણું ઘણું આવશ્યક છે એ કલ્પને આચરવાની લાયકાત પણ સ્થવિર કલ્પની આચરણામા રહીને અનેક રીતિનો અભ્યાસ કર્યા પછી જ આવે છે નવ પૂર્વની ઉપરનું અને દશ પૂર્વની અંદરનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓ જ, શ્રી જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરી શકતા નવ પૂર્વથી અંદરનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓ, શ્રી જિનકલ્પ આદિ માટે લાયક નથી હોતા અને દશ પૂર્વ અને એથી અધિક જ્ઞાન ધરાવનારાઓ, જિનકલ્પના સ્વીકાર વિના જ સ્વ-પરનું અધિક હિત સાધી શકે છે જિનકલ્પ તો તે કાલમા પણ કેવલ સ્વહિત માટે જ, એટલે ઘણા કર્મો હોવાથી તેના ક્ષય માટે સ્વીકારવામા આવતો શ્રી જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરનારા તદ્ભવમુક્તિગામી પણ નથી હોતા આ બધી વાતોને નહિ સમજનાર અને નહિ માનનારાઓ, દિગમ્બરપણાના આગ્રહથી શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પણ ખૂબ જ અવહીલના કરી રહ્યા છે દિગમ્બર બન્યા પછી ટકીને રહેવાની તાકાતના

અભાવમા, ઘાસની ગ જીઓમા પેસવાથી બળી જવાના કારમા પ્રસ ગો પણ બની જાય છે શ્રી જિનકલ્પનો યથાર્થ પણે સ્વીકાર કરનારા પરમર્ષિઓ તો, ઘો ર ઉપસર્ગોને સહવાને પણ સમર્થ હોવાથી, શરીરની ચિકિત્સા કરાવવાથી પણ પર હોય છે તેઓ અપવાદ માર્ગનો સહજ પણ સ્વીકાર કરનારા નથી હોતા આજે એવા કોઈ છે જ નહિ, છતા દિગમ્બરો અમુક નગ્નતાદિવાળાને પોતાના સાધુ માને છે દિગમ્બરો આજે તો નિર્દોષ ગોચરીના વિધાનથી પણ અજ્ઞાન હોઈ, ઘણી ઘણી વિડમ્બણાઓ ભોગવી રહ્યા છે તેઓમા સ્ત્રીના સ ઘટ્ટા આદિથી પણ બેપરવા બનેલા જોવાય છે આ બધુ સાચી વસ્તુસ્થિતિના અજ્ઞાનનુ જ પરિણામ છે વસ્ત્ર-પાત્ર આદિ જે ઉપકરણ સ યમના ઉપકારને માટે થતું હોય, તેને શાસ્ત્ર જ્યારે ધર્મોપકરણ કહે છે, ત્યારે દિગમ્બરપણાના જ દુરાગ્રહમા પડેલાઓ, તેને પરિગ્રહ કહેવાની ઘેલછા આચરે છે દિગમ્બર આચાર્યોએ પણ વસ્ત્ર-પાત્ર આદિના વિધાનનો ધ્વનિ કાઢ્યો છે, પણ કદાગ્રહી બનેલાઓ તેને દબાવી દેવાના પોતાનુ સઘળુ કરી છૂટે છે ઉપકરણના હેતુને નહિ સમજવાના કારણે એનો પરિત્યાગ કરી બેઠેલાઓને, શ્રી જિનવાણી રૂપ દ્વાદશાગીનો ઉચ્છેદ માનવાની પણ ફરજ પડી કારણ કે-વર્ત્તમાન જિનાગમો પણ ઉપકરણના વિધાનને જાહેર કરનારા છે શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમા પોતાને ગણનારા દિગમ્બરોને, આજે આચાર્યોના શાસ્ત્રોથી જ ચાલવું પડે છે અને વધુમા-'જિનાગમની હયાતી નથી'-એવું જાહેર કરવું પડે છે આ જ કારણે-'શ્રી જિનના અનુયા

કાર કરનારા અથવા તો એ કલ્પોને અંગીકાર કરવાનો અભ્યાસ કરનારા મહર્ષિઓને માટે છે, પણ અન્ય સ્થવિર કલ્પિઓને માટે નથી આ વસ્તુને નહિ સમજનારા દિગમ્બરો, આજે દિગમ્બ પણાના આગ્રહથી, ચાર પ્રકારના સંયમના એક અંગનો સર્વથા નાશ કરીને, બીજા એક અંગને પણ માત્ર નામનું જ રાખી રહ્યા છે જે સમયમાં જિનકલ્પ આદિ કલ્પોની આચરણા કરવાને સમર્થ મહર્ષિઓ વિદ્યમાન હતા, તે કાળમાં પણ લબ્ધિસંપન્ન આત્માઓ જ વસ્ત્ર-પાત્રાદિ ઉપકરણોનો પરિત્યાગ કરતા હતા એ કલ્પનો સ્વીકાર કરવાને માટે, અમુક જ્ઞાન આદિ પણ ઘણું ઘણું આવશ્યક છે એ કલ્પને આચરવાની લાયકાત પણ સ્થવિર કલ્પની આચરણામાં રહીને અનેક રીતિનો અભ્યાસ કર્યા પછી જ આવે છે નવ પૂર્વની ઉપરનું અને દશ પૂર્વની અંદરનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓ જ, શ્રી જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરી શકતા નવ પૂર્વની અંદરનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓ, શ્રી જિનકલ્પ આદિ માટે લાયક નથી હોતા અને દશ પૂર્વ અને એથી અધિક જ્ઞાન ધરાવનારાઓ, જિનકલ્પના સ્વીકાર વિના જ સ્વ-પરનું અધિક હિત સાધી શકે છે જિનકલ્પ તો તે કાળમાં પણ કેવળ સ્વહિત માટે જ, એટલે ઘણા કર્મો હોવાથી તેના ક્ષય માટે સ્વીકારવામાં આવતો શ્રી જિનકલ્પનો સ્વીકાર કરનારા તદ્ભવમુક્તિગામી પણ નથી હોતા આ બધી વાતોને નહિ સમજનારા અને નહિ માનનારાઓ, દિગમ્બરપણાના આગ્રહથી શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પણ પૂરી જ અવહીલના કરી રહ્યા છે દિગમ્બર બન્યા પછી ટકીને સહવાની તાકાતના

ફરમાન જરૂર કરે છે, પણ સ્થવિરકલ્પી મહાત્માઓને ઉપકરણ નહિ રાખવાનું ફરમાન નથી જ કર્યું પ્રથમની માફક વર્તમાનના પણ સ્થવિરકલ્પી મુનિવરોએ, ઉપકરણની અધિકતાથી અને ગ્રહિત ઉપકરણો ઉપરની મમતાથી બચવાનું છે, પણ ઉપકરણોની ઉનોદરતા કરવાની નથી ગાડાઓની ઉશ્કેરણીથી ઉપકરણોને ફગાવી દઇ, તે પછી અનેક દોષેના ઉપાસક બનવા કરતા, અનંતજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબના ઉપકરણો સંયમરક્ષાના જ એક હેતુથી રાખવા અને તેના ઉપર મૂર્છા ન આવી જાય એનાથી સાવચેત રહી, આજ્ઞા મુજબ સંયમની સાધના કરવી, એ જ સાચા મોક્ષરસિક મહર્ષિઓને માટે એકાંતે શ્રેયસ્કર છે

ઉનોદરતાના પાંચ પ્રકારો

ઉપકરણ વિષયક ઉનોદરતાના સમ્બન્ધમા, જેમ એ તપ અમુક ગુણસમ્પન્ન મહાપુરૂષોને માટે જ વિહિત છે, તેમ ભોજન અને પાનની ઉનોદરતા રૂપ તપ માટે નથી ભોજન અને પાનની ઉનોદરતા રૂપ તપ, ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ માટે અવશ્ય આચરણીય છે અનશનની અપેક્ષાએ અજિતેન્દ્રિય આત્માઓને માટે, આ તપ ઘણો જ ભારી પડી જાય એવો છે કેટલાક એવા આત્માઓ છે, કે જેઓ ખાધા વિના ચલાવી શકે છે, પણ ભોજન માટે બેઠા પછી જો રસનાને અનુકૂળ સામગ્રી મળી જાય, તો ભાગ્યે જ આ ઉનોદરતા તપનું આસેવન કરી શકે છે આ તપનું આસેવન રોજનું છે ઉનોદરતાનું અહર્નિશ આસેવન કરનારા આત્માને

યિઓ પાસે શ્રી જિનાગમ હોવા જોઈએ અને તમારી પાસે તો જિનાગમો છે નહિ, એટલે તમે જૈન શાના?'–આવા આક્ષેપની સામે બચાવ ઉભો કરવાને માટે, તેઓને–' એક આચાર્ય શ્રી શ્રીમંધરસ્વામી પાસે ગયા હતા અને તેઓની આજ્ઞા મુજબની રચના હોવાથી અમારા આચાર્યગ્રંથો એ જ શ્રી જિનાગમો છે'–એવું પ્રતિપાદન કરવું પડે છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શાસનમાં રહેનારાઓ, શ્રી સીમંધરસ્વામિના આગમોથી ચાલે છે, એની વિપરીત વસ્તુ જાહેર કરવામા, તેઓને સહેજ પણ આંચકો લાગતો નથી વધુમાં એક પણ દિગમ્બર આચાર્ય એવો સમર્થ ન નિવડ્યો, કે જે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના શ્રુતને કંઠસ્થ રાખી શક્યો હોય! આ શું ઓછી વિટમ્બણા છે? પણ આવી આવી તે અનેક વિટમ્બણાઓ દુરાગ્રહિઓને ભોગવવી જ પડે છે એ જ કારણે, શાસ્ત્રે કદાગ્રહથી બચવાનો જોરદાર ઉપદેશ આપ્યો છે ઉપકરણના વિષયમાં સ્થવિરકલ્પી મહાત્માઓને તો વિહિત ઉપકરણથી એક પણ ઓછું રાખવાની મના છે કારણ કે–સંયમની સાધનાને માટે ઉપકરણની પણ ઘણી જ આવશ્યકતા છે વિહિત ઉપકરણથી અધિક ઉપકરણ રાખવાનો જેમ નિષેધ છે, તેમ વિહિત નહિ રાખવાનો પણ નિષેધ જ છે મુનિઓને સાચા અપરિગ્રહી રાખવા માટે, શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ, જરૂરી ઉપકરણો રાખવાનું જ વિધાન કર્યું છે, માટે એમાં દોઢ ડહાપણ કરવું, એ મિથ્યાત્વના ઉદયને આમંત્રણ કરવા જેવું છે શ્રી જૈન શાસન વિહિત ઉપકરણો ઉપર પણ મમત્વ ન આવી જાય–એની સાવચેતી રાખવા

અનશન કરનારાઓ પણ ઉનોદરિતા કરવામાં કારની નિષ્ફળતાનો અનુભવ કરે છે સામાન્ય રીતિએ ઉનોદરિતા કરતા અનશન અધિક લાગે છે, પણ મનોનિગ્રહ અને ઈંદ્રિયનિગ્રહની દૃષ્ટિએ, કોઈ કોઈ પ્રસ ગે અને કોઈ કોઈ આત્મા માટે, અનશન કરતા પણ ઉનોદરિતા ભારે બની જાય છે અનશનના હેતુને સમજીને અનશન કરનારને માટે ઉનોદરતા સહજ બની જાય છે, પણ લાઘણીને જ અનશન સમજનારાઓ માટે ઉનોદરતા તપ ખૂબ જ મુશ્કેલ છે ઉનોદરતાના અભાવમાં ઉત્કટ ઉદ્દ્ન કરી દેનારા તપસ્વિઓ ભારે વિટમ્બણા ભોગવે છે પરિણામે એવા આત્માઓ અધિક ખાવામા ઘણા ફાયદા માનતા થઈ જાય છે અને અ તે અજીર્ણું આદિના ભોગ થવાથી ગ્લાનની દશાએ પહોચે છે એવી દશાએ પહોચ્યા પછી, કેટલાક તો, એ તપને જ રોગનુ કારણ માનતા થઈ જઈને, સાચી શ્રદ્ધાથી પણ પરવારી બેસે છે આળસ આવે, ખરાબ વાયુન્થા થાય, ખરાબ ઠકાર આવે અને શરીર ભારે થઈ જાય તથા આળોટી–આળોટીને સમય પસાર કરવો પડે, એવી રીતિએ અધિકોદરતા કરનારાઓને માટે 'ઉનોદરતા' તપ સદાને માટે દુ શકય બની જાય છે એવાઓ અનશન કરવાની તાકાતવાળા હોવા છતા પણ, ભાણે બેઠા પછી ભૂત જેવા જ બની જાય છે એવાઓનુ અનશન, મોટે ભાગે, અ તરપારણામા અને ઉત્તરપારણામા અદ્રશ્ય જ થઈ જાય છે વિવેકી આત્માઓની દૃષ્ટિએ એવાનુ અનશન, અનશન તરીકે ચઢતું જ નથી એવાઓ અનશનની કિંમત ઘટાડી મૂકે છે અને એવાઓના નામે સાચા અનશનિઓ પણ નિંદાય છે ઈચ્છાનિરોધ

માટે, અનશન પણ સહજ બની શકે એમ છે ઊનોદરતા તપનું આચરણ કરનારની ભૂખ્યા રહેવાની શક્તિ કેળવાય છે ઉનોદરતા તપનું વિધાન કરતાં, એનું આચરણ કયી રીતિએ કરવું-એને દર્શાવવાને માટે, એના પાંચ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે એ પાંચમાં પ્રથમ 'અલ્પાહારોનોદરતા' નામનો ભેદ છે બીજા ભેદનું નામ 'उपार्धोनोदरता' છે ત્રીજા ભેદનું નામ द्विभागोनोदरता છે ચોથા ભેદનું નામ 'प्राप्तोनोदरता' છે અને પાંચમા ભેદનું નામ 'किंचिदुनोदरता' છે સામાન્ય રીતિએ પુરૂષનો આહાર ૩૨ કવલનો અને સ્ત્રીનો આહાર ૨૮ કવલનો મનાય છે સામાન્ય પ્રકારે કવલ એ ગણાવો જોઈએ, કે જેથી મુખ વિકૃત ન થાય ૩૨ કવલના આહારવાળો પુરૂષ, એક કવલથી માંડીને આઠ કવલનો આહાર કરે, તો એ પ્રથમ ભેદમાં આવે છે, નવથી બાર કવલનો આહાર કરે, તો એ બીજા ભેદમાં આવે છે, તેરથી સોળ કવલનો આહાર કરે, તો એ ત્રીજા ભેદમાં આવે છે, સત્તરથી ચોવીસ કવલનો આહાર કરે, તો એ ચોથા ભેદમાં આવે છે, અને પચીસથી એકત્રીસ કવલ સુધીનો આહાર કરે, તો એ પાંચમા ભેદમાં આવે છે આ જ પદ્ધતિ પ્રમાણે, અઠ્ઠાવીસ કવલના આહારના પ્રમાણમાં, સ્ત્રીઓ માટે પણ પાંચ ભેદો પાડી શકાય

<u>અનશન અને ઉનોદરતા</u>

આ પ્રકારે 'ઉનોદરતા' નામના બાહ્ય તપના અભ્યાસથી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ સાધ્ય બને છે, પણ કેટલીક વાર

અનંત ઉપકારિઓ ભાવોનોદરતા તરીકે ફરમાવે છે ઉપકારિઓએ ફરમાવ્યું છે કે—

कोहाइणमणुदिणं चाओ जिणवयणभावणाओ अ।
भावेणोणादरिआ पण्णत्ता वीअरागेहिं ॥ १ ॥

આનું તાત્પર્ય એ છે કે—શ્રી જિનેશ્વરદેવોના વચનની ભાવનાથી અહર્નિશ ક્રોધાદિકનો ત્યાગ કરવો, એને જ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માઓએ ભાવથી ઉનોદરતા પ્રરૂપી છે આ ભાવ ઉનોદરતાના ધ્યેયને હૃદયસ્થ કરનાર આત્માઓ, કામોત્તેજક અને પરિણામે ક્રોધાદિ તરફ ઘસડી જનાર અધિક આહારના ત્યાગમાં જ શ્રેય માનનારા હોય છે એટલે ભાવ ઉનોદરતાની લાલસાવાળા પુણ્યાત્માઓ, અવશ્ય ભોજનપાનની ઉણોદરતાના ઉપાસક બને છે ઉનોદરતા તપના ગુણો નિરવધિ છે આત્મહિતસાધક વસ્તુઓ હરેક રીતિએ ઉપકારક હોય છે અને આત્મહિતના અર્થી આત્માઓને માટે તો આત્મહિત જ મુખ્ય છે

[૫]

વૃત્તિસંક્ષેપ

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો આત્મા સાચો વીર હતો, એને અંગે આપણે વિચારી રહ્યા છીએ કર્મના વિદારણ માટે તપશ્ચરણ, એ એક અમોઘ સાધન છે તપના મૂળ બે પ્રકારો છે એક બાહ્ય અને બીજો અભ્યન્તર એ બેના પણ છ છ ભેદો છે અને તેથી તપ બાર પ્રકારનો ગણાય છે અનશન, ઉનોદરતા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ,

અને અનાહારી દશા પામવાના ઈરાદે અનશનને આચર નારાઓની 'ઉનોદરતા' માટે, આવી શંકા થવી એ શક્ય નથી 'ઉનોદરતા' તપનુ કારમુ હેવાળુ કાઢનારા અને પાછા એમા ડહાપણુ આદિ મનાવનારા અનશનિઓના, શુદ્ધ હેતુ માટે પણ ઘણી વાર શકા પેદા થાય છે અનશનિઓનો આહાર અધિક થાય એ સહજ છે, પણ આહાર કર્યા પછી કલાકો સુધી જેઓને બેચેની ભોગવવી પડે, ખાધેલુ પચાવવાને માટે ખાતા ખાતા અને તે પછી પણ ઔષધિઓનુ આસેવન કરવું પડે, એ તો ખરેખર નિંદનીય જ બને છે અનશનના સાચા ઉપાસકોએ, 'ઉનોદરતા' તપથી બેદરકાર રહેવું, એ ઘણુ જ અહિતકર છે અનશનને કલકિત થતું અટકાવવાને માટે પણ, અનશનના ઉપાસકોએ ઉનોદરતાના ઉપાસક બનવું અવશ્યક છે ઉનોદરતા તપનુ આસેવન, અનશનને અલકૃત કરનાર છે ઉનોદરતા તપના આસેવનમા બેદરકાર બનેલા ઓનું અનશન, ઘણી વાર ઘૃણાપાત્ર બને છે પ્રયત્નશીલ બનાય તો, ઉનોદરતા તપનું આસેવન તો વિવેકી એવા સૌ કોઈને માટે શક્ય છે અને તે ઉત્તમમા ઉત્તમ પરિણામને પણ લાવનારૂં છે

દ્રવ્ય અને ભાવ ઉનોદરતા

ઇચ્છાનિરોધ અને અનાહારદશાના ધ્યેયવાળાઓ જેમ અનશનની સાચી સાધના કરી શકે છે, તેમ જ ભાવથી ઉનોદરતાને કરવાને ઇચ્છતા આત્માઓ જ, વિહિત દ્રવ્ય ઉનો દરતાનુ સાચુ આસેવન કરી શકે છે ક્રોધાદિની ઉનોદરતાને

લેવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ અને તમો પણ ઉનોદર તાનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ અનશનની અશક્તિના કારણે આહાર લેવો પડે, તો ય ઉનોદરતા, વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ આ ત્રણેય પ્રકારના તપોનો એકી સાથે અમલ કરવાને માટે ઉદ્યમશીલ બનવું જોઈએ બને તેટલો રસત્યાગ કરીને, ભોજન માટેની વસ્તુઓના સંક્ષેપ માટે પ્રયત્ન કરવો અને એવી પણ વસ્તુઓનું ભક્ષણ ઉનોદરતાના લક્ષ્યવાળા બનીને કરવું, કે જેથી અનશનની શક્તિ વધતી જ જાય વાત એ છે કે-અશનને ન છૂટકે આચરવાની પ્રવૃત્તિ માનવી જોઈએ અશનને ન છૂટકે આચરવાની પ્રવૃત્તિ મનાય, એટલે અશનની આસક્તિ છૂટે અને તેથી રસત્યાગ, વૃત્તિસંક્ષેપ અને ઉનોદરતા સુસાધ્ય બની જાય આ વસ્તુ તરફ આજે કેટલાક મુનિઓની જેમ ધર્મપ્રેમી શ્રાવકોએ પણ કાળજીવાળા બનવાની જરૂર છે અને એમ થાય તો, આજે જેટલો તપ સામાન્ય પ્રકારે થઈ શકે છે, તેટલો પણ તપ આજના કરતાં ઘણી જ વધારે સુન્દર રીતિએ દીપ્યા વિના રહે નહિ

રસત્યાગ

વૃત્તિસંક્ષેપ એ ત્રીજા પ્રકારનો બાહ્ય તપ છે, જ્યારે રસત્યાગ એ ચોથા પ્રકારનો બાહ્ય તપ છે દુધ, દહી, તેલ, ઘી, ગોળ અને તળેલી વસ્તુઓ આદિની ગણના રસમાં થાય છે આ રસોનો પરિત્યાગ પણ કલ્યાણકામી આત્માઓ માટે અવશ્ય આચરણીય છે આ રસોનુ આસેવન આત્મા માટે કારમો અનર્થ કરનારૂ છે સાધુઓ માટે પણ આનો પરિ

અને સલીનતા,–એ બાહ્ય તપના છ પ્રકારો છે આમાથી આપણે અનશન અને ઉનોદરતાને અંગે વિચારી આવ્યા હવે વૃત્તિસક્ષેપ 'ઉનોદરતા' તપના સાચા ઉપાસક આત્માઓને માટે, 'વૃત્તિસક્ષેપ' નામનો આ તપ સુસાધ્ય બની જાય છે 'વૃત્તિસક્ષેપ' નામના આ તપની આરાધનાને માટે, મહામુનિઓ ગોચરીના સમ્બન્ધમા અનેક પ્રકારના અભિગ્રહોને ધરનારા બને છે કારણ કે–મુનિવરો કર્મનિર્જરા સાધવાને માટે બારેય પ્રકારના તપોનો જીવનમા યથાશક્ય અમલ કરવાને માટે ઉત્સાહિત હોય છે ગોચરી નબધી દોષોથી બચવામા પણ, આ તપ ખૂબ સહાયક નિવડે છે અજ્ઞાનતા અને લાલસાના પ્રતાપે, 'પાત્રે પચ્ચખ્ખાણું'ની વાતો કરનારા બની ગયેલા મુનિઓ, આ 'વૃત્તિસક્ષેપ' રૂપ તપના વૈરિઓ બની જાય છે મહામુનિઓ તો, આ 'વૃત્તિસક્ષેપ' નામના તપની આરાધના માટે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોને ધરનારા હોય છે એ અભિગ્રહોના પ્રતાપે, વૃત્તિનો વિજય સહજ રીતિએ સધાઈ જાય છે અને એથી વૃત્તિનો વિજય સાધવાને ઈચ્છતા આત્માઓએ, આ 'વૃત્તિસક્ષેપ' રૂપ તપના ખાસ ઉપાસક બન્યા રહેવું જોઈએ તમે (ગૃહસ્થો) પણ આ તપની આરાધના માટે ભોજનની વસ્તુઓની અલ્પતા આદિના અનેકવિધ અભિગ્રહો ધારી શકો છો ધર્મની આરાધના સુન્દર પ્રકારે કરી શકાય, એ માટે જ દેહપોષણને આવશ્યક માનનારા આત્માઓ, આ તપથી ઉદાસીન હોય, એ સઙ્ગત નથી જેમ બને તેમ ઓછી વસ્તુઓથી જ ચલાવી

નાચે-માચે છે, તે આત્માઓની મોહધીનતા કારમી છે, એમ જ માનવું રહ્યું વિના કારણ ઘી આદિ રસોનો ઉપભોગ કરતા મુનિઓને માટે, અનંત ઉપકારિઓની આ અજોડ હિતશિક્ષા છે હિતશિક્ષા પણ યોગ્ય આત્માઓને માટે જ ઉપકારક નિવડે છે જેઓએ એવી જાતિની યોગ્યતાનુ દેવાળુ કાઢ્યુ છે અને જેઓ કારમી પુદ્ગલાના ઉપાસક બન્યા છે, તેઓ તો અનેક કલ્પિત નિમિત્તોથી, પોતાના રસાસેવનનો બચાવ જ કરવાના ઉદરપોષણ માટે કાયદાના ભણેલાઓ જે રીતિએ કાયદાનો ઉપયોગ કરે છે, એ જ રીતિનો શાસ્ત્રનો ઉપયોગ પણ રસગૃદ્ધ આત્માઓ કરવાના અપવાદ માર્ગે સકારણ રસના સ્વીકારનું વિધાન કરતા શાસ્ત્ર-વચનોને આધારે, જેઓ પોતાના રસોપભોગોનો બચાવ કરે છે, તેઓ તો સાધુના વેષમા હોવા છતા પણ, કારમી દુર્ગતિના જ ભોક્તા બને, એમા આશ્ચર્ય જેવુ પણ શુ હોઈ શકે? રસત્યાગ, એ એવો તપ છે કે-જે રસના ઉપર કાબૂ રાખતા શીખે તે ઘણી જ સહેલાઇથી સાધી શકે આ તપ પ્રત્યે બેદરકારી કરનારાઓ તો તપના પ્રત્યે જ બેદરકાર છે, એમ માનવુ એમા કશુ જ અધિક પડતું નથી વિગઇઓનો ઉપભોગ, એ મોહના ઉદયનું પ્રબળ નિમિત્ત છે મોહના ઉદયથી બચવા ઇચ્છતા મુનિઓએ તો વિગઇઓને વેશ્યાઓ જેવી માનવી ઘટે વિશ્વમા પણ જેમ વેશ્યાના પૂજારીઓ હરેક રીતિએ પાયમાલ થાય છે, એવી જ દશા વિગઇઓના પૂજારી બનેલા મુનિઓની પણ થાય છે વિગઇઓના સાચા સ્વરૂપને દર્શાવનાર શાસનને પામવા છતા

ત્યાગ સારપૂર્વક ઉપદેશાયેલો છે વિકારની ભીતિના યોગે વિકારની સામગ્રીથી અલગ રહેતા એવા પણ મુનિને, વિ ા ઈના નામથી ઓળખાતા આ રસો, પોતાના સ્વભાવથી પાયમાલ ક વાની હદ સુધી પણ પહોચી જાય છે ઘી આદિ વિગઈઓના અને વિગઈથી બનેલા પદાર્થોના રસમા પડેલા આત્માઓને જાગૃત કરવાના ઈરાદાથી, વિગઈઓના સ્વરૂપને અને તેના પરિણામને દર્શાવતા અનત ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે–"દુર્ગતિથી ડરનારો જે સાધુ વિગઈને અથવા વિગઈથી બનેલા પદાર્થને ખાય છે, તેને વિકૃતિ કરવાના સ્વભાવવાળી વિગઈ બલાત્કારથી દુર્ગતિમા લઈ જાય છે " ઉપકારી મહાપુરૂષોની આ વાતને જો ધ્યાનમા રાખવામા આવે, તો એ વાત પણ સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે કે–"પરિણતિ રૂપ ધર્મવાળો મોહ, વિગઈના આસેવનથી ઉદયમા આવે છે અને એ મોહનો ઉદય થયા પછી, સારી રીતિએ પણ ચિત્તનો જય ક-વામા તત્પર એવો પણ સાધુ, અકાર્યે કેમ ન વર્તે ?" અર્થાત્ ચિત્તજયમા પ્રયત્નશીલ એવો પણ આત્મા, મોહના ફદામા, વિગઈના આસેવનથી સહજમા ફ્સી જાય છે મોહના ઉદયને આધીન થયેલો આત્મા અકાર્યમા પ્રવૃત્ત થાય એ જેમ સ્વભાવિક છે, તેમ એવી રીતિએ અકાર્યમા પ્રવૃત્ત થયેલો આત્મા દુર્ગતિગામી બને એ પણ સ્વાભાવિક જ છે ઉપકારિઓ વિગઈ રૂપ રસોને કેવી દૃષ્ટિએ જૂએ છે, એ આ ઉપરથી સારામા સારી રીતિએ સમજી શકાય તેમ છે આટલું સમજાયા પછી પણ, જેઓ રસોના આસેવનમા આનદ માનીને તેમા

રીતિએ પાણીમા એકમેક કરીને લેવામા આવે છે, તેવા જ આહારથી આયબીલ કરવાના મનોભાવમા જ મગ્ન રહેવુ જોઈએ એ રીતિના આચામ્લતપના ઉપાસકો 'રસ-પરિત્યાગ' નામના તપનુ આરાધન સુદરમા સુદર રીતિએ કરી શકે છે

કાયક્લેશ

'અનશન, ઉનોદરતા, વૃત્તિસક્ષેપ અને રસપરિત્યાગ'– આ ચાર પ્રકારના બાહ્ય તપોની આચરણા જેટલી આવશ્યક છે, તેટલી જ 'કાયકલેશ અને સલીનતા' આ બે પ્રકારના અતિમ બાહ્ય તપોની આચરણા પણ આવશ્યક છે કાયા અભ્યાસ મુજબનુ કાર્ય આપી શકે છે ચચલ કાયા ઘણુ જ નુકશાન કરનારી નિવડે છે, એ પણ નિર્વિવાદ છે એટલે આરાધના માટે એને અકુશમા રાખવી ઘણી જરૂરી છે એ માટે ઉપકારિઓએ 'કાયકલેશ' નામનો તપ વિહિત કર્યો છે વીરાસન આદિ આસનોનુ કરવુ એ વિગેરે અને લોચાદિ કષ્ટનુ આસેવન, એને ઉપકારિઓએ 'કાયકલેશ' નામના તપ તરીકે વર્ણવેલ છે શરીરની પુષ્ટિ માટે કરવામા આવતા વ્યાયામ આદિની ગણના આ તપમા નથી થતી એ વાત સમજી લેવા જેવી છે અહીં તો મોક્ષની આરાધના માટે ઉપયોગી એવા આસનોના આસેવનને જ તપની ગણનામા સ્વીકૃત કરેલ છે અનત ઉપકારી પરમર્ષિઓ, કાયકલેશ તપની મહત્તાનુ વર્ણન કરતા ફરમાવે છે કે–" વીરાસન તથા ઉત્કુટક આસન આદિ અને લોચ આદિ કાયકલેશ સસારવાસના નિર્વેદનો હેતુ છે વીરાસન આદિ આસનો

કરવામા કાયાનો નિરોધ, જીવોમા દયા પરલોકમતિ તથા અન્યોને બહુમાન,-એ ગુણો છે અને નિ સગતા, પશ્ચાત્કર્મ તથા પુર કર્મ દોષોનુ વિવર્જન, દુ ખસહ્યપણુ અને નરક આદિની ભાવનાથી નિર્વેદ,-આ લોચના ગુણો છે ” મુક્તિની કામનાથી વીરાસન આદિના કરનારા મહર્ષિઓ, કાયા ઉપ કાબૂ મેળવે છે, આ બીના તો હરકોઇની સમજમા આવી જાય એવી છે એ જ રીતિએ, આસન આદિના અભ્યાસિઓ કાયાને એક જ સ્થાને અને તે પણ સ્પષ્ટ રીતિના હલન-ચલન વિનાની રાખી શકતા હોવાથી, જીવોની દયાનુ પાલન પણ સાગમા સારી રીતિએ કરી શકે છે, એ પણ સહેલા ઈથી સમજી શકાય તેમ છે મહાપુરૂષોને આ રીતિનુ કાયદ મન કરતા જોઇને, અનેક સુજ્ઞ આત્માઓને પરલોકની મતિ પેદા થાય છે, એમા પણ શકાને સ્થાન નથી અને આવા કાયદમનથી આત્મધ્યાનમા મસ્ત બનેલા મહર્ષિઓના દર્શ નથી, અનેક ભદ્રિક અને વિવેકી આત્માઓના અતરમા બહુમાનભાવ જન્મે, એ પણ નિર્વિવાદ છે આસનોના આ ગુણોને સમજનાર અને કાયાની ચચલતાથી બચવા ઇચ્છ નાર પુણ્યાત્મા, આવા પ્રકારના આસનો દ્વારા કાયાને પોતાના તાબામા આણીને, મુક્તિમાર્ગની આરાધનાને સહેલી બનાવ વાનુ દુર્લક્ષ્ય ન કરે, એ તદ્દન સ્વાભાવિક વસ્તુ છે

આવશ્યક ક્રિયા અને આજની સ્થિતિ

પ્રસગ પામીને આ સ્થળે એ વાત પણ જણાવી દેવી આવશ્યક છે કે—આવશ્યક ક્રિયાઓ કરતી વેળાએ પ્રસગે

પ્રસંગે ઉભા થવા આદિની તથા પૂંજવા-પ્રમાર્જવા આદિની અને અનેક પ્રકારની મુદ્રા આદિને સાચવવાની ઉપકારિઓએ જે જે વિધિઓ દર્શાવેલી છે, તેની ઉપેક્ષા કરનારાઓ જો આ આસન આદિની લતમા પડવા ઇચ્છતા હોય, તો સમજવુ કે-તેઓ શરીરને કાબૂમા લેવા આદિને માટે એ આસન આદિનો અભ્યાસ નથી કરતા, પણ રાગીની પૂજા માટે જ કરે છે એવાઓની એવી ક્રિયાઓ કર્મક્ષયનુ કારણ નથી, પણ કર્મબધનુ જ કારણ છે આજે આપણી પ્રતિક્રમણ આદિની ક્રિયાઓમા, ક્રિયા કરનારાઓની બેઠક આદિ જોઈએ, તો ખરેખર ગ્લાનિ થાય એમ છે આજની આ વ્યાખ્યાનસભાની બેઠક પણ કેટલી તરેહવાળી અને હાસ્ય આદિને પેદા કરે એવી છે, એ પણ વિચારણીય છે સઘળા ય વિધિ મુજબ જો આવશ્યક આદિ ક્રિયાઓ કરતા હોય, તો આ ક્રિયાઓ ગમે તેવા દુશ્મનને પણ બોધપાઠ આપનારી બની જાય એવી છે પણ આજના પ્રમાદિઓના પનારે પડી ગયેલી આ ઉત્તમોત્તમ ક્રિયાઓ, નાદાનો માટે હાસીપાત્ર બની રહેલી છે આજના પ્રમાદિઓ ઉભા થાય તો ય ઉટની માફક અને બેસે તો ય બીમારની માફક બોલે તો ઉઘાડા મુખે કાકની માફક ચનકુનાપિ દષ્ટિને ફેરવતા અને કાંઈ પણ સબધ ક અર્થના ઉપયોગની પરવા વિના! સાંભળનારાઓની વાત તો કરવી જ નહિ કેટલાક હસતા હોય, તો કેટલાક ઉંઘતા હોય કેટલાક વાતો કરતા હોય, તો કેટલાક મશ્કરી કરતા હોય અને કેટલાક ક્રિયાને ડોળતા હોય, તો કેટલાક ઉપેક્ષાભાવે જ વિરાજ્યા હોય! આવશ્યક

ક્રિયાઓની આ દશા કરનારાઓ, જો આસનની વાતો કરતા હોય, તો સમજી લેવું કે–તેઓને કાયકલેશ નામના તપની જરૂર નથી, પણ આ સંસારમાં રૂલાવનાર શરીરની સેવાની જ કેવળ જરૂર છે જે શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન આ કાયાની કારમી ચંચલતાને દાબૂમાં લેવા ખાતર વીરાસન આદિ આસનોનો અભ્યાસ કરવાનું ઉપદેશે છે અને એ દ્વારા જીવદયા આદિનું સુંદરમાં સુંદર રીતિએ પાલન કરાવવાને ઇચ્છે છે, તે જ શ્રી જિનશાસનના ઉપાસકો કર્મનિર્જરા માટે વિહિત કરેલી ક્રિયાઓનું પણ આવી ગ્લાનિ પેદા કરે એવી પદ્ધતિએ આસેવન કરે, એ કેટલું દુખદ છે? શ્રી જિનશાસનનો સેવક અને અનિયમિત કે શિસ્તહીન એ વાત અશક્ય જેવી બની જવી જોઈએ શ્રી જિનશાસનનો સેવક વિહિત ક્રિયાઓમાં આળસુ આદિ અને નિષિદ્ધ ક્રિયાઓમાં ઉદ્ધત આદિ તેમજ શ્રી જિનશાસનનો સેવક ઉપકારક આચરણાઓમાં અનાદરવાળો અને અપકારક ક્રિયાઓમાં આ રવાળો, એ વસ્તુ શક્ય જ નથી આથી સ્પષ્ટ છે કે–શ્રી જિનશાસનના નામે, સંસારમાં રૂલાવનાર આશ્રવને પોષનારી ક્રિયાઓને ઉપાદેય તરીકે વર્ણવવામાં મોજ માણનારાઓ, ખરે જ, બીચારા અને પામર છે એવા પામરોના પ્રલાપો જેઓને રૂચે છે તેઓ પણ પોતાની જાતની 'ગુરૂકર્મી' તરીકેની જાહેરાતને જ કરનારા છે

<u>લોચની ઉપકારકતા</u>

'લોચ' જેવી વસ્તુનું વિધાન કરનારા ઉપકારિઓ, એ દ્વારા પણ મુનિઓનું એકાંત હિત જ કરવાને ઇચ્છે છે

હોય, એ એવી ઉમદા વસ્તુ છે કે-જો એને કર્મક્ષયમા સહાયક માનીને ઉલ્લાસપૂર્વક આચરવામા આવે, તો એ શરીર ઉપરની મમતાને છોડાવનાર છે નિસગતા ભાવની ખીલવટમા એ પ્રબલ સહાયક છે હજામના આવવા આદિના અને જવા આદિના એમ ઘણા ઘણા પૂર્વકર્મ અને પશ્ચાત્કર્મ દોષોથી તે બચાવી લે છે દુખ સહન કરવાની શક્તિ એના યોગે વૃદ્ધિને પામે છે અને એ સમયના દુખે જો નરક આદિમા રીબાતા જીવોના દુખોની ચિંતા જન્મે, તો એ ચિંતાના પ્રતાપે સસાર ઉપરનો નિર્વેદ પણ તીવ્ર બને છે આમ અનેક પ્રકારે 'લોચ' રૂપ કાયક્લેશ નામનો તપ પણ આત્મા માટે ખૂબ ખૂબ હિતકર છે જે મુનિઓ શક્તિ હોવા છતા પણ, આખ આદિના કલ્પિત નિમિત્તોથી એ અતિ આવશ્યક કાયક્લેશ રૂપ તપમા શિથિલતા સેવે છે, તેઓ નિસગતાના સાચા આસ્વાદથી વચિત રહે છે, પુરકર્મ આદિ દોષોના ઉપાસક બને છે અને તેમની સહનશીલતા વધવાને બદલે ઘટતી જાય છે લોચ કાંઈ એવી વસ્તુ નથી, કે જેને આ કાલના જીવો માટે અસહ્ય જ કહી શકાય ચાર માસે, છ માસે કે અતિ વૃદ્ધ માટે બાર માસે કરાવવાની આ લોચની ક્રિયા, એ કાંઈ અતિ મુશ્કેલ વસ્તુ નથી સર્વને માટે માથાના વ્યાધિને કરનારી કે આખોના તેજનો નાશ કરનારી જ આ વસ્તુ હોત, તો ઉપકારિઓ એનુ વિધાન જ ન કરત આ કારણે, એવા કલ્પિત નિમિત્તોથી એવી ઉત્તમ ક્રિયાના આસ્વાદને નહિ જેવા શ્રમ ખાતર ગુમાવવો, એ મોક્ષકામી મુનિવરોને માટે ઉચિત

મુંડાવા અને કતરાવાનો અપવાદ

આ લોચ રૂપ 'કાયક્લેશ' નામના તપની બાબતમાં, ઉપકારિઓએ, મુંડાવાનો અને કતરાવાનો અપવાદ પણ મૂક્યો છે મસ્તકમાં જેઓને ગડગુમડ આદિ થયેલ હોય, તેઓ લોચ કરાવી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી હોતા, તો એવાઓ માટે કતરાવાનો અપવાદ છે અને અતિ ગ્લાન આદિ અવસ્થામાં સંવત્સરી નજદિક આવતી હોય તો મુંડનનો પણ અપવાદ છે કારણ કે-સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ સમયે ગોરોમથી અધિક વાળ શિર ઉપર હોવા જ ન જોઈએ મસ્તક ઉપર ગડગુમડ આદિથી પીડાતા અને અતિ ગ્લાન જેવી દશાનો અનુભવ કરતા મહાત્માઓ, આ કતરાવાના અને મુંડાવાના અપવાદનું આસેવન કરી શકે છે, પણ એ અપવાદનું આસેવન કરનાર મહાત્માઓને માટે તો જ્ઞાનિઓએ ફરમાવ્યું છે કે-કતરાવનાર પંદર પંદર દિવસે કતરાવવા જોઈએ અને મુંડાવનારે મહિને મહિને મુંડન કરાવવું જોઈએ કારણ કે જ વિધિપૂર્વક આ અપવાદનું આસેવન કરનારાઓ પણ, શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં આરાધક બની શકે છે, પણ જેઓ વિના કારણે સુખશીલીઆ બનીને આ અપવાદોનું આસેવન કરે છે અને અશુભાજતા અચાવોને આચરે છે, તેઓ તો વિરાધકભાવના જ ઉપાસક બની જાય છે વળી મુંડનના જ ઉપાસક બની બેઠેલા કેટલાકો-'તેઓ પોતે લોચ કરતા કે કરાવતા નથી પણ મુંડન કરાવે છે' -એ વાતને છુપાવવાને માટે, છ છ માસ સુધી કેશોને વધાર્યે રાખે છે અને જેઓ મુંડન પછી પણ લોચ કર્યો છે-એવું

બનાવવાને માટે ચદન આદિના લેપોનું અવિહિત આચરણ કરે છે, તેઓ તો કારમા વિરાધક બની જાય છે આવો દમ્ભ શ્રી જિનશાસનના ઉપાસક મુનિમા હોય, એ ખરે જ આ વિશ્વના અનેક આશ્ચર્યો પૈકીનું એક કારમુ આશ્ચર્ય જ છે, પણ કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે

ઇન્દ્રિયસલીનતા

'સલીનતા' નામના છઠ્ઠા પ્રકારના બાહ્ય તપનુ વર્ણન કરતા, અનત ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે-શ્રી વીતરાગ પરમાત્માઓએ ચાર પ્રકારની સલીનતા પ્રરૂપેલી છે એક ઇંદ્રિયોને ઉદ્દેશીને, બીજી કષાયોને ઉદ્દેશીને અને ત્રીજી યોગોને ઉદ્દેશીને। ચોથી સલીનતા 'વિવિક્તચર્યા'ના નામથી ઓળખાય છે આ ચારેય પ્રકારની સલીનતાઓ જાણવા યોગ્ય છે 'ઇંદ્રિયસલીનતા' એટલે ઇંદ્રિયોના સારા-નરસા વિષયો પ્રત્યે રાગ અને દ્વેષનો અભાવ શ્રોત્ર આદિ પાચ ઇંદ્રિયો, એના શબ્દ આદિ મુખ્ય પાચ વિષયો, એ જો અનુકૂળ મળે તો તેના ઉપર રાગ નહિ કરવો અને પ્રતિકૂળ મળે તો તેના ઉપર દ્વેષ નહિ કરવો, એ 'ઇંદ્રિયસલીનતા' કહેવાય છે અનુકૂળ શબ્દાદિ વિષયોમા રાગી બનવુ અને પ્રતિકૂળ શબ્દાદિ વિષયોમા રોષાયમાન બનવુ, એ ઇંદ્રિયોની આધીનતા છે આવી આધીનતાને ભોગવનારાઓ, 'અનશન' આદિનું પણ આચરણ સાચી રીતિએ નથી કરી શકતા રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ અને શબ્દને પરવશ બનેલા પામરો, સયમને સાધવામા સદાને માટે અશક્ત જ રહેવાના ઇંદ્રિ

યોની આધીનતાએ વિશ્વમા કેટલા અનર્થો મચાવ્યા છે, એનુ વર્ણન જગતના જીવોની આગળ કરવુ, એ તો માતા સમક્ષ મોસાળનુ વર્ણન કરવા જેવુ છે ઉપકારિઓ તો, ભવથી ભયભીત બનેલા અને મોક્ષની આકાક્ષાથી ઓતપ્રોત બનેલા જીવોને ઉદ્દેશીને ફરમાવે છે કે-

' बिभेषि यदि संसारात् मोक्षप्राप्ति च कांक्षसि ।
तदिन्द्रियजयं कर्तुं, स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥ १ ॥'

એટલે કે-હે દુખદ્વેષી અને સુખાકાક્ષી જીવ! જો તું સસારથી ભય પામતો હો અને મોક્ષપ્રાપ્તિને અભિલષતો હો, તો ઇદ્રિયોનો જય સાધવાને માટે તારા વિશાળ પુરૂષાર્થને તુ સ્ફુરાયમાન કર!

કષાયસલીનતા :

બાહ્ય તપના 'સલીનતા' નામના અતિમ પ્રકારની ભેદના, ચાર ભેદો પૈકીનો પ્રથમ ભેદ જેમ 'ઇદ્રિયસલીનતા' છે, તેમ બીજો પ્રકાર 'કષાયસલીનતા' છે આ બીજા પ્રકારના સ્વરૂપને વર્ણવતા અનત ઉપકારી પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-આ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના શાસનમા કષાયસલીનતા એ કહેવાય છે કે-કષાયોના ઉદયનો નિરોધ કરવો અથવા ઉદયને પ્રાપ્ત થયેલા કષાયોને નિષ્ફળ કરવા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ કષાયોની વિષમતાને સમજનારાઓ, એ સમજી શકે તેમ છે કે-એના ઉદયથી કેવુ પરિણામ આવે છે! શ્રી વીતરાગદેવનું શાસન તો ફરમાવે છે કે-કષાયો જ આ દુખમય અસારનું મૂળ છે કષાયોની આ પ્રકારની વિષમ

તાને સમજનારા પુણ્યાત્માઓ, પ્રથમ તો કષાયોને ઉદયમા આવતા જ અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરે છે અને તેમ છતા પણ કદાચ કષાયો ઉદયમા આવી જાય, તો તેને નિષ્ફલ બનાવવાને માટે અનર્તુ કરવામા પાછી પાની કરતા નથી કષાયોને ઉદયમા આવતા અટકાવવાનો પ્રયત્ન-એ જેમ કષાયોની સલીનતા છે, તેમ એવો પ્રયત્ન ચાલુ છતા કદાચ કષાયોનો ઉદય થઈ જાય, તો એનો અમલ ન થવા દેવો, એ પણ એક પ્રકારની 'કષાયસલીનતા' જ કહેવાય છે

યોગસલીનતા

'સલીનતા'નો ત્રીજો પ્રકાર છે-'યોગસલીનતા!' યોગસલીનતાનુ વર્ણન કરતા, ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે- મન, વચન અને કાયાના અપ્રશસ્ત વ્યાપારોનો નિરોધ કુશલ મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારોનું ઉદીરણ તથા મોક્ષમાર્ગની સાધના રૂપ કાર્યમા વિધિપૂર્વક ગમન એનુ નામ યોગસલીનતા છે મન, વચન અને કાયાને સર્વથા રોકી દેવામા જ યોગોની સલીનતા શ્રી વીતરાગદેવના શાસનમા નથી મનાતી, એ વાત આ ઉપરથી તદ્દન સ્પષ્ટ થઈ જાય છે મનની, વચનની કે કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિને રોકી દેવી-એ યોગોની સલીનતામા આવે છે, પણ મન, વચન અને કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિને રોકવી, એ યોગસલીનતામા નથી આવતુ ઉપકારિઓ તો ઉપરથી એમ પણ ફરમાવે છે કે-મન, વચન અને કાયાને કુશળ વ્યાપારોમા પ્રવર્તન કરાવવુ તથા મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે અવશ્યક ગણાતા

કાર્યોમા અનતજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ મન, વચન અને કાયાથી કામ લેવુ, એ પત્ર યોગોની સલીનતા જ છે

વિવિક્તચર્યા

હવે 'સલિનતા' નામના તપનો ચોથો પ્રકાર છે-' વિવિક્તચર્યા ' આ 'વિવિક્તચર્યા'નું વર્ણન કરતા, પરમોપકારી પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે-"સ્ત્રી, પશુ અને પડક-નપુસકથી રહિત એવા આરામ અને ઉદ્યાન આદિમા જે સ્થાન કરવું અને એષણીય ફલક આદિનું જે ગ્રહણ કરવું, તે વિવિક્તચર્યા કહેવાય છે " આથી સમજી શકાશે કે-મુનિવરો માટે એવા જ સ્થાનોમા રહેવાની આજ્ઞા છે, કે જ્યા સ્ત્રીઓ, પશુઓ અને નપુસકોનો ઉપદ્રવ ન હોય નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના નામે જેઓ સ્ત્રીઓ સાથેના સહવાસને પક્ષપાત કરે છે અને નવ વાડીઓ કે જે બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે અનત ઉપકારિઓએ વિહિત કરી છે-એને બીનજરૂરી તરીકે વર્ણવે છે, તેઓ અજ્ઞાન અને અનાચારની મૂર્તિઓ હોવા સાથે, મહાપુરૂષ તરીકે પકાવાના કોડમા જ જીવનની પાયમાલીના પથે જ વિહરનારા છે એવાઓ આડમ્બરી વાતોથી જ જગતના ભદ્રિક જીવોનું ધર્મજીવન હરી લેવામા જ સ્વપરનું કલ્યાણ સમજનારા છે સાચા શાસ્ત્રો પ્રતિની શ્રદ્ધાનો સહાર કર્યા વિના, એવાઓનું ડિંડિમ વાગી શકે તેમ નથી એવાઓ ધર્મનો અપલાપ કરીને અને કૃત્રિમ ધર્મની નોબતો ગગડાવીને જ જીવનારા હોય છે પોતાની મહત્તાને કોઇ પણ રીતિએ વધારવી, એ જ એવાઓનું

જીવનધ્યેય હોય છે દાંભિકતાભર્યા આડમ્બરો કરવાની કળામાં એવાઓ કુશળ હોય છે અને એથી એવી મુત્સદ્દીગીરીમાં જ મહાત્માપણું બતાવી જગતને એવાઓ મુઝવે છે સાચા મહાપુરૂષો તો સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકાદિના ઉપદ્રવથી રહિત સ્થાને જ વાસ કરવાનુ પસંદ કરે છે અને તેમ છતાં પણ જો કદાચ વિચિત્ર સયોગો ઉપસ્થિત થઈ જાય, તો તેમાથી અણીશુદ્ધ પાર ઉતરવાનો જ પ્રયાસ સેવે છે

અભ્યંતર તપના છ પ્રકારો :

આ રીતિએ આપણે ' અનશન, ઉનોદરતા, વૃત્તિસક્ષેપ, રસપરિત્યાગ, કાયક્લેશ અને સલીનતા'–આ છ પ્રકારના બાહ્ય તપોનુ બહુ જ ટૂકમા વર્ણન કર્યું હવે આપણે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ છ પ્રકારના અભ્યતર તપોના સ્વરૂપને પણ એ જ રીતિએ ટૂકમા વિચારીએ ' અનશન ' આદિ છ પ્રકારના તપો એ જેમ બાહ્ય તપ કહેવાય છે, તેમ 'પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ઉત્સર્ગ'–આ છ પ્રકારના તપો, એ અભ્યતર તપ કહેવાય છે

પ્રાયશ્ચિત્ત લેનાર સરલ જોઈએ

અભ્યતર તપના પ્રથમ પ્રકારનો, બે પ્રકારે અર્થ કરીને, ઉપકારિઓ વર્ણવે છે કે–જે કારણથી પાપને છેદે છે તે કારણે તેને 'पायच्छित्त કહેવાય છે અથવા જે કારણે ચિત્તને પ્રાય કરીને શોધે છે, તે કારણે 'पच्छित्त' કહેવાય છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે–'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામનો અભ્યતર

તપનો આ પ્રથમ પ્રકાર, આત્માને લાગેલ પાપનો નાશ કરનારો છે અથવા તો પાપના વિચાર આદિથી મલિન થયેલ ચિત્તની શુદ્ધિને કરનારો છે પ્રમાદાદિથી થયેલ પાપની શુદ્ધિને માટે અથવા તો પાપના શલ્યથી મુઝાતા ચિત્તને સાચી રીતિએ સુસ્થ બનાવવાને માટે, આ તપ અતિશય આવશ્યક છે આ તપની આચરણાને માટે, જ્ઞાનિઓએ પણ બાળની જેમ સરલ બનવુ પડે છે એવા બાળભાવને પામ્યા વિના, આ તપનું સાચુ આરાધન શકય નથી ખ્યાતિ આદિ માટે નાના નાના દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારા અને મહાપાપોને ગોપવી રાખ નારા, આ તપની આશાતના કરીને, પાપના ક્ષયને સાધવાને બદલે, ઘોર પાપને બાંધનારા જ બને છે તેમજ હૃદયની સ્વસ્થતા મેળવવાને બદલે, જો તેઓ પાપ આદિને માનનારા હોય છે, તો તેઓ પાપના કારમા શલ્યથી હૃદયની કારમી વિહ્વલતામા જ જીવન પસાર કરે છે એ જ કારણે, તેઓ પોતાના મરણને અસમાધિમય બનાવીને મોટે ભાગે દુર્ગતિના ભોક્તા બની જાય છે આ તપની આરાધનાને માટે ગભીર ગીતાર્થ ગુરૂવરના ચરણે મસ્તક સ્થાપીને, હૃદયપૂર્વક પાપના સાચા એકરારની આવશ્યકતા છે સાચા હૃદયપૂર્વકના એકરાર વિના, 'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામના તપની સાચી આરાધના શકય જ નથી કોઇને હલકા પાડવાને માટે અને પોતાની મહત્તાને સ્થાપવાને માટે દમ્ભપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્તને લેનારા, એ તો 'પ્રાય શ્ચિત્ત' નામના તપની આરાધના નહિ પણ વિરાધના જ કરનારા છે

પ્રાયશ્ચિત્ત દેનારની ગંભીરતા :

આ 'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામના આભ્યંતર તપની આરાધના કરનારાઓને બાલ જેવા સરલ બનવાનું ફરમાવનાર શ્રી જિનશાસન, પ્રાયશ્ચિત્ત આપનાના ગીતાર્થ ગુરૂને સાગર કરતા ય વધુ ગંભીર બનવાનું ફરમાવે છે પ્રાયશ્ચિત્ત આપનાર ગીતાર્થ સદ્ગુરૂઓ દયાના સાગર હોવા સાથે પાપિઓના પાપોને પચાવવાને માટે પણ સાગર જેવા હોવા જોઇએ પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારના પાપને જાણનારા સદ્ગુરૂઓ, પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારને એક પ્રેમાળ માતા-પિતા કરતા ય અધિક પ્રેમાળ લાગવા જોઈએ સંસારસાગરના નિર્યામક નઇગુરૂ જો અગંભીર બની જાય, તો એના માટે પણ શ્રી જિનશાસને ભય કંર સંસાર રૂપ દંડ ફરમાવ્યો છે અર્થાત્-'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામના તપથી બેપરવા બનેલા શિષ્યો જેમ સાધુપણાને પામવા છતાં પણ સંસારમાં રૂલી જાય છે, તેમ તુચ્છ હૃદયના બનેલા ગુરૂઓ પણ ગુરૂતાને પામવા છતા, પોતાની સ્વપરહિતઘાતક અગંભીરતાના યોગે, આ ભીષણ સંસારસાગરમાં ડૂબી જાય છે

રાજશાસન અને શ્રી જિનશાસન

આવી સુદૃઢ મર્યાદાનો અમલ શ્રી જિનશાસનમાં વિદ્યમાન છે, એનો જ પ્રતાપ છે કે-ભયંકર ગુન્હાના કરનારાઓ પણ હૃદયની સાચી નમ્રતા સાથે, અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે, પોતાનાં ગુપ્તમાં છુપા પણ પાપોના એકરારને કરી, આજીવન પાપ વિનાના બની, આ સંસારસાગરને તરી જાય છે રાજશા

સન જેવુ કડક શાસન પણ, પાપિઓ પાસે પાપના એકરાર કરાવવામા અને પાપિઓને હૃદયપૂર્વક નિષ્પાપ બનાવવામા નિષ્ફળ નિવડયુ છે, ત્યારે કોમળમા કોમળ એવુ પણ શ્રી જિનશાસન, પાપિઓને સહૃદયતાપૂર્વક પાપોના ઈકરાર કરતા બનાવી, સાચા નિષ્પાપ બનાવવાનુ સૌભાગ્ય ભોગવે છે

આમ રાજાનો પ્રસગ

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રણાલિકા ખરે જ અજોડ છે પાપમય સસારમા પાપી બનેલા આત્માઓ પ્રત્યે શ્રી જિનશાસન ક્રૂર નથી, પણ મહા દયાલુ છે 'પાપિઓને શિક્ષા જ કરવી જોઈએ, પાપિઓને હડધૂત જ કરવા જોઈએ, પાપિઓને નામશેષ જ કરવા જોઈએ '–આવી આવી આજ્ઞાઓ, શ્રી જૈન શાસન નથી કરતુ ધર્મનાશક આદિ પાપાત્માઓને માટે, શ્રી જૈન શાસને જો કે કડકમા કડક આજ્ઞા કરી છે, છતા એમા પણ એવા પાપાત્માઓના આત્માને માટે તો હિતબુદ્ધિનો અને ભાવદયાનો ઝરો જ વહાવ્યો છે અજ્ઞાન શાસનોના ઘાતકી શાસનોથી બચાવનારૂ જગતમા કોઈ પણ શાસન હોય, તો તે એક શ્રી જૈન શાસન જ છે આમ રાજા જેવા એક રાજાના, ચડાલ સ્ત્રી સાથે ભોગ કરવાના અભિલાષ રૂપ પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે, તપાવેલી લોઢાની પુતલી સાથે આલિંગન કરીને બળી મરવાની આજ્ઞા કરનાર કુગુરૂઓની અજ્ઞાનતાને પ્રગટ કરી, આમ રાજાને એવી રીતિના આત્મઘાતથી બચાવવાનો ઉપકાર, શ્રી જૈન શાસનના સાચા પ્રભાવક આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ બપ્પભટ્ટીસૂરીશ્વરજી મહા

રાજા જ કરી શકયા છે ખરે જ, કોઈ પણ વસ્તુનુ સાચુ અને સર્વાંગમ પૂર્ણ નિરૂપણ શ્રી જૈન શાસન જ કરી શકે છે આમ હોવા છતા પણ, શ્રી જૈન શાસન કારમા મિથ્યાત્વથી બચેલા આત્માઓને જ રૂચી શકે છે શ્રી જૈન શાસનની પ્રાયશ્ચિત્ત સબધીની અને બીજી પણ અનેક મહત્તાઓને સમજવા છતા પણ, આમ રાજાને પૂર્વના મિથ્યા સસ્કારોથી શ્રી જૈન શાસન પ્રત્યે જીવનની અતિમ ક્ષણો આવે ત્યા સુધી સપૂર્ણ રૂચિ નથી જન્મી આમ છતા પણ, રાજાની યોગ્યતા જણાવાથી આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ બપ્પભટ્ટીસૂરિજીએ, અત સુધી પણ ઉપકાર કરવાની વૃત્તિને તજી નથી અને અતે તે રાજાને શાસનનો સાચો આરાધક બનાવીને, આ સસારસાગરથી તેનો નિસ્તાર કર્યો છે

પ્રાયશ્ચિત્તના દશ પ્રકારો

આ પાપમય સસારમા પાપી બનેલા એવા પણ આત્માઓના ઉદ્ધારનુ સાચુ કાર્ય, શ્રી જૈન શાસન જ બજાવી શકે તેમ છે આ પ્રાયશ્ચિત્તનુ વિધાન પણ, શાસનના આરાધકો દ્વારા પણ થઈ જતા પાપથી, તેઓનો બચાવ કરવાને માટે જ છે જેઓ આ વિધાનનો દુરૂપયોગ કરે છે, તેવા પાપાત્માઓનો આ સસારથી નિસ્તાર, ખરે જ દુષ્કર બને છે આ 'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામના તપને શાસ્ત્રે અનેક વિભાગોમા વહેંચ્યો છે આલોચના આદિ દશ એના પ્રકારો છે આ દશ પ્રકારોનુ મુખ્ય રીતિએ સાધુઓને ઉદ્દેશીને વર્ણન કર્યું છે આમ આખુ ય શાસન નિર્ગ્રંથપ્રધાન હોઈ, એમા

લગભગ સઘળા ય વિધાનો મુનિઓને માટે કરીને, ઘટિત રીતિએ શ્રાવકોને માટે પણ ઉપયોગમાં લેવાનો વિધિ છે

છેદ, મૂલ, અનવસ્થાન અને પારાચિત :

'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામના તપના આલોચના આદિ દશ પ્રકારોમાંના અંતિમ ચાર પ્રકારો-'છેદ, મૂલ, અનવસ્થાન અને પારાચિત '-ભયંકર છે એમાંના પણ અંતિમ 'અનવસ્થાન અને પારાચિત '-આ બે વિચ્છેદને પામેલા છે 'છેદ અને મૂલ'નો ઉપયોગ પણ દેશ, કાલ, વિરાધના અને વ્યક્તિ આદિને જોઈને ખૂબ જ કાળજી પૂર્વક કરવાનો છે વ્રતનો કારમી રીતિએ ઘાત કરનારાઓને માટે, તેઓના દીક્ષાપર્યાયનો અને ધર્મપર્યાયનો અહોરાત્ર આદિથી માંડીને વર્ષો સુધીનો છેદ કરવાની આજ્ઞા છે જેઓ છેદથી પણ નિર્દોષ ન બની શકે, એવાઓને પુન દીક્ષા અગર પુન ધર્મનું આરોપણ કરી 'મૂલ' નામના પ્રાયશ્ચિત્તનો અમલ કરવાની આજ્ઞા છે આ બે પ્રાયશ્ચિત્તોનો અમલ યોગ્ય આત્માઓને માટે જ છે, પણ અયોગ્ય આત્માઓને માટે નથી આ બે પ્રાયશ્ચિત્તોનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરનાર કોઈના ઉદ્ધારને બદલે અધ પાત કરનાર હોઈ, મોટે ભાગે સ્વપરહિતના કાર્યમાં મ હારક જ બને છે

આલોચના પ્રતિક્રમણ અને મિશ્ર

પ્રથમના 'આલોચના' આદિ છ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તો પૈકીના પ્રથમના ત્રણ પ્રાય નિરંતર ઉપયોગમાં આવનારા છે ાધુઓ અવશ્ય કરણીય ભિક્ષાચર્યા આદિ કરે એમાં કોઈ

અપરાધ નથી, પરન્તુ તે જે અતિચાર રીતિએ કરેલ હોય તે રીતિએ ગુરૂ આગળ તેનુ પ્રકાશન અવશ્ય કરવુ જોઇએ એ નહિ કરવામા ગુરૂનો અવિનય પણ થાય છે એ કારણે, ભિક્ષાચર્યા આદિ જે કરેલ હોય તે જે રીતિએ કરેલ હોય, તે ગુરૂ આગળ પ્રકાશિત કરવુ, એનુ નામ આલોચના છે આ કરવાથી, એક તો અવિનય થતો અટક છે અને બીજુ એમા કોઇ દોષ થયો હોય અને કરનારના ખ્યાલમા ન આવ્યો હોય, તો તેનો તેને ગુરૂ ખ્યાલ આપે, એ પણ મહા ગુણ છે બીજુ 'પ્રતિક્રમણ' નામનુ પ્રાયશ્ચિત્ત તેને કહેવાય છે, કે જે પાપની શુદ્ધિ માત્ર 'મિચ્છા મિ દુક્કડ' હૃદયપૂર્વક બોલવાથી થાય છે પ્રમાદાદિકથી સમિતિ અને ગુપ્તિનુ વિરાધન થઈ જાય અને એ વિરાધનામા ખાસ કોઇ મોટો અપરાધ ન થયો હોય, તો એ પાપની શુદ્ધિ 'મિચ્છા મિ દુક્કડ' દેવાથી થાય છે જે અપરાધમાં 'આલોચના અને પ્રતિક્રમણ' આ બન્ને પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉપયોગ કરવો પડે, એનુ નામ 'મિશ્ર' નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે એકેન્દ્રિય આદિ જીવોનો નઘટ્ટો આદિ થઈ ગયેલ હોય, એમા આ 'આલોચના અને પ્રતિક્રમણ' આ ઉભયના ઉપયોગ રૂપ 'મિશ્ર' એવા નામથી ઓળખાતા પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપયોગ કરવો પડે છે ગુરૂને જણાવવાપૂર્વક મિચ્છામિ દુક્કડ દેવાથી, એવા પાપની શુદ્ધિ થઈ શકે છે

વિવેક

પ્રાયશ્ચિત્તનો ચોથો પ્રકાર 'વિવેક' નામનો છે વિવે

લગભગ સઘળા ય વિધાનો મુનિઓને માટે ફરીને, ઘટિત રીતિએ શ્રાવકોને માટે પણ ઉપયોગમાં લેવાનો વિધિ છે

છેદ, મૂલ, અનવસ્થાન અને પારાચિત :

'પ્રાયશ્ચિત્ત' નામના તપના આલોચના આદિ દશ પ્રકારોમાંના અંતિમ ચાર પ્રકારો–'છેદ, મૂલ, અનવસ્થાન અને પારાચિત'–ભયંકર છે એમાંના પણ અંતિમ 'અનવસ્થાન અને પારાચિત'–આ બે વિચ્છેદને પામેલા છે 'છેદ અને મૂલ'નો ઉપયોગ પણ દેશ, કાલ, વિરાધના અને વ્યક્તિ આદિને જોઈને ખૂબ જ કાળજી પૂર્વક કરવાનો છે વ્રતનો કારમી રીતિએ ઘાત કરનારાઓને માટે, તેઓના દીક્ષાપર્યાયનો અને ધર્મપર્યાયનો અહોરાત્ર આદિથી માંડીને વર્ષો સુધીનો છે૦ કરવાની આજ્ઞા છે જેઓ છેદથી પણ નિર્દોષ ન બની શકે, એવાઓને પુનઃ દીક્ષા અગર પુનઃ ધર્મનું આરોપણ કરી 'મૂલ' નામના પ્રાયશ્ચિત્તનો અમલ કરવાની આજ્ઞા છે આ બે પ્રાયશ્ચિત્તોનો અમલ યોગ્ય આત્માઓને માટે જ છે, પણ અયોગ્ય આત્માઓને માટે નથી આ બે પ્રાયશ્ચિત્તોનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરનાર, કોઈના ઉદ્ધારને બદલે અધઃપાત કરનાર હોઈ, મોટે ભાગે સ્વપરહિતના કાર્યમાં સંહારક જ બને છે

આલોચના પ્રતિક્રમણ અને મિશ્ર :

પ્રથમના 'આલોચના' આદિ છ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તો પૈકીના પ્રથમના ત્રણ પ્રાયઃ નિરંતર ઉપયોગમાં આવનારા છે સાધુઓ અવશ્ય કરણીય ભિક્ષાચર્યા આદિ કરે એમાં કોઈ

અપરાધ નથી, પરન્તુ તે જે સાતિચાર રીતિએ કરેલ હોય તે રીતિએ ગુરૂ આગળ તેનુ પ્રકાશન અવશ્ય કરવુ જોઇએ એ નહિ કરવામા ગુરૂનો અવિનય પણ થાય છે એ ફાગણી, ભિક્ષાચર્યા આદિ જે કરેલ હોય તે જે રીતિએ કરેલ હોય, તે ગુરૂ આગળ પ્રકાશિત કરવુ, એનુ નામ આલોચના છે આ કરવાથી, એક તો અવિનય થતો અટકે છે અને બીજુ એમા કોઇ દોષ થયો હોય અને કરનારના ખ્યાલમા ન આવ્યો હોય, તો તેનો તેને ગુરૂ ખ્યાલ આપે, એ પણ મહા ગુણ છે બીજુ 'પ્રતિક્રમણ' નામનુ પ્રાયશ્ચિત્ત તેને કહેવાય છે, કે જે પાપની શુદ્ધિ માત્ર 'મિચ્છા મિ દુક્કડ' હૃદયપૂર્વક બોલવાથી થાય છે પ્રમાદાદિકથી અમિતિ અને ગુપ્તિનુ વિરાધન થઈ જાય અને એ વિરાધનામા ખાસ કોઇ મોટો અપરાધ ન થયો હોય, તો એ પાપની શુદ્ધિ 'મિચ્છા મિ દુક્કડ' દેવાથી થાય છે જે અપરાધમા 'આલોચના અને પ્રતિક્રમણ' આ બન્ને પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉપયોગ કરવો પડે, એનુ નામ 'મિશ્ર' નામનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાય છે એકેન્દ્રિય આદિ જીવોનો સંઘટ્ટો આદિ થઈ ગયેલ હોય, એમા આ 'આલોચના અને પ્રતિક્રમણ' આ ઉભયના ઉપયોગ રૂપ 'મિશ્ર' એવા નામથી ઓળખાતા પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપયોગ કરવો પડે છે ગુરૂને જણાવવાપૂર્વક મિચ્છામિ દુક્કડ દેવાથી, એવા પાપની શુદ્ધિ થઈ શકે છે

વિવેક

પ્રાયશ્ચિત્તનો ચોથો પ્રકાર 'વિવેક' નામનો છે વિવે

વિવરણ આદિમા આપ્યો છે એના અભ્યાસ દ્વારા શ્રાવકો પણ એનો ભાવાર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરી શકે છે, પણ વર્તમાન સમયમા શ્રાવકોએ ધાર્મિક અભ્યાસ તરફ દુર્લક્ષ્ય જ કર્યું છે અને જેઓ વર્તમાનમા અભ્યાસી બન્યા છે, તેઓમા મોટો ભાગ સ્વચ્છન્દી હોઈ, આજ્ઞા વિરૂદ્ધ અભ્યાસ કરનારો બનેલો હોવાના કારણે, શ્રદ્ધા આદિથી પરવારી બેઠો છે જે ગૃહસ્થો પોતા માટે હિતબુદ્ધિથી ઉપકારિઓએ નિષિદ્ધ કરેલ સૂત્રોના અભ્યાસમા જ ઉદય માને છે, તેઓ જ્ઞાનના ઉપાસક નથી પણ મોટા વ્યસની છે એ અહિતકર વ્યસનના પ્રતાપે, તેઓ સાચા જ્ઞાનથી વચિત બનીને કારમા અહિતને સાધનારા બને છે ગુરૂમુખે શાસ્ત્રશ્રવણ કરવાની આજ્ઞા છે અને તે મુજબ શ્રવણ કરે તો તેઓ ઘણુ સાધી શકે, પણ એ રીતિનું આજ્ઞાપાલન ભાગ્યવાનો જ કરી શકે છે

વિનય ગુણ અને આજની સ્થિતિ

આભ્યતર તપના બીજા પ્રકાર તરીકે ‘વિનય’ નામનો તપ આવે છે ધર્મના મૂલ તરીકે ગણાતો વિનય, એ પણ આભ્યન્તર તપ છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા વિનય તરીકે તેને જ ઓળખાવાય છે, કે જેના દ્વારા આઠે પ્રકારના કર્મોનો નાશ કરી શકાય સ્વાર્થને વશ દામ્ભિકપણાથી બતાવાતી નમ્રતા, એને શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા વિનયનુ સ્થાન નથી મળતુ એટલુ જ નહિ પણ, એવી નમ્રતાને તો શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસને નિષેધેલી છે શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું શાસન વિનયને ધર્મના મૂલ તરીકે, ગુણ માત્રના કારણ

તરીકે અને સઘળા ય કલ્યાણોના ભાજન તરીકે વર્ણવે છે આવા ઉત્તમ કોટિના વિનય રૂપ તપનુ આસેવન સ્વચ્છંદી, સ્વેચ્છાચારી અને ઉચ્છૃંખલો માટે અશક્ય છે પોતાની બુદ્ધિના જ મદમા છકેલા આત્માઓ, આ વિનયની ઉપાસનાને માટે લાયક જ હોતા નથી વિનય એવો ગુણ છે કે-જો એ આત્મામા આવી જાય, તો આ સંસારસાગરનો નિસ્તાર હાથવેંતમા જ છે કમનશિબી તો એ છે કે-આજના ભણેલા ઓમાના ઘણાઓ આ ગુણનુ દેવાળુ કાઢી બેઠા છે પેટ માટે વિદ્યાના ભણનાર અને જગતમા આગળ આવવાના જ હેતુથી વિદ્વાન બનેલા જગતમા જેમ શ્રાપ રૂપ છે, તેમ આત્મલક્ષ્ય રૂપ અધ્યાત્મદૃષ્ટિ વિનાના તથા કેવલ માનપાન, ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા તથા પૂજા આદિના હેતુથી શાસ્ત્રના અભ્યાસી બનેલા સાધુઓ પણ ભયંકર શ્રાપ રૂપ જ છે એવા સાધુઓના શાસ્ત્રજ્ઞાનને પણ ઉપકારિઓ સંસારની વૃદ્ધિને માટે જ જણાવે છે એવાઓ, સદાને માટે વિનયથી અસ્પૃશ્ય રહેવાને જ સરજાએલા છે અલ્પ અભ્યાસી પણ મોક્ષકામી મુનિ જેટલો વિનયનો ઉપાસક હોય છે, તેટલો જ ઘણો અભ્યાસી પણ માનપાનાદિનો અર્થી અવિનયનો ઉપાસક હોય છે વિનયશૂન્ય વિદ્વાનો વૃક્ષના ઠુંઠાની માફક અક્કડ રહેનારા હોય છે એવાઓ ઉપકારી ગુરૂઓના વિનયથી પણ પોતાની લઘુતા માનનારા હોય છે, ત્યા સંયમગુણથી વડિલ એવા મુનિઓનો વિનય તો એમના ભાગ્યમા ક્યાથી જ હોય? વિનયગુણના વૈરી જેવી દશાના ઉપાસક વિદ્વાનો, દંભ આદિનો આશ્રય લેવામા ઘણા જ હુંશીયાર હોય છે વિનય—

નહિ કરવાને માટે માદા બનવુ હોય તો માદા બને અને છિદ્રગવેષક બનવુ જરૂરી લાગે તો છિદ્રગવેષક પણ બને વિનયગુણની ઉપાસના વિનાનો વિદ્વાન, એ પુસ્તકોનો કીડો બને એ સભવિત છે, પણ પુસ્તકમા ફરમાવેલ ગુણોનો ઉપાસક તો ન જ બને એવાઓને ગુરૂભક્તિ આદિની વાતો બતાવવામા કે કહેવામા આવે, તો તેઓ કહે કે–'ભૂતકાલના ગુરૂઓ જેવા આજે ગુરૂઓ કયા છે?' પોતે તો ભૂતકાલીન શિષ્યભાવ પામેલો છે, પણ ગુરૂઓમા ગુરૂતા નથી, એમ બતાવવામા પણ તેઓ પાછા ન પડે ક્ષણ પહેલા દીક્ષિત થયેલાના ચરણમા, ક્ષણ પછી દીક્ષિત થયેલા ચક્રવર્તિઓ પણ પોતાનુ શિર બહુમાનપૂર્વક મૂકતા અને પ્રથમાદિ ક્ષણના દીક્ષિતનો વિનય આદિ કરવામા રાચતા પ્રથમના સયમિનુ દર્શન થાય કે તરત જ શિર ઝુકાવવાનુ અને સેવા આદિનુ વિધાન કરતા શાસનના મુનિપણાની ચર્યાને પામવા છતાં અને પૂર્વની આરાધના આદિના યોગે પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમના યોગે શાસ્ત્રોને સમજવા જેટલી શક્તિ પ્રાપ્ત થવા છતા પણ, વિનય આદિ ગણોનુ દેવાળુ કાઢવા જેવી દશા જેઓ ધરે છે, તેઓ માટે તો એમ જ માનવું રહ્યું કે–તેઓના ક્ષાયોપશમિક ગુણો પણ મિથ્યાત્વ સહચરિત હોઈ દુર્ગુણ રૂપ જ હોવા જોઈએ અન્યથા, પ્રભુશાસનના જાણ હોવાનો દાવો કરનાર તેઓ, આચાર્યભગવાન આદિ વડિલોના વિનય તરફ ધૃણાભરી દૃષ્ટિવાળા કેમ જ હોઈ શકે? ખરેખર, આ 'વિનય' નામનો આભ્યન્તર તપ બહુલસારી આત્માઓને માટે નથી અને વિનયથી પરવારી બેઠેલાઓ પ્રાય

શ્ચિત્ત તપની કે અન્ય તપોની આરાધના કરી શકે—એવી આશા સદાને માટે વધ્યા રહેવાને જ સર્જાયેલી છે જેઓ ગુર્વાદિ વડિલોનો વિનય કરતા શરમાય છે, તેઓ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર તો કરી જ શાના શકે? વિનય કરવામા લઘુતા માનનારાઓ, પોતાના દોષોનું પ્રકાશન કરતા શરમાય, એમા તો અસંભવિત પણ શું છે? આજના પંડિત બનેલા ઉચ્છૃંખલો 'ગોચરી-પાણી લાવવાની ક્રિયાઓ મૂર્ખાઓને માટે જ હોય' -એવું માનવા-મનાવવાની ધૃષ્ટતા પણ કરી શકે છે ગોચરી લાવવી પાણી લાવવું અને ગુરૂ, ગ્લાન, બાલ અને નૂતન આદિની સેવા કરવી એ વિગેરે કલ્યાણકારી ક્રિયાઓ જાણે પંડિત બનેલાઓને માટે પાપ રૂપ હોય, એવી દશાનો તેઓ અનુભવ કરતા હોય, એવું તેમના આકાર આદિથી લાગે આજના ભણેલા ગણાતા મુનિઓ જ્યારે સેવા આદિથી પર થઈ બેસીને, વડિલો આદિ પાસેથી અને પિતામુનિ આદિ પાસેથી પણ શિષ્ય જેવી સેવાઓ આનન્દપૂર્વક લેતા જોવાય છે, ત્યારે એવા વિદ્વાન મુનિઓ તરફ ગ્લાનિ આવ્યા વિના રહેતી નથી વધુમા વધુ વિચાર કરતા એવા જ નિશ્ચય ઉપર આવવું પડે છે કે—એ બીચારાઓને વિદ્વત્તા પણ સંસારમાં રૂલાવવાને માટે જ મળેલી છે શ્રી જૈન શાસનના વિદ્વાન મુનિઓ અને વિનયથી પરવારેલા, ક્રિયાઓમાં આળસુ અને એદીને પણ ટપી જાય તેવા, વસ્ત્રો અને પાત્રો આદિની મૂર્છામા શ્લેષ્મમા ફસેલી માખીઓને પણ ટપી જાય એવા, આવશ્યક ભક્તિની ગોચરી આદિ લાવવાની ક્રિયાઓની આચરણા માટે ગળીઆ બળદ જેવા, માનપાનની લાલસામા

એક તુચ્છ ગૃહસ્થને પણ ટપી જાય એવી વૃત્તિવાળા અને દમ્ભની કૃપાથી જ પોતાનું સારાપણું બતાવવાની વૃત્તિમાં પક્કા દમ્ભિને પણ વટલાવી શકે એવી કુશળતાને ધરનારા, આ વસ્તુનો મેળ જ મળી શકે તેમ છે નહિ પ્રભુશાસનના જ્ઞાનને પામેલા આત્માઓ, વિનય કરવાની વૃત્તિમા જ રમતા હોવા જોઈએ એને બદલે બીજાનો વિનય સ્વીકારવામા જ મહત્તા માનનારા અને યોગ્યનો પણ વિનય નહિ કરીને જ પોતાની મહત્તાને દર્શાવવાના પ્રયત્નમા રચી પચી રહેલા આત્માઓ શાસ્ત્રવેદી જણાતા હોય, તો પણ માનવું કે-એ બીચારાઓ શાસ્ત્રની સુવાસથી વંચિત જ રહેલા છે

ગુરૂઓ કે ભાર ?

ઉપકારી પરમર્ષિઓ તો વિનયની પરમ્પરાએ મોક્ષ પ્રાપકતાને વર્ણવતા ફરમાવે છે કે-

'विनयफल शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।
ज्ञानस्य फलं विरति-विरतिफलं चाश्रवनिरोध ॥ १ ॥
"संवरफल तपोबल-मथ तपसो निर्जराफल दृष्टम् ।
तस्मात् क्रियानिवृत्ति , क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥ २ ॥
'योगनिरोधाद्भवस तति-क्षय स ततिक्षयान्मोक्ष ।
तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजन विनय ॥ ३ ॥

જે કારણથી વિનયનું ફલ સદ્ગુરૂને સેવવાની ઇચ્છા થવી એ છે, ગુરૂની શુશ્રૂષાનું ફલ શ્રુતજ્ઞાન છે, જ્ઞાનનું ફલ વિરતિ છે, વિરતિનું ફલ આશ્રવોનો નિરોધ છે, આશ્રવનિરોધ રૂપ સંવરનું ફલ તપોબલ છે, તપનું ફલ નિર્જરા છે,

નિર્જરાથી ક્રિયાની નિવૃત્તિ થાય છે, ક્રિયાની નિવૃત્તિથી અયોગિપણાની પ્રાપ્તિ થાય છે, યોગના નિરોધથી ભવની પરમ્પરાનો ક્ષય થાય છે અને ભવની પરમ્પરાનો ક્ષય થવાથી આત્માનો આ સસારથી મોક્ષ થાય છે તે કારણથી સઘળા ય કલ્યાણોનું ભાજન વિનય છે વિનય ગુણથી ઉત્પન્ન થતી આ પરમ્પરાને જાણનારા જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાનને પામ્યા પછી પણ વિરતિનો અભિલાષી ય ન બને અગર સાધુવેષમા રહેવા છતા પણ અવિરતિની ક્રિયાઓમા જ રાચતો હોય, તો તેણે પોતાને સાચા જ્ઞાની માનતા અટકી જવું જોઈએ ગુરૂ પ્રત્યેના શુશ્રૂષાભાવથી રહિત બનેલાઓ, જ્ઞાનિઓ હોવા છતા વિનય વિનાના હોઈ અજ્ઞાનિઓ છે, એમ જ માનવું રહ્યુ એવા જ્ઞાનિઓ ગુરૂના ચિત્તને પ્રસન્ન રાખવાને બદલે ગૃહસ્થોના અને શિષ્યોના ચિત્તને જ પ્રસન્ન રાખવાના ધધામાં રાચનારા બની જાય છે એવાઓને ગુરૂ આદિ પૂજ્યો કરતા, સેવા કરનારા શિષ્યો અને તુચ્છ અનુકૂળતાઓને પોષનારા ગૃહસ્થો ઘણા પ્રિય હોય છે એવાઓ ગુરૂઓને સાચવવાની ફરજ નથી માનતા, પણ મીઠાબોલા શિષ્યો અને ગૃહસ્થોને જ સાચવી લેવાની ફરજ સમજી બેસે છે આવા ઉન્મત્તોને ગુરૂ આદિ પૂજ્ય વ્યક્તિઓનું અપમાન કરવામા દુ ખ નથી થતું, પણ શિષ્યોનુ કે ગૃહસ્થોનુ માન નહિ સાચવવામા દુ ખ થાય છે ખરેખર, આવાઓને તો વિદ્વાન સાધુઓ માનવા કરતા શિષ્યોના અને ગૃહસ્થોના ભાટ માનવા, એ જ વધુ ઉચિત છે

જ્ઞાન પણ બોજો

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અને

જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધરનાર મહર્ષિઓનો અનેક પ્રકારનો વિનય ફરમાવ્યો છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનના એ ફરમાનને સમજીને, જેઓ વિનયની ઉપાસના કરવાનો તલસાટ અનુભવતા હોય, તેઓ જ આ વિશ્વમા સાચા ભાગ્યશાળી આત્માઓ છે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રત્યેની ભક્તિ વિનાના.ઓ જ્ઞાનાદિ ગુણોના ધરનારા છે, એ માન્યતા પણ અજ્ઞાનતામાથી જન્મેલી છે જ્ઞાનના સ્વરૂપમા, જ્ઞાનના ભેદોમા અને જ્ઞાનના સાધનો આદિમા જેઓના હૃદયમા શ્રદ્ધા આદિ નથી, તેઓ જ્ઞાનના ઉપાસક છે એવું મનાય જ કેમ ? જ્ઞાનગુણની મશ્કરી કરનારા અને જ્ઞાનિઓ, દર્શનગુણની ઠેકડી કરનારા અને શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનને ધરનારા, ચારિત્ર પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ આદિને ધરનારા અને ચારિત્રગુણના પૂજારીઓ આવી વાતો જ વાયડાપણાને સૂચવનારી છે એ જ રીતિએ, આચાર્યાદિ મહાપુરૂષોનો વિનય આચરવામા જેઓ બેદરકાર છે, તેઓનું જ્ઞાન પણ એક જાતિનો બોજો જ છે

દરોયની પાચ પ્રકારે ભક્તિ

આ વિનયના સુંદર સ્વરૂપને અને એના અનેક ભેદોને ઉપકારિઓએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર આદિમા પ્રરૂપ્યા છે આ શાસ્ત્રોનો વિધિ મુજબ અભ્યાસ અને વિધિપૂર્વકનું શ્રવણ, સાધુઓને અને શ્રાવકોને માટે યોગ્યતા મુજબ આવશ્યક છે ગુજરાતી ભાષામા પણ કવિતા રૂપે આ વિનયનો મહિમા ગાતા, ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિવર, સમ્યક્ત્વની સડસઠ બોલની સજ્ઝાયમા ફરમાવે છે કે—

' પાંચ ભેદે એ દશ તણોજી, વિનય કરે અનુકૂળ
સિંચે તેહ સુધારસેજી ધર્મ વૃક્ષનું મૂળ

અર્થાત્-જે આત્મા શ્રી અરિહંત પરમાત્મા આદિ દશેયનો અનુકૂળપણે પાંચ પ્રકારનો વિનય કરે છે, તે આત્મા અમૃતરસથી ધર્મવૃક્ષના મૂળનું સિંચન કરે છે

વિનયના પાંચ પ્રકારોના નામો અને તેનો ભાવ સમજાય, એ રીતિએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવતા, એ જ પરમર્ષિ એ જ સ્વાધ્યાયમાં ફરમાવે છે કે—

' ભક્તિ બાહ્ય પ્રતિપત્તિથીજી રે પ્રેમ બહુમાન
ગુણસ્તુતિ અવગુણ ઢાંકવાજી આશાતનની હાણ '

શ્રી અરિહંતાદિ દશેયની બાહ્ય પ્રતિપત્તિથી ભક્તિ, હૃદયના પ્રેમ રૂપ બહુમાન, ગુણસ્તુતિ, અવગુણનું ઢાંકણ અને આશાતનાનો પરિત્યાગ, આ પાંચ પ્રકારનો વિનય છે શ્રી અરિહંત આદિમાં દોષની સંભાવના નથી, પણ દશમાંથી અમુકમાં કર્મની હયાતિ આદિથી ક્ષંતવ્ય દોષની સંભાવના છે આમ છતાં પણ, ઓઘ રીતિએ દશેની પાંચ પ્રકારની ભક્તિ ફરમાવી છે અથવા તો દોષરહિત ઉપર પણ પાપાત્માઓ તરફથી કલ્પિત રીતિએ ઉભા કરવામાં આવતા દોષોનું અપહરણ કે ગુણોના દોષો તરીકે કરાતા વર્ણનનો પણ પ્રતિકાર, એ પણ એક ભક્તિનો પ્રકાર છે વિનયના પાત્ર તરીકે સિદ્ધ થયેલ વસ્તુઓની બાહ્ય પ્રતિપત્તિથી ભક્તિ, હૃદયના પ્રેમ રૂપ બહુમાન, એવી વસ્તુઓના ગુણોની સ્તુતિ, ક્ષન્તવ્ય અવગુણોનું ઢાંકણ અથવા કલ્પિત દોષોનું નિવારણ આદિ અને આશાતનાનો પરિત્યાગ-આ સઘળો ય વિનય છે વિન

ચને વેઠ માનીને જેઓ આચાર્ય આદિના દોષોનું ઉદ્‌ઘાટન કરવાના વ્યવસાયમા સજ્જ રહે છે, એવા આત્માઓ પામેલા ધર્મને હારી જઈ ને, પુન ધર્મની પ્રાપ્તિને પોતાના આત્માને માટે અને અન્યને માટે પણ દુર્લભ બનાવે છે અવિનીત આત્માને માટે, ધર્મની અને તપની લાયકાતનો નિષેધ કરતા, ઉપકારી પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે કે–

विणओ सासणे मूलं, विणओ निव्वाणसाहगो ।
विणयाउ विप्पमुक्कस्स कओ धम्मो कओ तवो ? ॥ १ ॥'

વિનય, એ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા મૂળભૂત વસ્તુ છે અને વિનય એ નિર્વાણ એટલે મોક્ષ એનો સાધક છે જે આત્મા વિનયથી વિપ્રમુક્ત બન્યો છે, તે આત્મામા ધર્મ પણ ક્યાથી હોય અને તપ પણ ક્યાથી હોય ? અર્થાત્-વિનયરહિત આત્માનો ધર્મ એ ધર્મ નથી અને તપ એ તપ નથી આ વિનય નામના તપ વિના ધર્મ અને તપ એ સાધ્ય નથી એ જાણ્યા પછી એમ કહેવાની જરૂર નથી -હેતી કે-'વિનય વિનાનો આત્મા અનશન આદિ બાહ્ય તપ તથા પ્રાયશ્ચિત્ત અને વૈયાવૃત્ય આદિ આભ્યતર તપની આચરણા કરવા માટે નાલાયક છે '

વૈયાવ-ચના -શ સ્થાનો :

શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની કોઈ પણ ક્રિયાને માટે વિનય આવશ્યક છે, પણ વૈયાવૃત્ય જેવા તપને સાધવાને માટે તો તે ખાસ આવશ્યક છે, એમ પણ અપેક્ષાએ કહેવામા હરક્ત નથી માત્ર મુનિની સેવા એકલી જ વૈયાવચ્ચ છે

એમ નથી, પણ આચાર્યાદિને વિધિપૂર્વક અન્ન-પાણી આદિ લાવી આપવું, એ આદિ પણ વૈયાવચ્ચ જ છે 'વૈયાવચ્ચ' નામનો તપ, એ આભ્યતર તપનો ત્રીજો પ્રકાર છે ધર્મના સાધનને માટે શ્રી જિનાગમે ફરમાવેલી ક્રિયાઓની આચરણાઓમા તત્પરપણુ, એનું નામ વૈયાવૃત્ય છે વિધિ સુજબ આચાર્યભગવાન આદિને અન્ન આદિનું સપાદન કરવું, એ વૈયાવચ્ચનો ભાવાર્થ છે વ્યાધિ, પરીષહ અને મિથ્યાત્વ આદિની આપત્તિના પ્રતીકારને માટે બાહ્ય દ્રવ્યની સામગ્રી અસભવિત બને, ત્યારે પોતાની કાયા દ્વારા આચાર્ય ભગવાન આદિને અનુકૂળ વર્તન કરવું, એ પણ એક વૈયાવૃત્યનો જ પ્રકાર છે આ વૈયાવચ્ચના સ્થાન દશ છે 'આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, શૈક્ષ, ગ્લાન, સાધર્મિક, કુલ, ગણ અને સઘ' આ દશની વૈયાવચ્ચ કરવાની ઉપકારિઓની આજ્ઞા છે

પાચ પ્રકારના આચાર્ય

ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા આચાર્યનું સ્થાન ઘણુ જ મહત્ત્વનુ છે પોતે પણ જ્ઞાનાચાર આદિ આચારોનુ સુદર રીતિએ પાલન કરે અને અન્યો પાસે પણ કરાવે, એ શ્રી જૈન શાસનમા આચાર્યપદને દીપાવી શકે છે આચારોના સુદર પાલક અને પ્રચારક હોવાના કારણે જ, ભગવાન આચાર્યમહારાજાઓ કલ્યાણકામી આત્માઓને માટે સેવ્ય છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા આચાર્ય પાચ પ્રકારના કહ્યા છે તે તે ક્રિયાની વિશેષતાથી, તે તે ક્રિયાના

તે તે આચાર્ય કહેવાય છે ગુણશૂન્ય આત્માઓ આ સ્થાને આવે છે, તો તેઓ સ્થાનને કલંકિત કરવા દ્વારા સંસારમાં રૂલે છે તે તે ગુણોના ધારક આચાર્યો, 'પ્રવ્રાજનાચાર્ય', દિગાચાર્ય, ઉદ્દેશનાચાર્ય, સમુદ્દેશાનુજ્ઞાચાર્ય અને આમ્નાયાર્થવાચકાચાર્ય'–આ પાંચ ભેદોથી, પાંચ પ્રકારના છે સામાયિક વ્રત આદિનું આરોપણ કરનારા આચાર્ય જ્યારે 'પ્રવ્રાજનાચાર્ય' કહેવાય છે, ત્યારે સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર વસ્તુના અનુજ્ઞાથી આચાર્ય દિગાચાર્ય કહેવાય છે એ જ રીતિએ, પ્રથમથી જે આચાર્ય શ્રુતનો ઉદ્દેશ કરે છે તે ઉદ્દેશાચાર્ય કહેવાય છે, ઉદ્દેશ કરનાર ગુરૂના અભાવમાં જે આચાર્ય તે જ શ્રુતનો સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞા કરે છે તે આચાર્ય 'સમુદ્દેશાનુજ્ઞાચાર્ય' કહેવાય છે અને જે આચાર્ય આમ્નાય–ઉત્સર્ગઅપવાદલક્ષણ અર્થને કહે છે, તે પ્રવચનનો અર્થ કહેવા દ્વારા અનુગ્રાહક–અક્ષનિષદ્યા આદિના અનુજ્ઞાથી હોઈ, તે 'આમ્નાયાર્થવાચકાચાર્ય' કહેવાય છે

શ્રી ઉપાધ્યાય

વૈયાવચ્ચના પ્રથમ સ્થાને શ્રી આચાર્યભગવાન આવે છે, ત્યારે બીજા સ્થાનમાં શ્રી ઉપાધ્યાયભગવાન આવે છે શ્રી આચાર્યભગવાનથી અનુજ્ઞાને પામેલા સાધુઓ જેઓની પાસે અધ્યયનાદિ કરે છે, તે શ્રી ઉપાધ્યાયભગવાન કહેવાય છે શ્રી આચાર્યભગવાનની આજ્ઞામાં વર્તતા સાધુઓને સિદ્ધાન્ત–સુધારસનું પાન કરાવનારા શ્રી ઉપાધ્યાયભગવાનોના ઉપકારની અવધિ નથી એવા પુણ્યાત્માઓની વૈયાવૃત્ય,

એ પણ આત્માના ઉદ્ધારનુ એક સુદર મા સુદર સાધન છે

શ્રી સ્થવિર

શ્રી સ્થવિરમ હાવતો, એ વૈયાવચ્ચના ત્રીજા સ્થાનમા આવે છે વૃદ્ધ, એ શ્રી જૈન શાસનમા સ્થવિર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે શ્રી જિનશાસનમા સ્થવિરો પણ ત્રણ પ્રકારના છે એક શ્રુતસ્થવિર, બીજા પર્યાયસ્થવિર અને ત્રીજા વયસ્થવિર શ્રી 'સમવાયાગ' નામના ત્રીજા અગસૂત્ર સુધીના અધ્યેતા મહર્ષિ, આ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા શ્રુતસ્થવિર ગણાય છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા શ્રી સમવાયાગ સુધીના શ્રુતવેદી જેમ શ્રુતસ્થવિર ગણાય છે, તેમ વીસ આદિ વર્ષોના દીક્ષાપર્યાયને ધરાવનારા પરમર્ષિઓ પર્યાયસ્થવિર ગણાય છે અને સીત્તેર વર્ષ આદિ વયને ધરાવનારા વય સ્થવિર ગણાય છે આવા સ્થવિર મહર્ષિઓ, ગચ્છવર્તી મુનિઓને સુદર સ્થિતિમા રાખવામા કુશળ હોય છે અનેક મુનિઓને સયમમા સ્થિર રાખવાનું અને પોતાની જાતને પણ સયમમા સ્થિર રાખવાનું જેઓમા સામર્થ્ય નથી, તેઓ પોતાની સ્થવિરતાને દીપાવી શકતા નથી પણ લજવે છે જગતમા જેમ વૃદ્ધ વયે પહોચેલાઓ વ્યસનાદિમા રક્ત હોય છે, તો તેઓની આબરૂ ફુટી કોડીના જેટલી પણ કિંમતવાળી નથી હોતી અને લોકોમા તેઓ નિંદાપાત્ર બને છે, એ જ રીતિએ સુખશીલીઆ દશામાં પડીને જે સ્થવિરો મહાપ્રમાદી બની જાય છે અને પોતાની શિથિલતાથી અનેક બાળ આદિ મુનિઓને શિથિલ બનાવવામા પ્રબલ નિમિત્ત રૂપ બની જાય છે, તેઓ પોતાની

સ્થવિરતાને લજવે છે અને સંયમને વિરાધવાથી સંસારમાં રૂલવાની જ કાર્યવાહી કરે છે. માનપાનાદિને માટે સૂત્રોના જ્ઞાનને મેળવીને, જાતમહત્તા મેળવવાના જ પાપમાં ગરક્યા કરનારા, દીક્ષાપર્યાયે વધવા છતાં સંયમાદિ ગુણોનું દેવાળું કાઢનારા, પ્રમાદ આદિમાં આનંદ માનનારા અને વયોવૃદ્ધ બનવા છતાં માનાદિ દોષોના સેવનમાં વૃદ્ધ નહિ બનનારા, એ શ્રી જૈન શાસનના સ્થવિરો નથી જ. શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં પરિણત અવસ્થાવાળા આત્માઓ જ સ્થવિર તરીકેની નામના મેળવી શકે છે. આગમના જ્ઞાન સાથે જોઈતી નમ્રતા આદિ ન આવી હોય, પર્યાય વધવા સાથે સંયમ આદિમાં પરિણત અવસ્થા આદિ ન પ્રાપ્ત થઈ હોય અને વયોવૃદ્ધતા આવવા સાથે ગુણવૃદ્ધતા ન આવી હોય, એવા આત્માઓ પોતાની જાતને સ્થવિર ગણાવવા માગતા હોય, તો તે આ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં બની શકે તેવું નથી.

<u>તપસ્વી આદિ</u>

શ્રી આચાર્યભગવાન, શ્રી ઉપાધ્યાયભગવાન અને શ્રી સ્થવિરભગવાનની માફક 'તપસ્વી, શૈક્ષ, ગ્લાન, સાધર્મિક, કુલ, ગણ અને સંઘ'–આ સાત પણ વૈયાવૃત્યના સ્થાન છે. ચાર ઉપવાસથી માંડીને કાંઈક ઉન છ માસ પર્યંતનો વિકૃષ્ટ તપ કરનારા તપસ્વી ગણાય છે, નજીકમાં દીક્ષિત થયેલ શિક્ષાર્હને શૈક્ષ કહેવાય છે, રોગાદિથી ક્લિષ્ટ શરીરવાળા બનેલને ગ્લાન કહેવાય છે, સમાનધર્મી અને બાર પ્રકારના

મ સૌગવાળા સાધર્મિક કહેવાય છે, એક જ જાતિના અનેક ગ ઠેના સમૂહને કુલ કહેવાય છે, એક આચાર્યની આજ્ઞામા રહેનો સાધુસમુદાય ગચ્છ કહેવાય છે, કુલનો સમુદાય ગણ કહેવાય છે અને સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાના સમુદાયને શ્રી સઘ કહેવાય છે શ્રી આચાર્યભગવાન, શ્રી ઉપાધ્યાયભગવાન અને શ્રી સ્થવિર ભગવાનની માફક, શ્રી તપસ્વીભગવાન આદિની વૈયાવચ્ચ પણ, આત્માના ઉદ્ધારનું અનુપમ સાધન છે

ઉપસર્ગનિવારણ

શ્રી આચાર્યભગવાન આદિને અન્ન પાન વસ્ત્ર, પાત્ર વસતિ, પીઠ, ફલક, સસ્તારક આદિ ધર્મ [illegible] દેવા ઠા [illegible] સહાય કરવી, તેઓની સેવા કરવી, ઔષધ [illegible] પણ પરિચર્યા કરવી અને અટવી [illegible] ભૂલા પડયા હોય તો અટવી લઘાવી દેવી, રોગથી [illegible] હોય [illegible] તેને દૂર કરવાને માટે શક્ય હોય [illegible] અને ઉપસર્ગ આદિથી રક્ષણ કરવાને માટે [illegible] નહિ કરવો, એ સઘળુ ય [illegible] સર્ગ આદિના પ્રસગે, શિક્ષા [illegible] ઉપસર્ગ [illegible] શક્ય ન હોય અને શિક્ષા [illegible] તેમ હોય, તે છતા [illegible] શિક્ષા કરવાથી [illegible] અજ્ઞાનતાનુ જ [illegible] પુણ્યાત્માઓને [illegible]

નાનું પરમ અંગ છે, એમ શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન ફરમાવે છે આ વિષયનું વર્ણન કોઈ ખાસ પ્રસંગે વિસ્તારથી કરવાનું રાખી, અત્યારે તો આ વર્ણન પ્રાસંગિક હોવાથી માત્ર એટલું જ સૂચવીને આગળ ચાલશું કે-વૈયાવચ્ચ એ પણ આભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર છે અને તે નિર્જરાનું પરમ સાધન છે અને એમાં ઉપસર્ગથી બચાવવા માટે થતી પ્રવૃત્તિનો પણ સમાવેશ થાય છે આ સાધના રૂપ ભક્તિ કરનારો, શક્તિ છતાં રક્ષા રૂપ ભક્તિની ઇરાદાપૂર્વક ઉપેક્ષા કરનારો હોય, એ શક્ય નથી અને જો એમ હોય, તો તો કહેવું જ પડે કે-એવાની આરાધના એ સાચી આરાધના હોવી એ સંભવિત નથી

સ્વાધ્યાય

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય અને વૈયાવચ્ચ પછી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને ઉત્સર્ગ-આ ત્રણ હવે બાકી રહે છે એનું પણ વિસ્તારથી વર્ણન આગળ ઉપર પ્રસંગે કરવાનું રાખી, અત્યારે સામાન્ય રીતિએ જોઈ લઈએ, એ આવશ્યક છે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં સ્વાધ્યાયનું સ્થાન પણ અજોડ છે વૈયાવચ્ચ ગુણ જેમ આ શાસનમાં અપ્રતિપાતી મનાય છે, તેમ સ્વાધ્યાય પણ એક અજબ વસ્તુ મનાય છે સ્વાધ્યાયની ઉપેક્ષા કરનારાઓ પણ, સઘળી ય વસ્તુની ઉપેક્ષા કરનારા આ શાસનમાં મનાય છે આ શાસનમાં સ્વાધ્યાય, એ આરાધના આદિનું પરમ સાધન છે અનંત ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-કાલવેલાના પરિહાર રૂપ મર્યાદા અથવા તો જે જે સૂત્રનો

અભ્યાસ જે જે પોરિસિમાં કે વાનો વિધિ હોય તે વિધિના પાલન રૂપ મર્યાદાનું આસેવન કરવા પૂર્વક અધ્યયન કરવું, એનું નામ સ્વાધ્યાય કહેવાય છે જેઓ અનંતજ્ઞાનિઓએ ફરમાવેલી મર્યાદા પ્રત્યે બહુમાનવાળા નથી હોતા, તેઓ શાસ્ત્રનું સાચું અધ્યયન કરવાને માટે પણ લાયક નથી એવાઓ તો, ઉપકારિઓએ ભણવા માટે બાંધેલા તપ આદિ વિધિના પણ ઉત્થાપક હોય છે અમુક અમુક સૂત્ર અમુક અમુકથી જ ભણાય પણ અન્યથી ન જ ભણાય, આવી ઉપકારિઓની હિતશિક્ષાને પણ હસી કાઢવાનું પાપ કરવું, એ મર્યાદાભંજકોને માટે કઠિન નથી મર્યાદાભંજકોની મહત્ત્વાકાંક્ષા જ કોઈ એવી હોય છે કે-તેઓનો સ્વાધ્યાય તેઓને માટે અને અન્યને માટે પણ બહુધા હાનિકર જ નિવડે છે પેટ માટે જ વિદ્યાના ભણનારા આજે જેમ જગતમાં શ્રાપ રૂપ નિવડ્યા છે, તેમ મહત્ત્વાકાંક્ષાની જ સાધનાને માટે શ્રી જિનશાસનનો સ્વાધ્યાય કરનારા પણ સ્વપરના હિત માટે શ્રાપ રૂપ જ નિવડે છે મુક્તિની કામનાથી આરાધાતો આ સ્વાધ્યાય, સ્વપરના હિતની સાધના માટે અનુપમ સાધન છે

સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકારો

આ 'સ્વાધ્યાય' નામનો આભ્યંતર તપ પાંચ પ્રકારનો છે 'વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા' -આ પાંચ સ્વાધ્યાયના પ્રકારો છે શિષ્યોને અધ્યાપન, એનું નામ 'વાચના' છે ભણવાને માટે શિષ્ય ગુરૂ પાસે વાંચે, એ પણ વાચનારાને માટે 'વાચના' જ છે સૂત્ર અને અર્થ—એ

ઉભયમાં પડેલ સંદેહના નાશને માટે અથવા તો સમજાયેલી વસ્તુને નિશ્ચિત કરવાને માટે પ્રશ્નો પૂછવા, એ 'પૃચ્છના' નામનો સ્વાધ્યાય છે ભણેલું ભૂલાઈ ન જાય, એ માટે ભણેલાને વિધિ મુજબ યાદ કરવું, એનું નામ 'પરાવર્તના' નામનો સ્વાધ્યાય છે સૂત્ર અને અર્થનો વચનથી નહિ પણ મનથી અભ્યાસ, એનું નામ 'અનુપ્રેક્ષા' નામનો સ્વાધ્યાય છે અને 'ધર્મકથા' નામનો સ્વાધ્યાય સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ ફરમાવેલા ધર્મનો ઉપદેશ આપવો એ છે ધર્મોપદેશ, સૂત્રાદિના અર્થનો ઉપદેશ અને વ્યાખ્યાન આદિનો સમાવેશ, આ 'ધર્મકથા' નામના સ્વાધ્યાયમાં જ થાય છે

ધ્યાન અને તેના પ્રકારો

'ધ્યાન' એ પણ આભ્યંતર તપનો જ પ્રકાર છે સુવિહિતશિરોમણિ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, ધ્યાનના ચાર પ્રકારો છે, એમ ફરમાવીને એનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરતા, શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર ઉપર રચેલી પોતાની બૃહદ્ વૃત્તિમા ફરમાવે છે કે–

राज्योपभोगशयनासनवाहनेषु
स्त्रीगन्धमाल्यमणिरत्नविभूषणेषु ।
इच्छाभिलाषमतिमात्रमुपैति मोहाद्
ध्यानं तदार्त्तमिति तत्प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १ ॥

'संछेदनैर्दहनभञ्जनमारणैश्च
बन्धप्रहारदमनैर्विनिकृन्तनैश्च ।
यो याति रागमुपयाति च नानुकम्पां,
ध्यानन्तु रौद्रमिति तत्प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ २ ॥

सूत्रार्थसाधनमहाव्रतधारणेषु,
बन्धप्रमोक्षगमनागमहेतुचिन्ता ।
पञ्चेन्द्रियव्युपरमश्च दया च भूते
ध्यानं तु धर्ममिति सम्प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३ ॥
" यस्येन्द्रियाणि विषयेषु पराङ्मुखानि,
संकल्पकल्पनविकल्पविकारदोषैः ।
योगैः सदा त्रिभिरहो निभृतान्तरात्मा
ध्यानोत्तमं प्रवरशुक्लमिदं वदन्ति ॥ ४ ॥

આ ધ્યાન તપ કોઈ સામાન્ય કોટિનો નથી ચાર શ્લોકો દ્વારા ચાર ધ્યાનના સ્વરૂપને વર્ણવીને, આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા એ જ ટીકામા લખે છે કે– 'उक्तं समासतो ध्यानं विस्तरतस्तु ध्यानशतकादवसेयम्' ધ્યાન સંક્ષેપથી કહ્યુ, વિસ્તારથી તો ધ્યાનશતકથી જાણવા યોગ્ય છે આર્ત્ત આદિ ચાર પ્રકારના ધ્યાનોનું વર્ણન કરતા, પ્રત્યેક ધ્યાનના ચાર ચાર ભેદ આદિ પાડીને તેનુ વર્ણન, તેના અધિકારિઓનુ વર્ણન અને કયા કયા ધ્યાનથી કયી કયી ગતિ થાય છે–એ આદિનુ વર્ણન ઘણુ જ સુંદર હોઇ, અવશ્ય અભ્યાસની અપેક્ષા કરે છે ધ્યાનના સ્વરૂપ આદિને જાણવાથી, આત્માને અશુભ ધ્યાનથી અલિપ્ત રાખીને શુભ ધ્યાનમા મગ્ન રાખવાનુ સહેલાઈથી બની શકે છે અશુભ ધ્યાનથી બચવુ અને શુભ ધ્યાનમા લીન રહેવુ, એ સામાન્ય કામ નથી અશુભ ધ્યાનથી બચવાને માટે અને શુભ ધ્યાનમા લીન બનવાને માટે, કેટલુ સામર્થ્ય જરૂરી છે–એ જે સમજાય તો, આ તપની મહત્તા વિના વર્ણ્યે પણ સમજી

શકાય તેમ છે આપણે પણ અત્રે તપનું વર્ણન પ્રાસંગિક કરતા હોઈ, સંક્ષેપથી જ સામાન્ય ખ્યાલ આપવાના હેતુથી જ સામાન્ય સામાન્ય જ વર્ણન કરી રહ્યા છીએ. એ જ રીતિએ, આ ધ્યાનનું વર્ણન પણ સંક્ષેપથી જ કરીએ છીએ ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ચાર શ્લોકોથી ચારે પ્રકારના ધ્યાનનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું છે એ સંક્ષિપ્ત વર્ણનમાં પણ એ સમર્થ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ ઘણો જ સુંદર ખ્યાલ આપ્યો છે એ સમર્થ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિ ચારે પ્રકારના ધ્યાનના સ્વરૂપનું સંક્ષિપ્તથી વર્ણન કરતા ફરમાવે છે કે-તે ધ્યાનના જ્ઞાતા પરમર્ષિઓએ તે તે જાતિની મનોદશાને, તે તે જાતિના ધ્યાન તરીકે વર્ણવી છે

રાજ્યોપભોગ, શયન, આસન અને વાહનોમાં તથા સ્ત્રી, ગન્ધ, માલ્ય, મણિ, રત્ન અને અલંકારોમાં, અર્થાત્ દુનિયાદારીના ઈષ્ટ ભોગોપભોગોમાં મોહના યોગે અતિશય ઈચ્છાના અભિલાષને આર્ત્તધ્યાનના સ્વરૂપ આદિને જાણનારા પરમર્ષિઓ આર્ત્તધ્યાન તરીકે વર્ણવે છે

જે આત્મા સંચ્છેદન, દહન, ભંજન, મારણ, બન્ધ, પ્રહાર, દમન અને વિકૃતન આદિના દર્શનથી રાગ પામે છે પણ અનુકમ્પાને નથી પામતો, તે આત્માની તેવી મનોદશા એ રૌદ્રધ્યાનની જ સૂચક છે, એમ રૌદ્રધ્યાનના સ્વરૂપ આદિને જાણનારા પરમર્ષિઓ ફરમાવે છે

જે આત્માઓ સૂત્રાર્થની સાધનામાં અને પાંચ મહાવ્રતોના ધારણમાં મગ્ન રહે છે, બંધ અને મોક્ષ તથા એ ઉભયના હેતુઓની ચિંતામાં મશગુલ બને છે, પાંચે ઈંદ્રિ

યોની ચચલતા ઉપર કાગમા અ કુશવાળી દશામા જ રત રહે છે અને ભૂત માત્ર પ્રત્યે દયાભાવથી ઓતપ્રોત રહે છે, તે આત્માઓની દશા એ ધર્મધ્યાનની દશા છે, એમ ધર્મ ધ્યાનના સ્વરૂપ આદિના જ્ઞાતા પરમર્ષિઓ પ્રરૂપે છે

જે પરમર્ષિની ઇંદ્રિયો વિષયોમા સકલ્પ, કલ્પન, વિકલ્પ અને વિકાર એ દોષોથી પરાડ્મુખ હોય છે અને જે પરમર્ષિનો અ તરાત્મા સદા મન, વચન અને કાયાના યોગો ઉપર અજબ સ યમ રાખી શકે છે, એવા પરમર્ષિ ઓની દશા એ શુક્લધ્યાનની દશા છે, એમ શુક્લધ્યાનના સ્વરૂપ આદિના જ્ઞાતા મહર્ષિઓ નિરૂપે છે

વિચાર કરવામા આવે તો આટલા સામાન્ય વર્ણનથી પણ સમજી શકાય તેમ છે કે–ધ્યાન, એ કોઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી આ ધ્યાનના બળે આત્મા પોતાની દશામા સુધારો કે બગાડ કરી શકે છે પ્રથમના બે ધ્યાનો આત્માની દશા ઘણી જ ખરાબ કરે છે આર્ત્તધ્યાનના ઉપાસકની તિર્યંચગતિ થાય છે અને રૌદ્રધ્યાનના ઉપાસકની નરકગતિ થાય છે, એમ ઉપકારિઓ ફરમાવે છે પ્રથમના બે ધ્યાનો જેમ આત્માને અવનત બનાવે છે, તેમ ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન આત્માને ખૂબ જ ઉન્નત બનાવે છે ધર્મધ્યાન આત્માને દેવગતિનો અધિકારી બનાવે છે, તેમ ઘણુ ઘણુ શુભ ફલ સમર્પિત કરે છે અને શુક્લધ્યાન આત્માના જન્મનો ક્ષય કરે છે શુક્લ ધ્યાનમા આત્મા અ ત સુધી બન્યો રહે તો મરણ પછી તેને જન્મવાનુ રહેતું નથી આ જ હેતુથી, આર્ત્ત અને રૌદ્ર ધ્યાનને તજવાનો અને

ધર્મ ધ્યાન દ્વા । શુક્લધ્યાનની ઉપાસનાનો જ ઉપકારિ
ઉપદેશ આપે છે અનંત ઉપકારિઓ શ્રેષ્ઠ કોટિના શુક
ધ્યાનને વ્યાધિ આદિના વિનાશક, હિતકર, સંસારથી ઉદ્ધ
કરનાર અને કર્મરાજાના નાશક તરીકે વર્ણવે છે એ ધ્યાન
પામ્યા વિના, કોઈ પણ આત્મા શિવપદને પામ્યો ન
પામતો નથી અને પામશે પણ નહિ

વ્યુત્સર્ગ

'વ્યુત્સર્ગ' પણ આભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર છે
તપને પણ ઉપકારિઓએ દ્રવ્યથી અને ભાવથી–એમ બે પ્રક
વર્ણવ્યો છે 'ગણ, શરીર, ઉપધિ અને આહાર'–આ
ભેદે દ્રવ્યથી વ્યુત્સર્ગ થાય છે અને ભાવથી વ્યુત્સર્ગ ક્રો
દિના પરિત્યાગ રૂપ હોવાથી તે ચિત્ર પ્રકારનો છે દ્રવ્ય
વ્યુત્સર્ગમાં આવતો ગણ અને દેહનો ત્યાગ, કાલે, જ્ઞાનિએ
ફરમાવેલા વિધિ મુજબ કરવાનો છે આહાર અને પાણી
અધિકતાનો અને અશુદ્ધતાનો પણ ત્યાગ કરવાનો છે
ક્રોધાદિનો ત્યાગ પણ સદાય કરવા યોગ્ય છે

આવા વીર બનો

આ રીતિએ તપના વીર્યથી યુક્ત બની, આ
પ્રકારના તપના આસેવનથી કર્મની વિદારણા કરવામાં ઉદ્યુ
બનવાના કારણે 'વીર' તરીકેની ખ્યાતિને પામેલા ભગવ
શ્રી મહાવીરદેવ હતા શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમાં, આવા પ્ર
વીર બન્યા વિના કોઈ પણ આત્મા મુક્તિપદની સાધના

શક્તો નથી ભગવાન શ્રી વીર તો પોતાના નામ દ્વારા પણ એ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરે છે અને પ્રત્યેક શ્રી જિનેશ્વરદેવના આત્માઓની અંતિમ ભવમાં તો આ દશા અનુપમ કોટિની હોય છે શ્રી 'વીર'ના આ અર્થને ધ્યાનમાં રાખનારા આત્માઓનું ધ્યાન, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ અને એવા જ બીજા શ્રી જિનેશ્વરદેવો અને એ તારકોના શાસન સિવાય અન્યત્ર જઈ જ નહિ કારણ કે–એવી સાચી વીરતા અન્યત્ર સંભવિત જ નથી. કલ્યાણના કામી આત્માઓએ, સાચા વીર બનવાને માટે, આ જાતિની વીરતાને કેળવવાને માટે જ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ, કે જેથી સ્વનું અને પરનું–એમ ઉભયના સાચા કલ્યાણને સાધનારા બની શકાય

[~]

<u>ગુણરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન</u>

પરમ ઉપકારી આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા શ્રી ધર્મરત્ન નામના શબ્દોથી ટૂંકા પણ અર્થોથી ગંભીર એવા આ શાસ્ત્રની પ્રથમ ગાથાને અવલંબીને આપણે વિચાર કરી રહ્યા છીએ. પ્રથમ ગાથામાં પ્રથમાર્દ્ધ દ્વારા મંગલાચરણ કરાયું છે અને દ્વિતીયાર્દ્ધ દ્વારા અભિધેય જણાવેલ છે સંબંધ અને પ્રયોજનનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નહિ હોવા છતાં પણ, તે સામર્થ્યગમ્ય છે આ ગાથાની વ્યાખ્યા કરતાં, એ જણાવાયું કે–સંહિતા આદિ છ પ્રકારોથી વ્યાખ્યા થાય છે પદોના અર્થોને જણાવવા સાથે, પદોની ઘટનાને સૂચવતા, ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામિજીને 'વી

એવા નામથી કેમ સ્તવાય છે, તે જણાવવામા આવ્યું આને અંગે આપણે બાહ્યાભ્યન્તર તપના પ્રકારો વિષે પણ કેટલોક વિચાર કરી આવ્યા સૂત્રકાર પરમર્ષિએ, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને, આ ગાથામા બે વિશેષણો મૂકવા પૂર્વક સ્તવ્યા છે, એથી પદાર્થ નામના વ્યાખ્યાપ્રકાર દ્વારા બૃહદ્વૃત્તિકાર પરમર્ષિએ પણ, તે વિશેષણોના અર્થોને સ્પષ્ટ કર્યા છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને માટે વપરાએલા બે વિશેષણો પૈકી પ્રથમ વિશેષણ એ છે કે– " सयरगुणरयणकुलहर । " અર્થાત્–સકલ ગુણો રૂપી જે રત્નો, તેના ઉત્પત્તિસ્થાન ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ છે આ વિશેષણ માત્ર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને જ લાગુ પડે છે અને અન્ય શ્રી જિનેશ્વરદેવોને લાગુ પડતું નથી એમ નથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોના સ્વરૂપને જાણનારાઓ, જાણે છે કે–સઘળા ય શ્રી જિનેશ્વરદેવોમા પરસ્પર ગુણોનુ સામ્ય એટલુ બધુ હોય છે, કે જેથી એકની સ્તવના દ્વારા પણ સઘળા જ સ્તવાય છે આ જ કારણે, અહીં એ વાતનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે–જેમ સઘળા ય શ્રી જિનેશ્વરદેવો સઘળા ય ગુણો રૂપી રત્નોની ઉત્પત્તિના સ્થાન રૂપ છે, તેમ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ પણ સઘળા ય ગુણો રૂપી રત્નોની ઉત્પત્તિના સ્થાન રૂપ છે ક્ષમા, માર્દવ અને આર્જવ આદિ ગુણો વિશ્વમા સુપ્રસિદ્ધ છે ક્ષમા એ ક્રોધનો પ્રતિપક્ષી ગુણ છે, મૃદુતા એ માનનો પ્રતિપક્ષી ગુણ છે અને ઋજુતા એ માયાનો પ્રતિપક્ષી ગુણ છે આદિ પદથી નિર્લોભતા આદિ ગુણોનો સ્વીકાર કરી શકાય છે વિષય-કષાય રૂપ સસારથી

ઠગનારા અને એ જ કારણે મોક્ષના જ કામી બનેલા આત્મા ઓને, આ ગુણો વિના, એક ક્ષણ પણ ચાલી શકે તેમ નથી એ જ કારણે, શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ એવા આત્માઓને માટે પૂજ્ય છે કારણ કે-ક્ષમા આદિ ગુણરત્નોની ઉત્પ ત્તિના સ્થાન રૂપ તો એક માત્ર શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ છે

ગુણશૂન્યતા રૂપ દરિદ્રતા

જગતમા મનાય છે કે-રત્નો પોતાના માલિકની ભયકર દરિદ્રપણાની છાપને પણ ગાળનાર છે જગતની આ માન્યતા દુન્યવી સામગ્રીને અગે છે શ્રી જિનેશ્વરદેવનુ શાસન તો ફરમાવે છે કે-ગુણશૂન્ય આત્મા અનાદિકાળથી દરિદ્રપણાની મુદ્રાથી મુદ્રિત છે ગુણશૂન્ય આત્માની શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનમા કાણી કોડી જેટલી પણ કિમત નથી ગુણશૂન્ય આત્મા ઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની દ્રષ્ટિએ દરિદ્રિઓ જ ગણાય છે ક્ષમા આદિ ગુણો, કે જેનુ કોઈ અવસરે પ્રસગ પામીને વિસ્તા રથી વર્ણન કરવાની ભાવના છે, તે ગુણો આત્માની અનાદિ કાલીન રૌદ્ર દારિદ્રની મુદ્રાના વિદ્રાવક હોવાથી અને સકલ કલ્યાણકલાપના કારણ હોવાથી, શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનની દ્રષ્ટિએ એ ગુણો જ સાચા રત્નો છે ક્ષમાદિ ગુણો આત્માની ગુણશૂન્યતા રૂપી દ્રરિદ્રતાનો વિનાશ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ એ ગુણો આત્માના સાચા, સપૂર્ણ અને શાશ્વત ઐશ્વ ર્યને પ્રગટ કરીને, આત્માને સાચા કલ્યાણોનો માલિક બનાવે છે એવા કલ્યાણોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર પણ ક્ષમાદિ ગુણો જ છે આવા અનુપમ ગુણોની પ્રાપ્તિને, દરિદ્ર નહિ સાચા

શ્રીમંત બનવાની ઇચ્છા રાખતા આત્માઓ અવશ્ય ઇચ્છે ક્ષમાદિ ગુણોના પ્રતાપે, દરિદ્ર મટીને અનુપમ ઐશ્વર્યને પામ નાગ આત્માઓની ઉપાસના, મોટા મોટા નરેન્દ્રો અને દેવેન્દ્રો પણ કરે છે આથી સમજી શકાય તેમ છે કે-દુનિયાના રત્નોની આ ગુણો રૂપી રત્નો સમક્ષ કશી જ કિંમત નથી સામાન્ય પણ ગુણરત્નને નહિ પામેલા આત્માઓને તો, દુનિયાદારીના રત્નો, દરિદ્રી બનાવીને અનેક દુ ખોના દરીયા રૂપ દુર્ગતિઓની મુસાફરી કરાવનારા જ નિવડે છે દુનિયા દારીના રત્નોના સદુપયોગ દ્વારા જેઓ સુન્દર પ્રકારે સદ્દગતિને સાધે છે, તે તેઓ જ છે, કે જેઓ ક્ષમાદિ ગુણોને જ સાચા રત્નો માને છે અને દુનિયાદારીના રત્નોના સંગને તો અનર્થ રૂપ જ માને છે અર્થ અને કામ નામના પુરૂષાર્થો જેઓને અનર્થ રૂપ નથી લાગતા, તેઓ અર્થ દ્વારા સાધી શકાય એવા પણ આત્માના વાસ્તવિક હિતને સાધી જ શકતા નથી

મોહનૃત્ય

અર્થને અને કામને હિતકર પુરૂષાર્થ તરીકે માનનારા આત્માઓ, ઘોર મિથ્યાત્વથી રીબાતા હોઈ, ક્ષમાદિ ગુણોની સાચી કિંમત સમજી શકતા નથી એવા આત્માઓમા દેખાતા ક્ષમા આદિ ગુણો પણ ગુણ રૂપ નથી હોતા, પણ પ્રાય-દોષ રૂપ જ હોય છે ગુણોનું પરિણામ ગુણ રૂપે લાવવાને માટે, મિથ્યાત્વની મન્દતા અને સમ્યક્ત્વની સન્મુખતા આવશ્યક છે તત્ત્વદૃષ્ટિ આવવા માટે આ બન્ને વસ્તુઓ ઘણી જ જરૂરી છે જેઓ મિથ્યાત્વના અને સમ્યક્ત્વના ભાવને જાણવાને

માટે ઉદ્યમી નથી બનતા અને એ શબ્દોની થેકડી કરવામા જ આનદ માને છે, તેવા આત્માઓ કદી પણ મિથ્યાત્વની મન્દતાને અને સમ્યક્ત્વની સન્મુખતાને પામી શકતા નથી મિથ્યાત્વ એ એક ભયકર જાતિનો દોષ છે, જ્યારે સમ્યક્ત્વ એ આત્માનો એક અનુપમ કોટિનો ગુણ છે મિથ્યાત્વ નામના ભયકર દોષની મન્દ અવસ્થામા અને સમ્યક્ત્વગુણની સન્મુખ અવસ્થામા, ક્ષમાદિ ગુણો ખૂબ જ હિતકર નિવડે છે મિથ્યાત્વની ગાઢતામા ક્ષમાદિ ગુણોનું દર્શન શકય નથી, પણ એ ગુણોનું દર્શન એ પણ એક જાતિનું મોહનૃત્ય છે મોહના નાચમા મોટાઈ માનનારાઓને ગુણસપન્ન માનવા, એ પણ કારમા મિથ્યાત્વનું જ પ્રદર્શન છે અવિરતિ આદિને વધારનારી પ્રવૃત્તિઓમા સ્વ-પરના હિતની વાતો કરવી, એના જેવું મિથ્યાત્વનુ એક પણ કારમુ નૃત્ય નથી આ વસ્તુને સમજ્યા વિના, રત્ન રૂપ ક્ષમાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ શકય જ નથી

વસ્તુના શુભ ધર્મો જ ગુણો તરીકે લેવા

'સકલ ગુણો રૂપી રત્નોના ઉત્પત્તિ સ્થાન'–આ વિશેષણનું વિવરણ કરતા, મૂલ સૂત્રકાર પરમર્ષિએ ગુણના સ્વરૂપને દર્શાવવાને માટે, ટૂકમા પણ સુદર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે સૂત્રકાર પરમર્ષિએ આ શાસ્ત્રરત્નની પોતાની વૃત્તિમા ફરમાવ્યુ છે કે-

इह यद्यपि गुणा वस्तुधर्मा शुभाशुभस्वरूपा अप्यभिधीयन्त तथापि गुणा एव प्रयेतव्य शुभा एवेत्यत रत्नत्वानुपपत्ते । तथा हि—

'जातौ जातौ यदुत्कृष्ट रत्न तदभिधीयते हि तद् ।

इत्येव सुधिय प्राहु निर्विमवाग्नुत्तमा ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે ફરમાવીને, અનંત ઉપકારી આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–વસ્તુના ધર્મોને ગુણો કહેવાય છે વસ્તુના તે ધર્મો જો શુભસ્વરૂપ હોય તો ય ગુણો કહેવાય છે અને અશુભસ્વરૂપ હોય તો ય ગુણો કહેવાય છે કારણ કે–વસ્તુના ધર્મો શુભ પણ હોય છે અને અશુભ પણ હોય છે અને વસ્તુના ધર્મોને ગુણો કહેવાય છે ! તો પણ, અહીં તો ગુણો તરીકે વસ્તુના શુભ ધર્મો જ સમજવા કારણ કે–અહીં ગુણોને રત્નોની ઉપમા આપી છે અને અશુભ ગુણોમાં રત્નપણું ઘટી શકતું નથી આ જ હેતુથી, સુંદર બુદ્ધિને ધરનારા ઉત્તમ પુરૂષો વિવાદરહિતપણે ફરમાવે છે કે–' દરેક જાતિમાં જે ઉત્તમ હોય છે, તે જ ખરેખર રત્ન કહેવાય છે '

ગુણ ગુણ તરીકે જોઇએ

આ વર્ણનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે–વસ્તુના શુભાશુભ સ્વરૂપ વાળા ધર્મોને ગુણો તરીકે માનવામાં હરકત નથી, પણ હિતકર તરીકે પરિણમે તેવા જ ધર્મો રૂપી ગુણો, રત્નો તરીકે ગણાઇને ઉપાદેય કોટિમાં આવે છે અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવો ગુણરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન છે, પણ કલ્પિત ગુણો, કે જે ગુણો રત્નની ઉપમાને પામવાને માટે લાયક જ નથી, તે ગુણોના ઉત્પત્તિસ્થાન નથી જ ગાઢ મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓમાં રહેના ક્ષમા આદિ ગુણો પણ, ગુણનું કામ કરનારા નથી થતા, પણ પ્રાયઃ દોષનું જ કામ કરનારા થાય છે હુંશીયારી ગુણ ગણાય છે, પણ તે ચોરની નહિ સુંદરતા

ગુણ ગણાય છે, પણ તે વ્યભિચારિની નહિ સત્તા ગુણ ગણાય છે, પણ તે અનીતિમાનની નહિ બલ ગુણ મનાય છે, પણ તે ગુસ્સાખોરનુ નહિ જ્ઞાન ગુણ ગણાય છે, પણ તે ઉદ્ધતનુ નહિ શ્રીમતાઈ ગુણ ગણાય છે, પણ તે શ્રીમતાઈ કૃપણની નહિ ક્ષમા ગુણ ગણાય છે, પણ તે દુન્યવી સ્વાર્થમા રચેલા-પચેલા દમ્ભિની ક્ષમા નહિ નમ્રતા ગુણ ગણાય છે, પણ તે સ્વાર્થપટુ પ્રપચિઓની નહિ અહિંસા ગુણ ગણાય છે, પણ તે પૌદ્ગલિક પદાર્થોની સાધનાને માટે દુનિયાની દયા પેદા કરીને સામાનુ પડાવી લેવાની વૃત્તિવાળા અઠગ પ્રપચપટુની અહિસા નહિ અને સત્ય ગુણ ગણાય છે, પણ તે સ્વ-પરના હિતની ચિંતા વિનાના અને પોતાની નામનાને માટે અન્યનો નાશ કરવામા પણ નિર્ભીક્ બનેલા અનાડી આત્માનુ સત્ય નહિ આવી જ રીતિએ, પ્રત્યેક ગુણને માટે સમજી લેવુ જોઈએ

બાહ્ય સ્વરૂપ અને ફ્લનો ભેo

ગુણ તરીકે ગણાતા ગુણોમા પણ પ્રશસ્તપણુ અને અપ્રશસ્તપણુ જોવુ એ જેમ આવશ્યક છે, તેમ દોષ તરીકે ઓળખતા દોષોમા પણ પ્રશસ્તપણુ અને અપ્રશસ્તપણું જોવું એ અત્યન્ત જરૂરી છે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તનો વિવેક નહિ કરી શકનારા આત્માઓ, કેટલીક વાર તો, ગુણના નામે પણ દોષના પૂજારી બનીને આત્માનું અહિત સાધે છે અને દોષના નામે પણ ગુણના દ્વેષી બનીને ગુણસપન્ન મહાપુરૂષોના ગુણને પણ દોષ તરીકે જાહેર કરી, સ્વ-પરનુ કારમુ અહિત સાધે છે

ગુણો અને દોષો તરીકે મનાતા ગુણો અને દોષોમા રહેલા પ્રશસ્તપણાનો અને અપ્રશસ્તપણાનો વિચાર પણ, શ્રી જૈન શાસનમા ઘણા જ વિસ્તારથી કરવામા આવ્યો છે એ વિચારને સમજવો એ પણ પરમ આવશ્યક છે, પણ અત્યારે એનો પ્રસગ નહિ હોવાથી, આ સ્થળે એનો આછો ખ્યાલ માત્ર જ આપીને સતોષ માનવો પડશે કેટલીક વાર એવું પણ બને છે કે-બાહ્ય દૃષ્ટિએ અહિંસાદિ-સ્વરૂપ દેખાતી ક્રિયાઓ, હિસા આદિનુ કામ કરનારી હોય છે, જ્યારે બાહ્ય દૃષ્ટિએ હિંસાદિ-સ્વરૂપ દેખાતી ક્રિયાઓ અહિંસા આદિનુ કામ કરનારી હોય છે આ વાતને સમજવાને માટે શ્રી જૈન શાસનમા તો અનેક દૃષ્ટાતો વિદ્યમાન છે ક્રિયામા દેખાતા રાગ-દ્વેષ જો પ્રશસ્ત કોટિના હોય છે, તો તે વીતરાગ બનવામા પણ સહાયક થાય છે કોઈ જોનારને એમ લાગે કે-આ હિંસા દ્વેષ પૂર્વકની થઈ રહી છે, પણ ઉપકારિઓએ તો શાસનની રક્ષાને માટે શુદ્ધ બુદ્ધિથી થતા એવા પણ પ્રયત્નોને અહિંસાનું ફલ આપનારા તરીકે જ જણાવ્યા છે

પરિણામભેદે ફલભેદ

આ બધાને નહિ સમજનારા આત્માઓ, શ્રી વિષ્ણુકુમાર આદિ શાસનના મહા પ્રભાવક પરમર્ષિઓ દ્વારા થયેલી શાસનરક્ષાની કલ્યાણકારક પ્રવૃત્તિઓની મહત્તા હણાય-એવી રીતિએ વાતો કરીને, નિર્ગ્રન્થના માર્ગને પણ બધનો માર્ગ બતાવવાના જેવી કુચેષ્ટાઓને પણ આદરે છે આવાઓ જો સમજવા ઇચ્છતા હોય, તો તેમને માટે શ્રી જિનશાસને

તો ઘણી ઘણી સામગ્રી પૂરી પાડી છે. રાગ અને દ્વેષ જેવી વસ્તુઓને પણ, પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત-એમ ભેદો પાડીને ઓળખાવી, અપ્રશસ્તની અકર્ત્તવ્યતા અને પ્રશસ્તની કર્ત્તવ્યતા, અનંત ઉપકારિઓએ દર્શાવી છે. પણ અભિનિવેશ આદિના પ્રતાપે, એ વસ્તુની સામે આજે યથેચ્છ વાણીવિલાસ થઈ રહ્યો છે. એવા આત્માઓ શાસનની માન્યતાથી ચલિત થયા હોઈને, ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગે ભિન્ન ભિન્ન નિરૂપણ કરી, પોતાની જાતને કાયમી ઉત્સૂત્રભાષી બનાવે છે. આવા આત્માઓ પોતાનું અહિત સાધે છે-એટલું જ નહિ, પણ અનેક વિશ્વાસુઓના હિતને પણ હણે છે. 'પરિણામવિશેષથી નિર્જરાની ક્રિયા પણ આશ્રવને માટે થાય છે અને આશ્રવની ક્રિયા પણ નિર્જરાને માટે થાય છે'-આ વાત શ્રી જિનશાસનના સેવક માટે અજ્ઞેય ન જ રહેવી જોઈએ.

એ વિભાવનાની પાળ મહા નિર્જરા

એક પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે-

"કસ્યાપિ દિશતિ હિંસા, હિંસાફલમેકમેવ ફલકાલે।
અન્યસ્ય સૈવ હિંસા દિશત્યહિંસાફલં વિપુલમ્ ॥ ૧ ॥"

આ વસ્તુ દ્વારા એ પરમર્ષિ આપણને એ જ સમજાવે છે કે-એક જ પ્રકારની હિંસા, કોઈને હિંસાના ફલને પણ આપનારી થાય છે અને કોઈને અહિંસાના ફલને પણ આપનારી થાય છે. હિંસાથી હિંસાફલ જ મળે અને અહિંસાફલ ન જ મળે, એવું એકાન્તે કહેનારાઓ, એ શાસ્ત્રવચનોને ઉત્થાપનારાઓ જ છે. કેવળ ક્રિયા તરફ

જોતા, ને કરનારના આશય આદિ તરફ પણ જોતા શીખવું જોઈએ કોઈ આત્માને એક વાર કરાએલી હિંસા ફલકાલે એક વાર જ હિંસાના ફલને આપે છે ઉપલક્ષણથી, એક વાર કરાએલી હિંસા અનેક વાર પણ હિંસાના ફલને આપે છે કારણ કે-હિંસા કરતી વખતે થયેલા અધ્યવસાય ઉપર ફલનો આધાર છે જ્યારે કોઇ કોઇ આત્મા માટે આ પ્રમાણે બને છે, ત્યારે અન્ય કોઈ તેવા હિતાહિતના જાણ અને અજોડ વિવેકી આત્માને માટે, એક કે અનેક વાર કટુ ફલને આપે એવી હિંસા પણ, જો તે અનંતજ્ઞાનિઓથી વિહિત કરેલી ક્રિયા દ્વારા વિહિત રીતિએ થયેલી હોય, તો તે અહિંસાના વિપુલ ફલને આપનારી નિવડે છે આ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરતા શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિ એમ પણ ફરમાવે છે કે—

अन्यस्य करयचिज्जावस्य सुकुमारहृदयचेनाकुटिप्रमादरहितस्य वैध्यनानभिध्यक्तस्या दुष्टाध्यवसायभावनिर्मिता प्रणारदागजन्यपीनापि हिंसापि सुमङ्गल-विष्णुकुमारादीनामिवर्द्ध संघप्रत्यनीकतानिवारणकारणद्वारा विशेषबोधिधीनावसिक्षणमहानिर्जराह्याहिंसाफलं ददाति

' जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला, अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥ १ ॥

ઉપકારી પરમર્ષિઓએ ફરમાવેલી આ જાતિની વસ્તુઓ દ્વારા, એ વાત પણ ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી સમજી શકાય છે કે-સૂત્રવિધિના અમલને માટે જ ઉદ્યુક્ત અને આન્તર શુદ્ધિથી ઓતપ્રોતપણે યતના પૂર્વક પ્રયત્ન કરતા આત્માને, એવો વિહિત પ્રયત્ન કરતા જે વિરાધના થાય છે, તે નિર્જરાના જ ફલને આપનારી થાય છે કારણ કે-એવા આત્માનું હૃદય

સુકુમાર હોવાથી ભયંકર પ્રમાદને આધીન થતું જ નથી અને રૌદ્ર ધ્યાનમાં જોડાતું જ નથી એવો ઉત્તમ આત્મા, દુષ્ટ અધ્યવસાયના અભાવવાળો હોવાથી, એવા આત્મા દ્વારા વિહિત માર્ગનો અમલ કરતા નિર્મિત થયેલી પ્રાણત્યાગથી થતી પીડા રૂપ જે હિંસા, તે પણ તે આત્માને શ્રી સુમંગલ અને શ્રી વિષ્ણુકુમાર આદિ મહા મુનિવરોની માફક શ્રી અર્હત્સંઘની પ્રત્યનીકતાના નિવારણ કારણ દ્વારા વિશેષ બોધિબીજની પ્રાપ્તિલક્ષણ મહા નિર્જરા રૂપ અહિંસાના ફલને આપે છે શાસનરક્ષાનો યથાવિધિ પ્રયત્ન, એ મહા નિર્જરાનું જ કારણ છે પ્રમાદને આધીન થયા વિના અને દુષ્ટ અધ્યવસાયને અવકાશ આપ્યા વિના, કેવળ સ્વ-પરના હિતની દૃષ્ટિએ પ્રત્યનિકતાના નિવારણનો પ્રયત્ન કરતા, સામાને પ્રાણત્યાગ જેવી ભયંકર પણ પીડા થાય, તો ય તે હિંસા વસ્તુતઃ હિંસા નથી પણ અહિંસા જ છે કારણ કે-તેવી હિંસા પણ દુષ્ટ કર્મોની મહા નિર્જરાનું જ કારણ બને છે આ વસ્તુ નહિ સમજવાના યોગે તો, આજે કેટલાકો, મહાત્મા શ્રી વિષ્ણુકુમાર અને મહાત્મા શ્રી વાલી આદિની ઉપાદેય પ્રવૃત્તિઓને પણ, પાપના કારણભૂત મનાવવાના અજ્ઞાન પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે વસ્તુની પ્રશસ્તતા અને અપ્રશસ્તતાનું રહસ્ય ન સમજાય અથવા તો અભિનિવેશની આધીનતાના ભોગ થઇ પડાય, તો આમ બનવું એ શક્ય છે એવાઓની દશા ખરેખર ખૂબ જ દયાપાત્ર છે, પરન્તુ તે અને બીજા યોગ્ય આત્માઓના કલ્યાણની અપેક્ષાને રાખીને, તેવી વાતોમાં રહેલી સિદ્ધાન્તવિરુદ્ધતાને

જાહેર કરવાને ચૂકવું નહિ, એ ય શક્તિસપન્ન શ્રદ્ધાળુ આત્માઓને માટે, પરમ કર્ત્તવ્ય રૂપ છે!

ગુણરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન ગાથી?

ગુણ અને દોષ-ઉભયમા પ્રશન્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારો ન્હેલા છે આથી ગુણોના નામે અવગુણોના ઉપાસક ન બની જવાય તેમજ વાસ્તવિક ગુણોને દોષ રૂપ માનીને ગુણહીન બનવાના પ્રયત્નમા ન પડી જવાય, એ માટે ગુણ-દોષના પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્તપણાને જાણી લેવું જોઈએ શ્રી જિનેશ્વરદેવો ગુણો રૂપી રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન સમાન છે દોષોના નિવારણને માટે અને ગુણોના પ્રગટીકરણને માટે, અનત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ સેવવા યોગ્ય છે

સ૦ આચાર્યાદિ નહિ?

આચાર્ય મહારાજ આદિ પણ સેવવા યોગ્ય છે, પણ તે કયારે? તેઓ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાને સુસમર્પિત હોય તો! શ્રી જિનેશ્વરદેવોની વાસ્તવિક સેવા એ જ છે કે-એ તારકોની આજ્ઞા પ્રત્યે સપૂર્ણ બહુમાનભાવને કેળવીને, તે આજ્ઞાના અમલને માટે જ ઉદ્યમશીલ બનવુ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા ગુણસપન્ન આચાર્ય મહારાજ આદિને સેવવાની છે જ, એટલે શ્રી જિનેશ્વરદેવો સેવવા યોગ્ય છે -એમ કહેવામા, સઘળા જ સેવવા યોગ્ય આત્માઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે શ્રી જિનેશ્વરદેવો સકલ ગુણો રૂપી જે રત્નો, તેના ઉત્પત્તિસ્થાન સમાન ગણાય છે, તે શાથી? એથી જ કે-એ તારકોની આજ્ઞા પ્રત્યે જે જે પુણ્યાત્માઓ

સાભાવશીલ બને છે, એ તારકોની આજ્ઞા પ્રત્યે જે જે પુણ્યા ત્માઓમા સાચી રૂચિ પ્રગટે છે, તે તે પુણ્યાત્માઓ પોતાના આત્માના ગુણોના પ્રગટપણાને અવશ્ય પામે છે આત્માના ગુણોને પ્રગટાવવાનું જો કોઇ પણ વાસ્તવિક અને અનુપમ સાધન હોય, તો તે એક માત્ર શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા જ છે એ કારણે, એ તારકોને સકલ ગુણો રૂપી રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન તરીકે સ્તવવા, એ યથાર્થ જ છે

નિર્મળ કેવલજ્ઞાનને ધરનારાઃ

ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની સ્તવનામા, તે તારકને સકલ ગુણો રૂપી રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન તરીકે સ્તવ્યા બાદ, સૂત્રકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ વિમલકેવલ એવા બીજા વિશેષણ દ્વારા એ તારકને સ્તવ્યા છે આ દ્વારા તેઓશ્રી એ જ ફરમાવે છે કે-' હુ તે શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર કરીને ઉપદેશ આપવાને ઈચ્છુ છુ, કે જે શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામી વિમલ કેવલ નામના જ્ઞાનને ધરનારા છે ' પાચ જ્ઞાનોમા-'મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યાયજ્ઞાન'-આ ચાર જ્ઞાનો ક્ષાયોપશમિક છે, જ્યારે કેવલજ્ઞાન એ ક્ષાયિક છે ચારે જ્ઞાનો પોતપોતાના આવરણોની અમુક ક્ષયાદિમા પણ થઈ શકે છે, જ્યારે કેવલજ્ઞાન પોતાને આચ્છાદિત કરતા આવરણના એક પણ અણુનો આત્માની સાથે જ્યા સુધી સ પર્ક હોય, ત્યા સુધી પ્રગટ થતું નથી એ જ કારણે, ઉપકારિઓ એ જ્ઞાનના સ્વ રૂપદર્શન આદિને માટે, એ જ્ઞાનને વિમલ આદિ તરીકે

ઓળખાવે છે વિમલનો અર્થ કરતા બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે-તે કેવલજ્ઞાન પોતાને રોકનારા સઘળા ય કર્મો રૂપી રેણુના સંપર્કથી રહિત હોવાના કારણે નિર્મલ છે, અને મૂત્ર સૂત્રકાર પરમર્ષિ પોતે પણ ફરમાવે છે કે-જ્ઞાનાવારક કમાણુના સંપર્કથી રહિત હોવાને કારણે તે કેવલજ્ઞાન નિર્મલ છે આનો પરમાર્થ એ છે કે-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અણુઓનો આત્માની સાથે સંપર્ક હોય તે છતા પણ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી મતિ આદિ જ્ઞાનો પ્રગટ થઈ શકે છે, જ્યારે કેવલજ્ઞાન તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના એક અણુનો પણ જ્યારે આત્માની સાથે સંપર્ક નથી રહેતો, ત્યારે જ પ્રગટે છે

ઇતર દર્શનોની દશા :

આવા અનુપમ, અનંત અને સંપૂર્ણ આદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા વિના, કોઈ પણ આત્મા, અયોગી બનીને મુક્તિપદને પામ્યો ય નથી, પામતો ય નથી અને પામશે પણ નહિ આ જ રીતિએ, આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના, કોઈ પણ શ્રી તીર્થંકર મહારાજાએ ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી પણ નથી, કરતા પણ નથી અને કરશે પણ નહિ આ જ્ઞાનની શ્રદ્ધાવાળા આત્માઓને માટે જ, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ અને શુદ્ધિ સહજ છે આ જ્ઞાનની હયાતિમા નહિ માનનારા આત્માઓ, મિથ્યાત્વનું કારમુ નૃત્ય કરનારા હોય છે દર્શનોમા એક દર્શન એવુ પણ છે, કે જે આત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકારતું નથી એ જ

રીતિએ, કેવલજ્ઞાનના પ્રતાપે પ્રગટતી સર્વજ્ઞતાને નહિ માનનારૂં પણ દર્શન છે વળી સર્વજ્ઞતાને માનનારા પણ એવા દર્શનો છે, કે જે દર્શનો કેવલજ્ઞાનના સાચા સ્વરૂપ આદિના જ્ઞાનથી રહિત હોઈને, તત્ત્વના તલસ્પર્શી નિરૂપણ માટે દરિદ્ર દશાને ભોગવે છે કેવલજ્ઞાની એવા તીર્થસ્થાપકના અભાવે અન્ય દર્શનો, શાસ્ત્રોને શુદ્ધ બનાવનાર શુદ્ધ તત્ત્વવાદથી રહિત હોવાના કારણે, સાચા તાપશુદ્ધ શાસ્ત્રો ગણાવાને માટે દેવાળીયા જેવી દશાને ભોગવે છે એ જ કારણે, એ દર્શનશાસ્ત્રોને, તેઓના રચયિતાઓએ, વિધિ-નિષેધના સિદ્ધાન્તો અને તેના પાલન માટેની ક્રિયાઓ પણ, શ્રી જૈન દર્શનમાંથી ઉછીની લીધી હોય એમ કરીને, ઘણી જ સુશીબતે પોતાના શાસ્ત્રોને કષશુદ્ધ અને છેદશુદ્ધ બનાવવાની ચેષ્ટાઓ કરી છે પણ ચોર જેવી દશાના પ્રતાપે, તેઓ તેમ પણ યથાર્થ રીતિએ કરી શક્યા નથી શ્રી જૈન દર્શન જેવા શુદ્ધ દર્શનને કાષ્ઠતાલીય ન્યાયે પામવા છતાં, દિગમ્બર મતના ઉત્પાદકે પોતાના રોષની સફળતાને માટે, દિગમ્બરપણાના દુરાગ્રહથી દિગમ્બરપણાને જ મુક્તિના માર્ગ તરીકે જાહેર કર્યું પરિણામે અનેક કૂટ સિદ્ધાન્તોને નિરૂપવાની એ મતના પ્રસ્થાપક આદિને ફરજ પડી અને એથી કષશુદ્ધિ, છેદશુદ્ધિ અને તાપશુદ્ધિ –એમ આ ત્રણે પ્રકારની શુદ્ધિથી શુદ્ધ એવા શ્રી જિનાગમો રૂપ સત્યશાસ્ત્રોના ઉચ્છેદને જાહેર કરી આચાર્યો દ્વારા કલ્પિત કરાયેલા શાસ્ત્રોથી પોતાના મતનો નિર્વાહ કરવાનું તર્કટ ઉભું કરવું પડયું દિગમ્બર મતે આ રીતિએ અનંતજ્ઞાનિઓએ પ્રરૂપેલા આગમો ગુમાવ્યા, ત્યારે સ્થાનકવાસી

મતે અમુક જ જિનાગમોને માનવાનું કબૂલ રાખી, શ્રી જિનાગમોના સાચા પદાર્થોના સ્વીકારથી પણ વંચિત રહે વાનુ પસદ કર્યું આ રીતિએ, તેઓ કેવલજ્ઞાનિના વચનની અવગણના કરનારા બન્યા છે અને એ કારણે તેઓ સ્વ-પરનું શ્રેય સાધવાના બદલે અશ્રેય સાધી રહ્યા છે

કેવલજ્ઞાનની મહત્તા

કેવલજ્ઞાન, એ એક એવો ઉત્તમ ગુણ છે કે-જેના યોગે આત્મા સર્વવેદી બની શકે છે એ જ્ઞાનની અવગણના કરનારાઓ અનતજ્ઞાનિને માનતા જ નહિ હોવાથી, એવા ઓને શ્રી સર્વજ્ઞશાસ્ત્રો ઉપર શ્રદ્ધા હોતી નથી અને એથી કલ્પિત વાતોમા જ આનદ માનનારા તેઓ, સ્વચ્છદ કલ્પનાઓથી સત્યને વિનાશવાનું પણ કારમુ પાપ કરે છે મતિના વિભ્રમમા જ રાચનારાઓ, શ્રુતજ્ઞાનની પણ ક્રૂર મશ્કરીઓ કરનારા હોય છે ત્યા એવાઓ અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનનો ઉપહાસ કરનારાઓ હોય, એમા તો આશ્ચર્ય જ શું છે? મતિ, કે જે સસર્ગના યોગે સારી-નરસી બની શકે છે, તેના ઉપર આધાર રાખીને તદ્દન શુદ્ધ એવા કેવલજ્ઞાનને માનવા જેવું હૃદય જેઓને મળ્યું નથી, તેઓ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને માટે, પોતાની જાતને હુંશીયાર માનનારા હોવા છતા પણ લાયક નથી જ. શ્રી જિનેશ્વરદેવોની સાચી મહત્તા કેવલજ્ઞાનને જ આભારી છે પ્રથમ વિશેષણની સાર્થકતા પણ આ બીજા વિશેષણ દ્વારા જ સાર્થક થઈ શકે તેમ છે ઉપદેશ દ્વારા સર્વ પ્રકારે સ્વતત્રપણે સકલ ગુણ

રત્નોની ઉત્પત્તિના કારણ રૂપ તેઓ જ બની શકે છે, કે જેઓ વિમલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા હોય એ જ કારણે, સકલ ગુણ રત્નોનું સાગોપાગ નિરૂપણ જે શાસનમા છે, તે શ્રી જિન શાસનની સ્થાપના, શ્રી જિનેશ્વરદેવો પણ પોતાને કેવલજ્ઞાન થયા વિના કરતા નથી

ઉત્તર ક્રિયાનું સૂચન

આટલુ સમજ્યા પછી, હવે સમજાશે કે-પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને નમસ્કાર કર્યો આ નમસ્કાર કરવામા-'હું નમસ્કાર કરું છું' -એમ નથી કહ્યું, પણ 'નમસ્કાર કરીને'-એમ કહ્યુ છે 'નમસ્કાર કરીને'-એવા અર્થમા 'णम् આ ધાતુનો ઉપયોગ કરવો હોય, ત્યારે એ ધાતુને 'क्त्वा પ્રત્યય લગાડવો પડે છે અને क्त्वा પ્રત્યય એ ઉત્તર ક્રિયાની અપેક્ષા રાખનારો હોય છે, એટલે એ પ્રત્યયનો ઉપયોગ કરનારે અવશ્ય ઉત્તર ક્રિયા કહેવાની તૈયારી જ રાખવાની હોય છે વ્યવહારમાં પણ તમે સમજો છો કે-કોઈ પણ માણસ માત્ર-'નાહીને, ધોઈને, ખાઈને, પીઈને કે ભણીને'-આવા આવા પ્રયોગોને કરીને અટકી જતો નથી, પણ આગળ બીજી ક્રિયા બોલીને જ અટકે છે જેમ કે-'નાહીને દેરાસર આદિ સ્થળે ગયો, ધોઈને શુદ્ધ થયો, ખાઈને અભ્યાસ કરવા કે સામાયિક આદિ કરવા બેઠો, પીઈને તત્ત્વની ચિંતા આદિ કરવા લાગ્યો અને ભણીને આત્મહિતની સાધના આદિ માટે તત્પર બન્યો' આ રીતિએ એ અપૂર્ણ વાક્યોને પૂર્ણ કરવા પડે છે એ જ

પ્રમાણે, આ સ્થળે સૂત્રકાર પરમર્ષિએ પણ–

"ક્ષમા, માર્દવ અને આર્જવ આદિ સકલ ગુણો રૂપી રત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન સમા અને આવરણરહિત હોવાના કારણે નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનને ધરાવનારા ચરમ તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને નમીને"

–આ પ્રમાણે કહ્યા પછી, જરૂર આગળની ક્રિયા કહેવી જ જોઈએ અને એ જ કારણે, ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા એ પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–

'ધર્મરત્નના અર્થી જનોને હું ઉપદેશ આપું છું

ઉપદેશ કોને કહેવાય?

સૂત્રકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાંતિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા–' હું ધર્મના અર્થી જનોને ઉપદેશ આપું છું '–આ પ્રમાણે કહ્યું, એમાં ઉપદેશ આદિ અનેક વસ્તુઓ સમજવા જેવી છે એ કારણે, તેઓશ્રીએ પોતે તેમજ પરમોપકારી બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ તે વસ્તુઓને સમજાવી છે

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે–આ સૂત્રકાર પરમર્ષિએ આ શ્રી ધર્મરત્ન સૂત્ર દ્વારા 'અભિધેય' એટલે કહેવા યોગ્ય વસ્તુ એ એક ઉપદેશ જ રાખી છે એટલે 'ઉપદેશ' એ શું વસ્તુ છે, એ પણ સમજવું જરૂરી છે અને એ ઉપદેશ માટે અધિકારી કોણ છે, એ પણ સમજવું આવશ્યક છે ગાથાનો પદાર્થ કરી રહેલ બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન ઉપદેશ આદિનો પણ અત્યારે તો શબ્દાર્થ કરે છે અને પ્રત્યેક પદોના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરતા ઉપકારી આચાર્યભગવાન ઘણું

ઘણી વાતો ફરમાવવાના છે, જે વાતો આપણે સમયે જોઈશું અત્યારે તો જેમ પૂર્વાર્દ્ધમાં આવતા પદોનો શબ્દાર્થ જોયો, તેમ ઉત્તરાર્દ્ધમાં આવતા પદોનો પણ શબ્દાર્થ જે રીતિએ તે ઉપકારી આચાર્યભગવાને કર્યો છે, તે રીતિએ જોઈએ

वितरामि –' प्रयच्छामि

આ તો સ્પષ્ટ છે કારણ કે– वितरामि કહીને સૂત્રકાર પરમર્ષિ–' હું આપું છું '–એમ ફરમાવે છે શું આપવાને સૂત્રકાર પરમર્ષિ ઇચ્છે છે, એ તો આપણે જાણી જ ચૂકયા છીએ સૂત્રકાર પરમર્ષિ ઉપદેશ આપવાને ઇચ્છે છે ' જે ઉપદેશાય–કહેવાય, તે ઉપદેશ કહેવાય છે '–આટલું કહેવું બસ હોવા છતાં પણ, ' ઉપદેશ 'ના અર્થને સ્પષ્ટ કરતાં, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

' उपदेश –हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तवचनरचनाप्रपञ्च । "

ઉપદેશ એટલે માત્ર ગમે તેમ કહેવું, એમ નથી ઉપદેશ, એ તો ઉપદેશક અને ઉપદેશ્ય–એ ઉભયના આત્માના એકાંત હિતની વસ્તુ છે જેના પરિણામે સાચા ઉપદેશક અને યોગ્ય ઉપદેશ્ય, એ ઉભયનું હિત નથી હોતું, એ શુદ્ધ કોટિનો ઉપદેશ જ નથી હિતકારી પણ ઉપદેશને દેનારો જો હિતબુદ્ધિ વિનાનો હોય, તો દેનારને માટે તે હિતકર તરીકે પરિણામ નથી પામતો અને લેનાર પણ જો આત્મહિતની બુદ્ધિએ સાંભળનાર નથી હોતો, તો તે પણ હિતકર ઉપદેશથી પોતાનું હિત સાધી શકતો નથી આથી, ઉપદેશ જેમ હિતકર હોવો જોઈએ, તેમ ઉપદેશક અને ઉપદેશ્ય પણ હિતકામી હોવા જોઈએ, એ નિર્વિવાદ છે આ વસ્તુ, અનંત ઉપ

કારી આચાર્યભગવાને ઉપદેશની આ વ્યાખ્યાને આબીને ખૂબ જ સ્પષ્ટ કરી છે ઉપકારી આચાર્યભગવાને ઉપદેશની સ્વરૂપ દર્શક વ્યાખ્યા કરતા ફરમાવ્યુ કે–'હિતની પ્રવૃત્તિમા અને અહિતથી નિવૃત્તિમા નિમિત્તભૂત થતો વચનરચનાનો વિસ્તાર, એનું નામ ઉપદેશ છે '

અહિતનિવૃત્તિ અને હિતપ્રવૃત્તિની સાથે જ ઉપદેશનો સાચો સબંધ છે

ઉપદેશની આ વ્યાખ્યા ખૂબ ખૂબ વિચારવા જેવી છે માત્ર સુન્દર પ્રકારની વાકયરચનાઓને જ ઉપકારિઓએ ઉપદેશ તરીકે વર્ણવેલ નથી માત્ર ગભીર વાકયોના પ્રયોગો, એ પણ ઉપકારિઓની દષ્ટિએ ઉપદેશ નથી અલકારમય શબ્દરચનાઓનો ઉચ્ચ સ્વરે ગર્જારવ કરવો, એ પણ સાચા હિતચિન્તકોની દષ્ટિએ ઉપદેશ નથી વાગાડમ્બરને કે વિચિત્ર પ્રકારના વાણીવીલાસને પણ, શુદ્ધ પરિણામદર્શી પરમર્ષિઓએ ઉપદેશ તરીકે નથી ઓળખાવ્યો શ્રોતાવર્ગમા હાસ્યાદિને પેદા કરનારા વચનપ્રયોગોને પણ, મોક્ષમાર્ગના પ્રકાશકોએ ઉપદેશ તરીકે જણાવેલ નથી લોકરજન માટે વહેતો વાણીપ્રવાહ, એ પણ ઉપદેશ નથી આવી આવી અનેક વાતો ઉપદેશની આ વ્યાખ્યાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે સુન્દર પ્રકારની શબ્દ રચનાઓ આદિ ઉપદેશ રૂપ ત્યારે જ ગણાય છે, કે જ્યારે તે હિતપ્રવૃત્તિ અને અહિતનિવૃત્તિના કારણભૂત બનવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે એ સામર્થ્યથી રહિત ગમે તેવો સુન્દર અને મનોરજક પણ વાણીવિલાસ, ઉપદેશની કક્ષામાં ગણાતો

અયોગ્ય ઉપદેશકથી ય યોગ્યને લાભ

જ્ઞાનના ફ્લને નહિ પામેલા હોવા છતા પણ, નુકશાનકારક નિવડવા માટે જ પ્રાપ્ત થયેલી બોલવાની શક્તિના પ્રતાપે જેઓ ઉપદેશક બની જાય છે, તેઓ એ દ્વારા પોતાનુ અહિત જ સાધવાની કાર્યવાહી કરનારા છે એવાઓના ઉપદેશથી જે કોઈ આત્માઓને લાભ થાય છે, તેમા એવાઓનો પ્રતાપ નથી, પણ સાભળનારા આત્માઓની યોગ્યતાનો જ એ પ્રતાપ છે અયોગ્ય અને અપરિણત પણ ઉપદેશકો સારો ઉપદેશ નથી જ આપી શકતા, એવું કાંઈ છે જ નહિ 'અભવ્ય ઉપદેશકોથી પણ અનેકો તરી ગયા'– એવું જાણનારા આપણે, એવુ તો ન જ માની શકીએ કે– 'શ્રદ્ધાથી પરવારેલા પણ અનેક પૌદ્ગલિક હેતુથી શુદ્ધ ઉપદેશ નથી જ આપી શકતા' અનેક પૌદ્ગલિક હેતુઓ એવા છે, કે જેના પ્રતાપે કેટલાક અભવ્ય આત્માઓ પણ, અવસરે શુદ્ધ ઉપદેશ આપવાને પ્રેરાયા વિના રહેતા નથી પણ એ ઉપદેશક્રિયા, તેઓને પોતાના આત્માને માટે તો, પરિણામે હિતકર નિવડતી જ નથી આમ છતા પણ, એવાઓના એ શુદ્ધ ઉપદેશથી યોગ્ય આત્માઓને તેઓની પોતાની યોગ્યતાના પ્રતાપે જરૂર લાભ પ્રાપ્ત થાય છે

યોગ્ય ઉપદેશકથી ય અયોગ્યને અલાભ

આ જ પ્રમાણે, જે આત્માઓ શાસ્ત્રના વિધિ મુજબ ઉપદેશના અધિકારને પામેલા છે અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાન, શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધ ચારિત્રથી અલંકૃત હોઈને શુદ્ધ ઉપદેશ આપ

અહિતકર જ નિવડે છે આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-ઉપદેશના ફલને પામવાની અભિલાષાવાળા ઉપદેશકે અને શ્રોતાએ, એમ ઉભયે પોતપોતાને માટે જરૂરી એવી લાયકાત સંપાદન કરવામાં જરા ય બેદરકાર રહેવું એ હિતકર નથી, પણ હાનિકર છે આ વાત જો ઉપદેશક અને ઉપદેશને સાંભળનાર સમજી જાય, તો જ ઉપદેશ એ ઉપદેશના સ્વરૂપમાં જીવી શકે તેમ છે

સદ્ગુરૂની સેવા પ્રધાન જરૂરી

ઉપદેશ દેવાની લાયકાતને મેળવવાને માટે સદ્ગુરૂની સેવા એ અતિશય જરૂરી ચીજ છે સદ્ગુરૂની સેવા દ્વારા હિતના અને અહિતના સ્વરૂપને સમજવું, એ પણ ખૂબ જ આવશ્યક છે હિતના અને અહિતના સ્વરૂપને જાણવા સાથે, હિતના અને અહિતના સાચા સાધનોને સમજવા, એ પણ અનિવાર્ય છે આ સઘળાને સદ્ગુરૂની સેવાના પ્રતાપે સમજવા સાથે, યથાશક્તિ અહિતના માર્ગનો ત્યાગ કરવામાં અને હિતના માર્ગની ઉપાસના કરવામાં ઉજમાળ બનવાની પણ ખૂબ જ જરૂર છે આ દશાએ આત્મા પહોંચે, તો પણ સદ્ગુરૂની આજ્ઞા પૂર્વકનો અધિકાર પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી ઉપદેશના લોભી બની જવું એ હિતાવહ નથી લાયકાતના પ્રતાપે અધિકાર પામેલો ઉપદેશક, ઉપદેશ દ્વારા જે જાતિનું પોતાનું અને પરનું હિત સાધી શકે છે, તે જાતિનું હિત સાધવાનું, લેભાગુ ઉપદેશકોને માટે શક્ય જ નથી લેભાગુ ઉપદેશકો તો જેટલે અંશે સ્વ-પરનું અહિત ન સાધે, તેટલું જ તેઓને માટે ભલું છે-એમ કહી શકાય

અયોગ્ય ઉપદેશકથી ય યોગ્યને લાભ

જ્ઞાનના ફલને નહિ પામેલા હોવા છતા પણ, નુકશાનકારક નિવડવા માટે જ પ્રાપ્ત થયેલી બોલવાની શક્તિના પ્રતાપે જેઓ ઉપદેશક બની જાય છે, તેઓ એ દ્વારા પોતાનુ અહિત જ સાધવની કાર્યવાહી કરનારા છે એવાઓના ઉપદેશથી જે કોઈ આત્માઓને લાભ થાય છે, તેમા એવા ઓનો પ્રતાપ નથી, પણ સાભળનારા આત્માઓની યોગ્યતાનો જ એ પ્રતાપ છે અયોગ્ય અને અપરિણત પણ ઉપદેશકો સારો ઉપદેશ નથી જ આપી શકતા, એવું કાંઈ છે જ નહિ ' અભવ્ય ઉપદેશકોથી પણ અનેકો તરી ગયા '— એવું જાણનારા આપણે, એવુ તો ન જ માની શકીએ કે— ' શ્રદ્ધાથી પરવારેલા પણ અનેક પૌદ્ગલિક હેતુથી શુદ્ધ ઉપદેશ નથી જ આપી શકતા ' અનેક પૌદ્ગલિક હેતુઓ એવા છે, કે જેના પ્રતાપે કેટલાક અભવ્ય આત્માઓ પણ, અવસરે શુદ્ધ ઉપદેશ આપવાને પ્રેરાયા વિના રહેતા નથી પણ એ ઉપદેશક્રિયા, તેઓને પોતાના આત્માને માટે તો, પરિણામે હિતકર નિવડતી જ નથી આમ છતા પણ, એવા ઓના એ શુદ્ધ ઉપદેશથી યોગ્ય આત્માઓને તેઓની પોતાની યોગ્યતાના પ્રતાપે જરૂર લાભ પ્રાપ્ત થાય છે

યોગ્ય ઉપદેશકથી ય અયોગ્યને અલાભ

આ જ પ્રમાણે, જે આત્માઓ શાસ્ત્રના વિધિ મુજબ ઉપદેશના અધિકારને પામેલા છે અને શુદ્ધ શ્રદ્ધાન, શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધ ચારિત્રથી અલકૃત હોઈને શુદ્ધ ઉપદેશ આપ

વામા પ્રવૃત્ત થયેલા છે, એવા પણ પુણ્યાત્માઓના શુદ્ધ ઉપદેશને ઊલટી રીતિએ ગ્રહણ આદિ કરનારા શ્રોતાઓ, એવા શુદ્ધ ઉપદેશથી પણ લાભને પામવાને બદલે ભયકર નુકશાનના ભાગીદાર પણ થાય છે એથી શુદ્ધ ઉપદેશકને તો સહેજ પણ નુકશાન નથી, એટલુ જ નહિ પણ પોતાને પોતાની શુદ્ધ ઉપદેશની પ્રવૃત્તિથી એકાંતે લાભ જ છે અયોગ્ય શ્રોતાઓ સાચા ઉપદેશકોથી પણ અહિત સાધે એમા કશુ જ આશ્ચર્ય નથી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો જેવા અજોડ ઉપદેશકોને પામવા છતા પણ, સન્માર્ગને નહિ પામતા ઉન્માર્ગે ચઢીને સ્વ-પરનુ કારમુ અહિત કરનારા હોય છે, તો પછી અન્ય શુદ્ધ ઉપદેશકના ઉપદેશથી સ્વ-પરનુ અહિત સાધનારા શ્રોતાઓ જગતમા હયાતિ ભોગવતા હોય, તો એમા કશુ જ આશ્ચર્ય પામવા જેવુ નથી

<u>સાચા સાધુઓ મધુરભાષી જ હોય:</u>

જેઓ પોતે શુદ્ધ ધર્મશ્રદ્ધાનથી રહિત છે અને ઉપદેશ પણ અશુદ્ધ જ આપવામા ઉદ્યત છે, એ આત્માઓની દશા તો ઘણી જ નિંદ્ય છે સન્માર્ગથી વચિત રહેલા પોતે, પોતાની ગણના સન્માર્ગશ્રેણીમા કરાવવાની ઈચ્છાથી, પોતાના સ્વચ્છદી વિચાર, વાણી અને વર્તનને સત્ય તરીકે ઓળખાવવા માટે દાંભિક ઉપદેશો આપવામા મગ્ન રહે છે એવા આત્માઓ, ખરે જ, જગતના ઉતાર ગણાતા આત્માઓ છે, એમા સહજ પણ શંકા નથી દુનિયામા વસતા યોગ્ય આત્માઓને પણ ધર્મધનથી વચિત રાખવાનુ કાવતરૂ કરનારા એ કાવતરાખોર

પાપાત્માઓ, રોમ રોમ વિષથી વ્યાપ્ત હોવા છતા પણ, પોતાની રસના ઉપર સાકર રાખીને, થાય તેટલુ ભદ્રિક આત્માઓનુ અહિત કરે છે એવા અતિ ધૂર્ત આત્માઓ સાચા સજ્જન મહાપુરૂષોની પણ નિંદા કરવાનુ પાપ ઘણી સફાઈથી કરે છે રોમ રોમ અમૃતથી ઓતપ્રોત થયેલા પણ હિતબુદ્ધિથી જરૂરી કટુતાનો ઉપયોગ માત્ર વાણીથી જ કરનારા મહર્ષિઓ, જગતના એકાંત હિતકારી હોવા છતા, એવાઓમાટે એ પાપાત્માઓ જગતને એવુ સમજાવે છે કે-' કટુ વાણીને ઉચ્ચારનારાઓમા સાધુપણુ જ કેમ હોય? સાધુઓ તો મીઠા બોલા જ હોય!'

ગ૦ સાચા ઉપદેશક મહાપુરૂષો એકલા મીઠા બોલા જ હોય અને અવસરે હિતકાર કટુ પણ કહેનારા ન હોય એ બને જ કેમ?

એ વસ્તુ ન બને એવી હોવા છતા પણ, ઉન્માર્ગે વિચરનારા અને એ રીતિએ ઉન્માર્ગે વિચરવા છતા પણ પોતાનું ધાર્યું કરી શકાય-એ હેતુથી જગતના જીવોને ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ દેવામા જ મચેલા આત્માઓ-' એમ જ બનવું જોઇએ '-એમ ભદ્રિક આત્માઓને સમજાવી રહ્યા છે આ જાતિના પ્રચારકાર્યથી, આજે તો ભદ્રિક આત્માઓમા કારમી ગેરસમજ જન્મેલી જોવાય છે એવી કારમી ગેરસમજના પ્રતાપે તો, કેટલાક ભદ્રિક આત્માઓ સાચી અને પરિણામે હિતકર એવી પણ હિતશિક્ષાનું શ્રવણ જે ભાવનાથી કરવું જોઈએ, તે ભાવનાથી કરી શકતા નથી ખરેખર, દુન્યવી માનપાનમા જ મસ્ત બનેલા આત્માઓ, આ વેષમા રહીને

ભદ્રિક દુનિયાનું જેટલું ભૂંડું ન કરે, તેટલું થોડું જ છે તેઓની દૃષ્ટિ જગતના જીવોના વાસ્તવિક હિત તરફ હોતી નથી, પણ પોતાના માનપાનાદિ તરફ જ હોય છે અને એથી તેઓ ભદ્રિક આત્માઓને ભમાવવાનો જ ધંધો લઈ બેઠેલા છે, એમ કહેવું એમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી આની દશામાં ન ફસી જવાય—એ કારણે પણ, પ્રત્યેક કલ્યાણકામી આત્માએ સમજી લેવું જોઈએ કે—સાચા સાધુઓ નથી તો કેવળ કડું બોલા હોતા કે નથી તો કેવળ મીઠા બોલા હોતા પ્રભુશાસનની સેવામાં જ સર્વસ્વ સમજતા સાધુ મહારાજા તો, સ્વ-પરનું પરિણામે જેથી હિત થનારૂં હોય, તેવું જ બોલનારા હોય છે એ વાત પણ વિચારવી જરૂરી છે કે-પરિણામે અહિત કરનારૂં વચન દેખાવમાં મધુર હોય તો પણ કડું છે અને પરિણામે હિત કરનારૂં વચન દેખાવમાં કડું હોવા છતાં પણ તે એકાંતે મધુર છે કડુની અને મધુરની વ્યાખ્યાને જો બરાબર સમજી લેવામાં આવે, તો સાચા સાધુઓ કડુભાષી લાગે છે તેને બદલે મધુરભાષી જ લાગે આ વ્યાખ્યા બરાબર ધ્યાનમાં રહે, તો કદી પ્રપંચીઓની પ્રપંચમય વાણી અસર કરે નહિ અને એથી એ કારણે ઉન્માર્ગે ચઢી જવાનો ભય રહે નહિ

ભાટવેડા અને ભાંડવેડા :

જે લોકો મીઠું બોલવાની વાયડી વાતો કરનારા હોય છે, તે લોકો તો અવસર પામીને ભાટ અને ભાંડ પણ સહેલાઈથી બની શકે છે ધર્મની કે દેવ-ગુરૂની તેઓને

કશી જ અપેક્ષા હોતી નથી દેવ, ગુરુ અને ધર્મની બાબતમાં કલ્પિત મધ્યસ્થપણાની વાતો કરનારા તેઓ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મના સુંદર સ્વરૂપને વર્ણવવાની વાત જ્યાં આવે છે, ત્યાં પણ મધુરતાના નામે ગોટાળા વાળે છે પોતાની જાતની પ્રશંસા આદિને કરનારાઓ આગળ તો, એ બીચારા સાથે જ ભાટનો સ્વાંગ સજે છે અને પોતાની સાચી પણ ત્રુટિઓ જે મહાત્માઓના સચ્ચારિત્રના યોગે ખુલ્લી પડી જાય છે, તે મહાત્માઓ પ્રત્યે રોષિત બનીને તેઓ, તે મહાત્માઓને માટે તો એવા ભાંડ બને છે કે-કોઇ સામાન્ય સમજુને પણ એમની ભાંડવૃત્તિ તરફ ઘૃણા ઉપજ્યા વિના રહે નહિ આમ છતાં પણ, આજે ભાટવેડા અને ભાંડવેડા કરનારાઓ તેમના પૂર્વના પુણ્યથી સુખે મહાલી રહ્યા છે, પણ તેમાં કોઇએ અંજાવા જેવું નથી દુનિયામાં ઘણા માણસો એવા જ હોય છે, કે જેઓ પોતાની ખોટી પણ પ્રશંસા સાંભળીને ફુલાય છે અને પોતાની તેવી પ્રશંસા ચાલુ રહે એટલા ખાતર પણ, ભાટવેડા કરનારાઓના ભક્ત બન્યા રહે છે એવા આત્માઓની દશા ઘણી જ કરૂણાપાત્ર છે, પરન્તુ દુર્ગુણી સાથેના દુર્બુદ્ધિના યોગને તોડાવવાને માટે તો, તેઓની સુન્દર ભવિતવ્યતાની પણ અપેક્ષા રહે છે

સન્માર્ગેશક લ્પતરૂ સમાન

ઉપકારીઓ તો ફરમાવે છે કે-સન્માર્ગના આસેવનને માટે અશક્ત એવા આત્માઓ પણ જો ઉપદેશમાં સન્માર્ગનું જ પ્રકાશન કરનારા હોય, તો એવાએ

દુનિયાના કલ્પતરૂઓ છે અશુભના ઉદયે સન્માર્ગના આસેવનમાં અસમર્થ પણ હોવું એ સંભવિત છે, પણ એવાઓ જો માર્ગના ઉપદેશમાં આજ્ઞાંકિત બન્યા રહે, તો એવાઓ પણ પોતાની લાયકાત મુજબની પૂજાના અધિકારી છે શુદ્ધ ચારિત્રસંપન્ન ગીતાર્થ સદ્ગુરૂઓના અભાવમાં, શુદ્ધ શ્રદ્ધા સંપન્ન સદુપદેશકો, કલ્યાણકામી ભદ્રિક આત્માઓને માટે ખરે જ સાચા ઉપકારિની ગરજ સારે છે એવા પુણ્યાત્માઓ પોતાની જાતપૂજા કરતાં શાસનની પૂજાને જ મહત્ત્વની માને છે એવાઓ પોતાની જાતપૂજાને માટે શાસનના એક પણ સિદ્ધાન્તને ઉની આંચ પણ આવવા દેતા નથી પ્રસંગે પોતાના દોષોનું પ્રકાશન કરતાં પણ એવા પુણ્યાત્માઓ અચકાતા નથી એવાઓ તો, જાતના ભોગે પણ શાસનની સેવામાં જ નાચનારા હોય છે એવા આત્માઓ પણ જગતના ધન્યવાદને પાત્ર છે

આજ્ઞાપ્રેમ અને આજ્ઞાપાલન

એવા પુણ્યાત્માઓની વાક્યરચનાઓ સ્વ-પર ઉભયને માટે હિતકારી બને છે પોતાના દોષોને છૂપાવ્યા વિના, પુણ્યાત્માઓ, અવસરે પોતાની નિર્બલતાને કબૂલી લેવાની સરલતા અને હિંમત ધરાવનારા હોય છે કેટલીક વા એવું પણ બને છે કે-પોતાની નિર્બલતા અગર તો ભૂલ કબૂલ કરી લેવાની હિંમત અને સરલતા નહિ હોવાના કારણે, શાસનના એક વારના સમર્થ સંરક્ષક તરીકે જીવનારા આત્માઓ પણ ઉન્માર્ગના ઉપદેશક બની જાય છે આજ્ઞાપ્રેમ

અને આજ્ઞાપાલન, એ બે ભિન્ન વસ્તુઓ છે 'આજ્ઞાપ્રેમ જો સાચો હોય, તો તે આજ્ઞાપાલન પ્રત્યે આત્માને દોર્યા વિના રહેતો નથી'–એ વાત જેમ સાચી છે, તેમ એ વાત પણ સાચી જ છે કે–'આજ્ઞાપ્રેમ પૂરતો હોવા છતાં પણ, કોઈ તેવા દુષ્કર્મના કારમા ઉદયને કારણે આજ્ઞાપાલનના ન્યૂનતા હોઈ શકે છે ' સાચો આજ્ઞાપ્રેમ શક્ય આજ્ઞાપાલનને માટે આત્માને ઉદ્યુક્ત બનાવ્યા વિના રહેતો નથી, પણ એવાં ય કર્મો હોય છે, કે જેના તીવ્ર ઉદય યોગે આજ્ઞાપ્રેમી આત્મા પણ આજ્ઞાપાલક તરીકેનું સુન્દર જીવન જીવવાને માટે સમર્થ બની શકતો નથી એવા અશક્ત આત્માઓને માટે પણ, તેઓનો સાચો આજ્ઞાપ્રેમ–એ પણ આત્મકલ્યાણનો જ એક પ્રકાર છે, એમ કહી શકાય

આજ્ઞાપ્રેમ વિના હિતદૃષ્ટિ નહિ

આવી રીતિએ જે આત્માઓ આજ્ઞાપ્રેમી હોય છે, આજ્ઞાપ્રેમી બન્યા રહેવાની ઉત્કૃષ્ટ દરકારવાળા હોય છે અને આજ્ઞાપાલન માટેના શક્ય પ્રયત્નો કરવામાં ઉદાસીન નથી હોતા, તેવા આત્માઓ પણ શ્રી જિનાજ્ઞાનુસારી ઉપદેશ દ્વારા સ્વ–પરના હિતને સાધી શકે છે જ્યારે રૂપાની રીતિએ ચારિત્રને પાળનારાઓ અનન્તકાલ પ્રાપ્તિને પણ નેવ નારાઓ જો આજ્ઞાપ્રેમથી વંચિત હોય છે, તો અવસરે પૌદ્ગલિક ઇચ્છાઓની પૂર્તિ માટે, ઉન્માર્ગના ઉપદેશક અને પોષક બને છે કારણ કે ઉપદેશક બનવાને માટે સ્વ–પરના સાચા હિતની દૃષ્ટિ સ્વાય કેળવવી જોઈએ

એ હિતદષ્ટિ આત્મામા આજ્ઞાપ્રેમ પ્રગટયા વિના આવતી જ નથી, એ નિર્વિવાદ વાત છે શ્રોતાઓએ પણ પોતાના આત્માના કલ્યાણ ખાતર સાચો આજ્ઞાપ્રેમ કેળવવો. જોઈએ સાચા આજ્ઞાપ્રેમને ધરનારા શ્રાવકો પણ, જો પ્રયત્નશીલ બને તો સન્માર્ગ અને ઉન્માર્ગનો વિવેક સુન્દર પ્રકારે કરી શકે છે પરન્તુ જેઓ માત્ર વેષ જોઈને જ માનવાનું અને નમવાનુ ધોરણ સ્વીકારી બેસે છે, તેઓ કયારે કયા ઉન્માર્ગદેશકની જાળમા ફસાઈ જશે, તે કલ્પવું મુશ્કેલ છે આજે તો શ્રાવકવર્ગમા પણ તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવા આદિનો પ્રયત્ન એટલો બધો ઘટી ગયો છે, કે જેના યોગે સામાન્ય સામાન્ય વાતોમા પણ શ્રાવકોનો મોટો ભાગ મુઝાઈ પડે છે પરિણામે, સન્માર્ગના ઉપાસક બની રહેવાને બદલે, સન્માર્ગી અને ઉ માર્ગી–ઉભયને સમાન માનીને જ વર્તવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે

ધર્મના અર્થી જનોને ઉપદેશ

આ દશાના નિવારણને માટે, સૌએ એ તપાસતા થઈ જવું જોઈએ કે–' અમને જે કાઇ કહેવામા આવે છે તે મીઠુ હોય કે કડુ હોય, પણ અમારા માટે હિતકર છે કે અહિતકર છે ?' આત્માને માટે જે કાંઈ હિતકર હોય, તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે આ જ કારણે, ઉપદેશના સ્વરૂપને દર્શાવતા બૃહદ્વૃત્તિકાર પરમર્ષિએ એ જ વાત ફરમાવી કે–જગતના જીવોને અહિતકર માર્ગથી નિવૃત્ત થવામા અને હિતકર માર્ગમા પ્રવૃત્ત થવામા જે વચનો નિમિત્તભૂત થાય, તેવા વચનોની રચનાઓનો વિસ્તાર કરવો, એનુ જ નામ સાચો ઉપદેશ છે

આ શ્રી ધર્મરત્ન નામના પ્રકરણના રચયિતા આચાર્યભગવાને, આ જ જાતિનો ઉપદેશ, આ ગ્રન્થરત્નના નિર્માણ દ્વારા આપ્યો છે ગ્રંથકાર પરમર્ષિએ જેમ-'હું ઉપદેશ આપું છું'-એમ ફરમાવ્યું છે, તેમ આવો એકાન્તે કલ્યાણકારી ઉપદેશ પણ કોને આપ્યો છે, ને ફરમાવ્યું છે એ વસ્તુને જણાવના 'जणाण' પદ છે, કે જેનો અર્થ 'લોકોને' એવો થાય છે પરન્તુ સૂત્રકાર પરમર્ષિએ લોકોમાંથી પણ અમુક લાયકાતવાળા જનોને જ ઉપદેશ આપવાનું પસંદ કર્યું છે, એમ जणाण ના વિશેષણ તરીકે મૂકાએલા 'धम्मरयणत्थियाण।' પદથી જણાય છે અર્થાત સૂત્રકાર પરમર્ષિએ આવો એકાન્ત કલ્યાણકારી પણ ઉપદેશ, ધર્મ રૂપ રત્નન અર્થી એવા જનોને આપવાને માટે જ, આ ગ્રન્થરત્નની રચના કરી છે

ધર્મ કોને કહેવાય ?

અહીં-'ધર્મરત્નના અર્થી જનોને હું ઉપદેશ આપું છું'-એમ જણાવ્યું છે, એથી એ વાત પણ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે-અહિતથી નિવૃત્ત બનાવનાર અને હિતમા પ્રવૃત્ત બનાવનાર ઉપદેશનું દાન કરવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ, બીજી કોઈ જ વસ્તુનો નહિ, પણ ધર્મનો જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ એ વાત પણ સ્વત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે-એક માત્ર ધર્મ જ અહિતથી બચાવીને હિતને પમાડનાર છે અહીં એ પ્રશ્ન સ્હેજે થાય કે-'ધર્મ કહેવાય કોને?' આવા પ્રશ્નનુ જ જાણે નિરાકરણ કરતા હોય, તેમ બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

"दुर्गतिप्रपतत् प्राणिगण धरयति, सुगतौ धत्ते चैति धर्म ।"

જ્યા સુધી આત્મા કર્મરેણુના સપર્કથી યુક્ત છે, ત્યા સુધી તેની ગતિ તો ચાલુ જ છે પરન્તુ જ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે કે-અધર્મના આસેવનથી આત્મા દુર્ગતિને પામે છે અને ધર્મના સેવનથી આત્મા સુગતિને પામે છે ધર્મના યોગે આત્મા અન્તે એવી ગતિને પામે છે, કે જેને સિદ્ધિગતિ કહેવાય છે જે ધર્મમા આવું સામર્થ્ય નથી, તે ધર્મ વસ્તુત ધર્મ તરીકે ઓળખાવાને માટે લાયક જ નથી દુર્ગતિમા પડતા પ્રાણિગણને દુર્ગતિમા પડતા બચાવી લે અને સુગતિમા પહોચાડે-એનું નામ ધર્મ છે ધર્મમા દુર્ગતિથી બચાવવાનુ અને સુગતિને પમાડવાનુ સામર્થ્ય હોય, તો જ તે ધર્મ વાસ્તવિક ધર્મ ગણાય બૃહદ્‌વૃત્તિકાર પરમર્ષિએ પોતાના આ પ્રકારના કથનની સાક્ષીમા પ્રાચીન પરમર્ષિઓના કથનની સાક્ષી પણ રજૂ કરી છે અને તે એ છે કે--

दुर्गतिप्रसृतान् जतून् यस्माद् धारयते ततः ।
धत्ते चैतान् शुभस्थाने तस्माद् धर्म इति स्मृत ॥ १ ॥'

આપત્તિનાશક ને સંપત્તિપ્રાપક :

આથી સમજાશે કે-ધર્મ, એ કોઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી આત્માના અધ પાતને અટકાવવા સાથે જે ઉન્નતિનો સાધક છે, તે જ સાચો ધર્મ છે ધર્મ તો દુર્ગતિને અટકાવવાની જ તાકાત ધરાવે છે, પણ સદ્‌ગતિએ પહોચાડવાનું સામર્થ્ય નથી ધરાવતો, આવું કહેવું એ વસ્તુસ્થિતિનું કારમુ અજ્ઞાન છે આવા અજ્ઞાન આત્માઓ દુરાગ્રહને વશ થઈને જ્યારે

એમ કહેવા તૈયાર થાય કે-'ધર્મ સદ્ગતિએ પહોંચાડે એમ કહેવું એ ખોટું છે'-ત્યારે તો હદ જ થઈ કહેવાય અવનતિને અટકાવનાર ધર્મ ઉન્નતિસાધક ન બને, એ વસ્તુ શક્ય જ નથી અવનતિનો અવરોધક ધર્મ, જરૂર ઉન્નતિ-સાધક હોય જ છે આ જ કારણે, ઉપકારી મહાપુરૂષોએ ધર્મને જેમ આપત્તિનાશક તરીકે વર્ણવ્યો છે, તેમ સંપત્તિપ્રાપક તરીકે પણ વર્ણવ્યો છે મુક્તિથી માંડીને દુનિયાદારીનું એક સામાન્ય સુખ પણ ધર્મથી જ સાધ્ય છે, એમ ઉપકારિઓએ ઘણી જ સ્પષ્ટતાથી વર્ણવ્યું છે

<u>ધર્મરત્નનુ અર્થિપણુ</u>

આવા ઉત્તમ ધર્મને જ ઉપકારિઓ રત્નની ઉપમા આપે છે કેમ દારિદ્રનો વિનાશ અને સકલ કલ્યાણોની પ્રાપ્તિ, સાચા ધર્મરત્નથી જ શક્ય છે આવું ધર્મરત્ન જ જેઓને એક ઇષ્ટ હોય અને એ હેતુથી જે આત્માઓ ધર્મરત્નને શોધવાના જ સ્વભાવવાળા બનેલા હોય, તે જ આત્માઓ ધર્મરત્નના અર્થિઓ ગણાય છે ધર્મરત્નને શોધવાનો જ સ્વભાવ બની જવો, એ સામાન્ય વસ્તુ નથી ધર્મરત્ન જ એક સાચુ સાર્થક રત્ન છે, એવું હૃદયમાં જ્યાં સુધી સંપૂર્ણપણે નિશ્ચિત ન થાય, ત્યાં સુધી ધર્મરત્નનું સાચુ અર્થિપણુ જાગૃત થવુ એ શક્ય જ નથી અને એ વિના ધર્મનો ઉપદેશ જેવો જોઇએ તેવો કાર્યગતપણુ નિવડવાનો નથી

<u>ચોથીના અર્થમા કહી</u>

પ્રથમ ગાથામાં-'ધર્મરત્નના અર્થી જનોને'-એમ બતા

વનાર સામાસિક પદને જે છઠ્ઠી વિભક્તિ લગાડવામા આ
છે, એ ચોથી વિભક્તિના અર્થમા સમજવાની છે વ્યા
રણનો અભ્યાસ જેઓને હોય, તેઓ જ સમજી શકે તે
છે કે-સાત વિભક્તિઓનો ઉપયોગ ક્યારે ક્યારે થઈ શ
છે આ સ્થાને 'धम्मरयणत्थियाण આ પદને ચો
વિભક્તિ લાગવી જોઈએ, છતા છઠ્ઠી લગાડવામા આવી
માટે એને ચોથીના અર્થમા સમજવી જોઈએ કારણ કે
પ્રાકૃત વ્યાકરણના નિયમ મુજબ ચોથીના અર્થમા છ
વિભક્તિ આવે છે એ વાતનું પ્રમાણ આપતા પણ પૂ
વૃત્તિકાર આચાર્ય મહારાજા ફરમાવે છે કે-

यदाहु श्रीहेमचन्द्रसूरिपादा स्वकृतप्राकृतलक्षणे चतुर्थ्या षष्ठ

એટલે કે-પૂજ્ય એવા શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ
રાજા પોતાના પ્રાકૃત વ્યાકરણમા કહે છે કે-'ચોથ
બદલે છઠ્ઠી' થાય છે

ઉપકારી પરમર્ષિઓને પણ પૂજ્યો પ્રત્યે કેટલુ
બહુમાન હોય છે, એ પણ આવા ઉલ્લેખોથી ખૂબ સ્પષ્ટ થ
છે આજે મહાપુરૂષોના નામોનો પ્રયોગ પણ તુચ્છ શબ્દે
કરનારાઓ આથી સમજે અને બહુમાનભર્યા શબ્દોનો પ્રયે
કરતા થાય, એ ઘણુ આવશ્યક છે ઉપકારિઓ પ્રત્યે બહુમાન
અભાવ, એ આત્માના અધઃપાતની જ એક નિશાની છે

[૭]

ભાવાર્થની મહત્તા

પરમ ઉપકારી, આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસ

સૂરજી મહારાજાએ રચેલા, શબ્દોથી ટૂંકા છતા અર્થોથી ગંભીર એવા આ શ્રી ધર્મરત્ન નામના શાસ્ત્રરત્નની પ્રથમ ગાથાને અવલંબીને આપણે વિચાર કરી રહ્યા છીએ 'સંહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ, ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન'-એમ છ પ્રકારે વ્યાખ્યા થઈ શકે છે આ છ પ્રકારોમાથી 'પદાર્થ' નામના ત્રીજા વ્યાખ્યાપ્રકારને અનુસરીને, પ્રથમ ગાથાના પદોનો શબ્દાર્થ જે પ્રમાણે ઉપકારી ટીકાકાર આચાર્ય-ભગવાને કર્યો છે, તે પ્રમાણે આપણે જોઈ આવ્યા પ્રથમ ગાથાનો શબ્દાર્થ જણાવ્યા બાદ, ઉપકારી ટીકાકાર આચાર્ય ભગવાને એ પ્રથમ ગાથાનો ભાવાર્થ પણ ઘણી સુંદર રીતિએ દર્શાવ્યો છે પદના શબ્દાર્થ કરતા પદનો ભાવાર્થ વસ્તુનું ઘણુ જ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે પદના ભાવાર્થ પ્રત્યે બેદરકાર રહેનારાઓ, વસ્તુના યથાર્થ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી પદનો શબ્દાર્થ જણાવવામા જે જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે, તેના કરતા પદનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ કરવાને માટે વિશદ જ્ઞાનની આવશ્યકતા રહે છે એકલા શબ્દશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી ભાવાર્થને પામી શકાતો નથી તે તે પદના તે તે ભાવને જાણીને તેની સ્પષ્ટતા કરવાને માટે, તે તે વસ્તુના સ્વરૂપાદિને દર્શાવનાર શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોવું, એ અનિવાર્ય છે એક એક સૂત્રના અનન્તા અર્થોને માનનારાઓને માટે, પદના ભાવાર્થની મહત્તા નાનીસુની નથી આવી અતિ શ્રેષ્ઠ મહત્તાને ધરનાર ભાવાર્થનું નિરૂપણ થતું હોય, ત્યારે જિજ્ઞાસુઓએ અવિશેષ સ્થિર ચિત્ત બનવું જોઈએ એક વસ્તુનો ભાવાર્થ જો એક સ્થળે બરાબર સમજાઈ ગયો હોય છે, તો એ વસ્તુ અન્ય કોઈ

પણ સ્થળે આવતા, તેનો ભાવાર્થ તરત જ ખ્યાલમાં આવી જાય છે

'णमिऊण' પદનો ભાવાર્થ

અહીંથી આપણે પ્રથમ ગાથાના ભાવાર્થને વિચારવાનું શરૂ કરીએ છીએ શ્રી ધર્મરત્ન નામના શાસ્ત્રરત્નની પ્રથમ ગાથાનું પ્રથમ પદ 'णमिऊण' છે એનું સંસ્કૃત રૂપ 'नत्वा' થાય છે નત્વાનો સામાન્ય અર્થ 'નમીને' એવો થાય છે હવે જાઓ કે–આ પદનો ભાવાર્થ કેવી રીતિએ છે આ પદના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરતા, બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

'नत्वेति पूर्वकालाभिधायिना उत्तरकालक्रियेण स्याद्वादशार्दूलनादसंवादिना पदेनैकान्तनित्यानित्यवस्तुविस्तारिवादिप्रवादिमृगयोर्मुखभङ्गो व्यधायि, यतो नैकान्तेन नित्योऽनित्यो वा कर्ता क्रियाद्वयं कर्तुमीष्टे क्रियाभेदे कर्तृभेदात् ततो द्वितीयक्रियाक्षणे कर्तुरनित्यनित्यत्वाभावप्रसङ्गात् द्वयोरप्यप्राप्तिरिति।

ત્રણ ધર્મોને પ્રધાનપણે ધ્વનિત કરનાર પદ

આ नत्वा પદ, એ સ્યાદ્વાદ રૂપ શાર્દૂલના નાદનું સંવાદી પદ છે કારણ કે–એ પદ પૂર્વકાલનું અભિધાન કરનાર હોવા સાથે, ઉત્તરકાલની ક્રિયાને આક્ષિપ્ત કરનાર છે વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે क्त्वा પ્રત્યયથી બનતા પદો સ્યાદ્વાદ રૂપ સિંહનાદનો સંવાદ કરનારા જ હોય છે આ જ કારણે, क्त्वा પ્રત્યયથી બનતાં પદોમાં ત્રણ ધર્મો મુખ્યપણે રહે છે 'પૂર્વકાળને જણાવવો'– એ પ્રથમ

ધર્મ 'ઉત્તરક્રિયાનુ આકર્ષણ કરવું'–એ બીજો ધર્મ અને એમ કરીને 'સ્યાદ્વાદ રૂપ સિંહના નાદનુ અનુસરણ કરવું'–એ ત્રીજો ધર્મ. આ ત્રણેય ધર્મોને પ્રધાનપણે ધ્વનિત કરનાર પદનો પ્રયોગ કરીને, પ્રયોગ કરનાર પરમર્ષિ વસ્તુના એકાત નિત્યવાદનો વિસ્તાર કરનાર વાદી અને વસ્તુના એકાત અનિત્યવાદને વિસ્તારનાર પ્રવાદી, એ ઉભય રૂપ હરણીયાંઓના સુખને બધ કરે છે

એકાન્ત સિદ્ધાન્તોનુ નાકડાપણુ

વસ્તુ માત્ર દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય અને પર્યાયાર્થિક નયથી અનિત્ય હોવાના કારણે, કોઈ પણ વસ્તુ એકાત નિત્ય પણ નથી અને એકાત અનિત્ય પણ નથી વસ્તુ સ્થિતિ આવા પ્રકારની હોવા છતા પણ, ઘોર મિથ્યાત્વના ઉદયને લઈ ને, વસ્તુના સ્વરૂપનો સાચો વિચાર નહિ કરી શકનારા વાદિઓએ, વસ્તુનું એકાત નિત્ય સ્વરૂપે પણ નિરૂપણ કર્યું છે અથવા એકાત અનિત્ય સ્વરૂપે પણ નિરૂપણ કર્યું છે મિથ્યાત્વના યોગે, વસ્તુસ્વરૂપના નિરૂપણમા અનેકાનેક ઉપદ્રવો મચ્યા છે આ વિશ્વમા, ગાઢ મિથ્યાત્વના યોગે દુર્દમ બનેલ કેટલાક વાદિઓએ, આત્માદિ વસ્તુઓને એકાત નિત્ય પણ માની છે અને ઘટાદિ વસ્તુઓને એકાત અનિત્ય પણ માની છે એવા પણ પ્રવાદિઓ વિશ્વમા હયાતિ ભોગવે છે, કે જેઓ આત્માદિ વસ્તુઓને એકાત નિત્ય માને છે અથવા તો એકાત અનિત્ય માને છે આ પ્રકારની અવ્યવસ્થાથી વિહ્વળ બનેલા હરણીયા, સ્યાદ્વાદ રૂપ

સ્યાદ્વાદ કોને કહેવાય?

પ્ર૦ સ્યાદ્વા એટલે શું?

સ્યાદ્વાદ એટલે વસ્તુના દરેક ધર્મોના અસ્તિત્વને યથાસ્થિત રૂપે સ્વીકારનારો વાદ વસ્તુના માત્ર એક જ ધર્મને સ્વીકારીને, તેના અનંતા ધર્મોનો અપલાપ કરવાનું પાપ, સ્યાદ્વાદ માનનારથી થતું નથી વસ્તુના સઘળા ય ધર્મોના અસ્તિત્વને સ્વીકારીને, એના તે તે ધર્મનું તે તે રીતિનું નિરૂપણ કરનાર જે વાદ, એનુ નામ સ્યાદ્વાદ છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે સમજો કે-એક જ પુરૂષ કોઈનો પિતા પણ હોઈ શકે છે કોઈનો પતિ પણ હોઈ શકે છે અને કોઇનો પુત્ર વિગેરે પણ હોઈ શકે છે એક માણસ સામાન્ય દૃષ્ટિએ જેનો પિતા છે, તેનો જ તે પતિ કે પુત્ર આદિ હોઈ શકતો નથી અને જેનો તે પતિ છે, તેનો પિતા કે પુત્ર આદિ હોઈ શકતો નથી પોતાના સંતાનોનો તે પિતા છે, પોતાની પત્નિનો તે પતિ છે અને પોતાના પિતાનો તે પુત્ર છે આ જ રીતિએ, તે મામાનો ભાણેજ અને ભાણેજનો મામો, જમાઈનો સસરો અને સસરાનો જમાઈ એ વિગેરે છે આથી એક માણસ માત્ર પિતા જ છે કે પુત્ર જ છે એમ નથી, પણ જે છે તે સઘળું છે આ રીતિએ, સઘળી ય વસ્તુઓના સઘળા ય ધર્મોનો, તે તે ધર્મો જે જે સ્વરૂપે હોય તે તે સ્વરૂપે તેનો, સ્વીકાર કરનારો જે વાદ, તેનું નામ સ્યાદ્વાદ છે

સ્યાદ્વાદ એ અનિશ્ચિતવા નથી:

પ્ર૦ ત્યારે આજે ઘણાઓ સ્યાદ્વાદને અનિશ્ચિતવાદ તરીકે ઓળખાવે છે એ શું સર્વથા અસત્ય છે?

જર સ્યાદ્વાદ જેવો નિશ્ચિતવાદ આ વિશ્વમા એક પણ વાદ નથી વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો, વસ્તુના ધર્મોના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો જે વાદ યથાર્થ નિશ્ચય કરાવે, તે જ વાદને નિશ્ચિતવાદ મનાવો જોઈએ અને એવો વાદ તો એક માત્ર સ્યાદ્વાદ જ છે, એ નિ શક બીના છે સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપને નહિ સમજનારાઓ અગર દુરાગ્રહિઓ વિગેરે, એ વાદને માટે યથેચ્છ પ્રલાપો કરે, એની કશી જ કિમત નથી શકરાચાર્યે સ્યાદ્વાદનુ ખડન કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, પણ એ ખડન ખોટુ છે-એમ આજે શકરાચાર્યના અનુયાયિઓ પણ જાહેર કરે છે સ્યાદ્વાદનુ સ્વરૂપ, મિથ્યાત્વના પ્રતાપે, શકરાચાર્ય જેવા વિદ્વાન પણ નથી સમજી શકયા અને એ જ કારણે એવા વિદ્વાનને પણ સ્યાદ્વાદનું કલ્પિત સ્વરૂપ ઉપજાવી કાઢીને, પોતાના તે કલ્પિત સ્વરૂપનું જ ખડન કરવા દ્વારા સ્યાદ્વાદનુ ખડન કર્યું હોવાનો સતોષ માનવો પડયો છે આથી, એ વાત નિશ્ચિત છે કે-સ્યાદ્વાદને અનિશ્ચિતવાદ કહેનારા જ અનિશ્ચિતવાદિઓ છે આજે પણ જેઓને સ્યાદ્વાદની મહત્તા સહજ પણ સમજાઈ છે, તેઓ પણ એ વાદની પ્રશસા મુક્તકઠે કરે છે

વિષમતાને પણ જાણે જ છે

બાકી, આજના જૈન સમાજના પડિત ગણાતાઓમા પણ કેટલાક એવાઓ છે, કે જેઓ સ્યાદ્વાદના નામે કારમી ધમાલ મચાવે છે એવાઓ સ્યાદ્વાદના નામે દેવાદિ તત્ત્વોમા પણ ગરબડ ઉભી કરે છે એવાઓ એવુ એવુ પણ બોલે

છે કે–'સ્યાદવાદને માનનાર સઘળાનો ય સમન્વય જ કરી શકે છે અને એની દષ્ટિએ વિષમતા ચઢતી જ નથી '

મ૦ શુ એ ખોટુ છે

સામાન્ય ખોટુ નહિ પણ ભયકર ખોટુ છે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તના ઉપાસકો દેવાદિ તત્ત્વોમા જેટલા સુનિશ્ચિત છે, તેટલા સુનિશ્ચિત બીજા કોઈ જ નથી કુદેવોનુ જેટલુ સ્પષ્ટ અને સુવાસ્તવિક ખડન, સ્યાદ્વાદના ઉપાસકો કરી શક્યા છે, એટલુ સ્પષ્ટ અને સુવાસ્તવિક ખડન કરનારો અન્ય કોઈ જન્મ્યો ય નથી અને જન્મશે પણ નહિ કલ્પિત કર્તૃત્વવાદનુ સજ્જડ ખડન કરી, ઈશ્વરનુ સાચુ નિરૂપણ તો સાચા સ્યાદ્વાદિઓ જ કરી શક અનાદિ અનત જગતના કર્ત્તા તરીકે ઈશ્વરને ઓળખાવનારાઓની ખરી જડતી તો સ્યાદ્વાદના સાચા સેવકો જ લઇ શક માત્ર થોડા જ શબ્દોથી–' ઈશ્વર જગતનો કર્તા ન હોઈ શકે '–એવુ સજ્જડ રીતિએ પૂરવાર કરવાની તાકાત, શ્રી સર્વજ્ઞનિરૂપિત સ્યાદ્વાદના ઉપાસકોમા જ સભવી શકે છે આથી સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય તેમ છે કે–જેમા જે વિષમતા હોય છે, તેની તે વિષમતા પણ સાચા સ્યાદ્વાદી આત્માઓની દષ્ટિથી પર રહી શકતી જ નથી એમ ન હોત, તો સ્યાદ્વાદી શાસનનો જે ઉન્માર્ગ-ઉન્મૂલન રૂપ પણ ગુણ ગણાય છે, તે સભવી શકત જ નહિ

જગત્કર્તૃત્વવા દ ઈશ્વરનિરૂપિત નથી

કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચદ્રસૂરી

શ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-અપ્રમાણિક કર્તૃત્વવાદનો ત્યાગ કરીને, શ્રી સર્વજ્ઞશાસનમાં રમવાનું સદ્ભાગ્ય સૌને નથી સાંપડતું જગત્કર્તૃત્વવાદ એ એવો વાદ છે, કે જેનો સુજ્ઞ આત્માઓએ પહેલામાં પહેલી તકે ત્યાગ કરી દેવો, એ જ વ્યાજબી ગણાય એ વાદે તો દેવતત્ત્વના સ્વરૂપને જ પરિવર્તિત કરી દીધું છે પરમાત્મા જેવા પરમાત્માને જગતના કર્તા તરીકે સ્વીકારનારાઓને, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પૂછે છે અને સમજાવે છે કે-'તમે તમારા ઈશ્વરને અનાદિસિદ્ધ માનીને તેને દેહધારી માનતા નથી, તો તમને કોણે કહ્યું કે-'ઈશ્વર એ જગતનો કર્તા છે?' તમે જો એમ કહો કે-'ઈશ્વરે જ કહ્યું'-તો એ વાત કોઈ પણ રીતિએ સમ્ભવિત નથી કારણ કે-મુખ વિના કહેવું એ સમ્ભવિત નથી અને દેહ વિના મુખ હોઈ શકતું નથી" આથી સ્પષ્ટ છે કે-જગત્કર્તૃત્વવાદ ઈશ્વરનિરૂપિત નથી આમ છતાં પણ, એ વાદને માનનારાઓ અનેક પ્રકારની અસત્ય માન્યતાઓનો સ્વીકાર કરે છે એ અસત્ય માન્યતાઓના પ્રતાપે, તેની વિરૂદ્ધમાં આવતા પ્રશ્નોના યુક્તિસંગત ઉત્તર દેવાની સાચી તાકાત તેઓમાં હોવી, એ તો સમ્ભવિત જ નથી, છતાં પણ તેઓ મિથ્યાત્વના યોગે ઉન્માદ જેવી દશાની ઉપાસનાથી અનેક કલ્પનાઓ રૂપ ઉન્માદને આચરે છે

ઈશ્વરને વિશ્વસર્જનનું પ્રયોજન નથી

આ સિવાય બીજું કહેવાય પણ શું? કહ્યું છે કે-૮

એકલા જ ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ માનવું નહિ, એટલે-' એ એકના ઈશ્વરનો કર્તા કોણ ?'-એ પ્રશ્ન ઉભો જ રહે છે હવે અનવસ્થા દોષના નિરસનને માટે જો ઇશ્વરને અનાદિ માની લેવાય, તો પછી ઈશ્વરના ઇશ્વરત્વનું લીલામ કરતા જગત્કર્તૃત્વવાદના મોહને છોડીને, જગતને જ અનાદિ માની લેવામા શું હરકત છે? વળી-' એકલો ઈશ્વર પણ કોઈ પણ સ્થાનના અભાવમા ક્યા રહેતો હતો?'-એ પ્રશ્ન પણ ઉભો જ રહે છે આ બધા પ્રશ્નોના ઉત્તરની પચાતમા નહિ પડતા,-' કેવલ ક્રીડાના જ હેતુથી ઈશ્વર જગતના સર્જનની પ્રવૃત્તિમા પડે છે '-એમ કહેવાને જેઓ તૈયાર થાય છે, તેઓને આપણે પૂછીએ કે-' ઈશ્વર એ બાળ છે, કે જેથી એમને આપણે ક્રીડારસિક માની લઈએ? અનતજ્ઞાની અને રાગ-દ્વેષના લેશથી પણ પર એવા ઈશ્વરને, બાળકની માફક ક્રીડારસિક માની લેવાને તૈયાર થવું, એ એક જગત્કર્તૃત્વવાદના કારમા મોહનું જ કારમું પરિણામ છે મિથ્યાત્વ મોહનીયનો એ સ્વભાવ જ છે કે-તે વિદ્વાનો પાને પણ આવી આવી જાતિના અજ્ઞાનતાભર્યા વાદો જન્માવે છે અને ભદ્રિક આત્માઓના હિતનો સહાર કરે છે

<u>ઈશ્વરે કૃપાથી જગત્ નથી ન મનાય:</u>

'અવાચ્ય સ્થાને રહેલ એવા પણ પરમ કરુણાશીલ ઈશ્વર કૃપાના યોગે જગતનું સર્જન કરવામા પ્રવર્તમાન થાય છે '-આ પ્રમાણે બોલીને ખુશ થનારાઓને, આપણે પૂછીએ કે-' માત્ર એકાદી અવસ્થાને જ ભોગવતા ઈશ્વર કોના પ્રત્યે

કે-'દુઃખ પરમાત્મા આપે છે તે પોતાની ઈચ્છાથી નથી આપતા, પણ જે જે જીવે જે જે પાપ આચર્યું હોય, તે તે જીવના તે તે પાપના ફલ રૂપે પરમાત્મા દુઃખ આપે છે' આવાઓને આપણે પૂછીએ કે-'જીવો અને જીવોનું પાપા ચરણ કોણે સર્જ્યું ?'

મ૦ આ તો પાછી એની એ જ દશા!

અજ્ઞાનિઓની આવી જ દુર્દશા થાય છે. સાચા સિદ્ધાન્તને નહિ પામેલાઓને માટે, આવી જ રીતિએ ડગલે ને પગલે પરાભવ થવાનું નિર્માએલું છે. આમ છતાં પણ, મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલા આત્માઓ પોતાના દુરાગ્રહને છોડવાનું પસંદ નથી કરતા, એટલે આપણી આવા આવા પ્રશ્નોની પરંપરાની સામે, તેઓને પરસ્પર બાધિત થતી પણ વાતોને ઉચ્ચારીને, મૌન સેવવું પડે છે. તેવાઓને એમ પણ કહી શકાય કે-'આપણી માફક જ્યારે ઈશ્વર પણ કોઈનું ભલુ-બૂરૂ કરવાને માટે સ્વતન્ત્ર નથી અને જીવનું સુખ અને દુઃખ જો પોતપોતાના શુભાશુભ કર્મને જ આભારી છે, તો પછી ઈશ્વરને નપુંસક જેવી દશાને ભોગવતા બનાવીને, શું કામ વચમાં લાવો છો?' આત્મા, કર્મ અને એ ઉભયના પ્રવાહ રૂપ સંયોગની અનાદિસિદ્ધ સ્થિતિ અને એ ત્રણેય વસ્તુના સ્વરૂપ આદિનું સાચું જ્ઞાન નહિ પામવાથી જ, આવી આવી વિષમ જાતિની પરાભવદશાનો અનુભવ, બીચારા અન્ય દર્શનકારોને કરવો પડે છે.

નિર્લજ્જતાનો જ નમૂનો

પરાજયના પરાભવને નહિ સહી શકવાથી ગુસ્સો

પરમ કરૂણાશીલ બન્યા હતા?' આ પ્રશ્નની સામે, એ બીચારાઓને આકાશનું જ દર્શન કરવું પડે તેમ છે કરૂણા કરનારને પણ કરૂણાપાત્ર અવશ્ય જોઈએ છે જગત હોય અને એમા દુ ખી થતા જીવોનુ દર્શન થાય, ત્યારે જ કરૂણા જન્મે, અને જો એમ જ હોય, તો પછી ઇશ્વરને કરવાનું શું? કરૂણા જન્મી માટે જગત તો હતું જ અને જ્યારે જગત હતું જ તો-'ઇશ્વિરે કૃપાના યોગે જગતનું સર્જન કર્યુ'-એમ કહે વામા કયી બુદ્ધિશાલિતા છે? પણ આવી બધી વાતો એવા ઉન્માદિઓ સમક્ષ ન ક તા, આપણે તેઓને એટલુ જ કહેવું બસ છે કે-'જો તમારા પરમ કરૂણાશીલ પરમાત્મા કેવલ કરૂણાના કારણે જ જગતના સર્જનમા પ્રવૃત્ત થાય છે, તો તો તેમણે પોતાની કરૂણાશીલતાના સ રક્ષણને માટે, કેવલ સુખી જગતનું જ સર્જન કરવું જોઈએ એમ નહિ કરતા દુ ખ, દૌર્ગત્ય અને દુર્યોનિથી દુ ખી અને જન્માદિ કલેશથી વિહ્વલ જગતની રચના કરવામા, કૃપાલુ એવા પરમાત્માની કૃપાલુતા કયી જાતિની? સામાન્ય દયાશીલ આત્મા પણ કોઇના દુ ખનો કર્તા થવામા રાજી નથી હોતો, તો પરમ કરૂણારસના સાગર રૂપ ગણાતા પરમાત્મા, અસહ્ય દુ ખોના કર્તા થવાની પાપપ્રવૃત્તિના સર્જક બને, એ વાત તો કોઈ પણ બુદ્ધિમાનના ગળે ઉતરે એવી નથી '

ઈશ્વરને વચ્ચે કેમ લાવો છો?

આવી દલીલોથી મુ ઝાઇને, પોતાના વા ની સિદ્ધિને માટે વિદ્વત્તાની પણ વિડમ્બના કરનારા પામરો, બોલી પડે છે

કે-' દુઃખ પરમાત્મા આપે છે તે પોતાની ઇચ્છાથી નથી આપતા, પણ જે જે જીવે જે જે પાપ આચર્યું હોય, તે તે જીવના તે તે પાપના ફલ રૂપે પરમાત્મા દુઃખ આપે છે ' આવાઓને આપણે પૂછીએ કે-' જીવો અને જીવોનું પાપા ચરણ કોણે સર્જ્યું ?'

સ૦ આ તો પાછી એની એ જ દશા !

અજ્ઞાનિઓની આવી જ દુર્દશા થાય છે સાચા સિદ્ધાન્તને નહિ પામેલાઓને માટે, આવી જ રીતિએ ડગલે ને પગલે પરાજિત થવાનું નિર્માએલુ છે આમ છતા પણ, મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલા આત્માઓ પોતાના દુરાગ્રહને છોડવાનું પસંદ નથી કરતા, એટલે આપણી આવા આવા પ્રશ્નોની પરંપરાની સામે, તેઓને પરસ્પર બાધિત થતી પણ વાતોને ઉચ્ચારીને, સંતોષ માનવો પડે છે તેવાઓને એમ પણ કહી શકાય કે-'આપણી માફક જ્યારે ઈશ્વર પણ કોઈનુ ભલુ-ભૂરૂ કરવાને માટે સ્વતન્ત્ર નથી અને જીવનુ સુખ અને દુઃખ જો પોતપોતાના શુભાશુભ કર્મને જ આધારી છે, તો પછી ઈશ્વરને નપુંસક જેવી દશાને ભોગવતા બનાવીને, શું કામ વચમા લાવો છો ?' આત્મા, કર્મ અને એ ઉભયના પ્રવાહ રૂપ સંયોગની અનાદિસિદ્ધ સ્થિતિ અને એ ત્રણેય વસ્તુના સ્વરૂપ આદિનુ સાચુ જ્ઞાન નહિ પામવાથી જ, આવી આવી વિષમ ભ્રાંતિની પરાભવદશાનો અનુભવ, બીચારા અન્ય દર્શનકારોને કરવો પડે છે

નિર્બલતાનો જ નમૂનો

પરાજયના પરાભવને નહિ સહી શકવાથી ગુસ્સો

આવવો, એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે અને એ ગુસ્સાથી ઉત્તેજિત થઈ ગએલા તેઓ, જાણે પોતાનુ બધુ જ ડહાપણ ખરચી નાખતા હોય તેમ કહે છે કે-'મહેશની જગત્સર્જનની વૃત્તિ સ્વાભાવિકી છે અને તે અવિતર્ક્ય છે' અર્થાત્-'ઈશ્વરની આવી સ્વાભાવિકપણે થતી પ્રવૃત્તિ સામે પ્રશ્નો કરવાના હોય જ નહિ આવા ડહાપણ સામે, સાચા સ્યાદ્વાદના ઉપાસકો ફરમાવે છે કે-"જો આમ જ હોય, તો જગતની સમક્ષ એવો ડિંડિમ બજાવવાનુ માંડી વાળો કે-'અમારો ઈશ્વરસર્જનવાદ સાચો છે અને એની સત્યતા અમે કોઈ પણ પરીક્ષકની સામે સાબીત કરવાને તૈયાર છીએ' ગાંડાઓ પણ ઘરમા પોતાને ગમતો નાચ કરી શકે છે, તેમ તમે લોકો તમને મનફાવતો નાચ ખુશીથી કરી શકો છો, પણ એની મોટી મોટી જાહેરાતો નથી કરી શકતા જે વસ્તુ યુક્તિગમ્ય થઈ શકતી હોય, તેમા પણ યુક્તિનો અપલાપ કરવો, એના જેવી મૂર્ખતા બીજી એક પણ નથી કેવલ શ્રદ્ધાગમ્ય વાતોને તો વિવેકપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી માનવી એ બરાબર છે, પણ યુક્તિસિદ્ધ વાતોમા પણ યુક્તિનો ઉપયોગ કરવાની મના કરવી, એ તો નિર્બળતાનો જ નમુનો છે"

<u>સ્યાદ્વાદ દર્શનની સુસ્થિતતા</u>

આવી આવી વિટમ્બણા તેઓની જ થાય છે, કે જેઓ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તના સાચા ઉપાસકો નથી સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્ત જ એક એવો સુનિશ્ચિત વાદ છે, કે જે સઘળા ય વાદોનુ સુંદર અને સુનિશ્ચિત સમર્થન કરી શકે છે સુદેવ, સુગુરૂ

અને સુધર્મ-એ તત્ત્વત્રયીનુ સુંદર, સરલ અને સરસ નિરૂપણ સ્યાદ્વાદને જ આભારી છે સ્યાદ્વાદના સાચા ઉપાસકોને, અવતારવાદ જેવા કુકલ્પિત વાદોને ઉભા કરીને, દેવ તત્ત્વ-વાદની વિટમ્બના નથી કરવી પડતી, એકલા માનસિક ત્યાગની જ વાતોથી ગુરુતત્ત્વની પણ વિટમ્બના નથી કરવી પડતી, અને ઉત્સર્ગ-અપવાદના સ્વરૂપને છિન્ન-વિચ્છિન્ન કરી, હિંસા આદિમા પણ ધર્મને સ્થાપી, ધર્મતત્ત્વની વિટમ્બના નથી કરવી પડતી ઇશ્વર સર્વ ભાવોના જ્ઞાતા છે, માટે એ તારકોની જાણ બહાર કશું જ બનતું નથી, એ કારણે જ ઇશ્વરમા કર્તૃત્વ માનનારને, સ્યાદ્વાદ દર્શન નિષેધતું નથી અનતજ્ઞાની પરમાત્માની આજ્ઞાના વિરાધકો, વિરાધનાના પાપથી દુ ખી થાય છે અને આરાધકો, આરાધનાના પ્રતાપે સુખી થાય છે, એ હેતુથી-'સુખદુ ખના કર્તા પરમાત્મા છે'-એમ કહેવામા પણ, શ્રી સ્યાદ્વાદ દર્શનને હરકત નથી પુણ્ય અને પાપના માર્ગોના સ્વરૂપન આદ્ય પ્રકાશક પણ પરમાત્મા હોવાથી, પ માત્માની આજ્ઞા મુજબના પુણ્યમાર્ગે ચાલનારા સ્વર્ગગામી પણ બને છે અને નિષિદ્ધ એવા પાપમાર્ગે રસપૂર્વક ચાલનારા નરકગામી પણ બને છે, એથી-'સ્વર્ગ અને નરકાદિના દાતાર પણ પરમાત્મા છે'-એમ કહેવામા પણ સ્યાદ્વાદ દર્શન સમ્મત છે આ રીતિએ વિચારતા, વિવેકી આત્માઓ ઘણી સહેલાઈથી સમજી શકે તેમ છે કે-સ્યાદ્વાદ દર્શન જ એક એવું દર્શન છે, કે જે સઘળી ય વ્યવસ્થાનુ સુંદર પ્રતિપાદન કરી શકે છે સ્યાદ્વાદ દર્શન વિના, જીવાદિ તત્ત્વોની સાચી વ્યવસ્થા, શક્ય જ નથી

નિત્ય-અનિત્ય બન્ને ય સ્વીકારાય તો

' જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ -આ નવ તત્ત્વોના વાસ્તવિક સ્વરૂપને એકાન્તવાદી દર્શનકારો જાણતા નથી એ તો ઠીક, પણ અતિ આવશ્યક એવા આમાના કેટલાક તત્ત્વોના નામો પણ તેઓ જાણતા નથી તત્ત્વવાદના નિરૂપણના વિષયમા અન્ય દર્શનો કેવી દુર્દશાને ભોગવે છે, એ તો સાચા તત્ત્વ વેદિઓ જ જાણી શકે તેમ છે એકાન્તવાદી દર્શનકારોને પોતાના દર્શનોની સુંદરતાનુ વર્ણન કરવાને માટે, કેવી કેવી કુનીતિઓનો સ્વીકાર કરવો પડે છે, એ પણ વિચારણીય છે જીવના સ્વરૂપમા અનિશ્ચિત અથવા તો એકદેશીય સ્થિતિને સ્વીકારવાને લઈ ને, તેઓને ઘણી જ દુર્દશાને ભોગવવી પડે છે જીવતત્ત્વના સ્વરૂપને જો યથાસ્થિતપણે સમજી લેવામા આવે, તો તેથી સઘળી જ વિટમ્બનાઓ આપોઆપ નામશેષ થઇ જાય તેમ છે, પણ એને સમજવાની વૃત્તિને દુરાગ્રહ પેદા જ થવા દે નહિ, ત્યા શું થાય ? આત્માની માફક વસ્તુ માત્રમા એકાન્ત નિત્યતા અને એકાન્ત અનિત્યતા સ્વીકારનારાઓ, અનેક દોષોથી લિપ્ત થવાના યોગે, અસદ્ ભૂત કલ્પનાઓના બળે જ જીવી શકે છે કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા તો, શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની સ્તવના કરતા ઉચ્ચારે છે કે-

यदा तु नित्यानित्यत्व-रूपता वस्तुनो भवेत्।
यथात्थ भगवन्नैव, तदा दोषोऽस्ति कश्चन ॥१॥'

એટલે કે-હે ભગવન્ ! જે પ્રમાણે આપ ફરમાવો છો

તે પ્રમાણે વસ્તુની નિત્યાનિત્યસ્વરૂપતા સ્વીકૃત થાય, તો કોઈ પણ જાતિનો દોષ રહેતો નથી આ વસ્તુની સિદ્ધિને માટે, દૃષ્ટાન્ત આપતા પણ એ જ મહાપુરૂષે ફરમાવ્યુ છે કે-ગોળ એ કફનો હેતુ છે અને સુંઠ એ પિત્તનુ કારણ છે એમ હોવા છતા પણ, ઉભયનો મેળાપ થવાથી એ જ ઉભય દોષ રૂપ નથી રહેતા, પણ ઔષધ રૂપ થઈ જાય છે આ જ રીતિએ, જો ઉભય ધર્મનો વસ્તુમા સ્વીકાર કરાય તો દોષ રહી શકતો નથી, પણ એકાતના કુગ્રહમા પડેલાઓ જ્યા આ વસ્તુને સમજવાની કોશીષ જ ન કરે, ત્યા શુ થાય ?

એકાન્તવાદી દર્શનોની અનિશ્ચિતતા અને અનેકાન્તવાદી દર્શનની નિશ્ચિતતા

શ્રી સ્યાદ્વાદ દર્શન તો ફરમાવે છે કે-તત્ત્વ માત્રની સુનિશ્ચિત વ્યવસ્થા, સ્યાદ્વાદના સ્વીકાર સિવાય સભવિત જ નથી આત્માને એકાંત નિત્ય કે એકાત અનિત્ય માનનારાઓના મતે, 'કૃતનાશ' અને 'અકૃતાગમ' આ નામના બે દોષો શાશ્વત અવસ્થાને ભોગવે છે આત્માને એકાન્ત નિત્ય માનનારાઓ તેને અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન અને સ્થિર સ્વરૂપવાળો માને છે એના મતે દોષ કરનાર છતા તેને દોષ નહિ કરનાર તરીકે સ્વીકારવો પડે છે, એથી 'કૃતનાશ' નામનો દોષ આવી પડે છે અને નહિ કરનાર છતા એના ફલ તરીકે એ સુખ-દુ ખનો ભોક્તા થતો અનુભવાય છે, એથી 'અકૃતાગમ' દોષ આવી પડે છે આત્માને જેઓ એકાન્ત

અનિત્ય માને છે, તેઓના મતે પણ કરનારને કૃતનો નાશ થાય છે અને નહિ કરનારને 'અકૃતાગમ' થાય છે કારણ કે-કરનાર અન્ય અને ભોગવનાર અન્ય, એવું એ બિચારા એોને માનવું પડે છે આ જ રીતિએ, આત્માને એકાન્ત નિત્ય માનનારાઓને મતે પણ સુખ-દુ:ખનો ભોગ નથી ઘટતો અને આત્માને એકાન્ત અનિત્ય માનનારાઓના મતે પણ સુખ-દુ:ખનો ભોગ નથી ઘટતો એકાન્ત નિત્યવાદિઓના મતે આત્મા એક જ સ્વરૂપમા રહેતો હોવાથી સુખ-દુ:ખનો ભોગ નથી ઘટતો અને એકાન્ત અનિત્યવાદિઓના મતે એક જ ક્ષણ આત્મા રહેતો હોવાથી કર્મનો કરનાર પણ એ અને એના ફલોનો ભોગવટો કરનાર પણ એ-આ વાત ઘટી શકતી નથી આ રીતિએ, પુણ્ય-પાપ અને બન્ધ-મોક્ષ એકાન્ત નિત્ય દર્શનમા પણ નથી સંભવી શકતા અને એકાન્ત અનિત્ય દર્શનમા પણ નથી સંભવી શકતા એકાન્તવાદી દર્શનોની આવી આવી વિટમ્બનાઓ તો અનેક છે, જ્યારે શ્રી સ્યાદ્વાદદર્શન આવી અગર તો કહો કે-કોઈ પણ પ્રકારની વિટમ્બના માત્રથી પર છે કારણ કે-એના પ્રણેતા શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્મા છે એ ઉપકારિઓએ વસ્તુ માત્રનુ સ્વરૂપ જેવું છે તેવું સ્વીકારેલુ છે અને ફરમાવ્યુ છે કે-'વસ્તુ માત્ર દ્રવ્યાર્થિક નયે નિત્ય છે અને પર્યાયાર્થિક નયે અનિત્ય છે' આ ઉભય નયનો જેમ શ્રી સ્યાદ્વાદ દર્શને સ્વીકાર કર્યો છે, તેમ વ્યવહાર અને નિશ્ચય તથા જ્ઞાન અને ક્રિયા-એમ અનેક પ્રકારની નયવ્યવસ્થા દ્વારા શ્રી સ્યાદ્વાદી દર્શને વસ્તુસ્વરૂપની વ્યવસ્થા સ્વીકૃત

કરી છે આથી, એકાન્ત આગ્રહમાં પડેલા દર્શનો જ્યારે અનિશ્ચિત દશામાં અટવાય છે અને અનેક ભદ્રિક આત્માઓને ભ્રમિત કરે છે, ત્યારે શ્રી સ્યાદ્વાદ દર્શન સર્વનય મય હોઈને વસ્તુને વસ્તુસ્વરૂપે નિરૂપવામાં ખૂબ જ સુનિશ્ચિત દશા ભોગવે છે અને એવી અનુપમ દશાના યોગે, અનેક વિવેકી આત્માઓને તત્ત્વના વિષયમાં સુનિશ્ચિત બનાવીને, મુક્તિપદના ભોક્તા બનાવે છે આ બધી બાબતોથી, એ વાત પણ સારામાં સારી રીતિએ સમજી શકાય તેમ છે કે-આવા સુંદર સ્યાદ્વાદને અનિશ્ચિતવાદ અગર તો અવ્યવસ્થિત વાદ કહેનારાઓ પોતે જ, અનિશ્ચિત અને અવ્યવસ્થિત મગજવાળા હોઈ શકે છે

'આમ કરીને આમ કરીશ'-એમ વ્યાકાન્તે નહિ સ્ત્રી-રાનારથી કહી શકાય જ નહિ

હવે આપણે આપણી ચાલુ બાબત ઉપર આવીએ અને વિચારીએ તો સમજાશે કે-'क्त्वा' પ્રત્યય દ્વારા બનતા રૂપોનો પ્રયોગ, એકાન્ત નિત્યવાદિઓ પણ નથી કરી શકતા અને એકાન્ત અનિત્યવાદિઓ પણ નથી કરી શકતા આ જ હેતુથી, બૃહદ્વૃત્તિકાર અનન્ત ઉપકારી આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ફરમાવ્યું છે કે-સૂત્રકાર પરમર્ષિએ પૂર્વકાલનું અભિધાન કરનાર અને ઉત્તરકાલની ક્રિયાને આક્ષિપ્ત કરનાર તથા એ ઉભય વસ્તુના આલંબન દ્વારા સ્યાદ્વાદ રૂપ સિંહના નાદનું અનુસરણ કરનાર 'नत्वा' એ પદનો પ્રયોગ કરીને, એકાન્ત નિત્ય વસ્તુનું સ્થાપન કરનાર

વાદી અને એકાન્ત અનિત્ય વસ્તુનું સ્થાપન કરનારા પ્રવાદી –એમ વાદી પ્રવાદી ઉભય રૂપ જે હરણીયા, તેઓનું મુખ બંધ કરી દીધું છે કારણ કે–એકાન્તે કરીને નિત્ય અથવા તો અનિત્ય એવો કર્તા, બે ક્રિયાઓને કરવાને સમર્થ બની શકતો નથી વળી, ભિન્ન ભિન્ન કાલે ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા કરી શકે છે–એમ જો માનવામાં આવે, તો ક્રિયાભેદે કર્તાનો ભેદ થાય, એ વાત સુનિશ્ચિત છે આથી બીજી ક્રિયા કરવાના ક્ષણમાં કર્તાને કાં તો અનિત્યપણાના અભાવનો પ્રસંગ અથવા તો નિત્યપણાના અભાવનો પ્રસંગ આવે, એ પણ નિર્વિવાદ છે આ રીતિએ, એ ઉભય વાદિઓની અપાકૃતિ આપોઆપ જ થઈ જાય છે સદાને માટે એક જ સ્વરૂપમાં રહેનારો કર્તા, પર્યાયોથી પણ પરાવર્તિત નહિ થતો હોવાથી, પ્રથમ નમસ્કારની અને પછી બીજી જે ઇષ્ટ હોય તે ઈષ્ટ ક્રિયાનો કર્તા, કોઇ પણ રીતિએ બની શકતો નથી અને બને તો અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન અને સ્થિર રૂપ એક સ્વરૂપવાળો રહી શકતો નથી એ જ રીતિએ, એક જ ક્ષણની હયાતિ ભોગવનારો કર્તા, બીજા ક્ષણે કરવાની ક્રિયાને કરવાને માટે હયાત રહી શકતો નથી અને રહે તો એની અનિત્યતા ટકી શકતી નથી આ રીતિએ, ઉભયનો અભાવ થવા રૂપ પ્રસંગ આવતો હોવાથી, એકાન્ત નિત્ય વાદી કે એકાન્ત અનિત્યવાદી, આ બેમાંથી એક પણ–'આમ કરીને પછીથી હું આમ કરીશ'–આ પ્રમાણે બોલવાનો હક્ક ધરાવી શકતા નથી આ બધી વાતો અહીં તો બહુ ટૂંકમાં જણાવવામાં આવી છે, પરન્તુ તત્ત્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન

સંપાદન કરવાને માટે, આ અને બીજી પણ ઘણી આને લગતી બાબતોને સમજવાને માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ

[૮]

શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ–બન્નેનું જ્ઞાન જોઈએ

પરમ ઉપકારી, આચાર્યભગવાન શ્રીમત શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા, શબ્દોથી ટૂંકા પણ અર્થોથી ગમ્ભીર એવા આ શ્રી ધર્મરત્ન નામના શાસ્ત્રરત્નની પ્રથમ ગાથાને અવલમ્બીને આપણે વિચાર કરી રહ્યા છીએ પ્રથમ ગાથામા પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા મગલ કહેવાયુ છે અને ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા અભિધેય કહેવાયું છે સબધ અને પ્રયોજન સામર્થ્ય ગમ્ય છે આપણે જોઈ ગયા છીએ કે–સહિતા આદિ છ પ્રકારોથી સૂત્રાદિની વ્યાખ્યા કરાય છે આ છ વ્યાખ્યા પ્રકારોમાથી 'પદાર્થ' નામના ત્રીજા વ્યાખ્યાપ્રકાર દ્વારા મૂલકાર મહાત્માએ તેમ જ બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, પ્રથમ ગાથાનો શબ્દાર્થ કરેલો છે શબ્દાર્થ કરતા ભાવાર્થ, એ વધારે મહત્ત્વની વસ્તુ છે ભાવાર્થના જ્ઞાતા આત્માઓ, જેવા ઉત્તમ પ્રકારે શબ્દાર્થનુ પણ નિદર્શન કરાવી શકે છે, તેવું શબ્દાર્થનું નિદર્શન, ભાવાર્થથી અજ્ઞાત આત્માઓ કરાવી શકતા નથી ભાવાર્થથી અજ્ઞાત આત્માઓ દ્વારા, શબ્દાર્થના વાસ્તવિક કોટિના અને સુન્દર નિદર્શનમા ભૂલ થવી, એ સભવિત વસ્તુ છે વધુમા, વસ્તુના રહસ્યને પામવાને માટે, કેટલીક વાર માત્ર

શબ્દાર્થનુ જ્ઞાન નિષ્ફલ નિવડે છે તેવાઓ શબ્દગ્રાહી બની શકવા છતા પણ ભાવગ્રાહી નહિ બની શકવાના યોગે, સ્વપરના હિતસાધક બનવાને બદલે અહિતસાધક પણ બની જાય છે આ કારણે, વસ્તુના સ્વરૂપથી સુજ્ઞાત થવામા શબ્દાર્થનુ જ્ઞાન જેમ આવશ્યક છે, તેમ ભાવાર્થનુ જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે

સ્યા વાદની ઉપાસનાથી વાસ્તવિક જ્ઞાન :

આપણે અહી પણ શબ્દાર્થનો વિચાર કરી લીધા બાદ, ભાવાર્થનો વિચાર કરવાનુ શરૂ કર્યું છે પ્રથમ ગાથાનુ પ્રથમ પદ 'નમિઊણ' એવું છે આ નમિઊણ પદના ભાવાર્થને વિચારતા, આપણે જોઇ આવ્યા કે–આ પદનો પ્રયોગ કરવા દ્વારા, શાસ્રકાર મહર્ષિએ, એકાન્ત નિત્યવાદી અને એકાન્ત અનિત્યવાદી–એ ઉભય પ્રકારના વાદિઓનુ સુખણ્ડન કર્યું છે આ પદ પૂર્વકાલની ક્રિયાને જણાવનાર, ઉત્તરકાલની ક્રિયાને આક્ષિપ્ત કરનાર અને સ્યાદ્વાદ રૂપ સિંહનાદનું સવાદી હોવાના કારણે, એકાન્તવાદિઓના એકાન્તવાદને સુન્દર પ્રકારે નિરાસ કરનારૂ ગણાય તે સ્વાભાવિક છે કારણ કે–એકાન્ત નિત્ય કિંવા એકાન્ત અનિત્ય કર્તા, બે ક્રિયાઓને કરવાને સમર્થ બની શકતો નથી આ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરતા આપણે અનેક વાતો વિચારી ગયા છીએ વસ્તુસ્વરૂપના વાસ્તવિક જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાને માટે શુદ્ધ સ્યાદ્વાદના ઉપાસક બનવુ, એ પરમ આવશ્યક છે મિથ્યાત્વાદિના યોગે શુદ્ધ સ્યાદ્વાદના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત રહેલા દર્શનકારો, એકાન્તવાદમા ફસાએલા હોવાથી, આવા પદોના પણ યથાર્થ

ભાવને પામી શકતા નથી પ્રયોગને પામેલ શબ્દાદિના સાચા ભાવને પામવો, એ પણ એકાન્તવાદના ઉપાસક બને લોકોના ભાગ્યમા લખાએલ નથી, ત્યા એ બીચારાઓ કોઈ સાચા તત્ત્વવાદને પામી શક્યા હોય, એવી તો કલ્પના પણ કેમ જ થઈ શકે ?

સ્યાદ્વાદ વિના શુદ્ધ દર્શનાદિનો અભાવ

એકાન્તવાદિઓનુ કથન વાતમા-વાતમા વદતોવ્યાઘાતને પામે છે સ્યાદ્વાદના વિરોધિઓની સઘલી જ વાતો માતા મે વન્ધ્યા આદિ જેવી જ હોય છે એવાઓ સન્માર્ગના નાશક અને ઉન્માર્ગના પ્રચારક બને, એમા કોઈ પણ સુદર બુદ્ધિના ધરનારને તો આશકા જ નથી હોતી વસ્તુના અનતા ધર્મોનો અપલાપ થાય, એ રીતિએ વસ્તુના એક ધર્મનુ નિરૂપણ કરવાનુ પાપ, એકાન્તવાદિઓના હાથે થવાનુ જ એ પાપ કોઈ સામાન્ય જાતિનુ પાપ નથી આ કારમા પાપથી બચવાને માટે, શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માઓએ ફરમાવેલા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તને બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે એક પણ વચનનુ ઉચ્ચારણ કરતા પહેલા, પોતાના વચનને આ સિદ્ધાન્ત રૂપ કસોટી દ્વારા કસી લેવાની ઉપેક્ષા સેવવી, એ સ્વ-પરને માટે હાનિકર છે વિચારની, ઉચ્ચારની અને આચારની શુદ્ધિને ઈચ્છતા આત્માઓએ, આ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્ત રૂપ સુરગગામા નિમગ્ન રહેવુ, એ અતિ આવશ્યક છે આવી અનુપમ સુરગગાને તજીને, જેઓ એકાન્તવાદ રૂપ ગધાતી ગટરમા ખેલવાના જ શોખીન છે, તેઓ શુદ્ધ

વિચાર, શુદ્ધ ઉચ્ચાર અને શુદ્ધ આચારથી સદાને માટે દૂર જ રહ્યા છે એવાઓ જે શુદ્ધ વિચારની, શુદ્ધ ઉચ્ચારની અને શુદ્ધ આચારની વાતો કરે છે, તે કેવલ તેઓનો મિથ્યા મોહ જ છે વસ્તુના સ્યાદ્વાદશુદ્ધ સ્વરૂપને સમજ્યા વિના કે અનન્તજ્ઞાનિઓની આજ્ઞા મુજબ તેને સ્વીકાર્યા વિના, શુદ્ધ દર્શન, શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધ ચારિત્રની વાતો, એ તો શબ્દોના મિથ્યા પ્રયોગો માત્ર જ છે આથી, કલ્યાણકામી આત્માઓએ, વીતરાગશાસનના શુદ્ધ દર્શન, શુદ્ધ જ્ઞાન અને શુદ્ધ ચારિત્રની સાચી આરાધનાને કરવાને માટે, શુદ્ધ સ્યાદ્વાદને સમજી, વસ્તુના સ્વરૂપને ધ્યાનમા લઈ, અજ્ઞાનમય એકાન્તવાદના અધકારમા ન ફસી જવાય, એની ખૂબ જ કાળજી રાખવી જાઈએ એ વિના આ સસારસાગરના નિસ્તારને પમાતું, એ કોઈ પણ રીતિએ શક્ય નથી

ચાર અતિશયોનું નિદર્શન :

नमिऊण એ પદના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કર્યા બાદ, सयलगुणरयणकुलहरं विमलकेवलं અને 'वीरं'–આ ત્રણ પદોના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરતા, બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–આ ત્રણ પદો દ્વારા શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિએ, શ્રી જિનેશ્વરદેવોના–'પૂજાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, વચનાતિશય અને અપાયાપગમાતિશય' –એ ચાર અતિશયોનું નિદર્શન કરાવ્યું છે આ વસ્તુનું નિરૂપણ કરતાં તેઓશ્રીએ જે ફરમાવ્યું છે, તે ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે–'सयलगुणरयणकुलहरं' આ વિશેષણ દ્વારા

પ્રથમ સૂત્રગાથામાં ઉપયોગમાં લીધેલ પ્રથમ વિશેષણ 'सयलगुणरयणकुलहर ના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરે છે એ ઉપકારી પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે-'सकलगुणरत्नकुलगृहम' આ પ્રમાણેના આ વિશેષણ દ્વારા, અપશ્ચિમ તીર્થાધિનાથ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો પૂજાતિશય પ્રકાશિત થાય છે આવા ઉમદા વિશેષણથી જે આત્મા વિશિષ્ટ હોય, તે આત્મા વિશ્વપૂજ્ય હોય એ વાત વિવાદ વિનાની જ છે સઘળા ય ગુણરત્નોના ઉત્પત્તિસ્થાન સમી વિભૂતિ, વિવેકી માત્રથી પૂજ્ય હોય, એમા શકાને સ્થાન જ ન હોય આ ઉપકારી ફરમાવે છે કે-ગુણવન્ત આત્માઓ સુરેદ્રો, અસુરેદ્રો અને નરેદ્રો દ્વારા પણ પૂજ્ય જ છે સામાન્ય રીતિએ એમ કહી શકાય કે-સાચા સુરેદ્રપણાને, સાચા અસુરેદ્રપણાને અને સાચા નરેન્દ્રપણાને, સામાન્ય આત્માઓ નથી જ પામતા ઇદ્રપણાને અને ચક્રવર્તિપણાને પામનારા આત્માઓ, અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્તની અદરના કાલમા જ મુક્તિપ'ના ભોક્તા થનારા હોય છે વિવેકી આત્માઓથી જે પૂજ્ય હોય, એ જ વિશ્વપૂજ્યની ઉપમાને લાયક હોઈ શકે છે અજ્ઞાનિઓની અને સ્વાર્થિઓની પૂજા, એ તો પૂજાની કોટિની વસ્તુ જ નથી સુરસમુદાયના નાયક સુરેદ્રો, અસુરસમુદાયના નાયક અસુરેદ્રો અને મનુષ્ય સમુદાયના નાયક નરેદ્રો આવા ગુણવન્તોની પૂજા કરે છે, એ સામાન્ય પ્રકારે નથી કરતા, પણ અહપ્રથમિકા પૂર્વક કરે છે 'હું પ્રથમ'-'હું પ્રથમ'-આવી અપૂર્વ ઉત્સાહની ઉછળતી ઉર્મિઓથી ઓતપ્રોત અન્ત કરણવાળા થયેલા એ મહા વિવેકી આત્માઓ દ્વારા કરાતા નમસ્કારના યોગે, તેઓના મસ્તક

ઉપર રહેલા સુભટોના ખુણાના વિટકોના સંઘટ્ટ થાય છે આ રીતિએ સાચા વિવેકને પામેલા આત્માઓ ગુણવન્ત આત્માઓને પૂજે, એમાં આશ્ચર્ય કશું જ નથી ગુણી માત્રના પૂજારી વિવેકશીલ પુણ્યાત્માઓ, સકલ ગુણોની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત શ્રી અરિહન્તદેવોના આત્માઓની આવી ઉલ્લાસભરી રીતિએ પૂજા કરે, એ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે

પૂજાથી ઈતરોનું આકર્ષણ

આવા ઉત્તમ આત્માઓની આવી પૂજા દ્વારા, અજ્ઞાન આત્માઓ પણ આવા અનન્ત ઉપકારિઓની સેવા કરવાને લલચાય છે અને એ સેવાની લાલચના યોગે સેવા કરવાને ઉપસ્થિત થયેલાઓની જો ભવિતવ્યતા આદિ સુંદર હોય છે, તો તેઓ વિવેકી બનીને સન્માર્ગના સાચા આરાધક બની જાય છે આ જ કારણે, આ પૂજાતિશયની મહત્તા વર્ણવાય છે જેઓની આવી પૂજા થાય છે, તેઓને પૂજાની અપેક્ષા નથી હોતી અને જેઓ પૂજા કરે છે તેઓ પણ એ પૂજાને પોતાના પરમ કલ્યાણના કારણભૂત માનતા હોઈને, તે પૂજા કરવી જ જોઈએ-એમ માનનારા હોય છે અનન્ત ઉપકારી અને અનન્ત જ્ઞાનના સ્વામી શ્રી અરિહન્તદેવોના સ્વરૂપથી સુપરિચિત આત્માઓ તો, એમ માને છે કે-વિવેકી આત્માઓ આવા જગદુદ્ધારકોની પૂજા કરે, એ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે પણ અજ્ઞાન અને ભદ્રિક આત્માઓને માટે, આવી જાતિની પૂજાના પ્રસંગનું દર્શન પણ ઘણું જ આકર્ષક નિવડે છે

<u>અન્યની સેવામાં ય શ્રી અરિહન્તની સેવા</u>

આવી અજોડ અને અનુપમ પૂજા, આવા આત્માઓને માટે જ નિર્મિત થયેલી હોય છે આવી પૂજાને પામવાની લાયકાત, શ્રી અરિહન્તદેવો સિવાયના અન્ય કોઈની ય આ સંસારમાં હોઇ શકતી નથી ઇદ્રો અને સુવિવેકી નરેન્દ્રો જેવા ઉત્તમ આત્માઓ, શ્રી અરિહન્તદેવોની આવી સેવા કરે, એ તો સહજ છે અન્ય પણ આત્માઓ ઈદ્રાદિ તરફથી જે સેવાને પામે છે, તે પણ અનન્તજ્ઞાની શ્રી અરિહન્તદેવોની આજ્ઞાના પાલનના પ્રતાપે જ છે એટલે એ સેવા પણ શ્રી અરિહન્તદેવોની જ ગણાય છે શ્રી અરિહન્તદેવોની આજ્ઞામાં વિચરતા પુણ્યાત્માઓ જે સેવાને પામે છે, તે સેવાને તેઓ પણ પોતાની સેવા નથી માનતા, પણ તે શ્રી અરિહન્તદેવોની આજ્ઞાની અને પરિણામે શ્રી અરિહન્તદેવોની જ સેવા છે, એમ માને છે

<u>પૂજાતિશયની અરૂચિ એ સદ્‌ભાગ્યની અરૂચિ</u>

સકલ ગુણોના ઉત્પત્તિસ્થાન સમી વિભૂતિઓની પૂજા, એ વિવેકી આત્માઓને માટે અસ્વાભાવિક નહિ, પરંતુ સ્વાભાવિક વસ્તુ છે વિવેકી આત્માઓ જો આવી વિભૂતિની ઉત્સાહભરી રીતિએ પૂજા કરવાને માટે ન લલચાય, તો તેમને વિવેકી તરીકે ઓળખવા કે ઓળખાવવા, એ તો વિવેકી શબ્દનો દુરૂપયોગ માત્ર ગણાય સાચા વિવેકિઓ તો, સકલ ગુણોના ઉત્પત્તિસ્થાન સમી વિભૂતિઓની અને પ્રથમિતા

આ વસ્તુને સમજનારાઓને, ભગવાનના ' પૂજાતિશય'નું વર્ણન અરૂચિકર નિવડતું નથી, પણ રૂચિકર જ નિવડે છે આવા પૂજાતિશય તરફ અરૂચિ બતાવનારાઓ તો, પોતાના સદ્‌ભાગ્ય તરફ જ અરૂચિ બતાવનારા છે, એમ કહેવું જોઇએ બહુલસંસારી આત્માઓની પાસે, આવા સત્યને ઝીલવાને માટે જોઈતું હૃદય જ નથી હોતું અ યથા, જગતના અજોડ આત્માઓની જગતમા પણ અજોડ પૂજા હોવી, એ તો બે ને બે ચાર જેવી તદ્દન સીધી અને સાચી જ વાત છે

નિર્દમ્ભપણે સત્ય દેવક બનો

ગુણવન્ત આત્માઓની, ઈન્દ્રો અને નરેન્દ્રો જેવાઓ, આવી ઉત્સાહની રેલમછેલ કરતી પૂજા કરે, એ વાતની સિદ્ધિને માટે સાક્ષી તરીકે બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન, પૂર્વના મહાપુરૂષના કથનને રજૂ કરવા દ્વારા પુન સ્પષ્ટ કરે છે કે-' સર્વ કોઈ લોકમા ગુણોથી જ ગણનાને યોગ્ય બને છે ' દૃષ્ટાન્ત તરીકે મહાપુરૂષે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને જ ગુણવાન તરીકે રજુ કર્યા છે અને ફરમાવ્યું છે કે-' ગુણાધિક ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની સેવાને માટે સભ્રમ પામેલ છે મુકુટ રૂપ પલ્લવ જેનું એવા ઈંદ્ર નિરતર આવ્યા કરે છે ' આવા, અનેક રીતિએ જ નહિ પણ સર્વ રીતિએ સિદ્ધ થઈ શકે એવા, પૂજાતિશયના વર્ણનને પણ કલ્પિત વર્ણન તરીકે ઓળખાવવામા જ બુદ્ધિમત્તા માનનારાઓના જેવા અણુધચક્રવર્તિઓ કોઈ જ નથી, એમ કહેવામા સહેજ પણ અતિશયોક્તિ હોય, એ ન્યાયવિચારકોને લાગે તેમ નથી દષ્ટિ

એની અજ્ઞાનો પૂજા કરે-એની પ્રશસ્તિ ગાનારાઓને, આવા અનુપમ ગુણોને અનન્તની સંખ્યામાં ધરનારા ત્રિલોકનાથોની સેવા, અવધિજ્ઞાન જેવા જ્ઞાનને ધરનારા શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઇન્દ્રો કરે એ ન ગમે, તે સહજ છે ઘોર મિથ્યાત્વના કારમા રોગથી રીબાતા આત્માઓને, આવા વર્ણનો બુદ્ધિગમ્ય પણ ન લાગે એ સહજ છે મિથ્યાત્વની સહચરી બુદ્ધિ પણ આત્માને બેવકૂફ બનાવનારી હોય છે કેટલાક ક્ષાયોપશમિક ગુણો એવા પણ હોય છે, કે જે ગુણો મિથ્યાત્વના સહચારી બનવાથી ભયંકર દોષોની જ ગરજ સારે છે સાચા ગુણવન્તોની સાચી પૂજા રૂચવાને માટે પણ, આત્મામા ઉત્તમ જાતિની નિર્મળતા પ્રગટવી એ આવશ્યક છે કોઈ ન પૂજે એથી ગુણની મહત્તા ઘટતી નથી, પણ ઉત્તમ ગુણના દર્શન પછી ઉત્તમ આત્માઓ ગુણસમ્પન્નની પૂજા કર્યા વિના રહી શકતા જ નથી આ સત્ય વસ્તુનું પ્રતિપાદન, એ જ પૂજાતિશયનું પ્રતિપાદન છે, એમ કહી શકાય આંશિક પૂજાપાત્રતા ઉત્તમ ગુણસંપન્ન આત્માઓમા પણ હોય છે, પણ સંપૂર્ણ પૂજાતિશય તો શ્રી અરિહન્તદેવના આત્માઓને જ હોય છે આ સત્ય વસ્તુસ્થિતિ તેઓને જ સમજાય, કે જેઓ નિર્દમ્ભ પણે સત્યના ગવેષક અને પોતાની કલ્પનાઓને જ સત્યનો આકાર સમજનારાઓ, ભૂતકાલમા ય સત્યને સમજ્યા નથી અને ભવિષ્યમા પણ એવા અજ્ઞાન અને અહંકારી આત્માઓ સત્યને સમજવાના નથી, તો પછી વર્તમાનના એવાઓ [illegible]

પ્રતીકાર નિર્જરાનું પરમ સાધન

અનુપમ ગુણોના સ્વરૂપથી અને વિવેકી આત્માઓના સ્વભાવથી અપરિચિત આત્માઓને આ પૂજાતિશય સમજાવવો, એ મ સદાને માટે અશક્યવત્ છે તુચ્છ એવા પણ સ્વાર્થની સિદ્ધિ અનિશ્ચિત હોવા છતા પણ, એની આશામા પડેલા લોકો, હુંશીયાર અને દમ્ભી ખેલાડી, કે જે દેખાવની સુંદર અને સ્વરૂપે પ્રપચમય નીતિઓ દ્વારા તુચ્છ સ્વાર્થની આશાઓને આપી શકે છે, એવાની પૂંઠે પડી જાય છે એવાની વાહ-વાહ ગાનારાઓને આવી અનુપમ પૂજાતિશયની વાતો ન ગમે, એમા એવાઓના દુર્ભાગ્યની દયા જ ખાવી રહી એવાઓને ગુણાભાસની અજ્ઞાનિઓએ કરેલી ઉપાસના ગમે છે, પણ અનુપમ ગુણોના ધારક તારકોની મહા વિવેકિઓ દ્વારા કરાતી ઉપાસના નથી ગમતી આ વસ્તુ તો તે જ આત્માઓને ગમે, કે જે આત્માઓની ભવિતવ્યતા સુંદર હોય મિથ્યાત્વની મદતા થયા વિના આવી અનુપમ વસ્તુઓ રૂચવી, સમજાવી અને મનાવી, એ કાંઈ શક્ય નથી ભયકર મિથ્યાત્વ રૂપ રોગથી રીબાતા આત્માઓ આ વાતને અસભવિત માને, એ પણ બનવાજોગ છે પણ એવાઓ જ્યારે વિરૂદ્ધમા પ્રલાપો કરવા લાગે, ત્યારે વધુ ને વધુ દયાપાત્ર બનવા સાથે પ્રતીકારપાત્ર પણ બને છે ભાવદયાથી ઉભરાતા હૃદયે એવાઓનો પ્રતીકાર, એ પણ નિર્જરાનુ પરમ સાધન છે

સત્ત્વ નાં પ્રવૃત્તિ ઈતરા માટે ન થઈ શકે

'शक्रगुणरत्नकुरगृहम्' આ વિશેષણ રૂપ સામાસિક પદનો

ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરતા, સૂત્રકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રી શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા, વળી એક બીજી વસ્તુને સમજાવે છે એ અનંત ઉપકારી આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે–

" सकलगुणरत्नकुलगृहमित्यनेन भगवतः सुरासुरमनुजनायकेषु प्राधान्यमभ्यधायि। तेषां कस्यापि केनापि गुणेन विकलतया सकलशब्दप्रवृत्तेरयोगात्।

આ કથન દ્વારા, સૂત્રકાર પરમર્ષિ પણ પૂજાતિશયના હેતુને જ સ્પષ્ટ કરે છે પૂજાનો અતિશય બતાવે, એવી પૂજા તો તે જ આત્માઓની થાય, કે જે સર્વશ્રેષ્ઠ હોય સર્વશ્રેષ્ઠતા વિના, અતિશયવતી પૂજા હોઇ શકતી જ નથી અતિશયવતી પૂજાને માટે, એક શ્રી જિનેશ્વરભગવાન જ યોગ્ય છે આ વાતને દર્શાવવાના હેતુથી, સૂત્રકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે– सकलगुणरत्नकुलगृहम् આ વિશેષણ દ્વારા સુર, અસુર અને મનુષ્યોના નાયકોમા ભગવાનનુ પ્રધાનપણુ કહેવામા આવ્યુ છે સુર, અસુર અને નરના નાયકોમાના કોઇની કોઈ પણ ગુણ દ્વારા વિકલતા હોવાના કારણે, કોઇને અંગે પણ સકલ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે એમ નથી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો અને અહીં પ્રકરણવશાત્ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ, આ સિવાય કોઇના પણ ગુણોને માટે વાસ્તવિક રીતિએ સકલ શબ્દનો પ્રયોગ કરી શકાય તેમ નથી સકલ ગુણો અને અન્યમા, એ વાત જ સંભવિત નથી સકલ ગુણોના માલિક તો શ્રી જિનેશ્વરદેવો જ હોય છે એ જ કારણે, એ ઉદ્ધારકોની પૂજા સુરેન્દ્રો, અસુરેન્દ્રો અને નરેન્દ્રો 'હુ પ્રથમ કરૂ'–' હુ પ્રથમ કરૂ '–એવા ઉલ્લાસ

પૂર્વક કરે છે આ વાતમા આશકા, એ તો પોતાના અસ્તિત્વની આશકા જેવી આશકા છે આ રીતિના વર્ણનથી પણ ચરમ જિનેશ્વર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો પૂજાતિશય જ સ્પષ્ટ થાય છે

કેવળજ્ઞાન વિના શાસનસ્થાપના થતી નથી

विमलकेवलम् આ બીજા વિશેષણ દ્વારા તો, જ્ઞાનાતિશય સમ્પન્નતાના પ્રતાપે, પ્રસિદ્ધ એવા 'શ્રી સિદ્ધાર્થ' નામના રાજાના કુલ રૂપ વિમલ આકાશતલને સુપ્રકાશવન્ત બનાવવાને માટે ચદ્રમા સમા જિનનાથ શ્રી મહાવીર ભગવાનનો વચનાતિશય પ્રપચિત નામ વિસ્તૃત કરાય છે કારણ કે–કેવળજ્ઞાન થયા પછી ભગવાન શ્રી તીથકરદેવોની સદ્દેશના પ્રવૃત્તિ અવશ્યભાવિની હોય છે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનું વેદન, એ જ પ્રમાણે થાય છે આ જ વાતનુ સપ્રમાણ આલેખન કરતા, બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે–

विमलकेवलम् इत्यमुना तु ज्ञानातिशयसम्पन्नतया प्रसिद्धसिद्धार्थपार्थिवकुलविमलनभस्तलनिशीथिनीनाथस्य जिननाथस्य वचनातिशयः प्रपञ्च्यते यतः केवलज्ञाने सत्यवश्यम्भाविनी भगवतां तीर्थकृतां सद्देशनाप्रवृत्तिः तीर्थकरनामकर्मण इत्थमेव वेद्यमानत्वात्। यदुक्तं श्रीभद्रबाहुस्वामिपादैः –

त च कह वेइज्जइ, अगिलाणाए धम्मदेसणाइहिं। इत्यादि

આવા પ્રકારના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખના બળે, આપણે ઘણી ઘણી વસ્તુઓનુ વર્ણન કરી શકીએ સપૂર્ણ જ્ઞાનાતિશય સપન્નતા કેવળજ્ઞાન વિના શક્ય નથી અન્ય જ્ઞાનોમા અનુપયોગ થવાનો સભવ હોવાથી, સ્ખલના થવી એ

અસભવિત નથી ખ્ખલનાની સભાવનાનો પણ અભાવ તો એક કેવલજ્ઞાનમા જ છે એક કેવલજ્ઞાન જ એવુ છે, કે જે આત્માને સપૂર્ણ જ્ઞાનાતિશયથી સપન્ન બનાવે આ જ કારણે, શ્રી ધર્મતીર્થના સસ્થાપક ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો મતિ, શ્રુત અને અવધિ-આ ત્રણ નિર્મલ જ્ઞાનોને સાથે લઈને આવવા છતા પણ અને દીક્ષિત થતાની સાથે જ ચોથા મનપર્યવજ્ઞાનને ધરનાર બનવા છતા પણ, કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા વિના, ધર્મતીર્થનું સસ્થાપન કરતા નથી સઘળા ય શ્રી તીર્થંકરદેવોની એકવાક્યતા પણ આ જ વસ્તુને આભારી છે આ પરમ તારકો શ્રી ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે, તે પણ શ્રી તીર્થંકરનામકર્મના જ યોગે કરે છે, પરન્તુ કોઈ પણ જાતિની ઈચ્છાથી કરતા નથી ઇચ્છા રાગિને જ હોઈ શકે છે અને કેવલજ્ઞાન રાગિને થતું નથી રાગ-દ્વેષ આદિ મોહનો નાશ થયા પછી, જ્ઞાના વરણીય આદિ ઘાતી કર્મોનો સમૂલ નાશ થયા પછીથી જ, કેવલ જ્ઞાન થાય છે, એટલે એ મોહના અભાવમા ઇચ્છા આદિના નાટકો હોતા જ નથી શ્રી તીર્થંકરનામકર્મના પ્રતાપે, ઉદાસીનભાવને ધરતા એવા પણ શ્રી અરિહતદેવો, ધર્મ તીર્થની સ્થાપના કરે છે અને એ જ કારણે, એમા દોષનો અગર તો કૃત્રિમતાનો સર્વથા અભાવ હોય છે જેઓ લોકને પોતાનો અનુયાયી બનાવવાને માટે તીર્થસ્થાપનના કોડોને સેવતા હોય છે, તે બીચારાઓ તો, સ્વય પણ ધર્મને પામ્યા નથી હોતા, ત્યા ધર્મતીર્થની સ્થાપનાની તો વાત જ શી ? ધમતીર્થનું સસ્થાપન કેવલજ્ઞાની સિવાય શક્ય નથી.

<u>શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનું વેદન</u>

ત્રીજા ભવમાં શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના કરનારા શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓ, પ્રાણીમાત્રને શાસનરસિક બનાવવાની ભાવદયાથી જ ઓતપ્રોત હોય છે એ ઉત્તમ ભાવનાના અમલને માટે, મોહની આદિ ઘાતી કર્મોના સમૂલ સંહારને માટે જ તેઓ ઉદ્યત હોય છે શ્રી તીર્થંકર થવાના ભવમાં, દીક્ષિત થવા પૂર્વે, જે ભોગ આદિનો ભોગવટો એ તારકોના આત્માઓ કરે છે, તે ભોગવટો પણ મોહ આદિના વિનાશને માટે જ કરે છે, એવું શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રતિપાદન કરાએલું છે એ જ કારણે, એવા પુણ્યાત્માઓ દેવભવમાં પણ રતિના સ્થાનમાં વિરતિના જ ઉપાસક હોય છે આવા તારકો રાજ્યના પાલનમાં કે માનવી ભોગોમાં વિરક્ત હોય, એમાં તો પૂછવાનું જ શું હોય? ચારે ય ઘાતી કર્મોનો સમૂલ વિનાશ થયા બાદ, એ પરમ પુરૂષો, ઉત્તમોત્તમ ભાવદયા રૂપ ભાવનાના યોગે નિકાચિત કરેલ સર્વોત્તમ એવા શ્રી તીર્થંકરનામકર્મના વિપાકોદયને ભોગવતા ભોગવતા, ધર્મતીર્થનું સંસ્થાપન કરે છે અસંખ્ય ઈંદ્રો આદિની અનુપમ પૂજાનો ભોગવટો કરવા છતાં પણ, એ લોકોત્તર પુરૂષસિંહોનું અનુપમ ઔદાસીન્ય પણ ઉપાસનીય હોય છે એ સન્માન આદિ જેમ અજોડ હોય છે, તેમ એ ઔદાસીન્ય પણ અજોડ જ હોય છે એ જ કારણે, બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાને ફરમાવ્યું કે–' કેવલજ્ઞાન થયા પછી શ્રી તીર્થંકર મહારાજાઓની સદ્દેશના પ્રવૃત્તિ અવશ્ય થનારી હોય છે કારણ કે–શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનું વેદન જ એ પ્રકારનું છે '

આ વાતને તેઓ અનંત ઉપકારી, શ્રુતકેવલી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજાના વચનથી મજબૂત બનાવે છે ચૌદ પૂર્વના ધણી, યુગપ્રધાન અને નૈમિત્તિક તરીકેના પ્રભાવકની સર્વોત્તમ પ્રસિદ્ધિને પામેલા સમર્થ શાસનપ્રભાવક આચાર્ય ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી મહારાજ પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં ફરમાવે છે કે–

'શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓ ત્રીજે ભવે નિકાચિત કરેલ તે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મને કેવી રીતિએ વેદે ?'

'તે શ્રી તીર્થંકરદેવો તે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનું વેદન અગ્લાનપણે ધર્મદેશના આદિથી કરે છે'

આ બધાથી સ્પષ્ટ છે કે–શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓ ધર્મતીર્થની સ્થાપના આદિ જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મના વેદનને અંગે જ કરે છે એ ઉદ્ધારક આત્માઓની સઘળી ય પ્રવૃત્તિ ઈચ્છારહિતપણે જ હોય છે અને એકાંત ઉપકારક હોય છે સર્વોત્તમ જ્ઞાનાતિશયસમ્પન્નપણાની સાથે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનો વિપાકોદય હોવાથી, ઉપકાર માટેની અનેકવિધ સામગ્રીઓ, તે તારકોની પાસે મૌજૂદ હોય છે એ તારકોની વાણી પણ પાંત્રીસ ગુણમયી હોય છે કેવલજ્ઞાન થયા પછીથી જ શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનો વિપાકોદય શરૂ થતો હોવાથી, જ્ઞાનાતિશય દ્વારા જ વચનાતિશય પ્રાપ્ત થાય છે આમ હોવાથી, विमलकेवलम આ વિશેષણ દ્વારા જ્ઞાનાતિશય અને જ્ઞાનાતિશયના યોગે આવતો વચનાતિશય, એ ઉભય અતિશયો બરાબર સ્પષ્ટ થાય છે

સપૂર્ણ જ્ઞાન વિના સ્વતન્ત્રપણે બોલવાના અને કરવાના કામમા પડો નહિ

આ વાત વધુ સ્પષ્ટ થાય, એ રીતિએ વર્ણન કરતા, મૂલ સૂત્રકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

"विमलकेवलमित्यनेन भगवतो ज्ञानातिशयसंपन्नतया तथ्यार्थवादित्वमुक्तम् । तदन्तरेण सूक्ष्मबादरमूर्तामूर्तादिभावानां याथातथ्येन वक्तुमशक्यत्वात् ।"

विमलकेवलम् આ પદ દ્વારા જ્ઞાનાતિશયસપન્નપણાથી ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનુ તથ્યાર્થવાદિપણું કહેલુ છે કારણ કે–કેવલજ્ઞાન વિના સૂક્ષ્મ તથા બાદર અને મૂર્ત્ત તથા અમૂર્ત્ત આદિ પદાર્થોનું યથાતથ્યપણે કથન કરવું, એ અશક્ય છે કેવલજ્ઞાન દ્વારા સપૂર્ણ જ્ઞાનાતિશયથી યુક્ત બન્યા વિના, સર્વ વિષયોમા સ્વતન્ત્રપણે તથ્યવાદી બનવું, એ શક્ય જ નથી આ વસ્તુ જો આત્માને બરાબર સમજાઈ જાય, તો તથાવિધ જ્ઞાનને સપાદન કર્યા વિના સ્વતન્ત્રપણે અભિપ્રાયો ઉચ્ચારવામા રહેલી ભય કરતા પણ આપોઆપ સમજાઈ જાય આજે વિના જ્ઞાને, લગભગ દરેક બાબતમા, સ્વતન્ત્રપણે અભિપ્રાય ઉચ્ચારવાની વૃત્તિ વધતી જાય છે વિના જ્ઞાને સ્વતન્ત્રપણે અભિપ્રાયો ઉચ્ચારવાની વૃત્તિ, એ ઘણી જ કારમી વૃત્તિ છે અજ્ઞાનતાની સાથે જ્યારે મિથ્યાભિમાન અને મોટાઈની ભૂખ જેવા કારમા દુર્ગુણો ભળે છે, ત્યારે આત્માને તે ખૂબ જ અધમ બનાવી દે છે અજ્ઞાની જ્ઞાની તરીકે પકાવાનો અભિલાષ કરે, એ જ એના આત્માનો કારમો અધપાત છે ઉપકારિઓ તો સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે કે–અજ્ઞાનિઓએ

અને અલ્પજ્ઞાનિઓએ સ્વચ્છન્દપણે બોલવા-કરવાના ફંદામાં નહિ ફસાતાં, જ્ઞાનિઓની આજ્ઞાથી અવિરૂદ્ધપણે જ બોલવા -કરવાના કામમાં લાગી જવું જોઇએ અને તજ્જ્ઞાનિઓની આજ્ઞાનો અમલ ભલે ને શક્તિ મુજબ થાય, પણ જ્ઞાનિઓએ નિષેધેલી વસ્તુના સેવનથી તો, જરૂર જ સર્વ પ્રકારે બચવાની કાળજી રાખવી જોઇએ વસ્તુ માત્રના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત આત્માઓ જ્યારે સ્વતન્ત્રપણે લખવા-બોલવાના નાદે ચડે છે, ત્યારે તેઓની શક્તિ અને સામગ્રી પ્રાય સન્માર્ગના નાશનું અને ઉન્માર્ગના સ્થાપનનું કામ કરવામાં જ ખર્ચાય છે અને એથી પોતાની આ જાતિની પોતે માનેલી સુંદર કલામાં રાચનારાઓ, પોતાનું તેમ જ પરનું ભારે અહિત સાધે છે

જ્ઞાનાતિશય પૂર્વકના વચનાતિશયનો પ્રભાવ

અધુરા જ્ઞાની અને ક્ષુદ્ર આત્માઓની જ્યારે આ દશા હોય છે, ત્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવ જેવા ગંભીરતા આદિ અનેકાનેક ગુણોના સ્વામી આત્માઓની દશા, કોઈ લોકોત્તર જ હોય છે નિર્મલ કોટિના મતિ, શ્રુત અને અવધિ-એ ત્રણ જ્ઞાનોની સાથે જ અવતરતા અને દીક્ષિત થવાની સાથે જ ચાર જ્ઞાનના ધણી બનનારા, એવા પણ એ સ્વ-પર-તારક પુણ્યાત્માઓ, કેવલજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી પ્રાય મૌનપણે જ વિહરીને પૃથ્વીતલને પાવન કરે છે તે તારકો એ વસ્તુને બરાબર જાણતા હોય છે કે-સૂક્ષ્મ, બાદર, મૂર્ત્ત અને અમૂર્ત્ત આદિ ભાવોનું સ્વતન્ત્રપણે યથાસ્થિત પ્રતિપાદન કરવું, એ કેવલજ્ઞાન વિના શક્ય જ નથી આથી, એ તારકો ઘાતિકર્મોના સમૂલ વિનાશ

દ્વારા કેવલજ્ઞાનને પામવાની આરાધનામા જ મસ્ત રહે છે આ આત્માઓ પોતાની આરાધનાની અવસ્થામા પણ, દેવલોકથી કે નરકથી શ્રી તીર્થકર થવાના ભવમા આવવાને માટે ચ્યવે ત્યારથી જ, શ્રી તીર્થંકર તરીકે ઉત્તમ ભવ્યોના આરાધ્ય બને છે આ તારકોના ચ્યવનકલ્યાણકને પણ ઈંદ્રાદિ ભવ્યો ખૂબ ખૂબ આરાધે છે આ ઉદ્ધારકો ચ્યવતા, જન્મતા, દીક્ષિત થતા, કેવળજ્ઞાની થતા અને નિર્વાણ પામતા પણ જગતના જીવોને માટે સુખ રૂપ થાય છે આવા ઉદ્ધારકોને માટે, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે—

नारका अपि मोदन्ते यस्य कल्याणपर्वसु ।
पवित्र तस्य चारित्र को वा वर्णयितु क्षम ॥ १ ॥

કહે છે કે-'જે તારકોના કલ્યાણકપર્વોમા નરકમા રહેલા આત્માઓ પણ આનન્દને પામે છે, તે તારકોના પવિત્ર ચારિત્રનું વર્ણન કરવાને માટે, કોણ સમર્થ થઈ શકે એમ છે?' આવા અદ્ભુત ચારિત્રના સ્વામી શ્રી જિનેશ્વરદેવો કેવલજ્ઞાનને પામીને, જ્ઞાનાતિશયસમ્પન્ન બનવા સાથે, વચનાતિશયના સ્વામી બનીને, સૂક્ષ્મ, બાદર, મૂર્ત્ત અને અમૂર્ત્ત આદિ સર્વ ભાવોનુ અવભાસન કરનાર, કુમતવાદિઓના મદનુ વિનાશક અને સન્માર્ગનુ સસ્થાપક એવુ ધર્મતીર્થ સ્થાપી, અનેક આત્માઓને મુક્તિપદના ભોક્તા બનાવે છે આ સઘળો ય પ્રતાપ, જ્ઞાનાતિશય પૂર્વકના વચનાતિશયનો છે અને એ સપૂર્ણ કોટિનો અતિશય તો, એક માત્ર ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોને જ હોય છે

'મારૂ એ જ સાચુ'-એમ ન માનો

વચનાતિશયને પમાડનાર જે જ્ઞાનાતિશય છે, તેની પ્રાપ્તિ શ્રી જિનેશ્વરદેવોને અપાયાપગમાતિશયની પ્રાપ્તિ વિના શકય નથી સર્વ શ્રી જિનેશ્વરદેવોની માફક, ચરમ તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને પણ, અપાયાપગમાતિશયની પ્રાપ્તિ પછીથી જ જ્ઞાનાતિશયની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અને તે દ્વારા વચનાતિશયની અને વચનાતિશયના યોગે પૂજાતિશયની પ્રાપ્તિ થઈ છે ધ્યાનમા રાખવા જેવી વાત છે કે-સ્યાદ્વાદના પાયા ઉપર બધાયેલુ શ્રી જૈન શાસન અનેક નયમય દર્શન છે સઘળી જ સાચી અપેક્ષાઓને સમાવવાને માટે, શ્રી જૈન શાસન સિવાયનુ એક પણ શાસન સામર્થ્ય ધરાવતુ નથી સઘળા ય સાચા મન્તવ્યોનો સમાવેશ, શ્રી જૈન શાસનમા થાય છે એક પણ ખોટા મન્તવ્યને જેમ શ્રી જૈન શાસનમાં સ્થાન નથી, તેમ એક પણ સાચા મન્તવ્યને અવકાશ ન હોય-એવું પણ શ્રી જૈન શાસનમાં નથી જ કોઈ પણ સાપેક્ષ નયને શ્રી જૈન શાસન અવગણતું નથી અને કોઈ પણ નિરપેક્ષ નયને શ્રી જૈન શાસન સન્માનતું નથી આ શાસનમા કાર્ય-કારણ ભાવોનું પણ પરસ્પરનુ અનુયાયિપણુ જે જે રીતનુ છે તે તે રીતનુ સ્વીકારવામા આવ્યુ છે વર્ણન કરનાર સાપેક્ષ પદ્ધતિથી ઘટિત રીતિએ જે જે કાર્ય-કારણ ભાવનુ પ્રતિપાદન કરે, તે તે ઘટિત એવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના કાર્ય-કારણ ભાવ સાથે વિરોધી નથી હોતું વસ્તુઓના ક્રમો વિવિધ અપેક્ષાએ પૂર્વાનુપૂર્વીની, પશ્ચાનુપૂર્વીની અને અનાનુપૂર્વીની પદ્ધતિએ વર્ણવાય છે એ વર્ણનમા

વર્ણન કરનારની શુદ્ધ અપેક્ષા છે કે નહિ, એનો જો અવિરૂદ્ધ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે, તો કૃત્રિમ વિરોધો તો સહેલાઇથી શમી જાય છે આમ છતાં પણ, અપેક્ષાના નામે પોતાના કલ્પિત અને અઘટિત મતવ્યોનું સમર્થન કરનારાઓની સાથેનો વિરોધ તો શાશ્વત રહ્યો છે, રહે છે અને રહેશે શ્રી જૈન શાસનને પામેલો જેમ યોગ્યની સાથે સમન્વય સાધી શકે છે, તેમ અયોગ્યની સાથે વિરોધ પણ ઘણો જ સુંદર સાધી શકે છે વિતણ્ડાવાદ કે શુષ્કવાદને શ્રી જૈન શાસનમાં સ્થાન નથી શુષ્કવાદ કે વિતણ્ડાવાદના ઉપાસકો, ધર્મવાદમય શ્રી જૈન શાસનની ઉપાસનાને માટે લાયક નથી સુનય સાથે સમન્વય કરનારો, દુર્નયનો નામનો જે રીતિએ કરી શકે છે, તેવો સામનો, સુનય સાથે પણ ઝઘડનારો વાદી, નથી કરી શકતો 'મારૂં એ જ સાચું'–એમ માનનારો તો, શ્રી જૈન શાસનથી આપોઆપ જ બહિષ્કૃત થયેલો છે સાચાને પોતાનું માનીને ખોટાના સ્પર્શથી પણ દૂર રહેવાને ઇચ્છનારો, શ્રી જૈન શાસનના અપેક્ષામય સ્યાદ્વાદનો સાચો ઉપાસક બની શકે છે એકાન્તવાદિની માફક યથેચ્છ બોલનાર, વાત-વાતમાં ફેરવી તોળનાર અને અસમ્બદ્ધપણે શાસ્ત્રીય વસ્તુઓને બોલવા કે લખવા દ્વારા રજૂ કરનારો પોતાના આત્માનો પણ દ્રોહ જ કરે છે આ વાતને બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને, વસ્તુ માત્રના સ્વરૂપના વિવેકશીલ વિચારક બનવું, એ સૌને માટે હિતાવહ છે

ઘાતી કર્મોનો સમૂલ નાશ

આપણે પ્રસંગ એ ચાલે છે કે–જ્ઞાનાતિશયની પ્રાપ્તિ—

અપાયાપગમાતિશયની પ્રાપ્તિ વિના શક્ય નથી, એટલે
પૂજાતિશયને, જ્ઞાનાતિશયને અને વચનાતિશયને બતાવનારે
અપાયાપગમાતિશયનું પણ વર્ણન કરવું જોઈએ એ વિશે
પણો દ્વારા ત્રણ અતિશયોનુ વર્ણન કર્યા પછી, હવે બૃહ
વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
ફરમાવે છે કે- वीरं આ સાન્વય પદથી સૂત્રકાર પરમ
ચરમ જિનેશ્વર ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના 'અપાયાપગ
માતિશયને સ્પષ્ટપણે નિષ્ટકિત કરે છે આ વિશ્વમા જેટલ
જાતિના અપાયો છે, એ બધાયે અપાયોનુ કારણ-એક ક
જ છે જગતના જીવોનો કોઈ સાચો શત્રુ હોય, તો
કર્મ જ છે એ કર્મ કોઈ એક પ્રકારનુ નથી કર્મ મૂ
ભેદથી આઠ પ્રકારનું છે, ત્યારે ઉત્તર ભેદોથી ૧૫૮ પ્રકાર
પણ છે આ કર્મ રૂપ શત્રુસમુદાયનું મૂળ ઉખડી જાય તે
ઉખેડવાનું કામ, જેવું સઘળા ય શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ક
છે, તેમ શ્રી મહાવીર મહારાજા, કે જે આ ચોવીસીના છેલ
જિનેશ્વર છે, તેમણે પણ કર્યું છે સઘળા ય અપાયો
કારણભૂત કર્મશત્રુનો સમુદાય મૂળ સહિત વિયોગને પા
જાય, એવી કાર્યવાહી કરવા દ્વારા, ચરમ જિનેશ્વર ભગવ
શ્રી મહાવીરદેવ પણ અપાયાપગમાતિશયના સ્વામી બન
છે આત્માને સંસારમા પરિભ્રમણ કરાવનાર ચાર ઘાતિક
છે બાકીના ચાર અઘાતિકર્મોનુ જોર તો ઘાતિકર્મોના બળ
છે ઘાતિકર્મો નિર્મૂળ થયા પછી, અઘાતિકર્મો તો બીચા
છે સઘળા ય અપાયોમા નિમિત્તભૂત કોઈ હોય, તો
ચાર ઘાતિકર્મો કે એના સમૂલ વિનાશ વિના, જ્ઞાનાતિશય

પ્રાપ્તિ શક્ય જ નથી સઘળા ય શ્રી જિનેશ્વરદેવો ચારે ય ઘાતિકર્મોના સમૂલ વિનાશ પછીથી જ કેવલજ્ઞાનના સ્વામી બને છે આ જ રીતિએ, ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ પણ ચારે ય ઘાતિકર્મોનો સમૂલ વિનાશ કર્યા બાદ જ, કેવલજ્ઞાનનું ઉપાર્જન કરીને, જ્ઞાનાતિશયના સ્વામી બન્યા છે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ, કર્મશત્રુના સમુદાયનો સમૂલ વિનાશ કરીને અપાયાપગમાતિશયના સ્વામી બન્યા છે, એ વાત 'વીર' એવા સાન્વય નામથી જ સ્પષ્ટ છે, એમ બૃહદ્વૃત્તિકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે

કર્મ માત્ર પાપ રૂપ કયી દૃષ્ટિએ ?

કર્મશત્રુના સમુદાયના સમૂલ વિનાશથી અપાયાપગમાતિશય પ્રાપ્ત થાય છે, એનું કારણ–સઘળા ય અપાયોનું કારણ કર્મ છે, એ છે 'સઘળા ય અપાયોનું કારણ કર્મ છે'–એ વાતનું સમર્થન કરતા, બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે–

'भवभ्रमणकारणत्वात् सवमपि कर्म अपायकारणम् ॥"

ભવભ્રમણનું કારણ હોવાથી, સર્વ પણ કર્મ અપાયનું કારણ છે ભવભ્રમણ કરાવવાની તાકાત, અઘાતિકર્મોમા, ઘાતિકર્મોની હયાતિ સુધી જ હયાતિ ભોગવે છે ઘાતિકર્મોના સમૂલ વિનાશ પછીથી, અઘાતિકર્મો તો માત્ર ભવમાં રાખનારા રહે છે, પણ ભવમા ભ્રમણ કરાવનાર તરીકે રહી શકતા નથી ઘાતી ગયા પછી અઘાતિને પોતાની સ્થિતિ પૂરી કરીને ભાગ્યે જ છૂટકો છે તેમા પણ આયુષ્યકર્મની

સ્થિતિના કરતા જો બીજા અઘાતિકર્મો અધિક સ્થિતિવાળા હોય છે, તો કેવલીસમુદ્ઘાત દ્વારા તેને સરખી સ્થિતિના બનાવીને અને આયુષ્યના નાશની સાથે જ તેને નામશેષ બનાવીને, સઘળા ય શ્રી જિનેશ્વરદેવો અગર તો કહો કે-કેવલજ્ઞાની મહાત્માઓ શ્રી નિર્વાણપદના માલિક બને છે 'કર્મ માત્ર અપાય રૂપ છે'-એ વાત આ બધા વર્ણનથી સ્પષ્ટ થાય છે ઘાતિના વિનાશ પછી અઘાતી ભલે ખાસ કાંઈ પણ ન શકતા હોય, તો પણ ઘાતિની સાથે રહીને અઘાતી કર્મોએ પણ આત્મા ઉપર અનાદિકાળથી ઓછો જૂલ્મ નથી કર્યો કર્મોમા પણ શુભ-અશુભ ઉભય છે આમ છતા પણ, સસારમા ભટકાવવામા અને રાખવામા તો, સઘળા ય કર્મ કારણ રૂપ થાય છે આ એક જ દૃષ્ટિએ, ઉપકારી શાસ્ત્રકાર મહારાજા કર્મ માત્રને પાપ રૂપ જણાવે છે આનો પણ અનર્થ કરનારા ન નીકળે તો સારૂં માશ્રવ સર્વથા હેય -આ પ્રમાણે કહેનારા પરમર્ષિઓ, શુભાશ્રવને નથી જાણતા કે નથી માનતા એવું નથી આશ્રવની હેયતાને ઉપદેશનારા પરમર્ષિઓએ, શુભાશ્રવોના કારણોનુ વર્ણન કરીને, એ કારણોને સેવવાનો પણ ઉપદેશ આપ્યો જ છે શુભાશ્રવો શ્રી સિદ્ધિપદને સાધવામા સહાયક થતા હોઈ, સ્વ-પરના ઉપકારક બને છે, એ સાચુ હોવા છતા પણ, એના ય અભાવ વિના આત્માની મુક્તિ જ નથી આ બધી વાતોને ધ્યાનમ રાખનારને, કર્મ માત્રને પાપ કહેનાર આગમ ઉપર અશ્રદ્ધા નહિ થાય એટલુ જ નહિ, પણ ઊલટુ બહુમાન વધશે આગમના ઉપાસકે આગમના ઐદમ્પર્ય સુધી પહોચવું ઘણ

આવશ્યક છે પદાર્થ અને વાક્યાર્થમા મુઝાનારા, પણ મહાવાક્યાર્થ અને ઐદમ્પર્યાર્થ સુધી નહિ પહોંચનારા, શાસ્ત્રના આસ્વાદને ચાખનારા નથી, પણ માત્ર બોજો જ ઉપાડનારા છે સર્વ પણ કર્મને અપાયભૂત કહેનારા બૃહદ્ વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા પોતાના એ કથનના ટેકામા **तथा चागम** –એમ કહીને, આગમનો ટેકો આપે છે આગમમા જે કહ્યુ છે, એનો ઉલ્લેખ પણ તે પરમોપકારી પરમર્ષિએ અહીં કર્યો છે અને તે એ કે–

'सव्वं पाव कम्म भामिज्जइ जेण ससारे'

એટલે કે–' જે કારણથી સસારમા ભમાવે છે, તે કારણથી સર્વ કર્મ પાપ છે'

<u>શ્રવણાર્થિતાદિના મુખ્ય વિગતુ સૂચન</u>

આ રીતિએ, ' પદાર્થ ' નામના વ્યાખ્યાપ્રકાર દ્વારા પ્રથમ ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધમા આવતા ચારે ય પદોના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરતા, ઉપકારિઓએ શું શું ફરમાવ્યું છે, એ આપણે જોઈ ગયા હવે ઉત્તરાર્દ્ધમા આવતા ચાર પદોના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરતા ઉપકારિઓ શું શું ફરમાવે છે, તે આપણે જોવાને ઇચ્છીએ છીએ ઉત્તરાર્દ્ધના ચાર પદોમા પ્રથમ પદ છે– ' धम्मरयणत्थियाण ' ! આનું સસ્કૃત રૂપ થાય છે– धमरत्नार्थिभ्य ' અને આનો અર્થ થાય છે–' ધર્મ રૂપ રત્નના અર્થિઓને !' આ પદ, આની પછી આવતા ' जणाण ' એવા પન્નુ વિશેષણ છે મૂલ ˆ અને બૃહદ્વૃત્તિકાર પરમર્ષિ,

એ ઉભય આચાર્યમહારાજાઓ ફરમાવે છે કે-" આ પદ દ્વારા-' શ્રવણના અધિકારિઓનું મુખ્ય લિંગ અર્થિપણું જ છે '-એમ કહેવામા આવ્યુ છે" આ શાસ્ત્રરત્નની રચના ઉપદેશ આપવાને માટે થઈ છે, એ વાત તો પ્રથમ જ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે ઉપદેશશ્રવણના અધિકારી જનો છે, પણ તે કયા જનો ?-એ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે જ આ વિશેષણનો પ્રયોગ છે જ્યા સુધી અર્થિપણુ ન આવે, ત્યા સુધી વાસ્તવિક કોટિનું શ્રવણ શકય નથી, એ વાત તો સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ છે આથી સ્પષ્ટ છે કે-ઉપદેશના શ્રવણને માટે અધિકારી તે જ જનો હોઈ શકે, કે જેઓમા અર્થિપણુ હોય આથી જ આ બન્ને ઉપકારિઓ અહીં પણ ફરમાવે છે કે-" આ વિશેષણ રૂપ પદ દ્વારા-' શ્રવણના અધિકારિઓનુ અર્થિપણુ જ મુખ્ય લિંગ છે '-એ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યું છે"

<u>મહાપુરૂષોના કથનનુ પ્રમાણ</u>

શ્રવણના અધિકારને પ્રાપ્ત કરવાને માટે જે લિંગો જોઇએ, તે લિંગોમા અર્થિપણું એ મુખ્ય લિંગ છે આ વાતને જે સમજવાને ઈચ્છે, એને આ વાત સમજતા વાર લાગે તેમ નથી આમ છતા ય, ઉપકારિઓ આ વાતની સિદ્ધિને માટે, પ્રમાણ તરીકે પૂર્વના મહાપુરૂષે લખેલા વચનને ધરે છે શ્રદ્ધાસમ્પન્ન આત્માઓ માટે મહાપુરૂષનું વચન એ સર્વસ્વ છે સાચા શ્રદ્ધાળુ આત્માઓ યુક્તિપ્રિય નથી હોતા એમ નહિ, પરન્તુ યુક્તિ પ્રિય એવા પણ સુશ્રદ્ધાળુ આત્માઓને માટે, મહાપુરૂષનું

વચન ખૂબ જ દ્રષ્ટાને ફરનાર નિવડયા વિના રહેતુ નથી આ કારણે, મહાપુરૂષો પણ પોતાના કથનને પૂર્વના મહાપુરૂષોના કથનથી પુષ્ટ કરે છે મહાપુરૂષો જે કાંઈ ફરમાવે છે, ને અનતજ્ઞાનિઓએ ફરમાવેલુ હોય એ જ ફરમાવે છે આમ હોવા છતા પણ, એ કથનને પુણ્યપુરૂષોના કથનથી સુદઢ બનાવીને, તે ઉપકારિઓ કરાતા નિરૂપણમા સુશ્રદ્ધાળુ ઓને એકદમ સુસ્થિર બનાવી દે છે બૃહદ્દવૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–'શ્રવણના અધિકારિઓનુ મુખ્ય લિંગ અર્થિપણુ છે' આ કથનમા પરોપકારથી ભરેલા શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનો પણ ટેકો છે જે ગાથાને, પ્રમાણ તરીકે, બૃહદ્દવૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ સુવિહિતશિરોમણિ, સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના નામથી મૂકી છે, એ જ ગાથાને–'શ્રવણના અધિકારિઓનુ મુખ્ય લિંગ અર્થિપણુ છે'–આની આ જ વાતના ટેકામા, મૂલકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાતિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ "तथा चाहुर्वृद्धा" એટલે કે–'અને તે પ્રમાણે વૃદ્ધો કહે છે' એમ કહીને મૂકી છે

ધર્મશ્રવણમા ય અર્થિપણાની આવશ્યકતા:

હવે આપણે એ જોઈએ કે–સમર્થ શાસ્ત્રકાર, સુવિહિતશિરોમણિ, સૂરિપુરંદર શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલી આ વિષયને સ્પષ્ટ કરતી કયી ગાથા અહીં રજુ કરાઈ

છે અને એ ગાથામા શું જણાવ્યું છે। આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલી જે ગાથા અહીં પ્રમાણ તરીકે રજૂ કરવામા આવી છે, તે એવી છે કે–

" तत्थऽहिगारी अत्थी समत्थओ जो न सुत्तपडिकुट्ठो ।
अत्थी उ जो विणीओ समुट्ठिओ पुच्छमाणो य ॥ १ ॥

આ ગાથા દ્વારા, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–અધિકારી તે ગણાય છે, કે જે અર્થી હોય, સમર્થ હોય અને સૂત્રથી નિષિદ્ધ ન હોય વળી અર્થી તે કહેવાય છે, કે જે વિનીત હોય, સમુત્થિત હોય અને પૂછનો હોય આ ગાથા દ્વારા, સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય તેમ છે કે–અધિકારી બનવાને માટેનો પ્રથમ ગુણ અર્થિપણુ છે અર્થિપણા વિના અધિકારી ગનવુ, એ શક્ય નથી જે આત્માઓમા ધર્મનું અર્થિપણુ જ જન્મેલુ નથી હોતું, તે આત્માઓને ધર્મનું શ્રવણ કરાવવાને તૈયાર થનારાઓ નિષ્ફળતાને જ પામે, એમા આશ્ચર્ય પામવાને કારણ નથી એ જ કારણે, ઉપકારિઓએ સામામા અર્થિપણુ છે કે નહિ, એ જાણવાને માટે અર્થિના લિંગોને પણ દર્શાવ્યા છે વિનય આદિ લિંગોથી અર્થિપણુ જણાય છે શાસ્ત્રે કહેલા લિંગોને જોયા પછીથી તેને અધિકારી માનીને પ્રયત્ન કરનાર ગુન્હેગાર નથી દમ્ભિઓ પણ વિનય આદિ બતાવી શકે છે, એટલે શાસ્ત્રની આજ્ઞાનુસાર વર્તનારો ઠગાય, તો પણ તે વિરાધક થતો નથી, પણ જેઓ અર્થિપણાને જોયા વિના જ અગર તો અર્થિપણાને પેદા કર્યા વિના જ ધર્મશ્રવણ કરાવવાના લોભી બની જાય છે, તેઓ હિતબુદ્ધિ છતા હિત સાધી શકતા

નથી આ જ કારણે આ પરમોપકારી સૂત્રકાર પરમર્ષિ પણ ધર્મરત્નના અર્થી જનોને, ધર્મના ઉપાદાનનો અને પાલનનો ઉપદેશ આપે છે, પણ અનર્થિઓને નહિ વધુમા, ઉપદેશના અધિકારી જનોનુ મુખ્ય લિંગ પણ અર્થિપણુ છે, એ વાત પણ સ્પષ્ટ શબ્દોમા જણાવે છે વ્યવહારમા પણ, અનર્થી માણસની સાથે તો વાત કરવાનુ પણ પાલવતું નથી, તો પછી ધર્મ જેવી ઉત્તમ વસ્તુનુ જેને શ્રવણ કરાવવું હોય, તેનામા ધર્મનુ અર્થિપણ હોવું જ જોઇએ, એ વાતમા શકા જ કેમ હોઈ શકે? યોગ્ય આત્માઓમા અર્થિપણુ ન જન્મ્યુ હોય તો પ્રથમ એ અર્થિપણાને જાગૃત કરવું, એ અતિ આવશ્યક છે ઉપકારિઓએ અર્થિપણુ ન હોય તો અર્થિપણાને જાગૃત કરવાની પણ મહેનત કરવાનુ ફરમાવ્યુ છે, પણ વિના અર્થિપણાએ સામો ધર્મની અવગણના કરવા જેવી સ્થિતિમા મૂકાય, એવું આચરણ હિતચિંતકે રાજમાર્ગ તરીકે ન જ કરવું જોઇએ, એમ ઉપકારિઓએ અનેક રીતિએ સૂચવ્યું છે સારાસારનો સુન્દર વિવેક કરી શકનાર, પ્રાણનાશ સુધીના જોખમને વહોરીને પણ ઉપકાર કરવાની અભિલાષાથી વિશિષ્ટ કોટિના પ્રયત્ન કરે, એ વાત જુદી છે બાકી, સામાન્ય રીતિએ તો, અર્થિપણાને ધરનારા જ ધર્મશ્રવણના અધિકારી છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે

'जन ના બહુવચનનો હેતુ

સૂત્રકાર પરમર્ષિ પોતે જે ઉપદેશ આપવાને ઇચ્છે છે, તે ઉપદેશના શ્રવણ કરવાને માટે અધિકારી કોણ છે?-એને

બતાવતા ફરમાવ્યું કે–'ધર્મરત્નના અર્થી એવા જનો આ ઉપદેશનુ શ્રવણ કરવાને માટે અધિકારી છે' આ રીતિએ અધિકારી તરીકે જે જનોને ઓળખાવ્યા છે, તે બહુવચનથી ઓળખાવ્યા છે અને એમ કરવામા પણ વિશિષ્ટ હેતુ રહેલો છે જાતિમા એકવચનનો પણ ઉપયોગ કરી શકાતો હોવા છતા પણ, શાસ્ત્રકાર આચાર્યભગવાને બહુવચનનો જે પ્રયોગ કર્યો છે, તે હેતુપૂર્વક કર્યો છે આ હેતુને સ્પષ્ટ કરવા મૂલકાર અને બૃહદ્‌વૃત્તિકાર ઉભય પરમર્ષિઓએ લગભગ એક સરખુ જ ફરમાવ્યું છે માત્ર जिनागमानुसारेण એટલુ પદ મૂલકાર પરમર્ષિની વૃત્તિમા અધિક છે, જે બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યમહારાજાની બૃહદ્‌વૃત્તિના કથનમા પણ અર્થાપત્તિથી આવી જ જાય છે આ સ્થાને, આપણે એ હેતુને સ્પષ્ટ કરવાને માટે કરવામા આવેલ જે ઉલ્લેખ વિચારવો છે, તે મૂલકારની વૃત્તિનો લઈએ છીએ એ ઉલ્લેખ એવો છે કે–

जनान मित्यनेन बहुवचनान्तेनतदुदितम्। नैकमेवेश्वरादिकमाश्रित्यो पदेशदाने प्रवर्तितव्यमपि तु सामान्येन सर्वसाधारणतया जिनागमानुसारेण ॥"

અધિકારિને બતાવવામા વાપરવામા આવેલ 'જન' શબ્દને બહુવચન લગાડી, તેને બહુવચનાન્ત કરવા દ્વારા, એ વાત કહેવામાં આવી છે કે–માત્ર ઈશ્વર આદિને આશ્રયીને જ ઉપદેશદાનની પ્રવૃત્તિ કરવી, એ યોગ્ય નથી ઉપદેશદાનની પ્રવૃત્તિ તો, શ્રી જિનાગમાનુસારે સામાન્યતયા સર્વ સાધારણ પ્રકારે થવી જોઈએ

<u>ધર્મોપદેશક નિઃસ્પૃહ જોઈએ</u>

જે શ્રી જિનાગમના અનુસારે આ વાત કહેવામા આવી

છે, તે શ્રી જિનાગમને પ્રમાણ તરીકે ટાંકવામાં આવ્યું છે પ્રમાણભૂત આગમવચન મૂલ-વૃત્તિકાર પરમર્ષિએ स चायम् -એમ કહીને ટાંકયું છે અને બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ' तथा चाह भगवान् सुधर्मा स्वामी'–આ પ્રમાણે કહીને ટાંકયું છે જે આગમવચન ટાંકયું છે, તે આગમનવચન એ પ્રમાણેનું છે કે–

' जहा पुण्णस्स कत्थइ तहा तुच्छस्स कत्थइ ।
जहा तुच्छस्स कत्थइ तहा पुण्णस्स कत्थइ ॥

નિરીહતાદર્શક આ શ્રી જિનાગમ દ્વારા ઉપદેશના વિધિવિભાગનું સુન્દરમાં સુન્દર પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે શ્રી તીર્થંકરદેવો, શ્રી ગણધરદેવો અને શ્રી આચાર્ય ભગવંતો આદિ પુણ્યપુરૂષો દ્વારા સુરેશ્વરો, ચક્રવર્તિઓ અને માંડલિકો આદિ પુણ્યવાન આત્માઓને જે પ્રકારે ઉપદેશ અપાય છે, તે જ પ્રકારે તુચ્છને, એટલે કે–કાષ્ઠહારક આદિ દ્રમકને પણ ઉપદેશ અપાય છે પુણ્યવાનને અને તુચ્છને એક જ પ્રકારે ઉપદેશ દેવામાં, નિઃસ્પૃહતા ખૂબ જ આવશ્યક છે સાચો નિઃસ્પૃહ ધર્મોપદેશક જ આવી સમાનતા જાળવી શકે છે સાચી નિઃસ્પૃહતા, એ ધર્મોપદેશકોનો મહા ગુણ છે અને એ પ્રત્યેક ધર્મોપદેશકમાં અવશ્ય હોવો જોઇએ એ ગુણ વિનાનાઓ, ધર્મોપદેશના હેતુને જાળવી શકતા નથી અને પ્રસંગ પામીને ધર્મોપદેશ જેવી વસ્તુને કલંકિત કરવાના ઘોર પાપને ઉપાર્જે છે ધર્મોપદેશ એક જ હેતુથી દેવાનો છે અને તે હેતુ–યોગ્ય આત્માઓને સંસારસાગરથી પાર ઉતારવાનો જ છે એ હેતુ સૌ કોઇને માટે એક સરખો જ હોવો

જોઈએ ધર્મના ઉપદેશકને, જે કોઈ આવે એને, પ્રત્યુપકારની અપેક્ષા વિના, સંસારથી નિસ્તાર પામવાને માટે હેતુભુત સમ્યગ્દર્શનાદિનો જ ઉપદેશ આપવાનો છે અને એવો ઉપદેશ સૌ કોઈને સાધારણ રીતિએ આપવાને માટે નિસ્પૃહતા એ અતિશય જરૂરી વસ્તુ છે

સૌને એકરૂપતાથી કહેવાની આજ્ઞા નથી

સામાન્ય પ્રકારે સર્વસાધારણને ઉપદેશ દેવાનું વિધાન, ધર્મોપદેશકમાં નિસ્પૃહતા જોઈએ-એનું સૂચક હોવાની સાથે, જીવો પ્રતિ એકસરખી ઉપકારબુદ્ધિ હોવી જોઈએ, એનું પણ સૂચક છે-એમ કહી શકાય પરન્તુ આટલી જ વાતને પકડીને જો કોઈ એમ કહેવા માગે કે-'સૌ કોઈ ને એક જ સરખી પદ્ધતિથી ઉપદેશ આપવો જોઈએ' તો એને કહેવું જોઈએ કે-' એમ કહેવું એ જરા પણ વાસ્તવિક નથી' શ્રી આચારાંગસૂત્રની ટીકામાં આ વાતને સ્પષ્ટપણે જણાવેલી છે આ વાતના રહસ્યનો સ્ફોટ કરતાં, શ્રી આચારાંગ સૂત્રની ટીકામાં, ટીકાકાર પરમર્ષિ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમત્ શીલાંકસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

यथा द्रमकान्स्तत्नुपकबुद्ध्या प्रत्युपकारनिरपेक्षः कथयति एव चक्रवर्त्यादेरपि यथा वा चक्रवर्त्यादि कथयत्यादरेण संसारोत्तरणहेतुमेव मेत रस्यापि अत्र च निरीहता विवक्षिता न पुनरग नियम-एकरूपतयैव कथनीयम् ।

આ ઉલ્લેખ દ્વારા, ઉપકારી આચાર્યભગવાન, એ જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે કે-દ્રમક આદિને તેના ઉપરની

અનુગ્રહબુદ્ધિથી પ્રત્યુપકારની અપેક્ષા વિના જે પ્રમાણે સાચો ધર્મોપદેશ કહે છે, તે જ પ્રમાણે સાચો ધર્મોપદેશક ચક્રવર્તી આદિને પણ તેઓના ઉપરની અનુગ્રહબુદ્ધિથી પ્રત્યુપકારની અપેક્ષા વિના કહે છે અથવા સાચો ધર્મોપદેશક જે પ્રમાણે આદરપૂર્વક સંસારોત્તરણના હેતુને ચક્રવર્તી આદિને કહે છે, એ જ પ્રમાણે ઈતર એટલે દ્રમક આદિને પણ સાચો ધર્મોપદેશક તેઓના ઉપરની અનુગ્રહબુદ્ધિથી પ્રત્યુપકારથી નિરપેક્ષ બનીને આદરપૂર્વક સંસારથી પાર ઉતારનારા હેતુને કહે છે આ કથનમાં નિરીહતા વિવક્ષિત છે, પણ આ નિયમ નથી કે-સૌને એકરૂપતાથી જ કહેવું

ઉભય મર્યાદાનાશકો

નિસ્પૃહતા ગુણનો નાશ કરી ચૂકેલા ધર્મોપદેશકો, સુખી લોકોના શિષ્ય જેવા બનીને, માત્ર તેઓને જ ધર્મોપદેશ આપી, ઈતરોને ધર્મોપદેશથી વંચિત રાખવાનું અગર તો તેમના તિરસ્કાર દ્વારા તેમને ધર્મવિમુખ બનાવવા આદિનું પાપ આચરે છે, ત્યારે અજ્ઞાનિઓ સૌને એક જ સરખા શબ્દોમાં કહેવાનું પાપ આચરે છે આ ઉભયમાંથી એક પણ, શ્રી જિનાગમની મર્યાદાને જાળવનારો નથી શ્રી જિનાગમની મર્યાદાનો જાણી-જોઈને ભંગ કરનારાઓ જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવોના ધર્મને ઉપદેશવાને નીકળે છે, ત્યારે ખરે જ તેઓ સ્ટેજ ઉપર નાટક ભજવતા ઍક્ટરો જેવા લાગે છે એમ પણ કહી શકાય કે-નાટક ભજવનારા ઍક્ટરો જેટલી મર્યાદા પણ આ ભાનભૂલા ઉપદેશકો નથી જાળવી

શકના આવાઓ સ્વય તરે અને પરને તારે, એ વાત જ અસભવિત છે એવાઓ તો, સ્વય ડૂબીને અ યને ડુબા વવાનો જ ધધો કરનારા છે, એમ કહેવુ પડે

એ કુશલતા પણ સ્વપરસહાર-

અનત ઉપકારી પરમર્ષિઓએ, ધર્મનો ઉપદેશ દેવાને ઇચ્છતા આત્માઓને માટે, ઘણી ઘણી ફ રજો બતાવી છે, પણ સ્વ-પરના કલ્યાણના સાચા ખ્યાલથી પણ વિમુખ બનેલા અને કેવળ ઉપદેશક તરીકેની નામનાને માટે જ મરી રહેવાઓને એ ફરજોને સમજવાની ઇચ્છા ય ણ પણ થતી નથી એવાઓ સ્વય જ ધર્મી નથી, તો પછી બીજાઓને તેઓ સાચા ધર્મી બનાવવાને ઇચ્છે, એ પણ સભવિત નથી એવાઓ પોતાના શ્રોતાઓને ધર્મી બનાવવાને નથી ઇચ્છતા, પણ પોતાના ભક્તો જ બનાવવાને ઇચ્છે છે એવાઓ-'સ સા રના સુખોને મેળવવાનો આ પણ એક માર્ગ છે'-એમ માનીને જ પ્રવર્ત્તન કરનારા હોય છે એવાઓનુ સઘળુ જ પ્રવર્ત્તન, પોતાની ખોટી મહત્તાને જમાવવા અને સાચા મહર્ષિઓની મહત્તાને નામશેષ કરવાને માટે જ હોય છે એવાઓનો સન્માર્ગ સાથેનો સાચો સબધ હોતો જ નથી કોઈ પણ રીતિએ પોતાની મહત્તા સ્થપાય અને પોતે જ સર્વસ્વ છે એમ સૌ કોઇ માનતું થાય, એમ કરવાને માટે એવાઓ સઘળુ જ કરી છૂટવાને તૈયાર હોય છે જેવો પ્રસગ હોય તેવો વેષ વિગેરે કરવામા એવાઓ કુશળ બની જાય છે, પણ તેઓની તે કુશળતા ઘણી ખરાબ રીતિએ સ્વ-પરના કલ્યાણમાર્ગની સહારક બને છે

[૯]

પરમ ઉપકારી, આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા, શબ્દોથી ટૂંકા પરન્તુ અર્થોથી ગંભીર એવા આ શ્રી ધર્મરત્ન પ્રકરણ નામના શાસ્ત્રરત્નની પ્રથમ ગાથાને અવલબીને, આપણે વિચાર કરી રહ્યા છીએ પ્રથમ ગાથાના પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ મગલની આચરણા કરી છે અને તેના ઉત્તરાર્દ્ધ દ્વારા અભિધેયનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે સબધ અને પ્રયોજનનો અવશ્ય ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો નથી, પરન્તુ તે સામર્થ્યથી ગમ્ય છે 'સકલ ગુણરત્નોના કુલગૃહ સમાન અને વિમલ કેવલજ્ઞાનને પામેલા ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવને નમસ્કાર કરીને, ધર્મરત્નના અર્થી જનોને હુ ઉપદેશ આપુ છે'– એમ સૂત્રકાર પરમર્ષિએ પ્રથમ ગાથામા જણાવ્યુ છે આ પ્રકારના કથનમા પણ કેવુ રહસ્ય રહેલુ છે, તે સમજવા જેવું છે ગમ્ભીર અર્થોથી ભરેલા આ શાસ્ત્રરત્નને જડ મતિવાળા પણ અર્થિઓ સમજી શકે, એ માટે મૂલકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પોતે જ એક વધુ છતા સુગમ વૃત્તિને રચી છે તેમ જ આચાર્ય ભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પણ આ શાસ્ત્રરત્નની બૃહદ્‌વૃત્તિને રચી છે સાચા મહાત્માઓ કેવા ઉપકારપરાયણ હોય છે, તેનો આ પણ એક [illegible]

સાચો ઉપકાર

ઉપકાર સાધવો, એ કોઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી. ઉપ

કારના સ્વરૂપથી અનભિજ્ઞ આત્માઓ, ઉપકારના નામે પણ પ્રાય અન્યોના અપકારને સાધનારા બનીને, પોતાના પણ અપકારને સાધે છે સાચો ઉપકાર તો તે જ છે, કે જેમા સ્વના કે પરના-કોઈના ય અપકારને અવકાશ નથી શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞા મુજબ આચરાયેલી સાચા ઉપકારની પ્રવૃત્તિ પણ, પરને માટે નિષ્ફળ નિવડે એ બને, પણ સ્વને માટે તો એ એકાન્તે ઉપકારક જ નિવડે, એ નિર્વિવાદ વાત છે સાચા ઉપકારની પણ પ્રવૃત્તિને આજ્ઞાથી વિપરીતપણે આચરવી, એ તો સ્વ-પરના હિતનો સહાર કરવાને માટે તત્પર બનવા જેવું છે આજ્ઞાથી વિપરીતપણે આચરેલી તેવી પ્રવૃત્તિથી, એ બનવાજોગ છે કે-બીજા યોગ્ય આત્માઓ ઉપર કવચિત્ ઉપકાર થઈ જાય પરન્તુ તેનો આચરનાર જો આરાધકભાવથી હીન હોય છે, તો તેને તેનો લાભ થતો નથી, પણ ઊલટું નુકશાન થાય છે આ જ કારણે, હૃદયમા ઉપકારવૃત્તિ જન્મ્યા પછીથી પણ, કલ્યાણના કાક્ષી આત્માઓએ, સાચા ઉપકારના અને ઉપકારસાધનાના માર્ગના સ્વરૂપને પણ જાણવા પ્રત્યે બેદરકાર રહેવું, એ હિતકર નથી

વિધિબહુમાન જોઈએ

સદ્ધર્મનો ઉપદેશ, એ સ્વ-પરને માટે પરમ ઉપકારકારક કાર્ય છે આમ છતા પણ, ઉપદેશદાનની અનતજ્ઞાનિઓએ વિહિત કરેલી રીતિએ જ તે કાર્ય કરવું જોઈએ અન્યથા ઉપકારને બદલે અપકાર પણ સધાઈ જાય કોઈ પણ ઉપકારક પ્રવૃત્તિને આચરનારમા વિધિબહુમાન હોવું,

એ ય પરમ આવશ્યક છે હૃદયમા વિધિબહુમાન હોવા છતા પણ અવિધિ થઈ જાય એ શક્ય છે, પરન્તુ વિધિબહુમાનના કારણે તે અવિધિયુક્ત પણ ક્રિયા શુદ્ધ ક્રિયાનુ કારણ બને છે, જ્યારે હૃદયમા વિધિબહુમાન હોય નહિ, તો બાહ્ય દૃષ્ટિએ શુદ્ધ પણ લાગતી ક્રિયા, આત્માને તારનારી નિવડવાને બદલે ડુબાવનારી નિવડે એ અસભવિત નથી આથી સ્પષ્ટ છે કે–ધર્મોપદેશ દ્વારા પણ જેઓ સ્વ-પરના હિતને સાધવાને ઈચ્છતા હોય, તેઓએ ધર્મોપદેશના દાનની પ્રવૃત્તિમા પણ વિધિનો અનાદર કરતા બચી જવું જોઈએ વિધિબહુમાનહીન બનીને ઉપકારી બનવાને ઈચ્છનારાઓ, ઉપકારી બની શકતા નથી પણ ઘણી વાર તો ભયકર કોટિના અપકારી બની જાય છે આથી જ, ધર્મોપદેશકને માટે ઉપકારિઓએ ઘણી ઘણી ફરજોને બતાવી છે, જેમાની એક ફરજનો આપણે પ્રસગ પામીને વિચાર કરી રહ્યા છીએ

<u>ઉત્તરાર્દ્ધના પહેલા બે પદો</u>

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે–'સહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ, ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન'–એ છ પ્રકારોથી સૂત્રની વ્યાખ્યા થઈ શકે છે આ છમાના ત્રીજા 'પદાર્થ' નામના વ્યાખ્યાપ્રકારને આશ્રયીને, બન્ને ય વૃત્તિકાર પરમર્ષિઓએ પ્રથમ ગાથાના શબ્દાર્થને અને ભાવાર્થને દર્શાવ્યો છે તે ઉપકારિઓએ દર્શાવેલા પ્રથમ ગાથાના શબ્દાર્થને આપણે જોઈ આવ્યા અને ભાવાર્થનો વિચાર ચાલે છે ભાવાર્થમા પણ પૂર્વાર્દ્ધના ચારે ય પદોના ભાવાર્થને જોયા બાદ, આપણે

ઉત્તરાર્દ્ધના ચાર પદોના ભાવાર્થને જોવાનું શરૂ કર્યું છે ઉત્તરાર્દ્ધમા પહેલુ પદ છે-'ધમ્મરયણત્થિણ' અને બીજુ પદ છે-जणाण ! આમા પહેલુ પદ, એ બીજા પદનુ વિશેષણાત્મક પદ છે કારણ કે-'ધર્મરત્નના અર્થી જનોને'-એવો આ બે પદોનો અર્થ થાય છે 'જનોને' માટે 'ધર્મરત્નના અર્થી' -એવુ વિશેષણ શા માટે વાપરવામા આવ્યુ છે, એને દર્શાવતા ઉપકારિઓએ ફરમાવ્યુ કે-ઉપદેશશ્રવણને માટેના અધિકારિઓનુ 'અર્થિપણુ' એ મુખ્ય લિંગ છે અર્થી પણ આત્મા સમર્થ અને સૂત્રથી અનિષિદ્ધ જોઇએ પરન્તુ અર્થિપણુ, એ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે સામર્થ્યને કેળવવામા અને સૂત્રથી અનિષિદ્ધ બનવાને માટે પ્રાપ્ત કરવી જોઈતી લાયકાતોને પ્રાપ્ત કરવામા, ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અર્થિપણા સબધી વિચાર કર્યા પછીથી, આપણે એ વિષે વિચાર કરવાનું શરૂ કર્યું છે કે-"જાતિમા એક વચનનો ઉપયોગ કરી શકાય તેમ હોવા છતા પણ, ઉપકારી સૂત્રકાર મહાત્માએ जणाण એવા બહુવચનાત પદનો જે ઉપયોગ કર્યો છે, તેનો હેતુ શો છે?" એકવચનને સ્થાને બહુવચનનો ઉપયોગ કરવામા જે હેતુ રહેલો છે, તે હેતુને સૂત્રકાર પરમર્ષિએ પોતે જ સ્પષ્ટ કર્યો છે તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે-રાજા આદિ ઐશ્વર્યસપન્ન વ્યક્તિઓને જ ઉદ્દેશીને ઉપદેશ આપવો એ યોગ્ય નથી ઉપદેશ તો ધર્મરત્નના અર્થી એવા સૌ કોઇને આપવો જોઇએ પછી તે ચક્રવર્તી આદિ હોય કે કઠીયારો આદિ હોય ઉપદેશદાનની પ્રવૃત્તિ તો શ્રી જિનાગમાનુસારે સામાન્યતયા સર્વ સાધારણ પ્રકારે થવી જોઇએ

રદેવો અને શ્રી આચાર્યભગવન્તો આદિ જે પ્રકારે ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તી અને માણ્ડલિક રાજા આદિ પુણ્યવાનોને ઉપદેશ આપે છે, તે જ પ્રકારે કાષ્ઠહારક આદિ તુચ્છોને પણ ઉપદેશ આપે છે ”–આવા અર્થવાળા ફરમાનનો, એવો અર્થ કરવો કે–“ સૌને એક રૂપે જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ ”–તે તદ્દન ખોટુ છે આ ફરમાન તો, ધર્મોપદેશની નિરીહતાનુ પ્રતિપાદન કરનારૂં છે નિઃસ્પૃહતા ગુણને પામેલો અને સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિથી ધર્મોપદેશ દેવાને પ્રેરાએલો ધર્મોપદેશક જ, સમાગ્સાગમ્થી તગ્વાના હેતુને યથાસ્થિતપણે કહી શકે છે ધર્મોપદેશના દાન દ્વારા જે પોતાની પૌદ્‌ગલિક કામના ઓને પૂર્ણ કરવાને ઇચ્છનો હોય છે, તેને અવસરે ધર્મોપદે શને બદલે અધર્મોપદેશને દેનારો બની જતા, વાર લાગતી નથી એ કહેવાતા ધર્મોપદેશકના વચનો, ધર્મને હણનારા અને અધર્મને પુષ્ટ કરનારા બની જાય છે એ કહેવાતા ધર્મોપદેશકો, શ્રીમન્તો આદિની ગુલામી કરનારા અને ઈતરેનો તિરસ્કાર કરનારા બની જાય છે એવાઓનુ ધ્યેય– પોતાનો કે પરનો આત્મિક ઉદ્ધાર સાધવાનુ હોતું નથી, પણ પોતાની તુચ્છ લાલસાઓને જ યેન કેન સફલ બનાવવાનુ હોય છે આ કારણે, તેઓ અસત્ય અને દમ્ભ આદિના પણ ઉપાસક બનીને, શ્રીમન્તો આદિના ભાટ બની જાય છે અને પોતાને કે પોતાના ભક્ત બનેલાઓને જે કોઈ ન સત્કારે, તેમને માટે ભાડ બની જાય છે દેખીતી રીતિએ ધર્મના કાર્યો કરવા છતા પણ, તેઓની આવી દુર્દશા થએલી હોય છે કારણ કે-તેઓ જે દેખીતા ધર્મકાર્યો કરે છે,

તેમા પણ તેમનું ધ્યેય તો પોતાની પૌદ્ગલિક લાલસાઓને જ પરિપૂર્ણ બનાવવાનું હોય છે પૌદ્ગલિક સ્પૃહા અને તેને ધર્મોપદેશના દાન દ્વારા સફલ બનાવવાની પ્રવૃત્તિ, એ કહેવાતા ધર્મોપદેશકને ઘણી જ અધમ મનોદશાવાળો બનાવી મૂકે છે એવાઓ ઘણા આત્માઓને અધર્મ પમાડનારા બને છે કારણકે-સાધારણ માણસોનો તેઓ તિરસ્કાર કરે છે, પોતાને નહિ બહુમાનતા શ્રીમતો આદિનો પણ તેઓ તિરસ્કાર કરે છે અને જે શ્રીમતો આદિ તેમના ભક્ત બને છે, તેમને પણ તેઓ સન્માર્ગે નહિ દોરતા ઉન્માર્ગના જ ઉપાસકો બનાવી દે છે

ધર્મોપદેશકની અનુગ્રહબુદ્ધિ

ધર્મોપદેશક જેમ પૌદ્ગલિક સ્પૃહાથી-પ્રત્યુપકારની અપેક્ષાથી પર હોવો જોઈએ, તેમ સાચો અનુગ્રહશીલ પણ હોવો જોઈએ પરમ ભાગ્યવાન આત્માઓ જ, સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિને પિછાની શકે છે અને પામી શકે છે દેવતાઓના સ્વામી ઇન્દ્ર અને મનુષ્યલોકમા છ ખડના માલિક ચક્રવર્તી અગર તો માણ્ડલિક રાજાઓ આદિ તરફ દયાભાવ પ્રગટવો, એ સામાન્ય વસ્તુ નથી ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિની પાસે જે કાંઈ અર્થ-કામની સામગ્રી છે, તેનાથી જે લલચાય નહિ અને આત્મસ્વરૂપને પ્રગટાવવામા જ સાચા ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ છે-એવું જે સમજે નહિ, તે ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ પ્રત્યે દયાળુ બને કયી રીતિએ? પૌદ્ગલિક સ્પૃહાવાળા આત્માઓને તો, ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ ઉપાસનીય

રૂપ લાગે, જ્યારે સાચા ધર્મોપદેશકને તો ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ પણ દયાપાત્ર લાગે એ બીચારાઓ પણ પૌદ્ગલિક સયોગોથી સર્વથા મુક્ત બને, એવી દયાભાવના ધર્મોપદેશકમા અવશ્ય હોવી જોઈએ આવી દયાભાવના જે પુણ્યાત્માઓના અન્તઃમા પ્રગટે છે, તેઓ કાષ્ઠહારક આદિ તુચ્છો પ્રત્યે પણ દયાળુ બન્યા વિના રહેતા જ નથી

"સુરનર સુખ જે દુ ખ કરી લેખવે,
વછે શિવસુખ એક"

આ વસ્તુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને માટે કહેવી છે જ્યા સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પણ આવી મનોદશાવાળા હોવા જોઈએ, ત્યા ધર્મોપદેશકમા એ વૃત્તિ ન હોય તો તે ચાલે જ કેમ ? સસારથી પાર પમાડવાની બુદ્ધિ, એ જ સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિ છે સસારનો સુખીમા સુખી જીવ પણ, તે સસારી હોવાના કારણે ભાવદયાને પાત્ર છે અને સસારથી જેમ જેમ વધારે ને વધારે મુક્તિને પમાય, તેમ તેમ ભક્તિપાત્રતા વધતી જાય છે મુક્તિના સુખ પાસે સસારનું સુખ અત્યન્ત તુચ્છ છે એટલુ જ નહિ, પણ સસારના સુખમા લીન બનેલાઓ તો, પોતાના આત્માને અધોગતિએ પહોચાડનારા છે આ વિગેરે વસ્તુઓ જેને સમજાઇ નથી અને જેના અન્તરમા જચી નથી, તે આત્મા પણ સાચો ધર્મોપદેશક બની શકતો નથી

પુણ્ય શબ્દના બે અર્થો

આમ છતા પણ, એ વાત નિશ્ચિત છે કે–પુણ્યયોગે અર્થ–કામની ઉત્તમ કોટિની સામગ્રીને પામેલાઓ, આ દુનિ-

ચામાં પૂર્ણ ગણાય છે ઇન્દ્રપણું અને ચક્રવર્તિપણું આદિ પુણ્યવાનોને જ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રી જિનશાસનનો ધર્મોપદેશક, અર્થને અને કામને હેય માનનારો હોવા છતાં પણ, વિવેકી હોવાના કારણે, તે અમુક આત્માઓ પુણ્યવાન છે અને અમુક આત્માઓ તુચ્છ છે, એમ સમજી શકે છે તેમ જ પ્રસંગાનુસાર એ કહી પણ શકે છે પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થતી સામગ્રી, આ સંના મા આત્માને પૂર્ણ તરીકે ઓળખાવનારી છે, એ વાતનો સુવિવેકી આત્માઓ કદી જ ઈનકાર કરતા નથી અહીં જ જૂઓ કે–ટીકાકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શીલાંકસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, 'जहा पुण्णस्स' આદિન ભાવને ફરમાવતા, पुण्णस्स એ પદના બે અર્થો કર્યા છે એક पुण्यवत અને બીજો पूर्णस्य ! ટીકાકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે– पुण्ण ' શબ્દથી પુણ્યવાન અને પૂર્ણ એમ બે ય અર્થોને લઈ શકાય છે અને એ રીતિએ ' पुण्णस्स પદનો અર્થ ' પુણ્યવાનને ' એવો પણ થઈ શકે છે અને ' પૂર્ણને ' એવો પણ થઈ શકે છે

પૂર્ણ અને તુચ્છ

पुण्ण 'નો અર્થ ' પુણ્યવાન ' એવો કરીને, ટીકાકાર પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–ઈન્દ્ર, ચક્રવર્તી અને માણ્ડલિક રાજા આદિને પુણ્યવાન તરીકે ઓળખવાના છે અને તેથી વિપરીત કોટિના, એટલે કે–લાકડા લાવવા આદિનું કામ કરીને આજિવિકાને ચલાવનારા ' કાષ્ઠહારક ' આદિને તુચ્છ તરીકે ઓળખવાના છે, ' पुण्ण 'નો અર્થ ' પૂર્ણ ' એવો કરીએ તો

પૂર્ણ કોને કહેવાય ?–એ માટે ખૂલાસો કર્યો છે કે-જાતિ માન, કુલવાન અને રૂપવાન આદિ પૂર્ણ છે અને તેથી વિપરીત પ્રકારના, એટલે કે-જાતિહીન, અકુલીન અને કુરૂપવાળા આત્માઓ તુચ્છ ગણાય છે અથવા તો, વિજ્ઞાન વાન પૂર્ણ ગણાય છે અને વિજ્ઞાનહીન તુચ્છ ગણાય છે વાત એ જ છે કે–ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ કુલ, ઉત્તમ રૂપ, અને સુંદર જ્ઞાન આદિને ધરનારા જીવો પૂર્ણ ગણાય છે, અને એથી વિપરીત અવસ્થાવાળા-હીન જાતિ, હીન કુલ, હીન રૂપ અને અજ્ઞાન આદિને ધરનારા જીવો તુચ્છ ગણાય છે આ પૂર્ણ અને તુચ્છની વ્યાખ્યા, મુખ્યત્વે, શુભાશુભ કર્મોદયના યોગે પ્રાપ્ત થતી સામગ્રીને અવલ બીને કરવામા આવી છે પૂર્ણનો આદર અને તુચ્છનો તિરસ્કાર પેદા થવાને માટે, આ વસ્તુનો નિર્દેશ નથી એમ પણ કહી શકાય કે–જે જીવો જ્ઞાનોપેત છે, ઐશ્વર્યોપેત છે, ધનોપેત છે, ઉત્તમ જાતિને પામેલા છે, ઉત્તમ વશમા જન્મેલા છે, બલવાન છે, તેજસ્વી છે, બુદ્ધિમાન છે અને લોકમા ખ્યાતિને પામેલા છે, તે જીવો પણ તે તે અપેક્ષાએ પૂર્ણ છે અને તે તે સામગ્રીથી હીન એવા જે જીવો, તે તુચ્છ છે

અનુભવસિદ્ધ વાતો

જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય, ધન, ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ વશ, બલ, તેજ, મતિ અને ખ્યાતિ આદિ વસ્તુઓ એવી છે, કે જે આદમીને પૂર્ણ તરીકે ઓળખાવનારી છે અને આ બધી વસ્તુઓના અભાવથી, આદમી જગતમા તુચ્છ તરીકે મનાય છે આ

વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાની આનાકાની તે જ આત્મા કરે, કે જે આત્મા ગુણ અને દોષ તથા પુણ્ય અને પાપના વિપાકને ન માનતો હોય જ્ઞાન એ એવો ગુણ છે કે–તે આત્માને સર્વત્ર પૂજાનું પાત્ર બનાવે છે, જ્યારે અજ્ઞાનના પ્રતાપે સર્વત્ર આત્માની લઘુતા આદિ થાય છે જ એ જ પ્રમાણે, પુણ્યથી પ્રાપ્ય ઐશ્વર્ય, ધન, સુંદર જાતિ, સુંદર વંશ આદિ વસ્તુઓ પણ વિશ્વ ઉપર કામણ કરનારી નિવડે છે અને ઐશ્વર્યહીન દશા, દરિદ્રદશા અધમ જાતિ, અધમ વંશ આદિના યોગે આત્માઓને હડધૂત પણ બનવું પડે છે, એ પણ સૌના અનુભવની વાત છે તેજસ્વી અને બલવાન માણસો આગળ પ્રાય સૌને નમવુ પડે છે, ત્યારે હીનતેજ અને નિર્મલ માણસો જ્યાં-ત્યાંથી તિરસ્કારને પામે છે, એ વસ્તુ પણ કાઈ અનુભવ બહારની નથી મતિ સપન્ન આત્માઓની સર્વત્ર સલાહ પૂછાય છે, ત્યારે મતિ હીન આત્માઓની અવગણના થાય છે સામાન્ય અગર તો હલી પણ માણસો સુંદર ખ્યાતિથી લોકોમા પૂજાય છે અને વિપરીત ખ્યાતિથી સારા અને સરલ પણ માણસો નિંદાય છે, એ પણ વિચારકોથી અજાણ્યું નથી આમ હોઈને, આવી અનુભવસિદ્ધ પણ વાતોનો ઈનકાર તો તે જ કરે, કે જેનું હૈયું ઠેકાણે ન હોય જો કે–જ્ઞાનાદિથી સપન્ન હોવા છતા પણ તીવ્ર અશુભોદયવાળાનો આદરના સ્થાને તિરસ્કાર પણ થાય છે, પરન્તુ આવી વાતોનો નિર્દેશ તેવી અપેક્ષાઓને કાયમ રાખીને, દુનિયાના જીવોમા બહુલતયા થતા અનુભવની દૃષ્ટિએ જ કરાય છે અત્રે એ વાત પણ સૂચવવી આવશ્યક

છે કે-આથી એમ માનવાનુ નથી કે-પુણ્યથી પ્રાપ્ય વસ્તુ ઓની ઈચ્છા કરવાની પ્રેરણા કરવામા આવે છે એવી ઈચ્છાને પેદા કરાવવાનો પ્રયત્ન, એ તો ઘણો જ અધમ પ્રયત્ન છે આ તા માત્ર વસ્તુસ્વરૂપ જ કહેવાય છે

આડમ્બરિઓને ચેતવણી :

જ્ઞાન, એ એક એવો ગુણ છે કે-એનો કારમા અજ્ઞાનિઓ અગર દુરાગ્રહિઓ સિવાય, અન્ય કોઈ ઈનકાર કરી શકતું નથી આમ છતા ય, એ વાત પણ એટલી જ નિશ્ચિત છે કે-આ જગતમાં જ્ઞાનગુણની સાચી મહત્તાને સમજનારાઓ તો વિરલ આત્માઓ જ છે સાચુ જ્ઞાન જ્ઞાનવાન આત્મા ઉપર અને એના સાચા જ્ઞાનિઓના સહવાસમા આવનારા આત્માઓ ઉપર પણ કેટલુ બધુ ઉપકારક નિવડે છે, એની તો વાત જ વચનાતીત છે સમ્યગ્દર્શનથી શૂન્ય આત્મામા સાચુ જ્ઞાન જન્મી જ શકતું નથી મિથ્યાદષ્ટિ આત્માઓ તો, પોતાના મિથ્યાત્વની મન્દતાને પામ્યા વિના, જ્ઞાન અને અજ્ઞાનનો વિભાગ પણ કરી શકતા નથી સાચો જ્ઞાન ગુણ સદાને માટે અજ્ઞાન જગતથી અપરિચિત જ રહ્યો છે અને એનો જ પ્રતાપ છે કે-આડમ્બરી આત્માઓ, ઘણી જ સહેલાઈથી અજ્ઞાન જગત ઉપર પોતાના વર્ચસ્વને જમાવીને પુણ્યની હયાતિ સુધી કારમો અનર્થ મચાવી શકે છે પણ એવાઓએ સમજવું જરૂરી છે કે-' જો પુણ્ય પરવાર્યું, તો આ જ ભવમા અજ્ઞાન જગત ઉપરનું વર્ચસ્વ ભારે પડી જવું છે અને કદાચ પૂર્વભવમા બાંધેલુ પાપાનુબંધી પુણ્ય

ઘણું જ બળવાન હશે, તો આ ભવમાં તો માનપાન આદિ બન્યું રહેશે, પણ ભવાંતર અને લાંબો ભવિષ્યકાળ ઘણો જ ભૂંડો નિવડયા વિના રહેવો નથી પછી તો, ગમે તેટલું રોતાં પણ, બાંધેલાં ઘોર પાપોનો વિયોગ ન થાય ત્યાં સુધી, શાંતિનું સ્વપ્ન પણ આવવું નથી અનિચ્છાએ પણ એવી અશાંતિના સંતાપમાં શેકાવું પડશે, કે જેનો પ્રતીકાર સાચા ઉપકારિઓ પણ નહિ કરી શકે એવા ઉપકારિઓ પણ શાંતિથી સહવાની સલાહ આપીને જ શાંતિ માનશે' આજના આડમ્બરિઓએ, આ વાતને ધ્યાનમાં લઈને, હજી પણ ચેતી જવા જેવું છે થઈ ગયેલી અગર ઈરાદા પૂર્વક કરેલી પણ ભૂલને માટે, જો આના આ ભવમાં જ સાચો પશ્ચાત્તાપ થાય અને શેષ કાળ પાપનિવારક ક્રિયાઓને કરવામાં જ ઉદ્યમશીલ બનીને ગુજારાય, તો પણ ઘણો ફાયદો થઈ જાય પરન્તુ કેવળ આડમ્બરપ્રિય બનેલાઓને આ વાત સમજાવવી મુશ્કેલ છે એ નહિ સમજે, તેથી પાપ તેમને છોડવાનું નથી અને એથી તેઓ ઘણા જ દુ ખી થશે, એ પણ નિર્વિવાદ વાત છે પણ એવાઓની એવી ભવિતવ્યતા હશે, તો અન્ય કોઈ ઉપાય પણ નથી

આડમ્બરિઓની દુર્દશા

આજના આડમ્બરિઓ, અજ્ઞાન જગત્ સમક્ષ સાચા જ્ઞાનિઓની અવગણના કરીને, પોતે આગળ આવી શકે છે, પણ ઐશ્વર્યશાલી વ્યક્તિઓ સમક્ષ તો એવાઓને પણ મર્યાદાશીલ બનવું પડે છે તેઓને ધનવન્તોની પગચી

કરવી પડે છે, બલિષ્ઠો આગળ નમ્ર જ રહેવું પડે છે, તેજસ્વી વ્યક્તિઓને ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ પણ આગળ જ કરવી પડે છે અને હુશીયાર માણસોને ચાચવીને જ ચાલવું પડે છે આવાઓ પણ જ્યાર ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ કુલ અને ઉત્તમ વર્ણને નહિ માનવની ખાલી વાતો જ કરે છે, ત્યારે એવાઓને માટે, જો તેઓ દુરાગ્રહી હોય છે તો, જ્ઞાની જગતને એવાઓની માત્ર દયા જ ચિંતવવાનું બાકી રહે છે પોતે નાયક બનીને સૌને પોતાની આજ્ઞા મુજબ જ ચલાવવાની ખાતર, સારા સારા માણસોને પણ ખરાબ કરવાના કાવત્રા કરનાર માણસ, જ્યારે ' સૌ સમાન છે અને સૌ પ્રત્યે સમાનભાવ રાખવો જોઈએ '–આવી આવી સફાઈ ભરેલી વાતો કરે છે, ત્યારે એ વાતો, વેશ્યા અથવા તો કુલટા દ્વારા થતી સતીપણાની વાતો જેટલી ભૂંડી લાગે, એના કરતા ય વધારે ભૂંડી લાગે છે એવાઓ પોતાના કલ્પિત સિદ્ધાન્તોની સિદ્ધિને માટે, સાચા સિદ્ધાન્તોની સામે જ્યારે દલીલોનો નાચ કરે છે, ત્યારે એમનું હાર્દ કેટલું નફ્ફટ છે, એ નાચતા મોરની પુંઠ દેખાય–એમ દેખાઈ જાય છે

<u>ન મદ કરો કે ન દીન બનો</u>

શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું શાસન પ્રતિપાદન કરે છે કે–ક્ષાયો પશમિક અને ક્ષાયિક આદિ ગુણોથી જેમ આત્મા પૂર્ણ ગણાય છે, તેમ ઔદયિક સામગ્રીથી પણ આત્મા પૂર્ણ ગણાય છે ગુણહીન આદમી જેમ તુચ્છ ગણાય છે, તેમ ઔદયિક ભાવથી પ્રાપ્ત થતી સામગ્રીના અભાવથી પણ આદમી તુચ્છ ગણાય છે અશુભ કર્મના યોગે આત્મા જેમ જન્મથી અન્ધ

અને બધિર આદિપણે જન્મે છે, તેમ આત્મા જન્મથી અસ્પૃશ્ય આદિપણે પણ જન્મે છે આજે એવી એવી દલીલો થઈ રહી છે કે-' અસ્પૃશ્ય જાતિઓ હોઈ જ કેમ શકે ? પશુઓ સ્પૃશ્ય અને મનુષ્યો અસ્પૃશ્ય, આ બને જ કેમ ? પાપિઓ સ્પૃશ્ય અને સારા એવા પણ માણસો અસ્પૃશ્ય, એ કેમ જ સંભવે ?' પરન્તુ આ જાતિની દલીલોમા અજ્ઞાનો જ નાચે વિવેકિઓ એવી દલીલોમા રાચે નહિ : કારણ કે-કર્મના સ્વરૂપને સમજનારાઓ, એ પણ સમજે છે કે-' જાતિ મદ અને કુલમદથી ઉન્મત્ત બનેલા આત્માઓ, એવી હીન જાતિને અને એવા હીન કુલને પામે છે અન્તે જાતિ અને તે કુલના પ્રતાપે, તે બીચારાઓને અસ્પૃશ્ય આદિ તરીકેનુ સ જીવન પસાર કરવુ પડે છે ' અજ્ઞાનિઓ રોઈ રોઈ ને એવા જીવનને પૂર્ણ કરે છે, ત્યારે વિવેકિઓ અશુભ કર્મના વિપાકને જાણીને તેને સમભાવે વેદે છે અને એ રીતિએ વેદીને, પોતાના હિતને પણ સાધી લે છે જેઓ આજે અસ્પૃશ્યોને અશુભ કર્મના વિપાકને સમજાવીને સમભાવે વેદનાની સલાહ નહિ આપતા, ગમે તે રીતિએ સ્પૃશ્યોમા ભળી જવાની સલાહ સમર્પીને અવ્યવસ્થા ઉભી કરે છે, તેઓ કારમુ અહિત થાય એવો માર્ગ અખત્યાર કરી રહ્યા છે અશુભનો ઉદય કોઈને જ છોડનો નથી, એમ માનીને ઉત્તમ આત્માઓને ઉત્તમ જાતિ આદિનો મદ નહિ કરવાની અને અધમ જાતિ આદિમા જન્મેલાઓને અધમ જાતિ આદિથી દીન નહિ બનવાની સલાહ આપવામા જ સૌનુ શ્રેય છે

બધુ સંભવી શકે અને અસ્પૃશ્યતા નહિ ?

'અસ્પૃશ્ય જાતિઓ હોઈ જ કેમ શકે ?'—આ પ્રશ્ન જ અજ્ઞાનતાથી ભરેલો છે કર્માધીન દશાને ભોગવતો આત્મા, શું બની શકતો નથી ? તે દેવ પણ થઈ શકે છે, નારકી પણ થઈ શકે છે, પશુ પણ થઈ શકે છે અને મનુષ્ય પણ થઈ શકે છે તો પછી તેવો આત્મા અસ્પૃશ્ય જાતિ પણ થઈ શકે, એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ? મનુષ્યભાવ સમાન છતાં, એક દુઃખી અને એક સુખી, એક રાજા અને એક રંક, એક બુદ્ધિમાન અને એક બેવકૂફ, એક વક્તા અને એક શ્રોતા, એક રૂપવાન અને એક કદરૂપો, એક નાયક અને બીજા તેની પાછળ ચાલનારા, આવા આવા અનેક ભેદો સંભવી શકે તો પછી અસ્પૃશ્યતા ન સંભવે—એનું કારણ શું ? જન્મથી અંધ હોઈ શકે, જન્મથી બધિર હોઈ શકે, જન્મથી અપંગ હોઈ શકે,—એવું એવું બધું જ સંભવી શકે, પણ જન્મથી અસ્પૃશ્યતા ન સંભવી શકે, આવું બોલવું—એમાં અજ્ઞાન અને દુરાગ્રહ સિવાય બીજું સંભવિત પણ શું છે ?

કર્મજન્ય અવસ્થા

'પશુઓ સ્પૃશ્ય અને મનુષ્યો અસ્પૃશ્ય, એ બને જ કેમ ?'—આ પ્રશ્ન પણ એવો જ અજ્ઞાનજન્ય છે કેટલાક મનુષ્યો ભીખ માગતા ય પેટ ભરી શકતા નથી, જ્યારે એવા પશુઓ પણ છે, કે જેઓ દેવની માફક પૂજાય છે

લઈને આવેલ કુતરા પણ સાહ્યબી ભોગવે છે, જ્યારે

ઘણા મનુષ્યોની કંપારી પેદા કરાવે એવી દશા પ્રત્યક્ષપણે અનુભવાય છે હિંસક પશુઓ પણ રાજાઓની પ્રીતિના પાત્ર બનેલા અનુભવાય છે, ત્યારે સારા માણસો પણ તિરસ્કાર અનુભવતા દેખાય છે આથી કર્મજન્ય અવસ્થામા નકામી અજ્ઞાનજન્ય પ્રશ્ન-પરમ્પરાને ઉભી કરીને ભદ્રિક જનતાને ભરમાવવી, એ ભયંકર પાપકર્મ સિવાય બીજુ કશુ જ નથી પણ પોતાના કલ્પિત સિદ્ધાન્તોની સિદ્ધિને માટે, પોતાના મનસ્વી વિચારોને ઈશ્વરપ્રેરિત તરીકે ઓળખાવવાનુ સાહસ કરનારા, આવુ આવુ જે ભયંકર પાપ ઇરાદા-પૂર્વક ન આચરે, તેટલુ ઓછુ જ છે

શુભાશુભના ઉદયનો પ્રતાપ :

'પાપિઓ સ્પૃશ્ય અને સારા એવા પણ અસ્પૃશ્ય, એ સભવે જ કેમ ?'–આ પ્રશ્ન પણ અનુભવથી વિરુદ્ધ થઈને કરવામા આવે છે અનેક સારા માણસો પણ દુઃખમય જીવનને પસાર કરતા જોવાય છે, ત્યારે અનેક ભયંકર પાપાત્માઓ પણ અનેક પ્રકારની સાહ્યબીમા મહાલતા જોવાય છે, એ શુ અપ્રત્યક્ષ છે ? દમ્ભી માણસો મહાત્મા તરીકે પૂજાય છે અને સરલ માણસો દમ્ભી તરીકે ઓળખાય છે, એ શુ ઓછુ આશ્ચર્ય છે ? માયાપૂર્વક મૃષાભાષણ કરનારાઓ સત્યવાદી તરીકે પૂજાય છે અને સરલ પણે સાચેસાચુ કહી દેનારા અસત્યવાદી તરીકે પકાય છે એ પણ એક કૌતુક નથી ? કસાઈઓ કેવળ ઢોંગ અને લોકમા મેળવેલી નામનાને જાળવી રાખવાના ને મન

[illegible]

[illegible] અથવા [illegible]

[illegible] અહીં [illegible] કહ્યું આવ્યું [illegible] ઐશ્વર્યવાન, [illegible] અતિમાન [illegible] યશસ્વી, ઓજસ્વી, તેજસ્વી, પ્રતિભાન અને [illegible] એ પૂર્ણ ગણાય છે અને એથી વિપરીત [illegible] કે આ રીતિએ સૂત્રમાં આવતા પુરુષ [illegible] અને પૂર્ણ આ બેય પ્રકારો લેવાના છે [illegible] પૂર્ણ, અથવા તો એ લેશથી વિપરીત [illegible] તુચ્છ નહીં કે ઓળખાય છે [illegible] ઉક્ત

પ્રકારના જીવો પ્રત્યે અનુગ્રહબુદ્ધિવાળા બનીને, ધર્મોપદેશકે નિઃસ્પૃહપણે સંસારતારક ઉપદેશ આદરપૂર્વક આપવો જોઈએ આનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે–'સૌને માટે એક જ રૂપથી ઉપદેશ આપવો' જે જે રીતિએ ઉપદેશ આપવાથી બોધ પામે તેમ હોય, તેને તે રીતિએ જ ઉપદેશ આપવાનો છે શરત એટલી જ છે કે–ઉપદેશ આપનારે સસ્પૃહ આદિ બની, પુણ્યવાનને અથવા પૂર્ણને આધીન બની જઈ, એવાઓને રૂચે એવું બોલી, પોતાનો પૌદગલિક સ્વાર્થ સાધી લેવાને સજ્જ બનવાનું નથી અને દ્રમકાદિ અપૂર્ણો પ્રત્યે તિરસ્કારબુદ્ધિથી ઉપદેશ આપવાનો નથી ઉભય પ્રત્યે કેવલ કલ્યાણબુદ્ધિવાળા જ બનીને, ઉભયને પણ સંસાર સાગરથી તારવાને માટે જ ઉપદેશ આપવાનો છે

<u>ઉપદેશના વિધિને નહિ જાણનારા ધર્મોપદેશકો માટે તો મોન એ શ્રેયસ્કર છે:</u>

ઉત્તમ પ્રકારની નિઃસ્પૃહવૃત્તિ આવવા માત્રથી પણ ઉપદેશક બની શકાતું નથી ઉપદેશક તો તે બની શકે છે, કે જે ઉપદેશક બનવાને માટે જરૂરી નિઃસ્પૃહતા આદિ ગુણોને પામ્યા બાદ, ઉપદેશના વિધિને બરાબર જાણતા હોય કેવી સભા અને કેવી વ્યક્તિને કેવો ઉપદેશ આપવો હિતકારી છે, એનું જ્ઞાન પણ ધર્મોપદેશકને હોવું ઘટે 'અમને તો આવડે એવું કહીએ ભલા કે વ્યક્તિ જોવાનું અમારે શું કામ?'–આવું બોલનારાઓ તો, કેવલ પોતાના અજ્ઞાનનું જ પ્રદર્શન કરનારા [illegible] મહાપુરૂષો તો ફરમાવે છે કે–

अक्षरकोविदपरिषदि पक्षहेतुदृष्टान्तानादरेण प्राकृतभाषया कथन मविधिरितरस्यां चान्यथेति । एवं च प्रवचनस्य हीलनैव केवलं कर्मबन्धश्च, न पुनः श्रेयो, विधिमजानानस्य मौनमेव श्रेय इति उक्तं च—

गावज्झगवज्झाणं वयणाणं जो न याणइ विसेसं ।
वुत्तुंपि तस्स न खमं किमंग पुण देसणं काउं ॥ १ ॥

અક્ષરપંડિતોની પરિષદ્‌મા પક્ષ, હેતુ અને દૃષ્ટાન્તનો અનાદર કરીને, સામાન્ય ભાષા દ્વારા કથન કરવું એ અવિધિ છે અને પ્રાકૃત-સામાન્ય શ્રોતાઓની સભામા પક્ષની સ્થાપના કરવી, એ માટે હેતુઓની ઝડીયો વર્સાવવી અને સ્થાપિત કરેલી વસ્તુની સિદ્ધિને માટે દૃષ્ટાન્તોનો ધોધ વરસાવવો, એ પણ અવિધિ છે અક્ષર-પંડિતોની સભામા એટલે કે-જે સભામા વિચારપૂર્વક સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી શકે એવા શ્રોતાઓ હોય, એવા શ્રોતાઓ સમક્ષ સામાન્ય ભાષા દ્વારા વર્ણન કરવાથી, એવાઓને એમ થાય કે-'જે શાસનનો આ ઉપદેશક છે, તે શાસનમા જ કાંઈ તત્ત્વ નહિ હોય' આમ થવાથી, પ્રવચનની હીલના જ થાય આ કારણે, ધર્મદેશક જે પ્રવચનનો પ્રભાવક બનીને કર્મનિર્જરાનો ભાગી બનવો જોઈએ, એની જગ્યાએ પ્રવચનની હીલના કરનારો બનીને, કેવળ કર્મબન્ધનો જ ભાગીદાર થાય આથી સ્પષ્ટ છે કે-તેવા પંડિતોની સભામા ધર્મદેશકે ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન પૂર્વક સુંદરમા સુંદર રીતિએ સન્માર્ગની સ્થાપના કરવી જોઈએ ઉન્માર્ગના ઉન્મૂલન અને સન્માર્ગના સુસ્થાપન માટે પક્ષ, હેતુ અને દૃષ્ટાન્તનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ પ્રત્યક્ષ [illegible] ની સિદ્ધિને માટે

પક્ષ, હેતુ અને દૃષ્ટાન્તની અતિ આવશ્યકતા છે આ ત્રણ દ્વારા વસ્તુનુ એવું સુન્દર સ્થાપન કરવું જોઈએ, કે જેથી દુરાગ્રહના પ્રતાપે સત્યનો સ્વીકાર કરવાને માટે અસમર્થ બનેલા પંડિતોને પણ, શિર ધુણાવીને કબૂલ કરવું પડે અને પ્રભુશાસનને માટે યથેચ્છ બોલતા પહેલા ખૂબ જ વિચાર કરવો પડે એથી, સત્યના પ્રેમી અને સજ્જ પંડિતો તો, ઉન્માર્ગને તજીને સન્માર્ગના સાચા સેવક જ બની જાય આથી યોગ્ય આત્માઓના ઉદ્ધાર સાથે શાસનની પ્રભાવનાનો અને અનંગલ કર્મનિર્જરાનો ઉપદેશક ભાગીદાર બને જેમ પંડિતોની સભામા ધર્મોપદેશકે એ રીતિએ પ્રવચનના પ્રભાવક બનીને કર્મનિર્જરા કરવાની છે, તેમ સામાન્ય પ્રકારના શ્રોતાઓની સભામા જે રીતિએ એ લોકો સમજે તે રીતિએ વર્તવાનુ છે સામાન્ય પ્રકારના શ્રોતાઓની સભામા, સાક્ષરી ભાષાનો ઉપયોગ અને કઠિન શબ્દોમા વાગાડમ્બર આદિ કરવો, એ તો પાંડિત્યને અસ્થાને ઠાલવી નાખવા જેવું છે એમ કરવાથી, સામાન્ય લોકો ધર્મને નથી પામતા, પણ ઊલટા ઉપદેશક પ્રતિ અરૂચિવાળા બનવાની સાથે, શાસન પ્રતિ પણ અરૂચિવાળા બને છે એવાઓની સમક્ષ વાગાડમ્બર કરવો, એ એવાઓની દૃષ્ટિએ પ્રવચનની હીલના કરવા બરાબર છે અને એથી ઉપદેશકને કર્મનો જ બન્ધ થાય છે આવા પ્રકારના ઉપદેશકને, ઉપદેશ કરવાથી કશા જ શ્રેયની પ્રાપ્તિ થતી નથી આવા વિધિના અજાણ ઉપદેશકને માટે તો, મૌન જ કલ્યાણકારી કહ્યુ છે ઉપકારિઓએ તો ત્યા સુધી ફરમાવેલુ છે કે-' સાવદ્ય અને અનવદ્ય વચ-

નોના વિશેષને જે નથી જાણતો, તેને માટે બોલવું એ પણ ઠીક નથી, તો પછી દેશના કરવાની તો વાત જ શી?'

ઉપદેશનું ધ્યેય

આ કથનથી, આપણે જે વાત પ્રથમ કહી આવ્યા છીએ, તે વાત ખૂબ જ સ્પષ્ટ થાય છે કે-ઉપદેશ, એ વાગાડમ્બર કે વાણીવિલાસ કરવાનો પ્રસગ નથી ઉપદેશને અગે, આગળ પણ, આ શાસ્ત્રરત્નમા ઘણું ઘણું વર્ણન આવવાનુ છે, છતા ય પ્રસગ પામીને અહીં પણ કહેવાય છે ઉપદેશ, એ પાંડિત્યના પ્રદર્શનને માટેની વસ્તુ નથી અથવા તો જેમ તેમ પતાવી દેવા જેવી પણ વસ્તુ નથી પરતુ એ તો સ્વ-પરના સાચા કલ્યાણને સાધવાને માટેની કિંમતીમા કિંમતી વસ્તુ છે વિધિનો અજાણ અને પૌદ્ગલિક લાલસાથી રીબાતો ઉપદેશક, પરમ કલ્યાણકારી એવી પણ વસ્તુથી, પ્રવચનની પ્રભાવના કરવાને સ્થાને પ્રવચનની હીલના કરનારો બને છે અને નિર્જરાના કારણને બધનું કારણ બનાવે છે ઉપદેશકે ઉપદેશ સાભળનાર જો યોગ્ય હોય તો તે ધર્મ કેમ પામે, એ જ એક દૃષ્ટિથી ઉપદેશ કરવાનો છે જેવી જેવી સભા અને જેવી જેવી વ્યક્તિ, જે જે પ્રકારે ધર્મ પામે તેમ હોય તે તે પ્રકારે, ઉપદેશ દેવાનો છે પુણ્યવાન કે પૂર્ણને માત્ર રાજી કરવાને માટેનુ કે સામાન્ય લોકોને ઉતારી પાડવાનું સાધન ઉપદેશને બનાવવો, એ ઘણું જ ભયકર છે પુણ્યવાન કે સામાન્ય અને પૂર્ણ કે અપૂર્ણ —સૌ કોઈ ધર્મ પામે, એ જ એક ધ્યેય ઉપદેશનું રહેવુ

જોઈએ ચક્રવર્તી આદિ પુણ્યશાલિઓ કે લાકડા વેચીને પેટ ભરનાર આદિ દ્રમકો પણ, સંસારથી પાર ઉતારનાર ધર્મને કેમ પામે, એ જ એક વૃત્તિથી આદરપૂર્વક જ એ ઉભયને ઉપદેશ આપવાનો છે એ જ રીતિએ, જ્ઞાન આદિથી પૂર્ણને કે એના અભાવથી તુચ્છની ગણનામા આવતા આત્માઓને પણ તેઓ ધર્મ પામે, એ જાતિના આદરથી ઉપદેશ આપવાનો છે આનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે-'ઉભય કોટિના આત્માઓને એકરૂપે ઉપદેશ આપવો'-પણ જે જે રીતિએ તેઓ બોધ પામે, તે તે રીતિએ તેઓને શાસ્ત્રાનુસારી ઉપદેશ આપવાનુ વિધાન છે

રાજા આદિને ઉપદેશ દેવાની રીતિ

બુદ્ધિમાન આત્માઓને તેમની બુદ્ધિ વિકસે અને તેઓ ધર્માભિમુખ આદિ થાય, એ રીતિએ નિપુણપણે ઉપદેશ આપવો જોઈએ અને સામાન્ય બુદ્ધિવાળા આત્માઓ જે રીતિએ વસ્તુને ગ્રહણ કરીને ધર્મની સન્મુખ આદિ થાય, એ રીતિએ ઉપદેશ આપવો જોઈએ રાજા આદિ પુણ્યવાનને ઉપદેશ આપવાનો પ્રસંગ આવે, ત્યારે ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-એના કલ્યાણ આદિ ખાતર, એના અભિપ્રાયને અનુસરી અનુસરીને ઉપદેશ આપવો એ હિતાવહ છે અન્યથા, એ ભયંકર પરિણામને આણનારો પણ થાય ઉપદેશકે જાણવુ જોઈએ કે-આ રાજા અભિગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, અનભિગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે સાંશયિક મિથ્યાદૃષ્ટિ છે? વળી અભિગૃહીત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તો તે પોતાની મેળે જ તેવો

[illegible]

[illegible]

[illegible] તો શ્રોતાઓને [illegible] અને ભાવથી
[illegible] પણ [illegible] છે અને એ રીતિએ [illegible] પછી
[illegible] શ્રોતાઓને જે જે રીતિએ લાભ થાય, તે
[illegible] સંસારથી તારનારા ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનો
[illegible] શક્તિ આદિને પામેલા ઉપદેશકે, સમદૃષ્ટિ
[illegible] ધર્મદેશના કરવાની છે એ પ્રકારે ધર્મદેશના થાય,
[illegible] ઉદ્ધાર સાથે અન્ય પણ યોગ્ય આત્માઓના
[illegible] શકાય આવા જ ઉપદેશકને, ઉપકારિઓએ,

કર્મવિદારક તરીકે પ્રશસ્યો છે કારણ કે-આવો જ ઉપદેશક ધર્મકથા દ્વારા, જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોથી બદ્ધ અથવા તો સ્નેહ રૂપ બેડી આદિથી બદ્ધ થયેલા આત્માઓને કર્મ રૂપ બન્ધનથી અથવા તો કર્મથી જન્ય સ્નેહ આદિના બન્ધનથી છોડાવી શકે છે આ બધુ સમજાય, તો જરૂર એ પણ સમજાય કે-શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનનો સાચો ઉપદેશક એટલે સાચો જગદ્દ્ધારક પરન્તુ એ સ્થાને પહોચવાને માટે ઘણી ઘણી લાયકાતોની જરૂર છે એ લાયકાતો આવ્યા વિના, એ લાયકાતોને કેળવવાને માટે ઉદ્યમશીલ બન્યા વિના, કેવળ માનપાનાદિની લાલસાને આધીન બની જઇ, ઉપદેશક બની બેસવુ, તે તો શાસનની હીલના કરનારા બનીને સ્વ-પરના હિતના સહારક બનવા જેવુ છે

ધર્મોપદેશક પ્રજ્ઞાગર્વાદિથી ન જોઈએ

'धम्मरयणत्थिआण' અને 'जणाण' એવા પ્રથમ ગાથાના ઉત્તરાર્દ્ધના પહેલા બે પદોના, 'પદાર્થ' નામના ત્રીજા વ્યાખ્યાપ્રકાર દ્વારા ભાવાર્થને દર્શાવીને, હવે પ્રથમ ગાથાના ઉત્તરાર્દ્ધના ત્રીજા અને ચોથા પદના ભાવાર્થને સ્પષ્ટ કરે છે તે બે પદો છે-'वियरेमि उवएसं।' આનુ સસ્કૃતમા થાય છે-वितराम्युपदेशं। આના આશયને સ્પષ્ટ કરતા, સૂત્રકાર પરમર્ષિ આચાર્યભગવાન શ્રીમત્ શાન્તિસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-આ શાસ્ત્રની રચના કરવા દ્વારા હુ ધર્મ-રત્નના અર્થી જનોને ઉપદેશ આપવાને પ્રવર્તમાન થયો છુ, પણ નેત્રજ્ઞગર્વથી નહિ, પરને અભિભવ પમાડવાની

ઈચ્છાથી પણ નહિ અને કોઈ પણ વસ્તુના ઉપાર્જનને માટે પણ નહિ! આ રીતિએ તે પરમર્ષિ સ્પષ્ટ કરે છે કે-ધર્મોપદેશક ન તો પ્રજ્ઞાગર્વથી પ્રેરાએલો હોવો જોઈએ, ન તો અન્યને પરાભવ પમાડવાનું તેનું ધ્યેય હોવું જોઈએ અને ન તો કોઈ પૌદ્ગલિક લાલસાની સિદ્ધિનો તેનો હેતુ હોવો જોઈએ પ્રજ્ઞાગર્વ, પરાભિભવની ઈચ્છા અને પૌદ્ગલિક સામગ્રીની સ્પૃહા, એ ત્રણે ય ધર્મોપદેશકને માટે તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે આ ત્રણ વસ્તુઓ એવી છે કે-એને આધીન બનેલો ધર્મોપદેશક, સાચો ધર્મોપદેશક બની કે રહી શકતો નથી અવસરે તે સન્માર્ગનો સહારક અને ઉન્માર્ગનો ઉપાસક બની જાય છે આ વિષયમા આપણે શરૂમા જ વિસ્તારથી વિચારી ગયા છીએ, એટલે અહીં આટલેથી જ પતાવી દઈએ છીએ

અનુગ્રહબુદ્ધિથી ઉપદેશદાન

હવે સૂત્રકાર પરમર્ષિ અને બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન, એ વાતને પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે-જ્યારે પ્રજ્ઞાગર્વ આદિ ત્રણમાથી એક પણ હેતુ ઉપદેશદાનના આ પ્રવર્તનમા નથી, તો પછી ઉપદેશદાનના આ પ્રવર્તનમા કયો વિશિષ્ટ હેતુ રહેલો છે? સ્વ-પરની અનુગ્રહબુદ્ધિથી જ આ ઉપદેશદાનની પ્રવૃત્તિ આરભાઈ છે, એને દર્શાવતા બૃહદ્‌વૃત્તિકાર આચાર્ય ભગવાન ફરમાવે છે કે-

"कथं तु नामामी जन्तव सद्धर्ममागमासाद्यापर्यवसित महान ... मं दानं दसन्दोहमवाप्स्यन्ति? इत्यनुग्रहबुद्ध्या परेषामात्मनश्च ।

'કેવી રીતિએ આ સંસારારણ્યમાં અનાદિ કાલથી પરિભ્રમણ કરી રહેલા, આ જન્તુઓ સદ્ધર્મ રૂપ માર્ગને પામીને, કદી પણ નાશ ન પામે એવા મહાનન્દ રૂપ મુક્તિના અમન્દ આનન્દના સન્દોહને પ્રાપ્ત કરશે?'–આ પ્રમાણેની પર આત્માઓ ઉપરની અનુગ્રહબુદ્ધિ અને એ દ્વારા પોતાના આત્મા ઉપર પણ અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિ, એ જ આ ઉપદેશ આપવાનો હેતુ છે મૂલકાર પરમર્ષિએ પણ આ જ વસ્તુ ફરમાવી છે માત્ર અપર્યવસિત મહાનન્દ રૂપ મુક્તિ પદના અમંદ આનન્દસન્દોહના સ્થાને "સાદ્યપર્યવસિત શિવપદમે" આ પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે એ પ્રમાણે કહીને, એ પરમોપકારી પરમર્ષિ એમ ફરમાવે છે કે–'સંસારારણ્યમાં ભટકતા આ જન્તુઓ સદ્ધર્મમાર્ગને પામીને કેવી રીતિએ સાદિ અને અપર્યવસિત એવા શિવસુખને પામશે' આથી સમજી શકાશે કે–ઉભયના કથનનો ભાવ તો એક જ છે

સાદિવાળું પણ અન્ત વિનાનું સુખ:

કદી પણ નાશ ન પામે એવા મહાનન્દ રૂપ અમન્દ આનન્દનો સન્દોહ, એ જ શિવસુખ છે શિવસુખ, તેને પામનારા ભવ્ય જીવોને માટે જેમ આદિવાળું છે, તેમ અન્ત વિનાનું પણ છે એ જ કારણે, એ સુખને સાદિ અને અપર્યવસિત કહેવાય છે જે જીવ મુક્તિને જ્યારે પામે ત્યારે એને માટે એ સુખની આદિ થાય છે, માટે તે સાદિ કહેવાય છે અને મુક્તિ પામ્યા પછી આત્માને પુનઃ સંસારમાં સંચરણ નહિ હોવાથી તથા તે મુક્તિનું સુખ સદા કાયમ રહેનારું [illegible] તેને અપર્યવસિત કહેવાય છે

પરોપકારમાં સ્વોપકાર :

આથી પણ સ્પષ્ટ થશે કે-ઉપદેશ, એ પ્રજ્ઞાના મદનું નાટક નથી, પરના પરાભવને કરવાને માટેનુ રણસ્થાન નથી અથવા તો પૌદ્ગલિક લાલસાઓને પોષવાનું અને તેને પાર પાડવાનુ સાધન નથી, પણ કેવલ સંસારમા અનાદિથી પરિભ્રમણ કરતા આત્માઓને સદ્ધર્મને પમાડીને, શિવસુખના ભોક્તા કરવા રૂપ પરમ પરમોપકારનુ ઉંચામા ઉંચી કોટિનુ સાધન છે એ દ્વારા, આત્મા ઉપર પણ સાચો અનુગ્રહ કરવાનુ પણ સાધન છે 'પરના ઉપર અનુગ્રહ કરવાથી પોતાના ઉપર અનુગ્રહ કયી રીતિએ થાય ?'-આવો પ્રશ્ન ઉઠવો એ સહજ છે, એમ માનીને આ પરમોપકારી પરમર્ષિઓ, પ્રાચીન પરમર્ષિઓએ જે ફરમાવ્યું છે-તેને રજૂ કરવા દ્વારા, એ પ્રશ્નનુ સમાધાન સમર્પે છે અનંત ઉપકારી પરમર્ષિઓએ ફરમાવ્યુ છે કે-

"शुद्धमार्गोपदेशेन, य सत्त्वानामनुग्रहम् ।
करोति नितरां तेन स्वस्यासौ महान् ॥ १ ॥"

જે કોઈ પુણ્યાત્મા અધિકારને પામવા પૂર્વક શુદ્ધ માર્ગના ઉપદેશ દ્વારા સત્ત્વો ઉપર અનુગ્રહને કરે છે, તેણે અતિશયપણે પોતાના ઉપર પણ આ મહાન અનુગ્રહ કર્યો છે આવા વચનના બળે, પરોપકાર એ પણ સ્વોપકાર જ છે, એમ કહી શકાય છે

સાચા પરોપકારિઓ :

આ જ એક પરોપકાર એવો છે, કે જેમા દોષનો

એક લેશ પણ નથી અને લાભ અનુપમ કોટિનો છે સદ્ધર્મનો ઉપદેશ જ સાચો અને મહાન પરોપકાર છે કોઈ પણ આત્માને સન્માર્ગની પ્રાપ્તિમા કોઈ પણ પ્રકારે સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિથી નિમિત્તભૂત થવુ, એ ઉત્તમમા ઉત્તમ કોટિનો પરોપકાર છે આવો પરોપકાર જ સ્વોપકાર સાથે રહે છે આવો પરોપકાર સ્વોપકારને સાધ્યા વિના રહેતો નથી એ પણ ધ્યાનમા રાખવુ જોઈએ કે-સ્વોપકારથી વિરૂદ્ધ પરોપકાર, એ સાચો પરોપકાર જ નથી વિવેકિએ પરોપકાર પણ એવો જ કરવો જોઇએ, કે જે પરોપકાર આત્માનુ અહિતનો બાધક ન હોય આવા પરોપકારનુ સ્વરૂપ પણ આ ય દર્શનસ્થ આત્માઓ અને કેવલ દુનિયાદારીના જ ડાહ્યાઓથી સદાને માટે અપરિચિત છે આ જ કારણે, એ બીચારાઓ ઉપકારના નામે પણ સ્વ-પરનો અપકાર કરવાનુ કારમુ પાપ આચરી રહ્યા છે એવાઓના પ્રતાપે ભાવપ્રાણોનો નાશક સન્નિપાત વિશ્વમા વ્યાપી રહ્યો છે આવા સન્નિપાતથી રીબાઈ રહેલાઓને, જો શ્રી જિનેશ્વ દેવો અથવા તો એ જગદુદ્ધારકોની આજ્ઞા મુજબ વિશ્વ પામા જ સ્વ-પરનો ઉદ્ધાર માનનારા આત્માઓ રૂપ સાચા વૈદ્યો મળી જાય છે, તો જ તેઓ કારમા વિનાશથી પોતાની યો ગ્યતા મુજબ બચી જાય છે પણ આ સંસારમા એવા શાંતિદાયક સાચા વૈદ્યરાજોનો સુયોગ મળવો, એ ઘણો દુષ્કર છે એવો સુયોગ મળ્યા છતા પણ, તેઓ ની સલાહ રૂચવી અને તેને અમ-લમા મૂકવી, એ એથી પણ ઘણુ વિકટ છે એ જ કારણે દુ ખના દ્વેષી અને સુખના પ્રેમી એવા પણ આત્માઓ

નાશને માટે અને સુખની પ્રાપ્તિને માટે તરફડીઆ મારવા છતા પણ, દુ ખના વિનાશને અને સુખની પ્રાપ્તિને સાધી શકતા નથી આથી, કલ્યાણકામિઓએ તો શ્રી જિનેશ્વર દેવોને અને એ તારકોની આજ્ઞામા જ વિચરતા નિર્ગ્રન્થોને સમર્પિત થઇ જવુ, એ જ એક કલ્યાણસાધનાનો અનુપમ માર્ગ છે

ધર્મદેશકને એકાન્તે લાભ

શુદ્ધ ધર્મ એટલે અનત ઉપકારી અને અજોડ ઉદ્ધારક એવા શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પ્રરૂપેલો ધર્મ એ ધર્મના ઉપદેશ દ્વારા, અન્ય આત્માઓ ઉપર અનુગ્રહ કરવા દ્વારા પોતાનો પણ અનુગ્રહ કરી ગ્હેલા પરમર્ષિઓના ઉપદેશથી, શ્રોતાને કદાચ તેની લાયકાતના અભાવે ધર્મની પ્રાપ્તિ ન પણ થાય, તો પણ અનુગ્રહબુદ્ધિથી ભરેલા તે પરમર્ષિઓને તો જરૂર ધર્મ જ થાય છે આ વસ્તુને દર્શાવતા, પૂર્વધર તરીકે સુવિખ્યાત પરમ ઉપકારી શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ નામના વાચકચદ્ર ફરમાવે છે કે–

न भवति धर्म श्रोतु, सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् ।
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्धया, वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ १ ॥

હિતના શ્રવણથી સઘળા ય શ્રોતાઓને એકાન્તથી ધર્મ નથી થતો, પણ અનુગ્રહબુદ્ધિથી બોલતા વક્તાને તો એકાન્તથી ધર્મ થાય છે અનુગ્રહબુદ્ધિથી યથાવિધિ ધર્મોપદેશને દેનારા આત્માઓને ફળ મળવુ અગર ન મળવુ, એ શ્રોતાઓને થતા લાભના પ્રમાણ ઉપર નિર્ભર નથી સઘળા

જ શ્રોતાઓને એકાન્તે ધર્મ થાય–એ ન બને, તો ય અનુગ્રહબુદ્ધિવાળા અને યથાવિધિ ધર્મોપદેશને દેનાર આત્માને તો એકાન્તે ધર્મ થાય છે આ વસ્તુને સમજીને ધર્મોપદેશકે પૌદ્ગલિક સ્પૃહાનો સર્વથા બહિષ્કાર કરવાને તત્પર બની જવું જોઇએ કારણ કે–એ સ્પૃહાને જેઓ આધીન બની જાય છે, તેઓમાં સાચી અનુગ્રહબુદ્ધિ હોય છે, તો પણ તે પ્રાય ભાગી જાય છે અનુગ્રહબુદ્ધિ ભાગી ગયા પછી તો, ઉપદેશક, સાચો ઉપદેશક નહિ રહેતા, નાટકીઓ બનીને સ્વ–પરને સંસારના મુસાફર બનાવવાનું જ ઘોર પાપ કરે છે

ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન

હવે છેલ્લે છેલ્લે બૃહદ્વૃત્તિકાર આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–આ પ્રમાણે 'ભાવાર્થ સાથે આખોએ ગાથાર્થ કહેવાઇ ગયેલો છે' અને મૂલકાર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે–'આ પ્રમાણે ભાવાર્થ સહિત પદાર્થ કહેવાયો' આ રીતિએ–'સંહિતા, પદ અને પદાર્થ'–આ નામના ત્રણ વ્યાખ્યાના પ્રકારોનો ઉપયોગ થઇ ગયો 'પદવિગ્રહ' નામના ચોથા વ્યાખ્યાપ્રકારનો પણ ઉપયોગ સમાસાદિવાળા પદોને દર્શાવવા કરવામાં આવ્યો છે, એટલે અહીં તેને પૃથક્પણે દર્શાવેલ નથી હવે 'ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન'–આ નામના વ્યાખ્યાના પ્રકારોનો પણ ઉપયોગ, શંકા–સમાધાન કરીને અનંત ઉપકારી મૂલસૂત્રકાર પરમર્ષિ શ્રીઆમ્નાયાર્યભગવાન શ્રીતિસૂરીશ્વરજી મહારા-

જાએ દર્શાવ્યો છે વસ્તુનો સ્પષ્ટ અવબોધ થાય, એ રીતિનો શંકા-સમાધાનો, એનુ જ નામ 'ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન' છે શંકા-સમાધાન રૂપ ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન કરતા, એ અનંત ઉપકારી આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે :

"अथ चालना-ननु सकलगुणरत्नकुलगृहमित्युक्ते विमलकेवलमित्य पार्थकम्, केवलज्ञानस्यापि गुणत्वात् सकलशब्दस्य च सर्वसङ्ग्रहार्थत्वादि त्यत्रोच्यते-सत्सु गुणेषु प्राधान्योपदर्शनार्थमस्य पृथगुपन्यास सत्यस्मिन्नर परमपदप्राप्तेरङ्गत्वं चाय न्यायो लोकेऽपि यथा— ब्राह्मणा आयाता वशिष्ठोऽप्यायातः' इत्यादौ ।

ચાલના એટલે આશંકા એને ઉત્પન્ન કરતા, એ ઉપકારી આચાર્યભગવાન ફરમાવે છે કે-'सकलगुणरत्नकुलगृहम्' આ પ્રમાણેના વિશેષણને કહ્યા પછીથી, 'विमलकेवलम्' આ પ્રમાણેના વિશેષણનો ઉપયોગ અર્થ વિનાનો છે, અર્થાત્ -'સકલ ગુણરત્નોના કુલગૃહ સમાન ભગવાન છે'-એમ કહ્યા પછીથી, 'ભગવાન વિમલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા છે'-એવું કહેવાની જરૂર રહેતી નથી કારણ કે-કેવલજ્ઞાન પણ ગુણ છે અને 'સકલ' શબ્દ સર્વ ગુણોનો સંગ્રહ કરવાના અર્થમાં છે આથી સ્પષ્ટ છે કે-'ભગવાન સકલ ગુણરત્નોના કુલગૃહ સમાન છે'-એમ કહેવાથી, કેવલજ્ઞાન રૂપ ગુણના પણ ભગવાન સ્વામી છે, એમ કહેવાઈ જ જાય છે, એટલે 'વિમલ કેવલને ધરનારા'-આવું વિશેષણ ઉપયોગ વિનાનું જ છે આ થઈ ચાલના, એટલે કે-આશંકા આ આશંકાનું પ્રત્યવસ્થાન એટલે સમાધાન કરવાને માટે, 'अत्रोच्यते' એમ કહેવામાં આવ્યું છે અર્થાત્-આ શંકાનું સમાધાન કરતા

અનંત ઉપકારી, આચાર્યભગવાન ચારિત્રાવિભાગને અને મનઃપર્યવજ્ઞાનવિભાગને, 'કલ્યગોપ્ત' દ્વારા જુદા પાડીને ફરમાવે છે કે-'ભગવાન સકલ ગુણરત્નોના કુલગૃહ સમાન છે' -એ પ્રમાણે કહેવામાં,-'ભગવાન વિમલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા છે'-એ વાત પણ એ કે કહેવાઈ જ જાય છે, છતા પણ હેતુપૂર્વક એ બીજુ વિશેષણ આપવામા આવ્યું છે અને તે હેતુ એ છે કે-સર્વ ગુણોમાં 'કેવલજ્ઞાન રૂપ ગુણ પ્રધાનપણુ દર્શાવવુ [અર્થાત્-સર્વ ગુણોમાં કેવલજ્ઞાન' ગુણના પ્રધાનપણાને દર્શાવવાને માટે 'વિમલ કેવલજ્ઞાનને ધરનારા' -આ વિશેષણનો પૃથગ્ ઉપન્યાસ કરવામા આવ્યો છે કેવલજ્ઞાનની પ્રધાનતા એ કારણે છે કે-એ ગુણની પ્રાપ્તિ થયા પછી પરમ પદની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે આ કારણે, એની પ્રધાનતાને દર્શાવવાને માટે, બીજા વિશેષણનો ભિન્ન ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે લોકમા પણ આવો ન્યાય દેખાય છે જેમ કે-લોકમા કહેવાય છે કે-'બ્રાહ્મણો આવેલા છે અને વશિષ્ઠ પણ આવેલ છે' વશિષ્ઠ બ્રાહ્મણ છે અને એથી-'બ્રાહ્મણો આવ્યા છે'-એમ કહેવાથી વશિષ્ઠ પણ આવી ગયાનુ કહેવાઈ જતું હતું એમ છતા પણ, સર્વ બ્રાહ્મણોમા વશિષ્ઠની વિશિષ્ટતાને બતાવવાને માટે જેમ એમનુ નામ વિશિષ્ટ રીતિએ લેવાય છે, તેવી જ રીતિએ કેવલજ્ઞાન પણ ગુણ હોવાથી સર્વ ગુણોમા તેનો પણ સમાવેશ થઈ જતો હતો, એમ છતા પણ એ ગુણની પ્રધાનતાને દર્શાવવાને માટે એને ભિન્ન પાડીને કહેવામા આવ્યો છે આ પ્રકારે ભગ- [illegible] ધાર કહેવાય

વ્યાખ્યા કરતા સાવધાન રહેવાની જરૂર

આ રીતિએ, 'ચાલના અને પ્રત્યવસ્થાન' નામના વ્યાખ્યાના પ્રકારો દ્વારા, ઉપકારી આચાર્યભગવન્તોએ ઘણી ઘણી વાતો સ્પષ્ટ કરી છે આ વ્યાખ્યાના પ્રકારોનો ઉપયોગ, જ્ઞાનની વિશદતાની અપેક્ષાની સાથે પ્રતિભાની પણ ખૂબ અપેક્ષા રાખે છે સામાન્ય જ્ઞાનિઓ અને પ્રતિભાથી પરવારેલાઓ જો આ વ્યાખ્યાનો ઉપયોગ કરવા જાય છે, તો ઘણીજ થપ્પડો ખાઈ જાય છે કેટલાકો પૂર્વ પક્ષને વિસ્તારીને પછી જો તેનો ઉત્તર આપવામા નબળા બની જાય છે, તો તેઓ સાચી વસ્તુને સ્પષ્ટ કરવાને બદલે, ઉન્માર્ગનુ ખૂબ પોષણ કરનારા બની જાય છે આથી, આ વ્યાખ્યાના પ્રકારોનો ઉપયોગ કરનારાઓએ ખૂબ જ સાવધાન રહેવુ જોઈએ જેઓ શાસ્ત્રોના વિશદ જ્ઞાન વિના અને પ્રતિભા ન હોવા છતા પણ, વિદ્વત્તાને બતાવવાને માટે સ્વતન્ત્રપણે આ વ્યાખ્યાના પ્રકારોનો ઉપયોગ કરવામા પ્રવૃત્ત થાય છે, તેઓ ઘણી વાર અનિચ્છા છતાં પણ ઉત્સૂત્રભાષી બનીને, પોતાનુ અહિત સાધવા સાથે શ્રોતાઓને પણ ઉન્માર્ગે દોરી જાય છે પદોની સાર્થકતાને કરવાનો દાવો કરનારા કેટલાકો, 'પ્રથમ પદ પછી બીજુ પદ કેમ મૂકયુ ?'–એ બતાવવાને માટે પૂર્વ પક્ષને સજ્જડ કરી, ઉત્તર પક્ષ કરવામા કાચા પણ બની જાય છે આથી શ્રોતાઓ શકિત આદિ બનીને, ખૂબ જ વિહ્વલ બની જાય છે વ્યાખ્યા લાયકે જ કરવાની હોય છે, પરન્તુ નાલાયકો પણ જ્યારે લાયક સ્થાને ચઢી બેસે છે, ત્યારે જ આવુ પરિણામ આવે છે

આ રીતિએ, વ્યાખ્યાના છએ પ્રકારો દ્વારા આ પ્રથમ ગાથાનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે હવે ' હું ઉપદેશ આપું છું '–આમ કહેવા દ્વારા સૂત્રકાર પરમર્ષિએ ઉપદેશ આપવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે પ્રતિજ્ઞાથી પ્રતિજ્ઞાત વસ્તુને કહેવાની અભિલાષાવાળા સૂત્રકાર પરમર્ષિ, પ્રસ્તાવના કરતા થકા બીજી ગાથા કહે છે એ બીજી ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પરમર્ષિ શું ફરમાવે છે, એની અવસરે વાત

